

ISSN 2415-3818

Editor-in-Chief
Volodymyr Ortynsky

Вісник Національного університету
«Львівська політехніка»

Серія «Юридичні науки»

Journal of Lviv Polytechnic National University

Series: Legal Sciences

Volume 10 № 2 (38)

Founder and Publisher
Lviv Polytechnic
National University

2 0 2 3

Founder and Publisher

Lviv Polytechnic National University

Address for contacts:

Lviv Polytechnic National University
12, S. Bandery Str., Lviv, 79013, Ukraine
e-mail: Law.nulp@gmail.com

**Lviv Polytechnic
Publishing House**

4, F. Kolessy Str., Lviv, 79013, Ukraine
Tel.: +38 032 258 4100
vlp@vlp.com.ua; http://vlp.com.ua

**Printing Center of Lviv Polytechnic
Publishing House**

4, F. Kolessy Str., Lviv, 79013, Ukraine
Tel.: +38 032 258 4100

© Lviv Polytechnic National University, 2023

Науковий журнал
**«Вісник Національного університету
«Львівська політехніка»
Серія «Юридичні науки»**

№2 (38) • 2023

Виходить 4 рази на рік з 2014 року.
<http://doi.org/10.23939/law2023.38>

Засновник і видавець

Національний університет «Львівська політехніка»

Контактна адреса:

Національний університет «Львівська політехніка»
вул. С. Бандери, 12, Львів, 79013, Україна
e-mail: law.nulp@gmail.com

Мови видання: українська та англійська

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації.
Серія KB № 24291-14131P від 03.12.2019 р.

Входить до переліку наукових фахових видань України, в яких
можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття
наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора
філософії (категорія «Б»)

Наукові публікації журналу входять у міжнародний реєстр
науково-інформаційних матеріалів агентства CrossRef,
яким надаються цифрові ідентифікатори DOI.
Журналу присвоєно індекс DOI 10.23939/law

Рекомендувала Вчена рада
Національного університету «Львівська політехніка»
(протокол № 91 засідання від 28.02.2023 р.)

© Національний університет «Львівська політехніка», 2023

ISSN 2415-3818 (print)

Editorial Board

Editor-in-Chief:

Dr. Sc., Prof. Volodymyr Ortynsky, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Deputies of editor-in-chief:

Dr. Sc., Prof. Taras Garasymiv, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Executive secretary:

Dr. Sc., Assoc. prof. Victoriya Chornopyska, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Technical secretary:

Ph.D. Nataliia Slotvinska, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Editorial board:

Dr. Sc., Prof. Maria Blikhar, Ukraine

Dr. Sc., Prof. Oleksii Humin, Ukraine

Dr. Sc., Prof. Iryna Zharovska, Ukraine

Dr. Sc., Prof. Vitaliy Kovalchuk, Ukraine

Ph. D., Prof. Alexander Kotukha, Ukraine

Dr. Sc. Natalia Lesko, Ukraine

Dr. Sc., Prof. Lychenko Iryna, Ukraine

Dr. Sc., Assoc. Prof. Myroslava Sirant, Ukraine

Dr. Sc., Prof. Yuliya Tsurkan-Saifulina, Ukraine

Dr. Sc., Assoc. Prof. Victoria Chorna, Ukraine

Dr. Arkadiusz Paweł Szajna, Poland

Dr. Katarzyna Szwed, Poland

Dr. hab. Maciej Borski, Poland

Dr. Mariusz Lekston, Poland

Ph. D., Assoc. Prof. Ivo Svoboda, Czech Republic

Голова редакційної колегії:

д-р юрид. наук, проф. Володимир Ортинський, Національний університет «Львівська політехніка», Україна

Заступник голови редакційної колегії:

д-р юрид. наук, проф. Тарас Гарасимів, Національний університет «Львівська політехніка», Україна

Відповідальний секретар:

д-р юрид. наук, доц. Вікторія Чорнописька, Національний університет «Львівська політехніка», Україна

Технічний секретар:

канд. юрид. наук Наталія Слотвінська, Національний університет «Львівська політехніка», Україна

Редакційна колегія:

д-р юрид. наук, проф. Марія Бліхар, Україна

д-р юрид. наук, проф. Олексій Гумін, Україна

д-р юрид. наук, проф. Ірина Жаровська, Україна

д-р юрид. наук, проф. Віталій Ковальчук, Україна

д-р юрид. наук, проф. Олександр Котуха, Україна

д-р юрид. наук Наталія Лесько, Україна

д-р юрид. наук, проф. Ірина Личенко, Україна

д-р юрид. наук, доц. Мирослава Сірант, Україна

д-р юрид. наук, проф. Юлія Цуркан-Сайфуліна, Україна

д-р юрид. наук, доц. Вікторія Чорна, Україна

д-р Аркадіуш Павел Шайна, Польща

д-р Катажина Швед, Польща

д-р юрид. наук Мацей Борський, Польща

д-р юрид. наук Маріуш Лекстон, Польща

д-р Іво Свобода, Чехія

ЗМІСТ

- 1 Ортинський В.**
Проблемні аспекти соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

- 7 Терлюк І.**
«Історія Русів»: пам'ятка української політико-правової думки в контексті націогенезу й державно-правової традиції українців

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

- 17 Бундз Р.**
Визнання і виконання рішень іноземних судів та арбітражів на території України
- 22 Гарасимів Т.**
Аксіологічна детермінація конституційної ідентичності
- 29 Давидюк В.**
Правова ідентичність: структурування смислового простору
- 35 Дідух Х.**
Адвокатське самоврядування в контексті судово-правової реформи в Україні
- 43 Журавський Р.**
Потенціал громадських організацій у формуванні правової ідеології українського соціуму
- 49 Капітан О.**
Парадигма розвитку медичного права в Україні
- 57 Кельман М.**
Особливості професійного праворозуміння
- 66 Коваль І.**
Захист прав та законних інтересів дітей під час війни в Україні
- 72 Максим Х.**
Феномен інформаційної агресії в умовах повномасштабної війни росії проти України
- 79 Рогозянський В.**
Правова поведінка як самоідентифікація людини в епоху постмодерну

- 85 Романова А.**
Правосвідомість та національна ідея – основа стабільного державно-правового розвитку суспільства

- 91 Сливка С.**
Правила розвитку канонічно-правового світогляду

- 104 Токарська А., Добрянський М.**

Філософія закону, який не діє

- 111 Турчиняк Я.**
Мікркосмос у природно-правовому вихованні: метапедагогічні технології

- 125 Чернописька В.**
Агресія як детермінуючий чинник протиправної поведінки людини

- 131 Шептицька М.**
Активізм релігійних організацій у сфері захисту основоположних прав людини

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

- 137 Мельниченко Б., Мідик М.**
Місцеве самоврядування в Україні в умовах воєнного стану

- 146 Остапенко О., Баїк О.**
Деякі питання адміністративно-юрисдикційної діяльності територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки в Україні

- 155 Tarnavska M.**
The norms of the Aarhus Convention in terms of combining the right to a healthy environment and the duty to protect it

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

- 162 Бек У.**
Кодифікація національного трудового законодавства в контексті європейської інтеграції

- 170 Матвієнко Я., Чернописька В.**
Правова природа самозахисту в цивільному праві

- 176 Остапенко Л., Шандрук А.**
Особливості діяльності адвокатури в умовах воєнного стану

- 183 Римарчук Р.**
Захист комп'ютерного програмного забезпечення в системі авторського права

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

- 189 Baran A.**
Historical and legal analysis of the criminal and legal approach to domestic violence
- 195 Baranyak V.**
Methods of separation at the preparatory stage of criminal examination of material evidence
- 200 Гузела М.**
Шляхи вирішення проблеми запобігання кримінальним правопорушенням щодо окремих учасників кримінальних проваджень в Україні
- 209 Гумін О., Йосипів А.**
Соціальні детермінанти формування індивідуальної злочинної поведінки
- 217 Humin O., Kozlov V.**
Differences in the criminal law regulations of liability for fraud in the legislation of some foreign countries
- 224 Йосипів А., Жиравецький А.**
Законодавче регулювання проблем гендерно зумовленого, домашнього та сексуального насильства

231 Коваль М.

Особливості профілактичних програм протидії злочинності в США

238 Pohorilets M., Slotvinska N.

Ensuring the principle of the right to protection in Ukraine

244 Soroka S.

Crimes against the basics of national security in the context of recent amendments and changes

249 Сорока С., Генералова А.

Антикорупційні органи як основні засоби протидії корупції

256 Shai R., Lupii S.

The legal nature of convicted persons' labor, its goals, tasks and regulation features

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

262 Мазовіта А.

Участь громадськості як ключовий принцип відкритості судової влади: генезисні та глобалізаційні аспекти

268 Ромців О.

Характеристика виборчої системи України через призму виборчого кодексу України

Володимир Ортинський

Національний університет “Львівська політехніка”,
директор Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1624-2173>
volodymyr.l.ortynskyi@lpnu.ua

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.001>

© *Ортинський В.*, 2023

Реформування кримінально-виконавчої системи поставили перед Україною завдання визначення пріоритетних умов і засобів соціальної адаптації осіб, які були звільнені з місць позбавлення волі.

У статті розглядається соціально-правова природа процесу соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі.

Розглянуто проблеми соціальної адаптації зі звільненими з місць позбавлення або обмеження волі до умов життя на волі, визначено напрями роботи з ними, а також суб'єкти, які реалізують ці напрями.

Зазначено основні принципи державної політики щодо соціальної реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі.

Зауважимо, що адаптація звільненого правопорушника – це нове пристосування особистості до соціального середовища, прийняття норм, законів, традицій, звичаїв, що були втрачені або зазнали значної деформації за умов її перебування у місцях позбавлення волі.

Відтак від цього етапу залежатиме подальша правомірна чи, навпаки, кримінальна життєдіяльність особи.

Ключові слова: кримінально-виконавча система, ресоціалізація, реабілітація, соціалізація, соціальна адаптація, виправлення, перевиховання.

Постановка проблеми. Соціальна адаптація та реабілітація осіб, звільнених із місць позбавлення волі є важливим завданням державної влади та органів місцевого самоврядування. Ця тема стає все актуальнішою з кожним роком, адже після звільнення колишні ув'язнені стикаються з масою соціальних проблем. Насамперед це відсутність житла, засобів до існування, постійної роботи. Значна частина звільнених втратила соціально корисні зв'язки, потребує психологічної, соціальної, юридичної та медичної допомоги. Як показує досвід, звільнені з місць позбавлення волі

люди часто повертаються до колишнього способу життя або поповнюють лави безпритульних. Одна з основних причин – складна соціальна адаптація.

Покарання у вигляді позбавлення волі позначається на всьому подальшому житті і кар'єрі людини, а саме: на її психологічному стані та конкурентоспроможності на ринку праці.

Мета статті. Метою цієї роботи є розгляд окремих проблем ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, виокремити основні засади процесу їх ресоціалізації та соціально-психологічної адаптації.

Аналіз дослідження проблеми. Проблему пристосування колишніх в'язнів до суспільства досліджено у роботах: О. С. Міхлін, Ю. М. Антонян, В. М. Синьов, В. І. Кривуша, В. О. Меркулова, В. А. Бадира, Т. А. Денисова, В. І. Рудник, С. К. Гречанюк, О. В. Беца, А. А. Музика, В. М. Трубніков, О. А. Гритенко та інших. Їхні розробки та погляди стали основою цієї роботи, мета якої систематизувати та узагальнити чинники, що перешкоджають процесові адаптації засуджених після звільнення задля розробки пропозицій щодо їх усунення, послаблення.

Виклад основного матеріалу. В умовах щорічного зростання показників злочинності перед державою постає важливе завдання, яке полягає як у боротьбі з цим суспільно небезпечним явищем, так і з його попередженням. Вітчизняна практика виконання покарань дає підстави стверджувати, що держава не завжди і не повною мірою вживає ефективних заходів для того, щоб нейтралізувати негативні наслідки цього вимушеного примусу і досі ще не створила управлінських механізмів для ресоціалізації засуджених.

Усі засуджені перед виходом на волю, незалежно від віку, статі, соціального статусу, життєвого досвіду, стану здоров'я, мають багато спільних нагальних проблем, з якими вони зіткнуться на волі. Природно, що будь-хто, опинившись на волі після тривалого перебування у місцях позбавлення волі, отримує не тільки психологічний, але й культурний шок, що пов'язано зі швидкими перетвореннями в соціально-економічній та політичній сферах. Усі ці проблеми насамперед пов'язані із входженням колишнього ув'язненого до нового мікросередовища. Існує також проблема самостійного задоволення своїх як базових потреб, так і потреб вищого рівня.

Нехтування проблемами таких людей і нівелювання їхнього існування в нашому суспільстві призводить до втрат людського ресурсу на ринку праці, оскільки більшість звільнених осіб – це громадяни середнього працездатного віку. Зазначені негативні фактори зумовлюють визнання такої соціально-вразливої верстви населення як осіб, які відбували покарання та звільнилися із місць позбавлення волі.

Законодавець процес соціальної адаптації розглядає як притаманний лише особам, звільненим від відбування покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі. Зокрема у ст. 1 Закону України “Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк”. Під поняттям “соціальна адаптація” розглядається комплекс правових, економічних, організаційних, соціально-психологічних та інших заходів, які здійснюються щодо звільнених осіб з метою пристосування до умов соціального середовища, захисту їх прав і законних інтересів [1, с. 203].

Так, О. Неживець, аналізуючи проблему адаптації осіб, які відбули покарання у виді позбавлення волі, свого часу висловив думку про те, що соціальна адаптація є не тільки процесом пристосування до нового соціального середовища після звільнення, освоєння нових соціальних ролей і функцій вільних членів суспільства, але й “процесом виправлення і перевиховання

засуджених під час відбування покарання, оскільки він є зрештою процесом їх етичної, психологічної та організаційної підготовки до життя на волі” [2, с. 20].

Для людини, яка звільнилась з місць позбавлення волі, найважливішим насамперед є соціально-психологічна адаптація. Адже від того, як відбувається процес пристосування такої особи до нових для них соціальних умов, життєвих цінностей, норм і правил поведінки в домінуючому соціумі, залежить не лише її становище, а й розвиток найближчого середовища.

Зазвичай більшість колишніх засуджених соціально дезадаптовані або у них переважає неадекватна поведінка, тому таким індивідам необхідно в короткі терміни відновити такі соціально значущі навички, як уміння заробляти і витратити гроші, забезпечувати себе одягом, харчуванням, житлом. Окрім того, допомогу в соціальній адаптації треба надавати й близькому оточенню, тобто сім'ї колишнього засудженого, адже за період перебування останнього за ґратами у їхньому житті могли відбутись значні зміни.

У науковій літературі окреслюють та обґрунтовують психологічну та соціальну адаптацію. Соціальна адаптація означає відновлення нормальних, соціально корисних відносин, тобто соціальну реабілітацію людини. За психологічної адаптації відбувається засвоєння суб'єктом стандартів та цінностей поведінки соціуму. Однак ці види адаптації не можуть розглядатись окремо, адже вони взаємопов'язані.

Здійснення соціально-психологічної адаптації передбачає вжиття комплексу заходів, які допоможуть звільненому з таких місць активно долучитися до реальних соціальних процесів й відносин та закріпити установки і норми, що сформувалися впродовж соціальної реабілітації.

Сенс процесу адаптації до норм соціального середовища після виходу із закладу позбавлення волі пов'язаний з процесом ресоціалізації, інтеріоризації (засвоєння) цінностей та норм, способів діяльності та вчинково-поведінкових патернів, що притаманні новому соціально-психологічному середовищу, а також формам взаємодії, що існують у ньому.

Польський соціолог Я. Щепанський вирізняє чотири етапи соціально-психологічної адаптації [3]:

- перший (початковий) – індивід, який адаптується, засвоює лише правила поведінки, проте система цінностей нового середовища внутрішньо ним не визначається;
- другий (терпимості) – коли середовище та індивід визнають рівноцінність еталонів поведінки;
- третій (пристосування “акомодації”) – пов'язаний зі взаємною поступливістю: не лише індивід визнає і приймає систему цінностей середовища, але й представники останнього визнають деякі з них;
- четвертий (повної адаптації “асиміляції”) – коли індивід повністю відмовляється від попередніх норм і цінностей та повністю приймає нові.

Відтак первинно треба сприяти формуванню та розвитку в засуджених у процесі виконання та відбування покарання адаптаційних знань й індивідуально-особистісних якостей, які б полегшували подальшу психосоціальну адаптацію. Остання залежить від гнучкості особистості засудженого, її бажання залучитись до позитивного громадянського життя. У підготовці правопорушника до звільнення соціальному працівникові треба також створити для цього об'єктивні передумови, тобто пошук відповідного та за інтересами місця роботи, позитивних знайомств та інше.

Успіх адаптації після звільнення залежить від трьох груп факторів [4, с. 20]:

До першої групи належать особистість самого засудженого: толерантність в житті, в характері, в поглядах, діях особи тощо. Наприклад, розуміння, що аморально і злочинно миритися з расизмом, насильством, приниженням гідності, утиском інтересів і прав людини, проявляти терпимість, визнавати і приймати іншу людини, уміти оптимально реагувати на зауваження, справедливу і несправедливу критику, здатність говорити собі й близьким “ні”, відстоювати свою позицію, не обмежуючи при цьому гідності іншої людини.

До другої – умови зовнішнього середовища, що оточують особистість засудженого, належать:

- макросередовище – наявність житла, реєстрації, робота, задоволеність роботою;
- мікросередовище – сім'я і взаємостосунки з нею, взаємини з колективом, особливості взаємин з правоохоронними органами.

До третьої групи належать умови, в яких засуджений перебував в колонії і які впливають на поведінку звільненого, особливо у перші місяці перебування на волі: термін перебування в установі, взаємини з колективом та адміністрацією. Загалом, як зазначає в своїй роботі Питлюк-Смеречинська О. Д. [5, с. 13], в процесі відбування покарання зростає пильність та прагнення до діяльності, знижується авантюризм, чутливість та відданість. Особистість більшою мірою прагне до діяльності, стає менш авантюристичною. Водночас умови позбавлення волі негативно впливають на особистість засудженого, сприяють появі жорстокості і недовіри.

Висновки: Отже, адаптація звільненого правопорушника – це нове пристосування особистості до соціального середовища, прийняття норм, законів, традицій, звичаїв, що були втрачені або зазнали значної деформації за умов її перебування у місцях позбавлення волі. Державна політика має всебічно сприяти успішній соціальній адаптації таких категорій громадян. Адже в більшості таких осіб виникають труднощі на шляху відновлення своїх соціальних ролей та повернення до звичайних умов життєдіяльності.

Окрім того, суспільство повинно змінювати ставлення до засуджених, які звільнилися з місць позбавлення волі і не останню роль у цьому має відігравати держава. На рівні засобів масової інформації на державне замовлення має проводитися робота щодо зміни ставлення до осіб, звільнених із місць позбавлення волі, доведення того, що ці люди вже покарані державою за вчинене і суспільство має допомогти їм повернутися до загальноприйнятого життя на волі.

Проте сьогодні соціальна адаптація звільнених осіб проходить дуже складно, оскільки цей процес потребує фінансової підтримки з боку держави, але передбачені заходи не завжди встигають змінюватися відповідно до потреб суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шкута О. О. (2010). Наукові погляди на проблему виправлення і ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання в колоніях середнього рівня безпеки. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: юридичні науки*. Запоріжжя : ЗНУ, № 4. С. 201–206.
2. Неживець О. (2005). Забезпечення соціальної та трудової реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08; Національна академія внутрішніх справ України. К., 232 с.
3. Соломатіна К. Ю. (2010). Роль психологічної та соціально-виховної роботи в адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі. Міністерство праці та соціальної політики України. К. URL: http://www.rusnauka.com/21_NIEK_2007/Psihologia/24203.doc.htm.

4. Підготовка до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк, у тому числі неповнолітніх: методичний посібник / за ред. Журавель Т. В. (2012), Пилипас Ю. В. К., с. 20.

5. Питлюк-Смеречинська О. Д. (2005). Особистісні зміни в умовах позбавлення волі : автореф. дис. канд. психол. наук: 19. 00. 01 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка апн. України. К., с. 13.

REFERENCES

1. Shkuta O. O. (2010). *Naukovi pohliady na problemu vypravlennia i resotsializatsii zasudzhennykh, yaki vidbuvaiut pokarannia v koloniakh serednoho rivnia bezpeky*. [Scientific views on the problem of correction and resocialization of convicts serving sentences in medium-security colonies]. Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Seria: yurydychni nauky. Zaporizhzhia : ZNU, 4. P. 201–206.

2. Nezhyvets O. (2005). *Zabezpechennia sotsialnoi ta trudovoi rehabilitatsii osib, zvilnennykh z misty pozbavlennia voli*. [Provision of social and labor rehabilitation of persons released from prisons]: dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.08; Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav Ukrainy. K., 232 p.

3. Solomatina K. Yu. (2010). *Rol psykholohichnoi ta sotsialno-vykhovnoi roboty v adaptatsii osib, zvilnennykh iz misty pozbavlennia voli*. [The role of psychological and socio-educational work in the adaptation of persons released from prisons]. Ministerstvo pratsi ta sotsialnoi polityky Ukrainy. K. URL: http://www.rusnauka.com/21_NIEK_2007/Psihologia/24203.doc.htm

4. *Pidhotovka do zvilnennia osib, yaki vidbuvaiut pokarannia u vydi obmezhenia abo pozbavlennia voli na pevnyi strok, u tomu chysli nepovnlitnikh*. [Preparation for the release of persons serving a sentence of restriction or deprivation of liberty for a certain period, including minors]: metodychnyi posibnyk/ za red. Zhuravel T. V., Pylypas Yu. V. Kyiv, 2012, p. 20.

5. Pytliuk-Smerchynska O. D. (2005). *Osobystisni zminy v umovakh pozbavlennia voli*. [Personal changes in conditions of deprivation of liberty]: avtoref. dys. kand. psykhol. nauk: 19. 00. 01 / Ін-т психології ім. Н. С. Костюка апн. України. Kyiv, p. 13.

Дата надходження: 20.03.2023 р.

Volodymyr Ortynskyi

Lviv Polytechnic National University,

director of the Institute of law, psychology and innovative education,

doctor of juridical sciences, professor

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1624-2173>

volodymyr.l.ortynskyi@lpnu.ua

PROBLEM ASPECTS OF SOCIAL ADAPTATION OF PERSONS RELEASED FROM PLACES OF DEPRIVATION OF WILL

The reform of the criminal-executive system has set Ukraine the task of determining the priority conditions and means of social adaptation of persons who have been released from places of deprivation of liberty.

The article examines the socio-legal nature of the process of social adaptation of persons released from prisons.

The problems of social adaptation of those released from prisons or restrictions of freedom to the conditions of life in freedom are considered, the directions of work with them, as well as the entities that implement these directions, are determined.

The main principles of state policy regarding the social rehabilitation of persons released from prisons are indicated.

We note that the adaptation of a released offender is a new adjustment of the personality to the social environment, acceptance of norms, laws, traditions, customs that were lost or underwent significant deformation under the conditions of his stay in places of deprivation of liberty.

Therefore, further legal or, on the contrary, criminal activity of the person will depend on this stage.

Key words: criminal and executive system; resocialization; rehabilitation; socialization; social adaptation; correction; re-education.

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 34 (091)

Іван Терлюк

Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму

Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0900-4388>

ivan.y.terlyuk@lpnu.ua

“ІСТОРІЯ РУСІВ”: ПАМ’ЯТКА УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОГЕНЕЗУ Й ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНЦІВ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.007>

© Терлюк І., 2023

Анотація. Розглянуто “Історію Русів” як пам’ятку української політико-правової думки. Проводиться думка про неї як про знакове явище з погляду українських націогенезу й державно-правової традиції. Висловлено власне розуміння використовуваної термінології.

Наголошено, що на зламі XVIII – початку XIX ст. в російсько-імперських політико-правових реаліях український націогенез як ідея національної державності розвивався загалом у руслі двох тенденцій – необхідності збереження козацької державно-правової традиції й потреби врахування нових суспільно-політичних реалій. Підкреслено, що першу тенденцію в “Історії Русів” засвідчено у найголовніших положеннях її політичних і правових ідей. Установлено, що всі вони побудовані на підвалинах стрижневої засади козацької державно-правової традиції – вольностей – відібраних прав, які жили в історичній пам’яті народу й будили волелюбні думки та прагнення українців. Мотивовано, що “Історія Русів”, попри оспівування козаччини, не була позбавлена віянь нового модерного періоду. Як приклад наводиться використання автором праці відповідної термінології.

Аргументовано, що “Історія Русів” виразно засвідчувала тенденцію на потребу врахування нових суспільно-політичних реалій, що склалися на українських землях Російської імперії. Акцентовано, що найповніше вона виявляла себе у просторі концепції України як Малоросії. Встановлено, що вказана концепція в тогочасній російській Україні вже утвердилася як особлива форма історичної і політичної свідомості й творила особливу ідентичність. Доведено, що яскравим виявом цієї тенденції було явище т. зв. подвійної лояльності.

У підсумок наголошено, що “Історія Русів” у багатьох сенсах – перехідний документ. Запропоновано вважати її працею, в якій чи не вперше, нехай опосередковано, відображена одна з негативних рис української ментальності – надмірна схильність до компромісу й конформізм. Відзначено, що це явище супроводжувало українців фактично від часу утвердження в Україні обох імперій з останньої чверті XVIII ст., а пізніше і в радянський час до кінця XX ст. і чи не до сьогодні. Висловлено переконання, що подвійна лояльність та ідентичність характерні для будь-якої імперії (авторитарної держави), а відтак були вимушеними рисами суспільних умов для українців, зокрема, в обох імперіях так само, як і в пізнішій – радянській.

Ключові слова: “Історія Русів”, український націогенез, українська національна державно-правова традиція, українська політико-правова думка, Малоросія, конформізм.

Постановка проблеми. Процес розбудови української державності впродовж історичного буття однойменного народу супроводжувався різного роду підходами, концепціями та ідеями. Лише незначній частці з них судилося бути реалізованими, а решта згодом акумулювалися в поняття “політико-правової думки”. Політичні та правові теорії й вчення вітчизняних мислителів мали на меті сприяти розв’язанню злободенних для того чи іншого етапу історичного розвитку нашого народу державно-правових та соціально-політичних проблем. Звичайно, сучасники їх мають оцінювати, враховуючи тогочасні історико-політичні умови. Та, в будь-якому разі, політико-правові концепції облаштування держави й суспільства як, власне, й самі пам’ятки історії української політико-правової думки, прямо чи опосередковано, проте завжди впливали на національне державотворення, формували його традиції. А окремі з них, як написана понад дві сотні років тому “Історія Русів”, стали знаковими для українського народу – його самоідентифікації через історію й, загалом, у відкритті українцями себе саме як українців.

Аналіз дослідження проблеми. Як очевидний факт констатуємо об’ємну історіографію з тих чи інших аспектів “Історії Русів”. Численні праці, що присвячені цій пам’ятці, належать не одному поколінню науковців – історикам, філософам, політологам, правникам: О. Апанович, І. Борщаку, Л. Винару, В. Горському, М. Грушевському, Я. Дашкевичу, С. Єфремову, М. Кашубі, З. Когути, І. Лисяку-Рудницькому, М. Максимовичу, О. Оглоблину, С. Плохю, О. Прицаку, О. Салтовському, В. Смолію, В. Степанкову, З. Хижняк, В. Шевчуку, Н. Яковенко та багатьом іншим. Однак виклики сучасного етапу державотворення потребують досліджень історії українських держави і права та політико-правової думки з нових методологічних позицій. Зокрема, спонукають до погляду на зазначену у заголовку проблему з позиції основних засад націогенезу й державно-правової традиції українського народу.

Мета статті – привернути увагу до “Історії Русів” як до пам’ятки політико-правової спадщини українського народу; проаналізувати найголовніші положення сформульованих у пам’ятці політичних та правових ідей в контексті українських націогенезу й державно-правової традиції; виявити основні тенденції розвитку українських націогенезу й державно-правової традиції в російсько-імперських політико-правових реаліях на зламі XVIII – початку XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Методологічно важливо на першому етапі цього дослідження визначитися із термінологією, зокрема, висловити власне розуміння використаних у заголовку термінів “українських націогенезу та державно-правової традиції”.

Ми виходимо з того, що *націогенез* або процес формування нації, є *багатоаспектним історичним процесом еволюції народу (етносу), який*, на відміну від етногенезу, *тісно*

пов’язаний з його політичним самоусвідомленням (тут і далі підкреслення наше. – І. Т.) як нації, себто спільноти, об’єднаної на основі спільних громадянських (національно-громадянських) цінностей та інтересів. Основними інструментами творення єдності народу за націогенезу стають розвиток форм його самоорганізації та, головню, певна ідея (т. зв. національна ідея), що об’єднує суспільство навколо розв’язання злободенних для того чи іншого етапу історичного розвитку державно-правових та соціально-політичних проблем, таким способом перетворюючи народ у націю (у зазначеному вище розумінні).

Вважаємо, що початок націогенезу українського народу припадає на період “історичного зламу” останньої третини XVI – першої половини XVII ст. Тоді в умовах новопосталої Речі Посполитої відбулася різка зміна соціального й правового становища руської (української) спільноти через втрату попередніх звичаєво-правових вольностей. Надалі константа вольностей (козацькі вольності) консолідувала українське суспільство, стала загальною цінністю для усіх соціальних верств українського народу доби раннього Нового часу. Переконані, що саме константа вольностей заклала стрижневий напрям еволюції українського націогенезу – своєрідного розуміння національної ідеї (“воля”, “свобода”, “демократія”) у межах різних етапів розвитку української державності. Вона ж лежить в основі **української національної державно-правової традиції – творених українцями впродовж тривалого процесу націогенезу й сумісними з їх внутрішнім світом сукупності основних якостей культурно-історичної, соціальної й інтелектуальної традицій**. А тезу “сумісності внутрішньому світу” розуміємо як узалежнення українського націогенезу константами спільних для усіх соціальних верств природньо-правових ментальних цінностей (спільних для людства загалом, але в їх “українській” інтерпретації). Саме вони стали неусвідомленою матрицею національного державотворення: сприяли виробленню комплексу політико-правових ідей української державності, склали підґрунтя для розуміння національної ідеї й позначили потенційний вектор розвитку державності українців [Докл. див.: 1, с. 28–83].

У контексті вищезазначеного можемо ствердити, що тодішня правова інкорпорація земель колишньої Гетьманщини впродовж другої половини XVIII ст. аж ніяк не припинила український націогенез й не означала відмову українців від козацької державно-правової традиції, передовсім її сутнісних цінностей – вольностей. А ргіогі до такого висновку спонукає навіть поверховий огляд перебігу тодішньої вітчизняної соціальної історії (протести проти інкорпораційної української політики Російської держави, як-то повстання пікінерів 1769–1770 рр., що виникало як протест колишніх козаків проти злиття їх із загальною масою російських військ з головною вимогою повернення їм козацьких прав і статусу козацтва; повстанський рух під проводом Семена Гаркуші 1770-х рр. або хрестоматійно відоме повстання в с. Турбаях) чи таке ж ознайомлення зі змістом тогочасної історії української політико-правової думки (І. Котляревський, В. Капніст, Я. Козельський, Г. Сковорода). Водночас нові суспільно-політичні умови, що постали в підросійській Україні наприкінці XVIII – початку XIX ст., змінили саму форму її потенційної реалізації – завершується етап розвитку української державної ідеї як ідеї побудови держави “козацької” нації. Натомість утверджується концепція Малоросії як особливої форми історичної та політичної свідомості українського народу. Вона й стала визначати процеси українського націогенезу.

Нам уже доводилося писати, що тогочасний погляд на Україну як Малоросію мав свої особливості. З одного боку, це виявлялося в апології нащадками козацької старшини козацької історії Малоросії (у сенсі “Малоросійський край”) як національної історії, політичній лояльності до Малоросії та її особливих конституційних й адміністративних прав. А з другого – в особливій прихильності до імперії: тобто одночасно українська шляхта назагал була переконана, що Малоросія пов’язана з більшою Російською державою, власне, імперією, через спільного царя [Докл. див.: 2, с. 141–146].

На думку авторитетного дослідника З. Когута, таке визначення відмінностей між Україною та Росією для української шляхти допускало можливість збереження політичного і соціального устрою Малоросії, підкріпляло лояльність до російського царя та імперії, а за бажанням, також

давало можливості для задіяння в імперській структурі, себто можливості брати участь в громадському та політичному житті імперії [Докл. див.: 3].

Взірцем апології козацької історії Малоросії як національної є “Історія Русів”, історико-політичний трактат, який небезпідставно вважають маніфестом українського патріотизму (О. Оглоблин) та народною історичною думою (М. Максимович). Схиляємося до думки тих сучасних вчених, які переконані, що за своєю суттю “Історія Русів” є переважно політичним трактатом, вершиною тогочасної національно-політичної думки, яка втілена в історичну форму. До того ж авторські думки й погляди у творі нерідко подаються, з огляду на цензурні умови, у непрямій формі – шляхом приписування їх різним історичним діячам (у текстах вигаданих промов, листів, тощо) [Див.: 4, с. 640–648].

Досі до кінця не розв’язана проблема часу написання “Історії Русів” (діапазон поглядів щодо цього коливається: від кінця 60-х рр. XVIII ст., за Д. Дорошенком, і до першої чверті XIX ст., за І. Борщакком) та її авторства, яке приписують понад десятку більше чи менше відомим особам. Чи не остання версія, що висловлена С. Плохієм, з нашого погляду, обґрунтовано засвідчує авторство твору Степану Шираю, нащадку козацької старшини Стародубського полку Гетьманщини (м. Стародуб – нині у Брянській області РФ), відставному генерал-майору і предводителю чернігівського дворянства, а часом його написання – 1818 рік [5, с. 223–224]. Такий висновок С. Плохія підтвердив версію О. Прицака з початку 1990-х рр. про те, що “Історія Русів” не могла бути написаною раніше Віденського конгресу, бо “там є ціла маса термінів, які виступають і стають відомими в Російській імперії тільки після 1815 року” [6, с. 177–192].

Жанр і зміст твору всебічно проаналізовані вітчизняними та зарубіжними дослідниками [Див.: 7, с. 5–28], а відтак означимо лише найголовніші положення сформульованих у ньому політичних та правових ідей, взявши за основу працю В. Смолія та В. Степанкова [8, с. 306–314].

Перше. Автор вкладеними в уста гетьмана І. Мазепи словами звинувачує російський царат у крадіжці ймення русів: “Відомо ж бо, що колись були ми те, що тепер московці: уряд, первинність і сама назва Русь од нас до них перейшло” [Цит. тут і далі за: 9, с. 259], і таким способом проводить думку про те, що **початок державності українського народу сягає давньокіївської Русі, започатковується створеною ним, а не сусіднім російським народом**. Відтак, трактуючи Україну прямою спадкоємницею Київської держави, в українцях автор убачає окремий від росіян народ.

Друге. С. Ширай, як найбільш ймовірний автор трактату, виступає категорично проти того, щоби **протиставляти поняття т. зв. “Стародавньої Русі” чи сучасної йому “Малоросії” та “України”, яка нібито ніяк не пов’язана з давньокіївською Руссю**, на що звернув увагу історик В. Шевчук [7, с. 21].

У трактаті козацька Україна, “по обох сторонах річки Дніпра” від Дикого Поля подається як невіддільна частка “України Малоросійської власної, предковічної отчизни нашої” від київського князя Володимира [9, с. 214]. Водночас С. Плохій помітив, що автор трактату непохитно старається сторонитися самого поняття “Україна”, мислячи про нього, як про “польську інтригу”. Замість нього вживає термін “Мала Росія”, запроваджує термін “руси” та виводить як один-єдиний наратив трояке явище – історію “русів”, а також історію козацького стану й малоросійського дворянства [5, с. 172–194].

Третє. Відзначаючи **окремність історії українського народу від історичного розвитку московського**, а також **польського і литовського народів, автор не проводить подібного розмежування з білоруським**. Такий посил назагал відповідає досить поширеному тоді розумінню поняття “руський народ”, що включало українців спільно з білорусами. В. Смолій та В. Степанков як приклад наводять універсал Б. Хмельницького до українського народу (травень 1648 р.), в якому наголошувалося, що поляки “підкорили істинні і прадавніх часів землі і провінції Сарматські, або Козацькі, наші, Руські, од Подоля, Волині і Волох посполу і аж до самого Вільня і Смоленська, довгі і обширні свої імуції, а саме: землю Київську, Галицьку, Львівську, Холмську, Белзьку, Подільську, Волинську, Перемишльську, Мстиславську, Вітебську, Полоцьку” [8, с. 308].

Четверте. У творі **вперше** в українській історичній літературі виразно **сформульована ідея, що незалежна національна держава для будь-якого народу – найбільша цінність**. Для автора природа боротьби русів – народних мас України – від кінця XVI і до початку XVIII ст. полягала у пориваннях створення незалежної національної держави. Не випадково думка про законність виступу проти польського панування вкладається у промову Б. Хмельницького, якою гетьман звертається до реєстрових козаків навесні 1648 р.: *“Ми підняли зброю не задля користолюбства якого або порожнього марнославства, а єдино на оборону вітчизни нашої, життя нашого і життя дітей наших, а так само й ваших! Всі народи, що живуть на світі, завжди боронили і боронитимуть вічно життя своє, свободу і власність; і навіть найнижчі на землі тварини, які суть звірина, худоба і птаство, боронять становище своє, гнізда свої і немовлят своїх до знемоги”* [9, с. 104]. Тут же висловлюється вкрай важливе положення про святий обов’язок українців усіляко захищати свою Вітчизну: *“...більше всіх присяг ви зобов’язані своїй вітчизні – самою природою; і вірі святій, символом її, що ви його сповідаєте. Про це змагайтесь і за це обстоюйте...”* [9, с. 105].

П’яте. Не раз **підкреслюється добровільність та рівноправність українсько-московського договору 1654 р.** Автор переконує, начебто московський цар в листі до Б. Хмельницького наголошував: *“...угоди про те і статуту суть права старі Малоросійські і Козацькі, котрі ми за ними укріпимо і підпишем за себе і наслідків наших, і не будуть вони порушувати вічно”* [9, с. 164]. Далі автор подавав своє бачення сутності Московсько-Переяславського договору. Стверджував, що московські послі погодилися зі всім змістом розроблених у Переяславі статей, підтвердивши *“присягою своєю від особи Царя і Царства Московського”* [9, с. 166] про вічне й непорушне пошанування укладеного договору. Наголошував, що статті передбачали залишення України *“на всіх колишніх угодах і пактах, укладених з Польщею і Литвою (...)”*, за якими користувалася *“(...) всіма перевагами і свободами вічно і без жодної одміни”* [9, с. 167]. З цього проступав висновок про те, що Українська держава за т. зв. Переяславськими статтями не увійшла до складу Росії як її складова, а створювала з нею військово-політичний союз на зразок конфедерації. Разом з тим, на інших сторінках трактату автор використовує термін *“протекція”* [9, с. 104, 135, 164].

Шосте. Автор **вперше переконливо розкриває антиукраїнський характер московської політики та виступає палким захисником збереження державної самостійності України, демократичності й політичної форми правління, соціальних завоювань середини XVII ст.** Однозначно негативну оцінку дає військово-каральним акціям в Україні 1708–1709 рр., здійсненим підрозділами О. Меншикова: *“Загони війська Царського, роз’їздаючи по ній, палили й грабували геть усі оселі без винятку і правом війни, майже нечуванім. Малоросія довго це куріла після полум’я, що її пожирало. Народ, [азнав] лиха безодню...”* [9, с. 262]. Проте щодо політичних переконань автора (та його оточення), то для нього вони полягали у примиренні сутнісно конфліктної лояльності, з одного боку, стосовно суверена, а з другого – стосовно нації. Згідно з усталеним у ранньоновочасній публіцистиці каноном щодо “добрих” та “поганих” гетьманів, автор свої думки вкладає у вуста П. Полуботка – *“він уособлює ідеального гетьмана, готового вмерти, захищаючи інтереси своєї нації, не зраджуючи принципу відданості правителів”* [5, с. 198–199].

Сьоме. У творі **республіканська форма правління протиставляється московському деспотизму**. Ілюстрацією цього є сцена начебто відмови Б. Хмельницького від можливості затвердити за своїм родом спадкове гетьманство на підставі того, що суперечитиме *“правам і звичаям народним, за якими вони керовані бути повинні вибраним з-поміж себе всіма урядниками і самим Гетьманом”* [9, с. 141].

Восьме. **Засуджується міжусобна боротьба еліти за владу**, яка для автора, послідовного поборника соборності козацької України, **одна з головних причин занепаду країни**. А виражаючи соборницькі уподобання, автор переконаний, що у складі козацької держави мають бути всі етнічні українські землі. На його думку, на заході вони обмежуються визначенням Б. Хмельницьким кордоном *“по Віслу, аж поки мова руська чутна”*, а на сході – Слобожанщиною. Він наголошує, що всі ці землі гетьман [Української держави] зобов’язаний об’єднати під своєю владою [10, с. 128–

130]. Політичним заповітом для нащадків звучить передсмертне застереження Б. Хмельницького з вимогою триматися завжди *одностайної згоди й братерської дружби, без яких не зможе встояти ні царство, ні суспільство* [9, с. 188].

Дев'яте. Цікаво, що на відміну від “шляхетської” концепції Г. Полетики часу Законодавчої комісії 1767–1768 рр., автор “Історії Русів” демонструє яскраву антишляхетську спрямованість і виступає як оборонець *власне* козацьких “прав і вольностей”. У його розумінні саме **природні козацькі “права і вольності” цілком тотожні правам усього українського народу** і відповідають глибинній сутності національної державності. Натомість його думка про шляхетський стан інакша. *“Шляхетство теє бувши завжди серед найперших чинів та посад в Малоросії і серед її військ, підводило під уряд її чимало мін підступами своїми, контактами та відвертими зрадами, задуманими на користь Польщі, а народові дало випити найгіркішу чашу запроданства і введенням його у підозру, недовір'я і в найбільш тиранські за те муки, урядом верховним по необачності над ним учинені, бо всім замішанням, неладові і побойцям в Малоросії, що після Хмельницького сталися, саме вони були причиною...”* [9, с. 113, 257–262].

Десяте. **В утвердженні незалежності Української держави**, що витворена в процесі Національної революції, автором **визнається роль геополітичного фактору**. Він упевнений, що передовсім несприятливе геополітичне становище штовхнуло Б. Хмельницького на пошук за кордонами України можливих союзників.

Нарешті, В. Смолій та В. Степанков зауважили, що автор “Історії Русів” **широко користується в творі новими для свого часу термінами й поняттями**. Зокрема, вперше в жанрі історико-публіцистичних творів для характеристики подій національно-визвольної боротьби середини XVII ст. застосовується термін “революція”, а також – “нація”, “національні вигоди і інтереси”, “патріот”, “антипатріот” тощо [8, с. 314].

Політико-правові ідеї “Історії Русів” у спеціальній літературі пояснюються неоднозначно.

Зокрема, В. Шевчук вважає, що авторові не йдеться про історичну закономірність чи достовірність, а навпаки, він свідомо міфологізує й намагається з українців (чи то, русів) випродукувати образ войовничого, історично активного народу. Відтак, за В. Шевчуком, в “Історії Русів” подається не так історичний, як художній образ України, що впливало із завдання автора (чи авторів): збудити приспалий героїчний дух нації на прикладах героїчних подвигів предків [4, с. 634].

Н. Яковенко переконана, що у творі отримала серйозне історіософське обґрунтування ідея державності. Власне саме ідея української державності, навіть попри те, що подавалася у дещо урізаному автономному вигляді, надавала твору опозиційного і навіть антиурядового характеру [11, с. 145–149].

О. Салтовський вважає, що в творі чітко простежується тяглість історії і неперервність державницької традиції українців, що обґрунтовує право на власну державність, на самостійне політико-державницьке існування [10, с. 213–216].

В. Смолій та В. Степанков мислять, що мають усі підстави стверджувати про те, що ключова ідея “Історії Русів” полягає у праві українців на власну державу – **не автономію, а незалежну соборну Українську державу** [8, с. 313].

Натомість С. Плохій взагалі відступає від переважаючого в історіографії підходу бачення “Історії Русів” в контексті “розбудови нації”, “національного відродження” і т. ін. Він обґрунтовано доводить, що у свідомості малоросійської еліти на початку XIX ст. цілком могли рівночасно співіснувати лояльність до імперії (власне, династії. – *I. Т.*) та боротьба за права своєї нації (для ілюстрації: Полуботок помирає, захищаючи права своєї нації, але не повстає проти царя). А тому історик пропонує погляд на “Історію Русів” не як на зародження українського націоналізму чи маніфест російсько-української єдності, а лише як на спробу частини потомків козацької старшини домогтися для себе якомога вигідніших умов інкорпорації в імперію, що були рівні з правами російського дворянства [5, с. 10].

До слова, на тогочасну проблему подвійної лояльності та ідентичності, характерну для українців як для підросійської, так і для півдавстрійської України, звертають увагу й інші дослідники (Див., напр.: В. Венгерська [12, с. 17–27], В. Кравченко [13, с. 115–168] чи В. Пашук [14, с. 146–160]). Очевидно, треба погодитися у цьому питанні з І. Гиричем, який аргументовано стверджує, що подвійна лояльність та ідентичність були вимушеними рисами суспільних умов обох імперій [15, с. 18–22].

Звісно, боротьба за права своєї нації розумілася в ту епоху в тому вигляді, в якому тоді розумілися нація та права, себто як права, з одного боку, дворянської корпорації, а з другого, – як боротьба з конкуруючими дворянськими корпораціями за перевагу в імперії. Потомки козацької старшини, на противагу багатьом іншим народам імперської Росії, були упевнені, що вони не є завойованими підданцями, а – повноправними членами правлячої імперської нації. Навіть більше, як бачимо з “Історії Русів”, – становлять її найдавніший, автентичний та головний компонент. “Парадокс ... полягає в тому, що, змагаючись за статус імперської еліти, творці козацького міфу заклали фундамент становлення нової української нації; це вело до розхитування загально-російської ідентичності і врешті-решт закінчилося крахом імперії” [5, с. 10, 20, 22].

У підсумок на основі викладеного доходимо таких **висновків**.

По-перше, з останньої чверті XVIII ст., головню, унаслідок інкорпорації козацької Гетьманщини та поділів Речі Посполитої, більшість етнічних українських земель опиняється в складі Російської імперії. На зламі XVIII – початку XIX ст. в російсько-імперських політико-правових реаліях український націотенез як ідея національної державності розвивався у руслі загалом двох тенденцій. З одного боку, – необхідності збереження козацької державно-правової традиції. А з другого, – під впливом віянь нового модерного періоду й, зокрема, потреби врахування нових суспільно-політичних реалій.

По-друге, “Історія Русів” засвідчує першу тенденцію в найголовніших положеннях політичних і правових ідей, що містяться в ній. Усі вони побудовані на підвалинах стрижневої засади козацької державно-правової традиції – вольностей – відібраних прав, які жили в історичній пам’яті народу й будили волелюбні думки та прагнення українців. Так само “споконвічністю прав і вольностей” українського народу у пам’ятці зумовлюється образ волелюбної, нескореної України як держави, що ніколи ніким не була завойованою. До того ж цього не заперечує жоден з авторитетних сучасних учених-фахівців проблематики навіть попри неоднозначне потрактування політико-правової складової частини пам’ятки.

По-третє, “Історія Русів” попри оспівування козаччини не позбавлена віянь нового модерного періоду. Прикладом цього є, зокрема, використання автором праці відповідної термінології. З одного боку, у роботі вперше в жанрі історико-публіцистичних творів для характеристики подій національно-визвольної боротьби середини XVII ст. застосовується термін “революція”. Вживаються терміни – “нація”, “національні вигоди і інтереси”, “патріот”, “антипатріот”. А з другого – в цій праці в ужитку також термін “нація малоросійська”.

По-четверте, “Історія Русів” виразно засвідчує тенденцію потреби врахування нових суспільно-політичних реалій, що склалися на українських землях Російської імперії. Найповніше ця тенденція виявляла себе, зокрема, у просторі концепції України як Малоросії. Ба більше, остання в тогочасній російській Україні вже утвердилася як особлива форма історичної і політичної свідомості, що творила особливу ідентичність.

З одного боку, вона проявлялася в апології нащадками козацької старшини козацької історії Малоросії як національної історії, політичній лояльності до Малоросії та її особливих конституційних й адміністративних прав. А з другого, – полягала в особливій прихильності до імперії. Іншими словами, завзяте відстоювання ідеї вольностей, захист прав і привілеїв “козацької нації” у ній поєднувався зі збереженням лояльності до правлячої династії. Тобто українська шляхта одночасно була переконана, що Малоросія назагал була пов’язана з більшою Російською державою, і щиро працювала на імперію, аби загалом домогтися особисто для себе ширших преференцій.

Яскравим виявом цієї тенденції стало явище т. зв. подвійної лояльності. А ілюстрацією пов'язаності спадкової козацької еліти з російським імперським ядром і її віддаленості від власного народу стала, зокрема, мова написання твору – російська.

По-н'яте, “Історія Русів” у багатьох сенсах – перехідний документ, який демонструє ознаки національної державно-правової традиції, так би мовити, у міжчассі. Вважаємо її також працею, в якій чи не вперше, нехай опосередковано, однак виразно, відображена одна з негативних рис української ментальності – надмірна схильність до компромісу й загалом конформізм. Це явище супроводжувало нас фактично від часу утвердження в Україні обох імперій з останньої чверті XVIII ст., а потім і в радянський час до кінця XX ст. і чи не до сьогодні. Доводиться констатувати, що достеменно невідомий досі автор “Історії Русів”, здавалося б, знакового для української історії і свідомості твору, також був не з іншого тіста...

До слова, тогочасна проблема подвійної лояльності та ідентичності була характерна для українців не тільки російської, але й австрійської України (1-й греко-католицький митрополит Антоній Ангелович чи один з провісників національного відродження в Галичині Іван Могильницький). Очевидно треба визнати, що подвійна лояльність та ідентичність характерні для будь-якої імперії (авторитарної держави), а відтак були вимушеними рисами суспільних умов, зокрема, для українців, в обох імперіях “довгого XIX ст.” так само, як і в пізнішій – радянській.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Терлюк І. (2022). **Українська державність: формування національної державно-правової традиції. Друга половина XVI – початок XX ст.** [Монографія]. Львів : ТзОВ “Галицька видавнича спілка”, 480 с.
2. Терлюк І. Я. (2014). **Формування і розвиток у вітчизняній політико-правовій думці концепції України як Малоросії (до витоків російських імперських ідеологем).** *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Збірник наукових праць. № 782. Юридичні науки. Львів : Видавництво Львівської політехніки, С. 141–146.
3. Когут З. (1996). **Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини 1760–1830.** К.: Основи, 317 с.
4. Шевчук В. О. (2005). **Муза Роксоланська: Українська література XVI-XVIII століть: У 2 кн. Книга друга: Розвинене бароко. Пізнє бароко.** К.: Либідь, 728 с.
5. Плохій С. (2013). **Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій /** авториз. пер. з англ. М. Климчука. К.: Laurus, 440 с.
6. Прицак О. (1993). **Ще раз про союз Богдана Хмельницького з Туреччиною.** *Український археографічний щорічник*. Київ, Вип. 2. С. 177–192.
7. Шевчук В. (1991). **Нерозгадані таємниці “Історії Русів”.** *Історія Русів / Пер. І. Драча.* К.: Рад. письменник, С. 5–28.
8. Смолій В. А., Степанков В. С. (1997). **Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації.** К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 368 с.
9. **Історія Русів** (1991) / Пер. І. Драча; вступна стаття В. Шевчука. К.: Рад. письменник, 318 с.
10. Салтовський О. (2002). **Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX століття).** К.: Вид. ПАРАПАН, 396 с.
11. Яковенко Н. (1997). **Гетьманська Україна під колесами просвітницьких ідеалів.** *Сучасність*. № 9. С. 145–149.
12. Венгерська В. (2011). **Інтелектуали в XIX ст.: феномен множинних лояльностей.** *Інтелігенція і влада.* Серія : Історія. Вип. 21. С. 17–27.
13. Кравченко В. (2020). **Провінційні пошуки колективної ідентичності: випадок у Слобідській Україні.** *Імперські ідентичності в українській історії XVIII – першої половини XIX ст. /* Колективна монографія за ред. В. Ададунова і В. Склокіна. Львів: Вид-во УКУ, С. 115–168.

“Історія Русів”: пам’ятка української політико-правової думки в контексті націотенезу...

14. Пашук В. (2016). **Через просвіту до модерної нації: товариство “Просвіта” та польські просвітні організації Галичини. Проект “Україна”. Австрійська Галичина / авт.-упоряд. М. Р. Литвин.** Харків: Фоліо, С. 146–160.

15. Гирич І. (2011). **Концептуальні проблеми історії України.** Тернопіль: Навчальна книга “Богдан”, 224 с.

REFERENCES

1. Terlyuk I. (2022). **Ukrayinska derzhavnist: formuvannya nacionalnoyi derzhavno-pravovoyi tradyciyi. Druga polovina XVI – pochatok XX st.** [Monografiya]. Lviv : TzOV “Galicka vidavnicna spilka”, 480 p.

2. Terlyuk I. Ya. (2014). **Formuvannya i rozvitok u vitchiznyanij politiko-pravovij dumci koncepciyi Ukrayini yak Malorosiyi (do vitokiv rosijskih imperskih ideologem).** *Visnik Nacionalnogo universitetu “Lvivska politehnika”*. Zbirkiv naukovih prac. No 782. Yuridichni nauki. Lviv : Vidavnistvo Lvivskoyi politehniki, P. 141–146.

3. Kogut 3. (1996). **Rosijskij centralizm i ukrayinska avtonomiya. Likvidaciya Getmanshini 1760 1830.** К.: Osnovi, 317 p.

4. Shevchuk V. O. (2005). **Muza Roksolanska: Ukrayinska literatura XVI–XVIII stolit: U 2 kn. Kniga druga: Rozvinene baroko. Piznye baroko.** К.: Libid, 728 p.

5. Plohij S. (2013). **Kozackij mif. Istoriya ta nacyetvorennya v epohu imperij / avtoriz. per. z angl.** М. Klimchuka. К.: Laurus, 440 s.

6. Pricak O. (1993). **She raz pro soyuz Bogdana Hmelnickogo z Turechchinyu. Ukrayinskij arheografichnij shorichnik.** Kiyiv, Vip. 2. P. 177–192.

7. Shevchuk V. (1991). **Nerozgdani tayemnici “Istoriyi Rusiv”.** *Istoriya Rusiv / Per. I. Dracha.* К.: Rad. pismennik, P. 5–28.

8. Smolij V. A., Stepankov V. S. (1997). **Ukrayinska derzhavna ideya XVII–XVIII stolit: problemi formuvannya, evolyuciyi, realizaciyi.** К.: Vidavnicnij dim “Alternativi”, 368 p.

9. **Istoriya Rusiv** (1991) / Per. I. Dracha; vstupna stattya V. Shevchuka. К.: Rad. pismennik, 318 p.

10. Saltovskij O. (2002). **Koncepciyi ukrayinskoyi derzhavnosti v istoriyi vitchiznyanoyi politichnoyi dumki (vid vitokiv do pochatku XX stolittya).** К.: Vid. PARAPAN, 396 p.

11. Yakovenko N. (1997). **Getmanska Ukrayina pid kolesami prosvitnickih idealiv.** *Suchasnist.* № 9. P. 145–149.

12. Vengerska V. (2011). **Intelektuali v XIX st.: fenomen mnozhinnih loyálnostej.** *Inteligenciya i vlada.* Seriya : Istoriya. Vip. 21. P. 17–27.

13. Kravchenko V. (2020). **Provincijni poshuki kolektivnoyi identichnosti: vipadok u Slobidskij Ukrayini. Imperski identichnosti v ukrayinskij istoriyi XVIII – pershoji polovini XIX st. / Kolektivna monografiya za red. V. Adadurova i V. Sklokina.** Lviv: Vid-vo UKU, P. 115–168.

14. Pashuk V. (2016). **Cherez prosvitu do modernoyi nacyi: tovaristvo “Prosvita” ta polski prosvitni organizaciyi Galichini. Proekt “Ukrayina”. Avstrijska Galichina / avt.-uporyad. М. R. Litvin.** Harkiv: Folio, P. 146–160.

15. Gyrych I. (2011). **Konceptualni problemi istoriyi Ukrayini.** Ternopil: Navchalna kniga “Bogdan”, 224 p.

Дата надходження: 19.04.2023 р.

**“THE HISTORY OF THE RUSSIANS”: A MEMORY OF UKRAINIAN POLITICAL
AND LEGAL THOUGHT IN THE CONTEXT OF NATIONAL GENESIS
AND STATE-LEGAL TRADITION OF UKRAINIANS**

Abstract. The “History of the Rus” was considered as a monument of Ukrainian political and legal thought. It is discussed as a significant phenomenon from the point of view of Ukrainian national genesis and state-legal tradition. The own understanding of the used terminology is expressed.

It is emphasized that at the turn of the 18th century and the beginning of the 19th century, in the Russian-imperial political and legal realities, Ukrainian natiogenesis as the idea of national statehood developed in general along two trends: the need to preserve the Cossack state-legal tradition and the need to take into account new social and political realities. It is emphasized that the first trend in the “History of the Rus” is evidenced in the most important provisions of its political and legal ideas. It was established that all of them were built on the foundations of the core foundation of the Cossack state-legal tradition of the freedoms of the selected rights, which lived in the historical memory of the people and awakened freedom-loving thoughts and aspirations of Ukrainians. It is motivated by the fact that “History of the Rus” despite glorifying the Cossacks, was not devoid of the trends of the new modern period. As an example, the author’s use of appropriate terminology is given.

It is argued that the “History of the Rus” clearly testified to the tendency to take into account the new social and political realities that developed in the Ukrainian lands of the Russian Empire. It is emphasized that it manifested itself most fully in the space of the concept of Ukraine as Little Russia. It was established that the specified concept had already established itself in the then Russian Ukraine as a special form of historical and political consciousness and created a special identity. It has been proven that a vivid manifestation of this tendency was the phenomenon of the so-called dual loyalty.

In conclusion, it was emphasized that “History of the Rus” is in many ways a transitional document. It is proposed to consider it as a work in which one of the negative features of the Ukrainian mentality – an excessive tendency to compromise and conformism – is reflected, albeit indirectly, for the first time. It was noted that this phenomenon accompanied Ukrainians actually since the establishment of both empires in Ukraine in the last quarter of the 18th century, and then during the Soviet era until the end of the 20th century, and not until today. The belief is expressed that dual loyalty and identity are characteristic of any empire (authoritarian state), and therefore were forced features of social conditions for Ukrainians, in particular, in both empires as well as in the later Soviet one.

Key words: “History of the Rus”; Ukrainian natiogenesis; Ukrainian national state-legal tradition; Ukrainian political-legal thought; Little Russia; conformism.

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.132

Ростислав Бундз

Національний університет “Львівська політехніка”,
асистент кафедри кримінального права та процесу

Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук

rostyslav.o.bundz@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3651-4068>

ВИЗНАННЯ І ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ІНОЗЕМНИХ СУДІВ ТА АРБІТРАЖІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.017>

© Бундз Р., 2023

У статті виокремлено актуальну проблему визнання і виконання рішень іноземних судів та арбітражів на території України – обставини, які унеможливають, чи ускладнюють таке виконання.

Питання щодо визнання та виконання судових рішень іноземних держав в Україні сьогодні не втрачає своєї актуальності. Рішення іноземного суду визнається і виконується в Україні, якщо його визнання і виконання передбачено міжнародними договорами України. Рішення іноземного суду може бути примусово виконано в Україні протягом трьох років з дня набрання ним законної сили. Клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду подається в порядку, передбаченому міжнародними договорами України. Якщо зазначена заява та подані до неї документи не зареєстровані відповідно до вимог, передбачених законодавством, або до неї подано не всі необхідні документи, відповідний суд України повертає їх бенефіціару (його представнику) без розгляду. Питання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду за клопотанням бенефіціара розглядається Апеляційним судом Автономної Республіки Крим, апеляційними обласними, Київським та Севастопольським міськими судами за місцем постійного чи тимчасового проживання або перебування (місцезнаходження) боржника. У разі неможливості визначення місцезнаходження боржника питання про надання допуску до примусового виконання рішення іноземного суду розглядається відповідним судом України за місцезнаходженням майна боржника в Україні. Процедура визнання та надання згоди на виконання рішень іноземних судів, виходячи з положень національного законодавства, є більш спрощеною за своїм змістом від аналогічної стосовно рішень міжнародних арбітражів. Необхідність визнання та виконання судового рішення іноземної держави пов'язана зі здійсненням захисту права фізичної та юридичної особи на підставі відповідного рішення на території України.

Ключові слова: визнання; міжнародне співробітництво; виконання; судові рішення; іноземні суди.

Постановка проблеми. Україна, як і будь-яка інша держава, зобов'язана виконувати рішення іноземних судів у рамках своїх міжнародних зобов'язань. Проте виконання таких рішень часто зіткнулося з певними проблемами в Україні. Деякі з найбільш поширених проблем на сьогодні включають відсутність ефективної системи виконання, відсутність відповідальності, питання правопорядку, нестабільність законодавства.

Аналіз дослідження проблеми. Теоретичні аспекти проблеми та окремі загальні питання визнання і виконання рішень іноземних судів в Україні були представлені в низці праць таких авторів, як Н. І. Маришева, А. І. Муранов, С. Я. Фурса, М. Й. Штефан, Л. П. Ануфрієва, Т. Я. Фортуна, М. М. Богуславський, Л. В. Чубарев та інші. Попри вагомий доробок означених авторів у досліджуваній сфері, поза їхньою увагою залишилося багато актуальних питань щодо процедури та порядку виконання рішень іноземних судів в Україні.

Мета статті – аналіз стану визнання та виконання судових рішень іноземних держав в Україні сьогодні.

Виклад основного матеріалу. Порядок визнання і виконання рішень іноземних судів та арбітражів на території України врегульований положеннями як міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Україною, так і положенням національного законодавства. Серед міжнародних договорів виділяють окремо багатосторонні універсальні Гаазькі конвенції, регіональні договори, двосторонні договори про правову допомогу та консульські конвенції [1, с. 229].

У межах національного законодавства порядок визнання рішення іноземного суду/арбітражу детально врегульований Розділом IX Цивільного процесуального кодексу України. Саме Розділ як засіб юридичної графіки призначений для виокремлення правових інститутів та їх подальшої формалізації у змісті нормативно-правового акту [2, с. 238]. Наведене дає достатні підстави вважати, що група норм права, яка регламентує визнання і виконання рішень іноземних судів та арбітражів трансформувалась в межах процесуального права до окремого інституту права, що засвідчує важливість цієї групи відносин щодо їх правового регулювання.

З назви Розділу IX Цивільного процесуального законодавства України випливає, що його положеннями врегульовується порядок визнання як рішень іноземних судів, міжнародних арбітражів та третейських судів [3]. Процедура розгляду питання про надання згоди на визнання іноземного суду реалізується особою шляхом подання клопотання стосовно рішень, прийнятих іноземними судами та заяви про примусове виконання рішень міжнародного арбітражу. Отже, якщо звернення до суду із заявою про надання дозволу на визнання рішення іноземного суду, чи арбітражу є правом, то способом реалізації такого права є звернення до суду з відповідною заявою, чи клопотанням.

Цивільний процесуальний кодекс України не визначає предмет рішень щодо визнання та надання згоди, на виконання яких особа повинна подати відповідне клопотання/звернутись із заявою. Положення ст. 81 Закону України "Про міжнародне приватне право" передбачають, що в Україні можуть бути визнані та виконані рішення іноземних судів у справах, що виникають з цивільних, трудових, сімейних та господарських правовідносин, вироки іноземних судів у кримінальних провадженнях у частині, що стосується відшкодування шкоди та заподіяних збитків, а також рішення іноземних арбітражів [4]. Своєю чергою, згідно з положеннями ч. 2 ст. 81 цього Закону, в Україні не можуть бути визнані та виконані рішення іноземних судів у справах щодо стягнення заборгованості з підприємства оборонно-промислового комплексу на користь юридичної особи держави-агресора та/або держави-окупанта або юридичної особи з іноземними інвестиціями

Визнання і виконання рішень іноземних судів та арбітражів на території України

чи іноземного підприємства держави-агресора та/або держави-окупанта [4]. Отже, подане свідчить, що Україна не визнає підвідомчість таких справ іноземним юрисдикційним органам, а відтак – такі рішення не можуть бути визнані та виконані в межах території України.

В процесуальному аспекті простежуються відмінності у правовому регулюванні порядку подачі заяви про визнання рішення міжнародного комерційного арбітражу на надання дозволу на його виконання, а також клопотання про визнання рішення іноземного суду та надання дозволу на його виконання. Так, положеннями ч. 4 ст. 476 ЦПК України передбачено, що до заяви про визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу додаються копії заяви про визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу відповідно до кількості учасників судового розгляду, оригінал документа про сплату судового збору. До заяви про визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу, поданої без додержання вимог, визначених у цій статті, застосовуються положення статті 185 цього Кодексу [3]. Тобто така заява залишається без руху. Заявник повинен надати такі документи, а саме – копію/оригінал арбітражної угоди, арбітражного рішення до суду до початку судового розгляду вказаної заяви. Аналогічні вимоги передбачені чинним законодавством України до подачі доказів зі справи під час подання позовної заяви. Також, відповідно до ст. 477 ЦПК України, за клопотанням однієї із сторін суд витребує докази у порядку, встановленому цим Кодексом [3]. Така процедура близька за своїм змістом із позовним провадженням. Необхідність у цьому, як випливає зі змісту глави, полягає у більш складному предметі дослідження та оцінки під час розгляду питання про надання згоди на визнання та виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу з огляду на положення ст. 478 ЦПК України. Так, для вирішення питання визнання та надання згоди на примусове виконання рішення міжнародного арбітражу слід дослідити питання відповідності винесення рішення у спорі арбітражній угоді, відповідність її умовам, наявність постанови з питань, що виходять за межі арбітражної угоди тощо.

Подане свідчить, що процедура розгляду заяви про визнання рішення міжнародного арбітражу та надання дозволу на його виконання є більш складною.

Процесуальним законодавством України не вимагається подачі копії додатків до клопотання про визнання та надання згоди на виконання рішення іноземного суду відповідно до кількості учасників, під час подачі заяви про визнання рішення іноземного суду та надання дозволу на його виконання не додається документ про сплату судового збору. У випадку не оформлення відповідного клопотання відповідно до вимог, передбачених цією главою, або не додання до змісту клопотання всіх перелічених документів, подане клопотання залишиться без розгляду та його подальшого повернення разом з документами, що додані до нього, особі, яка його подала (ч. 4 ст. 466 ЦПК України) [3].

Отже, процедура визнання та надання згоди на виконання рішень іноземних судів, виходячи з положень національного законодавства, є більш спрощеною за своїм змістом від аналогічної стосовно рішень міжнародних арбітражів.

Цивільний процесуальний кодекс України передбачає письмове повідомлення боржника в п'ятиденний строк та внесення судом йому пропозицій у місячний строк подати можливі заперечення щодо заяви/клопотання про визнання та надання згоди на виконання іноземного рішення, подачу документів до початку розгляду справи по суті. Наведене дає достатні підстави вважати, що існують окремі стадії провадження у цій категорії справ. Так, на першій стадії – вчинення підготовчих процесуальних дій. В подальшому – розгляд заяви/клопотання по суті. У цьому вбачається також відмінність провадження у зазначеній категорії справ від провадження на стадії виконання рішення суду в аналогічній категорії господарських, цивільних справах, які розглядаються національними судами [5].

Висновки. Підсумовуючи слід зазначити, що процедура визнання і надання згоди на виконання рішень іноземних судів та міжнародних арбітражів національним судовим органом є найбільш оптимальним механізмом їх реалізації у вітчизняному правовому полі для забезпечення належного функціонування вітчизняної правової системи та стабільності її публічного правопорядку.

Необхідність визнання та виконання рішень іноземних судів пов'язані із здійсненням захисту права фізичної та юридичної особи на території України, підтвердженого відповідним рішенням. Удосконалення процедури виконання рішень іноземних судів в Україні потребує комплексного підходу, який охоплює не тільки правові аспекти, але й політичні, економічні та соціальні фактори.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кузьменко С. Г. Міжнародне приватне право: навч. посіб. / Н. В. Аляб'єва та ін.; за ред. С. Г. Кузьменка. Київ: Центр навч. літ., 2010. 316 с.
2. Фортуна Т. Я. Поняття та правова природа визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні. *Адвокат*. 2011. № 7(130). 496 с.
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40, 40–42. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 17.04.2023).
4. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 32. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15> (дата звернення: 17.04.2023).
5. Белікова С. О. Визнання та виконання іноземного судового рішення: теоретичні і практичні аспекти. *Наукова стаття* 19 с. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/35/545/1153-1?inline=1> (дата звернення: 17.04.2023).

REFERENCES

1. Kuzmenko S. H. **Mizhnarodne pryvatne pravo: navch. posib.** [International private law: teaching manual] / N. V. Aliabieva ta in.; za red. S. H. Kuzmenka. Kyiv: Tsentr navch. lit., 2010. 316 p.
2. Fortuna T. Ya. Poniattia ta pravova pryroda vyznannia ta vykonannia rishen inozemnykh sudiv v Ukraini.[Concept and legal nature of recognition and enforcement of decisions of foreign courts in Ukraine] *Advokat*. 2011. No. 7 (130). 496 p.
3. **Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy** [Civil Procedure Code of Ukraine]: Zakon vid 18 bereznia 2004 r. No. 1618-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2004. No. 40, 40–42. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (Accessed: 17.04.2023). [in Ukrainian].
4. **Pro mizhnarodne pryvatne parvo** [About international private law]: Zakon Ukrainy vid 23 chervnia 2005 r. No. 2709-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2005. No. 32. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>(Accessed: 17.04.2023). [in Ukrainian].
5. Belikova S. O. Vyznannia ta vykonannia inozemnoho sudovoho rishennia: teoretychni i praktychni aspekty[Recognition and enforcement of a foreign court decision: theoretical and practical aspects]. *Naukova stattia* 19 s. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/35/545/1153-1?inline=1>(Accessed: 17.04.2023). [in Ukrainian].

Дата надходження: 18.04.2023 р.

Rostyslav Bundz

Lviv Polytechnic National University,
assistant of the Criminal Law and Procedure Department
of the Educational and scientific institute
of law, psychology, and innovation education of
PhD in Law

**RECOGNITION AND ENFORCEMENT OF DECISIONS OF FOREIGN COURTS
AND ARBITRATIONS ON THE TERRITORY OF UKRAINE**

The article highlights the current problem of recognition and enforcement of decisions of foreign courts and arbitrations on the territory of Ukraine – circumstances that make such enforcement impossible or difficult.

The issue of recognition and enforcement of court decisions of foreign states in Ukraine does not lose its relevance today. Decision of foreign court shall be recognized and executed in Ukraine, if its recognition and execution is envisaged by the international agreements of Ukraine. Decision of foreign court may be compulsory executed in Ukraine during three years starting from the day when it enters into force. Petition for granting permit to compulsory execution of decision of foreign court shall be submitted under the procedure, envisaged by the international agreements of Ukraine. If the above petition and documents submitted thereof are not registered in compliance with the requirements provided for by the legislation or not all necessary documents are submitted thereto, the respective court of Ukraine shall return them to the beneficiary (or its representative) without consideration. The issue related to grant of permit to compulsory execution of decision of foreign court under beneficiary's petition shall be considered by the Court of Appeal of the Autonomous Republic of Crimea, appeal oblast, Kyiv and Sevastopol city courts at the place of permanent or temporary residence or stay (location) of the debtor. If it is impossible to define location of the debtor, the issue related to grant of permit to compulsory execution of decision of foreign court shall be considered by the respective court of Ukraine at the place of location of debtor's property in Ukraine. The procedure for recognition and consent to the execution of decisions of foreign courts, based on the provisions of national legislation, is more simplified in its content than the similar procedure for decisions of international arbitrations. The need to recognize and enforce a court decision of a foreign state is related to the protection of the rights of individuals and legal entities on the basis of the corresponding decision on the territory of Ukraine.

Key words: recognition; international cooperation; implementation; court decisions; foreign courts.

УДК 340.1

Тарас Гарасимів

Національний університет “Львівська політехніка”,
заступник директора з науково-педагогічної роботи,
професор кафедри теорії та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4627-4774>
Taras.Z.Narasymiv@lpnu.ua

АКСІОЛОГІЧНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.022>

© Гарасимів Т., 2023

У статті детерміновано аксіологічні особливості конституційної ідентичності в правовому контексті України. З'ясовано, що конституційна ідентичність значною мірою формує політичну та правову систему держави, позаяк містить загальні закономірності та визначальні особливості, набуті державою у процесі свого історично-культурного та правового розвитку. Тобто конституційна ідентичність – це те, що з одного боку, об'єднує соціум та інститути держави, а з другого – надає відмінних особливостей від інших держав. Аксіологічна детермінація конституційної ідентичності дає змогу висновувати про гармонійне поєднання елементів статички, що виражаються в історично сформованих умовах політичного і правового життя певної держави, так і динамізму, що зумовлений подальшим курсом розвитку нашої держави відповідно до сучасних викликів.

Зауважується, що джерелом конституційної ідентичності є не лише конститутивні положення Основного Закону, акти Конституційного Суду України, але й історичний, ментальний, ціннісний та політичний базис. Тому конституційна ідентичність, яка є віддзеркаленням суспільного запиту у праві, повинна гарантувати й захищати права осіб на найвищому рівні й відповідно до національної конституційно-правової системи. Це виправдовує твердження щодо необхідності більш глибокого дослідження цього правового явища задля встановлення автентичного органічного зв'язку із народом. Така тенденція взаємозв'язку між суспільством і нормами, що його регулюють, сприятиме зростанню конституційного патріотизму, утвердженню прав і свобод на основі правової визначеності і з дотриманням критерію законних очікувань.

Підсумовується, що досягнення балансу між глобалізаційними й інтеграційними процесами та збереженням державних і національних цінностей є вкрай актуальним для сучасної України, яка під час повномасштабної збройної агресії підтвердила та непорушно обстоює проголошені й конституційно закріплені прагнення дотримуватися європейського та євроатлантичного вектору.

Ключові слова: ідентичність; конституціоналізм; конституційна ідентичність; конституційні цінності; держава; суспільство; державний устрій; Конституція; міжнародна спільнота; конституційно-правова система.

Постановка проблеми. У поступальному розвитку людства загалом й українського соціуму зокрема помітну роль відіграють такі явища, як глобалізація, інтеграція, гармонізація, уніфікація, стандартизація тощо. Тобто сьогодні докладається значних зусиль довкола формування різних міжнародних спільнот, які будуть сфокусовані у своїй діяльності на досягненні спільних цілей та плеканні універсальних цінностей, а також зближенню механізмів правового регулювання. Водночас позитивність таких тенденцій значно актуалізує проблему ідентифікації кожної окремої держави серед інших із метою збереження власних історично культурно сформованих особливостей та інститутів.

Досягнення балансу між глобалізаційними й інтеграційними процесами та збереженням державних і національних цінностей є вкрай актуальним для сучасної України, яка під час повномасштабної збройної агресії підтвердила та непорушно обстоює проголошені й конституційно закріплені прагнення дотримуватися європейського та євроатлантичного вектору. З огляду на це, особливої актуальності набуває доктрина конституційної ідентичності, яка не має уніфікованого наукового підходу до розуміння її аксіологічних констант, що сприяють ефективному впровадженню як в правову, так і соціальну реальність.

Аналіз дослідження проблеми. Загалом в українському науковому дискурсі концепція конституційної ідентичності є малодослідженою. Однак з огляду на повномасштабну війну ця проблематика значно актуалізується в сучасних правових розвідках. Серед сучасних українських дослідників слід відзначити праці Ю. Барабаша, Г. Берченко, М. Гульгая, І. Забокрицького, І. Звоздецької, І. Жаровської, В. Ковальчука, В. Колісника, Є. Львови, О. Никорак, М. Савчина, Т. Слінько, В. Речицького та ін. Більш пошквалений інтерес до цього питання проявили зарубіжні вчені, а саме: М. Гранат, М. Розенфельда, А. Тенасе, М. Трупер, Р. Шапіро, Г. Якобсан тощо. Попри вагомий внесок означених нами вчених, ця доктрина потребує подальших наукових розробок з метою констатувати її наявність або відсутність у певному правовому просторі. Дослідження української конституційної ідентичності повинно стати визначальним новітнім напрямком у питанні вирішення проблеми рівня правової культури, визначеності, яка б усталено імпонувала нашому типові суспільства.

Метою статті є детермінувати аксіологічні особливості конституційної ідентичності у правовому контексті України.

Виклад основного матеріалу. Експресивною тенденцією сучасного етапу розвитку теорії ідентичності є посилення ролі міждисциплінарного підходу до розгляду цього феномену. Міждисциплінарний підхід до дослідження проблеми ідентичності дає змогу використовувати евристичні можливості філософії, психології, соціології, логіки культурології. Втім найдосконаліший інструментарій для дослідження конституційної ідентичності перебуває в розпорядженні філософії права та конституційного права. Ідентичність у спрощеному варіанті можна розуміти, з одного боку, як абсолютну тотожність двох явищ, а з другого – як інтерпретацію своєї суті, самоусвідомлення власної унікальності та, як результат, визнання соціумом тих особливих ознак, які її становлять.

У сучасній правовій науці дедалі більше уваги надається формуванню доктрини конституційної ідентичності, дослідження якої актуалізувались з огляду на посилення глобалізаційних й інтеграційних процесів. Насамперед слід зауважити, що концепція конституційної ідентичності розвинулася на основі “Лісабонського рішення” Федерального Конституційного суду Німеччини

щодо співвідношення права Європейського Союзу та національного законодавства, а також його впливу на ідентичність чинного конституційного ладу ФРН. Позиціонування Європейського Союзу як наднаціональної спільноти нерідко призводить до конфронтації, з одного боку, інтересів та наявного регулювання держави-члена, з другого – інституцій Європейського Союзу. Тому серед інших чинників розвитку доктрини конституційної ідентичності вагому роль відіграло посилення імплементації наднаціонального права та його значне проникнення у сфери, які раніше регулювались лише внутрішнім національним законодавством. Тобто, якщо раніше конституційна ідентичність була радше запобіжником від політичної сваволі всередині певної країни, то з моменту утворення Європейського Союзу як наднаціональної інституції, якій держави-члени добровільно передають фактично частину власного суверенітету, є спробою запобігти гіпертрофованій такій передачі [1, с. 133].

Конституційну ідентичність можна розглядати, як і будь-яку правову категорію, у широкому та вузькому аспекті. Відповідно до першого підходу конституційну ідентичність тлумачать як комплекс певних цінностей, принципів, особливостей, традицій та інститутів конституційного ладу держави, що реалізуються на звичайному, нормативному та правозастосовному рівнях й по-особливому виокремлюють державу серед всіх держав світу й інших суб'єктів міжнародного права. Зокрема, цієї позиції дотримується М. Савчин, зауважуючи, що національна конституційна ідентичність представляє собою комплекс таких основних елементів, як: національна конституційна доктрина та культура; система судового конституційного контролю; правовий стиль ухвалення юридичних рішень; інституційний дизайн; вибори та контроль над владою горизонтальний і вертикальний поділ влади [2, с. 37]. Вчені, які підтримують означений підхід, вказують на те, що дефініція “конституційна”, як різновид ідентичності, не прирівнюється до самого лише тексту Конституції, а ні до актуальних політичних рішень [1, с. 135], що засвідчує багатоаспектність цього поняття.

У вузькому розумінні ідентичність аналізується у двох аспектах: по-перше, конститутивних положень Основного Закону, які зазвичай є усталеними (незмінюваними), зміни до них вносяться лише у разі ускладнення законодавчого механізму; по-друге, судового контролю щодо внесення змін до Конституції. Такого підходу дотримується Ю. Барабаш, який застосовує доктрину конституційної ідентичності саме через внесення змін до Конституції [3, с. 40]. Відзначимо, що зазвичай більшість держав, намагаючись захистити власну конституційну ідентичність, встановлюють норму про незмінність конституційних положень або ж значною мірою ускладнюють юридичний порядок їх зміни.

Цінність останнього підходу до правильного розуміння доктрини конституційної ідентичності полягає у тому, що “зм'якшений” (легкодоступний) процес внесення змін до Основного Закону держави зумовлюватиме стрімку динаміку правового регулювання, що неодмінно призведе до елімінації меж узвичаєних принципів й інститутів, а відтак піддасть ризику історично набутий та вивірений досвідом устрій суспільного життя певної держави. У такому випадку остання може втратити свої історично-культурні особливості та національно-правові цінності. З огляду на це, можемо висновувати, що проблема конституційної ідентичності особливо актуалізується в умовах потенційних конституційних змін. Водночас абсурдно заперечувати необхідність, через конкретні обставини, впровадження певних правових реформ, які дотримуються мети розвитку сучасної демократичної держави, і внаслідок цього може відбутися зміна конституційної ідентичності.

Тому у кожній конкретній ситуації відповідальність за дотримання оптимального балансу в конституційній сфері покладається на: 1) законодавця, який повинен формувати національне законодавство держави відповідно до волі народу, який він репрезентує, а також новітніх глобально-правових викликів, успішне вирішення котрих здатне забезпечити демократичність держави; 2) органи конституційного контролю, що встановлюють відповідність тих чи інших змін та порядку їх внесення наявному конституційному ладу. З огляду на це, трансформація конституційної ідентичності значною мірою залежить від динамізму та еволюції суспільних відносин.

Наочним прикладом таких змін в Україні є проголошення в Основному Законі обраного стратегічного курсу на набуття повноправного членства в Європейському Союзі і в Організації Північноатлантичного договору та подальше подання заявки на вступ до Європейського Союзу та НАТО. Внаслідок цього Україна доповнила свою конституційну ідентичність ще однією складовою частиною, яка потребувала значних та складних зусиль нашої держави.

Екс-суддя Конституційного Трибуналу Республіки Польща М. Гранат виокремлює три особливі функції конституційної ідентичності: 1) констатує ті положення, які є генеральними в Основному Законі (права людини і, зокрема, цінності, пов'язані із ними). У цьому аспекті, ідентичність визначає “стрижень”, основу будь-якої Конституції, і таке тлумачення, на його думку, є найбільш повним; 2) встановлює межі можливих змін, які вносяться до Конституції, тобто відіграє роль особливого “запобіжника”, “охоронника” у разі виникнення намірів переглянути Конституцію. Таке розуміння ідентичності та її функцій, як стверджує професор, є найпопулярнішим у доктрині конституційного права; 3) відіграє роль специфічного “бар'єру” щодо співвідношення між національним правом і правом Європейського Союзу. Тобто ідентичність допомагає визначити, які компетенції органів державної влади певної держави не можуть бути передані ЄС [4, с. 4].

Звідси дефініція конституційної ідентичності концептуально охоплює як процес самоідентифікації, що формалізовано виражений на рівні основоположних і загальних положень Основного Закону певної держави, так і процес визначення власного місця у міжнародній спільноті, його визнання її членами та окреслення перспектив подальшої взаємодії.

Дослідник М. Розенфельд вказує на три основні властивості конституційної ідентичності: *по-перше*, наявність самої Конституції. Втім з позиції філософії права вважаємо, що ця риса конституційної ідентичності не повинна обмежуватися існуванням чинної Конституції: правосвідомість, яка формується під впливом попередніх основних законів, теж має сутнісне значення для принципової наявності конституційної ідентичності держави чи нації; *по-друге*, держави, які не мають конституцій у вигляді єдиного основного закону, все ж таки мають розвинутий конституціоналізм, наприклад, Великобританія чи Ізраїль. Втім, безперечно, у таких випадках слід говорити про конституційну ідентичність окремого виду; *по-друге*, сама Конституція передбачає відмінності чи особливості ідентичності відповідно до державного устрою, який в ній закріплений. Так, централізована та децентралізована моделі по-різному формують якісну характеристику кожної окремої конституційної ідентичності; *по-третьє*, вагомою особливістю конституційної ідентичності є соціальний контекст, у якому конституції доводиться регулювати суспільні відносини: різні культури репрезентують свої уявлення про фундаментальні права часто контрастним, а деколи протилежним способом [2, р. 757].

Соціальний контекст – це культура та моральні якості конкретного суспільства, які продукують поступальний розвиток правової системи. Найвищим досягненням такого поступу є національна конституція. Слід зауважити, що соціально-контекстний зв'язок є двостороннім: власне конституційний (конституційне закріплення переліку основоположних прав людини) та національно-ідентичний (генезис історичного й морально-ментального, що власне визначає різний ступінь розвитку громадянського суспільства).

Співвідносячи національну та конституційну ідентичність, можемо чітко простежити, що остання формується на базисі першої. Оскільки Конституція продукується для потреб та забезпечення інтересів певної нації, а джерелом влади є народ, що засвідчує про їх тісний двосторонній зв'язок. Конституція та конституційна ідентичність формуються народом, закладаючи цим ментально-історичну основу, відповідно до якої буде здійснюватися інституційна та принципіальна побудова Основного Закону. Тобто попередній досвід інстинктивно закладається у ціннісну сутність Конституції.

Водночас Конституція та конституційна ідентичність забезпечують сталість суспільних відносин, які не позбавлені права корегування (внесення змін) відповідно до потреб національної

ідентичності народу, консолідованої еволюції разом з народом. Тобто на функціонуванні Конституції безпосередньо позначається національний чинник, який здатний збалансовано врегульовувати поточні та наступні відносини до існуючих особливостей народу та глобалізаційних викликів.

У цьому контексті доволі слушною є думка В. Речицького, що “суспільство спонтанно (природно) програмує майбутні політичні закони, натомість штучно створені закони програмують суспільне життя. Аналогічна система відносин виявляє загальний механізм взаємодії органічних і писаних норм політичної активності” [6, с. 263].

Подібною характеристикою визначається і конституційна ідентичність, яка є своєрідним уособленням конституційної органічності для певного народу чи нації. Тому у процесі підготовки чи внесення змін до Основного Закону повинна враховуватися ця органічність, що є прямим виявом національно-ментальних інтересів, врахуванням самотутнього архетипу у конституційному тексті. Це насамперед наближує писані норми до реальної системи цінностей у суспільстві, адже конституційна ідентичність – це відповідь на суспільний запит конкретного соціуму.

Незважаючи на те, що конституційна ідентичність декретує певний ціннісний та правничо-свідомий базис, сам конструкт конституційної ідентичності є досить гнучким. Він безпосередньо залежить від еволюційно-правового розвитку суспільства, на кожному етапі якого ідентичність набуває нового історично-культурного та правничого забарвлення. Часто конституційна ідентичність навіть випереджає закріплення цих нових положень (правок, норм) в Основному Законі та нормативно-правових актах, які враховують його текст. Напрацювання щодо механізму зрушень у конституційній ідентичності можна спостерігати в діяльності конституційних судів. Як стверджує, М. Савчин: “інфляція законодавства підриває єдність правової системи... . Однак такий стан речей компенсується діяльністю конституційних судів, які часто обмежують довільні дії законодавця та уряду, які очевидно не відповідають фундаментальним засадам цієї правової традиції” [7, с. 83].

Висновки. Конституційна ідентичність значною мірою формує політичну та правову систему держави, позаяк містить загальні закономірності та визначальні особливості, набуті державою у процесі свого історично-культурного та правового розвитку. Тобто конституційна ідентичність – це те, що, з одного боку, об’єднує соціум та інститути держави, а з другого – надає відмінних особливостей від інших держав. Аксиологічна детермінація конституційної ідентичності дає змогу висновувати про гармонійне поєднання елементів статички, що виражаються в історично сформованих умовах політичного і правового життя певної держави, так і динамізму, що зумовлений подальшим курсом розвитку нашої держави відповідно до сучасних викликів.

Отже, джерелом конституційної ідентичності є не лише конститутивні положення Основного Закону, акти Конституційного Суду України, але й історичний, ментальний, ціннісний та політичний базис. Тому конституційна ідентичність, яка є віддзеркаленням суспільного запиту у праві, повинна гарантувати й захищати права осіб на найвищому рівні, й відповідно до національної конституційно-правової системи. Це виправдовує твердження щодо необхідності більш глибокого дослідження цього правового явища задля встановлення автентичного органічного зв’язку із народом. Така тенденція взаємозв’язку між суспільством і нормами, що його регулюють, сприятиме зростанню конституційного патріотизму, утвердженню прав і свобод на основі правової визначеності і з дотриманням критерію законних очікувань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Никорак О. Ю. (2018). Доктринальні підходи до визначення поняття конституційної ідентичності. *Український часопис конституційного права*. № 4. С. 132–139.
2. Савчин М. В. (2020). Порівняльне конституційне право. Київ: ВАІТЕ. 462 с.
3. Барабаш Ю. Г. (2020). Роль академічної думки у формуванні офіційної конституції доктрини. *Взаємні здобутки Європейської Комісії “За демократію через право” і органів конституційної юстиції та проблеми тлумачення у конституційному судочинстві*: зб. матеріалів і тез Міжнародної онлайн-конференції (Київ, 25 червня 2020 р.). Київ. С. 39–44.
4. Гранат М. (2021). Конституційна ідентичність та її значення. *Український часопис конституційного права*. № 1. URL: <https://www.constjournal.com/pub/4-2021/konstytutsiina-identychnist-yii-znachennia/> (дата звернення: 10.05.2023 р.)
5. Rosenfeld M., Sajo A. (2012). *The Oxford Handbook of Comparative constitutional law*. Oxford: Oxford University Press. 1295 p.
6. Речицький В. (2012). Політичний предмет Конституції: монографія. Київ: Дух і літера. 728 с.
7. Савчин М. (2018). Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У. 440 с.

REFERENCES

1. Nykorak O. Yu. (2018). *Doktrynalni pidkhody do vyznachennia poniattia konstytutsiinoi identychnosti*. [Doctrinal approaches to defining the concept of constitutional identity]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava*. No 4. P. 132–139 [in Ukrainian].
2. Savchyn M. V. (2020). *Porivnialne konstytutsiine pravo*. [Comparative constitutional law]. Kyiv: VAITEPubl. 462 p. [in Ukrainian].
3. Barabash Yu. H. (2020). *Rol akademichnoi dumky u formuvanni ofitsiinoi konstytutsii doktryny*. [The role of academic opinion in the formation of the official constitution of the doctrine]. *Vzaiemni zdobutky Yevropeiskoi Komisii “Za demokratiu cherez pravo” i orhaniv konstytutsiinoi yustytzii ta problemy tлумachennia u konstytutsiinomu sudochynstvi*: zb. materialiv i tez Mizhnarodnoi onlain-konferentsii (Kyiv, 25 chervnia 2020 r.). Kyiv. P. 39–44 [in Ukrainian].
4. Granat M. (2021). *Konstytutsiina identychnist ta yii znachennia*. [Constitutional identity and its meaning]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava*. No 1. URL: <https://www.constjournal.com/pub/4-2021/konstytutsiina-identychnist-yii-znachennia/> (Accessed: 10.05.2023 r.) [in Ukrainian].
5. Rosenfeld M., Sajo A. (2012). *The Oxford Handbook of Comparative constitutional law*. Oxford: Oxford University PressPubl. 1295 p. [in English].
6. Rechytskyi V. (2012). *Politychnyi predmet Konstytutsii*: [Political subject of the Constitution]. Monohrafiia. Kyiv: Dukh i literaPubl. 728 p. [in Ukrainian].
7. Savchyn M. (2018). *Suchasni tendentsii konstytutsionalizmu u konteksti hlobalizatsii ta pravovoho pliuralizmu*: [Contemporary trends of constitutionalism in the context of globalization and legal pluralism] monohrafiia. Uzhhorod: RIK-UPubl. 440 p. [in Ukrainian].

Дата надходження: 18.03.2023 р.

AXIOLOGICAL DETERMINATION OF CONSTITUTIONAL IDENTITY

The article determines the axiological features of constitutional identity in the legal context of Ukraine. It was found that the constitutional identity to a large extent forms the political and legal system of the state, as it contains general laws and defining features acquired by the state in the process of its historical, cultural and legal development. That is, constitutional identity is something that, on the one hand, unites society and the institutions of the state, and on the other hand, provides distinctive features from other states. Axiological determination of constitutional identity allows us to conclude about a harmonious combination of elements of statics, which are expressed in the historically formed conditions of the political and legal life of a certain state, and dynamism, which is determined by the further course of development of our state in accordance with modern challenges.

It is noted that the source of constitutional identity is not only the constitutive provisions of the Basic Law, acts of the Constitutional Court of Ukraine, but also the historical, mental, value and political basis. Therefore, constitutional identity, which is a reflection of public demand in law, must guarantee and protect the rights of individuals at the highest level, and in accordance with the national constitutional and legal system. This justifies the statement about the need for a deeper study of this legal phenomenon in order to establish an authentic organic connection with the people. Such a trend of the relationship between society and the norms that regulate it will contribute to the growth of constitutional patriotism, the establishment of rights and freedoms based on legal certainty and in compliance with the criterion of legitimate expectations.

It is concluded that achieving a balance between globalization and integration processes and the preservation of existing state and national values is extremely relevant for modern Ukraine, which during the full-scale armed aggression confirmed and steadfastly upholds the declared and constitutionally enshrined aspirations to adhere to the European and Euro-Atlantic vector.

Key words: identity; constitutionalism; constitutional identity; constitutional values; state; society; political system; Constitution; the international community; constitutional and legal system.

Валентин Давидюк

Національний університет “Львівська політехніка”,
аспірант кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
valentyn.v.davydiuk@lpnu.ua

ПРАВОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ: СТРУКТУРУВАННЯ СМИСЛОВОГО ПРОСТОРУ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.029>

© Давидюк В., 2023

У статті обґрунтовано положення про доцільність вважати правову ідентичність як особливу форму соціальної ідентичності та розкрито її сутність як юридичної категорії. Визначено, що правова ідентичність визначається насамперед індивідуальним характером, адже це індивідуальна якість фізичної особи, яка полягає у взаєморозумінні між цією особою та суспільством, забезпечує можливість оптимальної реалізації суб'єктивних юридичних прав й сприяє оперативному здійсненню суб'єктивних юридичних обов'язків, є базисом розвитку індивідуального правового статусу та слугує морально-психологічним детермінантом характеру правової поведінки суб'єкта права.

Акцентовано на тому, що правова ідентичність є динамічною категорією, яка трансформується в процесі правової соціалізації. Ідентичність особи у науковому дискурсі здебільшого тлумачиться як динамічне, цілісне когнітивно-мотиваційне утворення, а відтак є системою визначальних соціальних конструктів суб'єкта, що упродовж життя конструюється (формується) внаслідок взаємодії, соціального порівняння та активної побудови соціальної реальності. Відповідно, і правова ідентичність має динамічний характер, містить мотиваційну складову частину, є системою соціальних коняктів індивідуальної особи як суб'єкта права та формується у процесі соціально-правової взаємодії аналогічних і відмінних суб'єктів права, відображає морально-психологічне зіставлення себе з навколишньою правовою дійсністю та є чинником, який впливає на правову матерію певного суспільства. Правова ідентичність має несталу природу та трансформується у процесі правової соціалізації особи. Соціально-правові реалії особи викликають зміни її особистості, а підвищення чи, навпаки, зниження цінності права на певному етапі життя людини відображається в її сутності.

Ключові слова: особа; правова ідентичність; правова ідентифікація; індивідуальний правовий статус; правова поведінка; права людини; обов'язки громадянина; правова система; держава; взаємодія.

Постановка проблеми. Проблема становлення особистості, її ціннісно-сміслової основи, навиків цілепокладання і ставлення до власного життя є вкрай актуальним для оптимального розвитку громадянського суспільства в Україні. Позаяк успішне функціонування всіх сфер суспільного буття значною мірою визначається особистісними якостями, здібностями, цінностями

та запитами кожної конкретної людини. Питання самоствердження та розвитку особистості, зокрема формування різних видів її ідентичності (особистісної, соціальної, національної, професійної, правової тощо) визначає поведінку людини (правомірну чи неправомірну) та ефективність її діяльності.

Аналіз дослідження проблеми. Проблема національно-культурної, цивілізаційної та правової (громадянської) ідентичностей набуває дедалі більшої актуалізації у дослідженнях сучасних закордонних та вітчизняних учених. Питання розвитку особистості та становлення її ідентичності в контексті сучасних гуманістичних підходів успішно досліджували такі українські вчені: Т. Гарасимів, О. Грищук, І. Жаровська, В. Ковальчук, М. Кондра, Ю. Кравцов, О. Парута, Б. Стецюк, М. Цимбалюк, А. Якуніна та ін. Однак аналіз праворозуміння суб'єкта в аспекті його ідентичності досі не отримав достатньої уваги, зокрема у герменевтико-антропологічному аспекті, коли право виступає не як правосвідомість, а як спосіб буття людини конкретної правової культури.

Мета статті – обґрунтувати положення про доцільність вважати правову ідентичність як особливу форму соціальної ідентичності та розкрити її сутність як юридичної категорії.

Виклад основного матеріалу. Ідентичність є комплексною та комплементарною категорією. Це питання породжене в межах психологічної науки, проте розширило свої межі на низку інших соціальних наук, у тому числі формується і в межах правової науки. Насамперед вказане зумовлено гуманізацією, демократизацією правової реальності. Вперше детально дефініцію ідентичності було проаналізовано Е. Еріксоном, який розглядає її як складне особистісне утворення, що має особистісну тотожність, цілісність (відчуття й усвідомлення себе незмінним незалежно від зміни ситуації і ролі), спадкоємність свого минулого, сьогодення і майбутнього, а також визнання певної межі схожості з іншими людьми при одночасному баченні своєї унікальності і неповторності. Соціальна ідентичність вченим визначається як особистісний конструкт, який відображає внутрішню солідарність людини з соціальними, груповими ідеалами та стандартами [1].

Ідентичність треба розуміти як стан сформованої особистості, процес формування індивідуальних категорій називається ідентифікацією. На нього впливає низка чинників, що мають як внутрішній аспект, зокрема уподобання, установки, свідомість, знання, вірування тощо суб'єкта, так і зовнішні, насамперед це те середовище, де формується особистість. На первинному етапі ідентифікації це сім'я, згодом соціальне середовище. Загалом у науці погоджено, що ідентичність характеризує якісне самовизначення особистості, а ідентифікація – процесуальну сторону його розгортання.

У соціальних наук загальноприйнятою є дефініція ідентичності як активного процесу, який відображає уявлення суб'єкта про себе і супроводжується відчуттям власної безперервності, що дає змогу йому сприймати своє життя як досвід тривалості і єдності свідомості та сприяє послідовним діям. Ідентичність у цьому випадку виступає ознакою “входження” індивіда в соціальну позицію [2, с. 109].

Відомий соціолог П. Берк виокремлює “опорні пункти” ідентичності. Першим є соціальна роль, яка визначається локалізацією індивіда у соціальній структурі, і пов'язані з нею очікування. Другим виступає групова або категоріальна належність (чоловік, американець, член клубу), третім – специфіка індивіда як особи. Ідентичності рухомі саме тому, що постійно змінюються взаємовідносини між групами, системи обміну ресурсами, соціальні ролі [3].

У юриспруденції правова ідентичність зазвичай тлумачиться як модель взаємовідносин будь-якої фізичної особи як суб'єкта права з соціально-правовим середовищем, що забезпечує можливість оптимальної реалізації суб'єктивних юридичних прав і сприяє належному здійсненню суб'єктивних юридичних обов'язків, є основою розвитку індивідуального правового статусу та слугує психологічним детермінантом характеру правової поведінки суб'єкта права.

Правова ідентифікація, як психологічний процес, сприяє формуванню в особі цілісних уявлень про себе як суб'єкта права, що сприяє правильній правовій соціалізації, адже “у процесі первинної чи вторинної соціалізації індивіда здійснюється налаштування його мислення і поведінки на колективний стиль групи” [4, с. 266].

Ідентичність формується в процесі соціалізації людини (зокрема правової) і пізніше істотно впливає на самоствердження особистості, її поведінку та діяльність. Особистість розглядається як суб'єкт правової свідомості (самосвідомості) [5, с. 66]. Звідси зміст правової ідентичності можна розкрити крізь призму трьох складових частин: 1) когнітивної – прийняття та засвоєння правових знань; 2) емоційної – позитивна оцінка правових норм, самокритичність тощо; 3) ціннісно-вольової – чітке правове самовизначення, що включає вибір цілей, правових переконань, життєвих правових цінностей (інтеріоризованих правових норм), яких людина дотримується упродовж всього життя. На основний критерій наявності правової ідентичності вказує така ознака: особа розглядає свою правову поведінку, власні рішення не як випадкові чи ким-небудь нав'язані, а як внутрішньо зумовлені.

Дослідниця О. Парута детермінувала правову ідентичність “як персоналізовану якість особи, яка відображає стан психологічного засвоєння власного правового статусу і свідчить про усвідомлення особою своєї ролі у правовій системі” [6, с. 6]. Вхідження людини у правову реальність, її соціалізація та ідентифікація є суттєвою сферою сучасної людини.

Правова ідентичність існує в державі лише за умови рівності прав та обов'язків її громадян з обов'язковим дотриманням свободи, коли право визнається найвищою цінністю. Велика кількість вчених вважає, що право трансформується у свідомості індивіда, приєднується до колективу та створює певну установку на правову поведінку. Правова культура своєю чергою виступає “сприятливим” середовищем для існування правової ідентичності. Від правильності перебігу процесу правової ідентифікації залежить успішність правового виховання, і навпаки, від мудро спланованого та реалізованого державою процесу правового виховання громадян залежить правова ідентичність особи, її правова свідомість та правова культура [7, с. 127].

На думку Ю. Кравцова та А. Якуніної, однією зі складових частин правосвідомості є духовна правова ідентичність. Дослідники наголошували на тому, що правова ідентичність неминуче фокусує рівень усіх змін особистості, що виявляються в елементах соціально-правової активності, у соціально-правових установках особистості, у відношенні до норм права, у готовності реалізувати право, у реальній участі кожного індивіда в правових відносинах [6, с. 98].

Окремі дослідники стверджують, що правова ідентичність є формою соціального буття суб'єкта права, а ідентичність скеровує увагу дослідника на людину у її взаємозв'язку з правом, де останнє розуміється не лише як зовнішній регулятор, а насамперед внутрішня якість індивіда, яка ґрунтується на інтеріоризації права як цінності, життєвої домінанті, що всю її правову активність [7, с. 127].

У філософсько-правому дискурсі існує також позиція, що правова ідентичність є станом свідомого входження в соціальну групу, що характеризується юридично значущими якістьми. Відповідно, правова ідентичність характерна не для всіх членів суспільства, позаяк потребує високого рівня рефлексії та індивідуальної правової культури, зокрема знання про право й уміння давати йому оцінку [9, с. 34]. Звідси така якість індивідуума, як правова ідентичність, є властивою лише тим особам, які мають належний юридичний досвід та комунікативні навички. Тому вважаємо, що до таких осіб можна відносити лише тих, які залучені до сфери юриспруденції завдяки своїй професійній діяльності (юрисконсульти, судді, адвокати, нотаріуси тощо).

На підставі проаналізованого матеріалу з означеної проблематики можемо визначити такі ознаки правової ідентичності як правової категорії. Правова ідентичність визначається насамперед індивідуальним характером, адже це індивідуальна якість фізичної особи, яка полягає у взаєморозумінні між цією особою та суспільством, забезпечує можливість оптимальної реалізації суб'єктивних юридичних прав й сприяє оперативному здійсненню суб'єктивних юридичних

обов'язків, є базисом розвитку індивідуального правового статусу та слугує морально-психологічним детермінантом характеру правової поведінки суб'єкта права.

Правова ідентичність має соціально-правову природу, вона відіграє роль морально-психологічної складової частини процесу правової соціалізації, що ідейно поступово вводить особу в сферу прав та обов'язків. Правова ідентичність є результатом морально-психологічної взаємодії особи та правової системи суспільства як цілісної, структурно впорядкованої на основі норм права та інших правових засобів виваженої, стійкої взаємодії суб'єктів права, що забезпечує правопорядок.

Правова ідентичність динамічно розвивається у процесі правової ідентифікації як елемента правової соціалізації особи. Ідентифікація є модусом соціалізації особи, через який опосередковано засвоюються цінності, ідеали, певні взірці поведінки тих індивідуумів чи соціальних груп, з якими особа себе ідентифікує. З огляду на те, що соціалізація завше є ціленаправленим та ціннісно-раціональним процесом, то ідентифікація у цьому контексті задає інтенцію соціалізації, окреслює її параметри та функціональні завдання – формування суб'єкта чи суб'єктів соціальної системи, який підтримує її/їх життєдіяльність. Тобто ідентифікація є чинником динамічного процесу соціалізації [6, с. 11].

Правова ідентичність особи є наслідком взаємодії особи та індивідуального правового статусу, тобто вона виникає внаслідок тісної взаємодії людини і права. Як слушно зауважує С. Сливка, соціальність формується у процесі формування взаємозв'язків з іншими людьми, адже неможливим є ізольоване життя. Саме соціальність сприятиме цивілізованому розвитку обставин, за якої соціальне “Я” усвідомлюватиме власну природну залежність від корпоративного “Ми”. У широкому розумінні правова ідентичність є фіксованою субстанцією, станом юридичного самовизначення суб'єкта через прийняття та засвоєння громадянами суб'єктивних юридичних прав та обов'язків, що встановлені державою [10, с. 29]. Отже, правова ідентичність є результатом комунікації особи та запропонованого їй державою індивідуального правового статусу, практичним свідченням цінності права для людини.

Правова ідентичність – це внутрішній суб'єктивний імператив правової поведінки особи. Вона відображає індивідуальний соціально-правовий досвід особи та визначає ступінь та форму її участі у різних видах правовідносин. Характер й спрямованість правової ідентичності людини позначається передусім на її поведінці. У “дезадаптивній” поведінці простежуємо недостатність правового вибору, що призводить до роздвоєння (дисоціативного розладу) особистості, боротьби мотивів, сумнівів щодо вибору між існуючим та іншим. У контрадаптивній поведінці відсутність відчуття однакового для всіх простору соціальної свободи може зумовити такі дії, які не виходять за межі морально-контрадаптивної поведінки, тобто звертаються до аморальних і протиправних методів і засобів, а антагоністичне ставлення до Іншого, відмова від компромісу, неприйняття, навіть раціональних пропозицій іншої сторони, радикалізм, прагнення вести “гру без правил”, здебільшого деструктивний спосіб поведінки у суспільстві [11, с. 123–124]. Власне, за характером правової поведінки суб'єкта права ми можемо оцінювати стан сформованості та вид правової ідентичності особи (суспільно корисна (позитивна) чи суспільно шкідлива (негативна)).

Правова ідентичність виступає як чинник підвищення правової активності особи. Правова ідентичність особи є внутрішнім суб'єктивним імперативом для всіх форм реалізації норм права, тобто це внутрішній, особисто сформований закон для людини, морально-психологічний визначник прийнятих нею рішень, які відображаються в дотриманні, виконанні, використанні та застосуванні правових норм, свідомий та умотивований чинник активної правової поведінки особи.

Висновки. Отже, правова ідентичність є динамічною категорією, яка трансформується в процесі правової соціалізації. Ідентичність особи у науковому дискурсі здебільшого тлумачиться як динамічне, цілісне когнітивно-мотиваційне утворення, а відтак є системою визначальних соціальних конструктів суб'єкта, що впродовж життя конструюється (формується) внаслідок

взаємодії, соціального порівняння та активної побудови соціальної реальності. Відповідно, і правова ідентичність має динамічний характер, містить мотиваційну складову частину, є системою соціальних конструктів індивідуальної особи як суб'єкта права та формується у процесі соціально-правової взаємодії аналогічних і відмінних суб'єктів права, відображає морально-психологічне зіставлення себе з навколишньою правовою дійсністю та є чинником, який впливає на правову матерію певного суспільства. Правова ідентичність має несталу природу та трансформується у процесі правової соціалізації особи. Соціально-правові реалії особи викликають зміни її особистості, а підвищення чи, навпаки, зниження цінності права на певному етапі життя людини відображається в її сутності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Erik H. Erikson. *Identitdt und Lebenszyklus*. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-531-92196-9_3 (дата звернення: 17.05.2023).
2. Burke P. (2004) *Identities and social structure*. *Social psychology quarterly*. Vol. 67. No. 1. P. 5–15.
3. Нагорна Л. П. (2011). Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 272 с.
4. Герасименко О. А. (2018). Психологічний зміст поняття “правова ідентичність”. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України* : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 берез. 2018 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків. С. 265–268.
5. Землянська О. В. (2004). Право як фактор регуляції поведінки особистості. *Особистість як об'єкт судово-психологічної експертизи*. Харків : НУВС. С. 48–94.
6. Парута О. В. (2017). Правова ідентичність особи : автореферат дис. ... канд. юридичних наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Міністерство освіти і науки України, Національний університет “Львівська політехніка”. Львів. 17 с.
7. Король К. (2022). Правова культура та формування правової ідентичності. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття*” (до 25-річчя Національного університету “Одеська юридична академія” та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.). За загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім “Гельветика”. Т. 1. С. 126–128.
8. Кравцов Ю. С., Якуніна А. О. (2015). Правова ідентичність як духовна складова правосвідомості. *Грані*. № 4. С. 96–99.
9. Сучасне суспільство: філософсько-правове дослідження актуальних проблем : монографія (2016). О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків: Право. 488 с.
10. Сливка С. С. (2005). Природне та надприродне право: у 3 ч. Ч. 1 : Природне право: історико-філософський погляд. Київ: Атіка. 224 с.
11. Діденко Н. Г. (2006). Правова ідентичність і правовий нігілізм у демократичному суспільстві. *Ідентичність у сучасному вимірі* : матер. Міжнар. наук.-теорет. конф. Донецьк : ТОВ “Юго-Восток, Лтд”. С. 123–125.

REFERENCES

1. Erik H. Erikson. *Identitdt und Lebenszyklus*. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-531-92196-9_3 (Accessed: 17.05.2023). [in English].
2. Burke P. (2004). *Identities and social structure*. *Social psychology quarterly*. Vol. 67. No. 1. P. 5–15 [in English].
3. Nahorna L. P. (2011). *Sotsiokulturna identychnist: pastky tsinnisnykh rozmezhuvan* [Sociocultural identity: pitfalls of value distinctions]. Kyiv: IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy Publ. 272 p. [in Ukrainian].
4. Herasymenko O. A. (2018). *Psykhologichnyi zmist poniattia “pravova identychnist”* [The psychological meaning of the concept of “legal identity”]. *Psykhologichni ta pedahohichni problemy profesiinoi osvity ta patriotychnoho vykhovannia personalu systemy MVS Ukrainy* : tezy dop. nauk.-prakt. conf. (m. Kharkiv, 30 berez. 2018 r.). MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv. P. 265–268 [in Ukrainian].

5. Zemlianska O. V. (2004). *Pravo yak faktor rehuliatcii povedinky osobystosti* [Law as a factor in the regulation of individual behavior]. *Osobystist yak obiekt sudovo-psykholohichnoi ekspertyzy*. Kharkiv: NUVS Publ. P. 48–94. [in Ukrainian].

6. Paruta O. V. (2017). *Pravova identychnist osoby* [Legal identity of a person]: avtoreferat dys. ... kand. yurydychnykh nauk: 12.00.01 – teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia politychnykh i pravovykh uchen. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, Natsionalnyi universytet “Lvivska politekhnikha”. Lviv. 17 p. [in Ukrainian].

7. Korol K. (2022). *Pravova kultura ta formuvannia pravovoi identychnosti*. [Legal culture and formation of legal identity]. *Yevropeyskyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiiakh masshtabnoi viiskovoi ahresii ta hlobalnykh vyklykiv KhKhI stolittia*” (do 25-richchia Natsionalnoho universytetu “Odeska yurydychna akademiia” ta 175-richchia Odeskoi shkoly prava): u 2 t. : materialy Mizhnar.nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 17 chervnia 2022 r.). Za zahalnoi redaktsiieiu S. V. Kivalova. Odesa : Vydavnychiy dim “Helvetyka” Publ. Vol. 1. P. 126–128 [in Ukrainian].

8. Kravtsov Yu. S., Yakunina A. O. (2015). *Pravova identychnist yak dukhovna skladova pravovidomosti* [Legal identity as a spiritual component of legal awareness]. *Hrani*. No. 4. P. 96–99 [in Ukrainian].

9. *Suchasne suspilstvo: filozofsko-pravove doslidzhennia aktualnykh problem : monografiia* [Modern society: a philosophical and legal study of current problems] (2016). O. H. Danyliian, O. P. Dzoban, S. B. Zhdanenko ta in.; za red. O. H. Danyliana. Kharkiv: Pravo Publ. 488 p. [in Ukrainian].

10. Slyvka S. S. (2005). *Pryrodne ta nadpryrodne pravo* [Natural and supernatural law]: u 3 ch. Ch. 1 : Pryrodne pravo: istoryko-filozofskyi pohliad. Kyiv: Atika Publ. 224 p. [in Ukrainian].

11. Didenko N. H. (2006). *Pravova identychnist i pravovyi nihilizm u demokratychnomu suspilstvi* [Legal identity and legal nihilism in a democratic society]. *Identychnist u suchasnomu vymiri* : mater. Mizhnar. nauk.-teoret. konf. Donetsk : TOV “Iuho-Vostok, Ltd” Publ. P. 123–125. [in Ukrainian].

Дата надходження: 12.04.2023 р.

Valentyn Davydiuk

Lviv Polytechnic National University,
Institute law, psychology and innovative education
Department of Criminal Law and Procedure

LEGAL IDENTITY: STRUCTURING THE MEANINGFUL SPACE

The article substantiates the proposition about the expediency of considering legal identity as a special form of social identity and reveals its essence as a legal category. It was determined that legal identity is determined primarily by individual character, because it is an individual quality of a natural person, which consists in mutual understanding between this person and society, provides the possibility of optimal realization of subjective legal rights and contributes to the prompt implementation of subjective legal obligations, is the basis development of individual legal status and serves as a moral and psychological determinant of the nature of legal behavior of the subject of law.

It is emphasized that legal identity is a dynamic category that transforms in the process of legal socialization. The identity of a person in the scientific discourse is mostly interpreted as a dynamic, integral cognitive-motivational formation, and therefore it is a system of defining social constructs of the subject, which is constructed (formed) during life as a result of interaction, social comparison and active construction of social reality. Accordingly, legal identity has a dynamic character, contains a motivational component, is a system of social constructions of an individual as a legal subject and is formed in the process of social and legal interaction of similar and different legal subjects, reflects a moral and psychological comparison of oneself with the surrounding legal reality and is a factor that affects the legal matter of a certain society. Legal identity has an unstable nature and is transformed in the process of legal socialization of a person. Social and legal realities of a person cause changes in his personality, and the increase or, conversely, decrease in the value of law at a certain stage of a person's life is reflected in his essence.

Key words: person; legal identity; legal identification: individual legal status; legal behavior; human rights; duties of a citizen; legal system; state; interaction.

УДК 340.1

Христина Дідух

Львівський національний
університет ветеринарної медицини
та біотехнологій ім. С. З. Гжицького,
доцент кафедри права,
доцент, кандидат юридичних наук
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7284-2667>

АДВОКАТСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ В КОНТЕКСТІ СУДОВО-ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.035>

© Дідух Х., 2023

У статті розкрито проблеми концептуалізації та інституалізації адвокатського самоврядування в контексті судово-правової реформи в Україні, запропоновано напрями реформування його організаційних і функціональних основ. Окреслено принципи інституційного розвитку адвокатського самоврядування: єдність адвокатських об'єднань, що діють у межах держави; організацію діяльності на основі партнерства із органами державної влади; вдосконалення інституту адвокатури на базисі міжнародних принципів й стандартів як у галузі надання правничої допомоги, так і в сфері адвокатської діяльності; позиціонування адвокатури як самоврядної незалежної організації, що підпорядкована інтересам/запитам не державницького апарату, а соціуму (громадянському суспільству), спрямованої на забезпечення положень ст. 59 та 131-2 Основного Закону, а саме на надання професійної правничої допомоги.

Зауважено, що активізація та залучення адвокатського корпусу у процес формування стратегії розвитку адвокатської спільноти є одним із визначальних завдань органів адвокатського самоврядування. Це можливо здійснити за допомогою прийняття відповідних рішень цими органами на максимально прозорому й публічному рівні.

Визначено п'ять основних пріоритетів реформування інституту адвокатського самоврядування: по-перше, посилення професійних прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності; по-друге, вдосконалення критеріїв та процедури доступу до професії адвоката; по-третє, удосконалення інституту дисциплінарної відповідальності адвоката; по-четверте, вдосконалення адвокатського самоврядування; по-п'яте, забезпечення прозорих бюджетних та фінансових процедур в органах адвокатського самоврядування.

Ключові слова: інститут української адвокатури; адвокатське самоврядування; судово-правова реформа; національне законодавство; стратегія; інституційний розвиток; адвокат; гарантії адвокатської діяльності.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні серед найважливіших правозахисних інститутів позиціонує себе адвокатура. Сучасні інтеграційні процеси України актуалізують проблему вагомості інституту адвокатури, позаяк фактичність забезпечення конституційного права на захист прав і свобод людини безпосередньо вказує на рівень демократичності будь-якої держави, що

значною мірою залежить від ефективності діяльності адвокатського самоврядування у межах конкретного суспільства. Задекларована нами тема магістерської роботи актуалізується і тим, що національне законодавство у сфері регулювання адвокатури та адвокатської діяльності потребує певної кореляції відповідно до міжнародних стандартів у цій сфері.

Попри те, що у національному законодавстві й законодавстві зарубіжних держав містяться норми, котрі врегульовують адвокатське самоврядування, воно і дотепер перебуває на етапі своєї інституалізації, напрацювання відповідних правових норм, які забезпечать оптимальний механізм функціонування інституту адвокатського самоврядування. На жаль, сучасне національне законодавство не визначає належного механізму діяльності цього інституту, тому вдосконалення чинних правових норм й напрацювання нових щодо діяльності адвокатського самоврядування є вкрай важливим і назрілим.

Аналіз досліджуваної проблеми. Адвокатське самоврядування, зокрема й окремі аспекти проблеми правового статусу його органів, досліджували М. Ануфрієва, Н. Бакаянова, О. Безпалова, А. Бірюкова, Н. Бочуляк, С. Браян, Т. Варфоломеева, Т. Вільчик, М. Ворошило, В. Гвозд'їй, І. Голосніченко, Є. Додіна, Р. Йокабаускаса, В. Заросило, І. Катеринчук, А. Козьмініх, А. Кормич, С. Кузніченко, О. Кузьменко, Т. Мінка, О. Музичук, Р. Мюллерат, В. Настюк, О. Нікітенко, Н. Обловацька, І. Переверза, Т. Плугатар, А. Подоляка, С. Прилуцький, В. Ридчик, В. Самсонов, С. Сафулько, А. Собакарь, В. Сергієва, Д. Фіоловський, С. Фурса, Н. Христинченко, Л. Чистоклетов, В. Шкарупа, І. Шопіна та інші. Проблема розвитку адвокатського самоврядування в контексті судово-правової реформи в Україні залишається і надалі актуальною, позаяк на сьогодні немає комплексної праці, яка б всебічно розкривала цю проблематику, що вказує на важливість предмета цієї наукової розвідки.

Мета статті – розкрити проблеми концептуалізації та інституалізації адвокатського самоврядування в контексті судово-правової реформи в Україні, запропонувати напрями реформування його організаційних і функціональних основ.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні інститут української адвокатури потребує чіткого окреслення вектора свого подальшого розвитку, що зумовлено низкою внутрішніх і зовнішніх чинників. Варто зазначити й те, що у зв'язку з відсутністю довгий час плану заходів із реалізації стратегії реформ у цій галузі, роль адвокатури як елемента, що забезпечує змагальність у судовому процесі, неухильно знижувалася. Тому видається перспективним долучення самих адвокатів до розроблення стратегії реформи адвокатури і подальшої її імплементації у міжнародне законодавство. Як слушно зауважує К. Коваль, «це повинен бути важливий і цілком новий документ, що має пройти широке публічне обговорення, який стане основою для подальшої роботи НААУ, РАУ, інших об'єднань адвокатів, що надасть нове дихання подальшому реформуванню адвокатури» [1].

Інституційний розвиток вважається одним з визначальних принципів реформування адвокатури, до якого ми відносимо: єдність адвокатських об'єднань, що діють у межах держави; організацію діяльності на основі партнерства із органами державної влади; вдосконалення інституту адвокатури на базисі міжнародних принципів й стандартів як у галузі надання правничої допомоги, так і в сфері адвокатської діяльності; позиціонування адвокатури як самоврядної незалежної організації, що підпорядкована інтересам/запитам не державницького апарату, а соціуму (громадянському суспільству), спрямованої на забезпечення положень ст. 59 та 131-2 Основного Закону, а саме на надання професійної правничої допомоги [2].

Фактично нині в Україні створені всі передумови для подальшого реформування інституту адвокатури, що водночас представляють собою низку проблем, а саме: певна суперечність національного законодавства міжнародним стандартам щодо надання кваліфікованої юридичної

допомоги й організації діяльності адвокатури; недосконалість механізму надання правничої допомоги й відсутність законодавчого регулювання діяльності адвокатів в інших державах; відсутність механізму реалізації принципу рівності сторін у суді; відсутність безперервної, цілісної системи підготовки й перепідготовки професійних кадрів адвокатури; факт певної залежності адвокатських спільнот від діяльності органів державної влади; недостатність самостійного (корпоративного) врегулювання адвокатських утворень; брак реальної незалежності адвокатів.

Доцільно посилити контроль за: станом фінансування, порядком оплати послуг й відшкодування витрат адвокатів, котрі надають безоплатну вторинну правничу допомогу. Наступним етапом реформування адвокатури є внесення змін до Закону про безоплатну праву допомогу. Під час прийняття чинного ЗУ “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” в НААУ не були створені основні інституції, відтак ця сфера регулювалася державою, і дотепер є непоодинокі випадки порушення принципів незалежності у роботі центрів із надання правової допомоги.

Певним викликом для адвокатури і системи безоплатної правничої допомоги постала надто тісна “співпраця” адвокатів, що надають таку допомогу на безоплатній основі з органами слідства. НААУ, органи адвокатського самоврядування та комісії у межах власних компетенцій повинні всіляко сприяти забезпеченню незалежності адвоката в період реалізації ЗУ “Про безоплатну правову допомогу” [3, с. 7].

Інтерес до проблеми гарантій та адвокатської таємниці посилюється з огляду на випадки втручання в адвокатську таємницю із боку органів державної влади, яке своєю чергою передбачає вироблення нових модусів реагування адвокатської спільноти на означені дії, а теж зумовлює необхідність професійного аналізу відповідальності тих осіб, які здійснюють це втручання. Питання збереження адвокатської таємниці у професійній діяльності адвоката вкрай важливі та потребують правильного бачення державою та її органами статусу адвоката у соціумі. Профільний закон теж не містить норм, що би передбачали або встановлювали спеціальну відповідальність щодо порушення прав адвокатів.

Адвокатське співтовариство нагромадило чимало зауважень, побажань, активізація яких у процесі формування стратегії правового розвитку адвокатського самоврядування є одним із визначальних завдань, які стоять перед державою. Здійснити це можливо, створивши належну правову базу, а чинним органам адвокатського самоврядування приймати рішення максимально прозоро і публічно. Позаяк ухваленню важливих для адвокатів рішень має передувати широке обговорення, вслід рішення не будуть піддаватися несамовитій критиці, натомість – супроводжуватися колективною волею до виконання.

Нині адвокатура стикається із небажанням держави вести повноцінний діалог, а тому треба лобювати низку гарантій незалежності адвокатів, докладати чимало зусиль для наступного реформування в адвокатському самоврядуванні, при цьому ці зусилля не повинні обмежуватися лише адвокатами, але й правниками-науковцями, експертами і т. ін. з метою розробки нових дієвих змін до закону про адвокатуру та норм кодексів, що цей напрям регламентують.

Законодавство не може влаштувати всіх і бути лише позитивним. Але сьогодні перед нами стоїть надзвичайно вагоме і важливе завдання – зробити так, щоб реформа проходила з урахуванням пропозицій усіх адвокатів. Адвокатське співтовариство об’єктивно зацікавлене в ефективності реформи правоохоронної системи, в незалежному, справедливому і кваліфікованому суді, у високому авторитеті судової влади, у розвитку правової державності в Україні.

Сьогодні активно обговорюються поправки/зміни до ЗУ “Про адвокатуру та адвокатську діяльність”, над якими працює робоча група, й вносяться вагомні пропозиції самими адвокатами щодо вирішення проблем, котрі виникають у процесі реалізації нинішнього профільного Закону, із метою посилення гарантій адвокатської діяльності. Інформаційний фон довкола реформи адвокатської професії зростає, а адвокатське співтовариство в очікуванні нових законодавчих ініціатив. Для створення ефективного адвокатського самоврядування варто залучити колегіальний розум (як національний, так і міжнародний), запросити соціум і практиків різних рівнів до

публічного обговорення. Попереду ще багато роботи, адже нині всі органи самоврядування адвокатури повинні працювати для максимального захисту адвоката, його прав та гарантій [4].

У державі, заснованій на верховенстві прав, правоохоронна система, здійснюючи свої функції, насамперед захищає права людини. Кожен вирок виноситься судом лише на основі неупередженого (професійного) розслідування, обґрунтованої підготовки справи й переконливих доказів у змагальному судовому процесі. Така держава не буде порушувати професійні права й гарантії адвоката чи права людини обвинуваченого з метою винесення обвинувального вироку. В Україні, незважаючи на механізми захисту, що передбачені законом, простежується нині велика кількість обвинувальних вироків, зумовлених значними порушеннями прав сторони захисту.

Основні порушення прав українських адвокатів полягають в: 1) ненаданні адвокатам доступу до своїх клієнтів; 2) порушенні права на конфіденційне спілкування між адвокатом й клієнтом; 3) ненаданні чи невчасному доступі адвоката до інформації, матеріалів справи; 3) проведенні неправомірних обшуків в офісах й вилученні документів, які мають адвокатську таємницю; 4) порушенні статусу адвоката у кримінальному провадженні; 5) зловживанні притягненням до дисциплінарної відповідальності адвокатів і порушенням кримінальних справ проти адвокатів; 6) застосуванні позасудових заходів впливу стосовно адвоката, його майна.

Такі порушення доволі негативно впливають як на дотримання прав людини обвинувачених, так і на права й професійні гарантії їх адвокатів. Властиво, вони є постійними та повсюдними, незважаючи на значні зусилля багатьох сторін запобігти їм й забезпечити компенсацію завданої шкоди, що істотно підриває верховенство права, а також встановлену законом належну правову процедуру [4].

Український соціум повинен усвідомити, що адвокати покликані бути вільними у реалізації власних професійних функцій, їх діяльність не має зазнавати жодного впливу, ні зовнішнього тиску. Інтереси клієнта, які захищає адвокат, не можуть зазнавати будь-якого втручання, а також посягання на незалежність адвокатів, адвокатську таємницю. Відтак адвокатам має бути гарантовано належний спектр прав й гарантій не лише номінально, але й у практичній площині реалізації їх професійної діяльності. Нині адвокат в Україні, захищаючи права людей, фактично стає ворогом для всіх чиновників, позаяк вони захищають корпоративні інтереси.

Складається враження, що український соціум ще не готовий до відстоювання паритетності адвокатури й державного примусу, також серед парламентаріїв є доволі низький відсоток справжніх професійних юристів, які не здатні осягнути необхідність такої паритетності. Аналіз ситуації окреслює дилему, “якщо незахищений адвокат, то що буде з тими, кого він захищає?” [5].

Зміцнення системи правового захисту у випадку порушень професійних прав й гарантій адвокатів потребує розвитку потенціалу головних сторін, які беруть участь у процесі здійснення адвокатом власної професійної діяльності із метою визначення відповідних засобів правового захисту, належного забезпечення їх застосування, а також ведення й обміну всією інформацією. Тому всі інституції та організації, що підтримують адвокатську професію, зобов'язані брати участь у цьому процесі. Ця система має охоплювати всю державу й бути загальнодоступною для кожного адвоката. Зважаючи на це, раціональними видаються такі реальні кроки у напрямку реформування української адвокатури:

Насамперед, варто внести певні зміни до ЗУ “Про адвокатуру та адвокатську діяльність”, зокрема до ст. 23 “Гарантії адвокатської діяльності” [6]. На законодавчому рівні встановити, що проведення обшуку приміщення адвоката допустиме тільки тоді, коли адвокат особисто є підозрюваним; внести відповідні зміни стосовно забезпечення можливості вживання посвідчення адвоката як посвідчення особи; неможливості допиту адвоката як свідка у справах, де адвокати виступають захисниками, за виїмкою, коли адвокат особисто підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення.

Також треба внести низку нагально важливих змін й до Кримінального процесуального кодексу України стосовно наділення РАР процесуальними правами у справах щодо обвинувачення

адвоката; актуалізувати й інші питання, що потребують уваги й передбачають собою процесуальні права адвоката, тоді коли особа не має статусу підозрюваного, відмову органів слідства інформувати адвокатів щодо допиту свідків тощо.

У контексті реформування інституту української адвокатури потребує внесення певних змін також чинний ЗУ “Про судоустрій та статус суддів” стосовно: усунення положення про те, що адвокат може притягуватися до дисциплінарної відповідальності у випадку подання заздалегідь безпідставної скарги щодо притягнення судді до дисциплінарної відповідальності [7]. Кореляція відповідного положення доцільна і в чинних Правилах адвокатської етики.

Позитивним й важливим кроком буде внесення й змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення стосовно питань підвищення відповідальності за відмову у наданні інформації на адвокатський запит, за несвоєчасне чи неповне надання інформації, водночас і внесення відповідних змін до Кримінального кодексу України стосовно усунення кримінальної відповідальності суддів щодо винесення завідомо неправосудного рішення.

Нині також нагальних змін потребують й інші законодавчі акти. Наприклад, такі як Інструкція Генеральної прокуратури України, інших силових структур щодо неухильного дотримання законодавства в аспекті прав і гарантій адвокатів стосовно проведення обшуків у приміщенні адвоката; Наказ МВС України щодо передбачення права адвокату на носіння травматичної зброї.

Визначальним напрямом повинен стати розвиток діяльності НААУ як всеукраїнської професійної організації, що консолідує всіх адвокатів задля забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування. Поміж першочергових кроків НААУ має бути формування комплексної бази даних із системою управління інформацією, котра охоплюватиме всі порушення професійних прав й гарантій адвокатів, буде простою та легкою у користуванні під час офіційної реєстрації адвокатом кожного порушення його професійних прав й гарантій. Також розроблення та поширення типових рекомендацій, процедурних керівних принципів для адвокатів про те, як діяти, до кого звертатися, якщо їхні професійні права й гарантії було порушено. Варто проводити регулярні публічні кампанії із посилення внутрішнього контролю державних установ щодо запобігання порушенню професійних прав й гарантій адвокатів, організувати наукові семінари, навчальні заходи для членів дисциплінарних палат із питань порушення дисциплінарної справи чи підстав притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності.

На сьогоднішньому етапі функціонування адвокатури надзвичайно важливе значення має розроблення низки рекомендацій і проведення спеціалізованих тренінгів для членів РАУ, наприклад, для представників РРА, що беруть участь в обшуках в офісі адвоката. Варто посилювати ефективність та оперативність роботи новоствореного Комітету захисту прав адвокатів й гарантій адвокатської діяльності НААУ через спрощення його структури, більш інклюзивної участі членів Комітету в його роботі, удосконаленні положення та ін. Треба створювати механізми для участі в публічній кампанії мобілізації громадянського суспільства й ЗМІ стосовно відповідальності за порушення професійних прав й гарантій адвокатів; транслювати у джерелах ЗМІ показові випадки порушення прав адвокатів й гарантій адвокатської діяльності.

Не варто нехтувати й співпрацею із суддями і правоохоронними органами. Звичними в Україні мають стати систематичні «круглі столи» для суддів, прокурорів та інших співробітників правоохоронної системи з приводу дотримання прав й гарантій адвокатів та відповідальності за їх порушення [4]. Зрозуміло, що нині в Україні слід побудувати міцну та всеосяжну систему захисту прав адвокатів й гарантій професійної адвокатської діяльності.

Розвиток й удосконалення інституту адвокатури наразі є вкрай необхідними і нагальними для формування справжньої правової демократичної європейської держави – України. У реформі адвокатури зміни необхідно здійснювати виважено, обдумано й змістовно, втім швидко й радикально. Тільки тоді можна говорити про реформу, що матиме результат [8].

Українська адвокатура була і є прихильником реформ, що спрямовані на подальшу адаптацію позитивних європейських практик. Відтак пріоритетами реформування адвокатури є збереження незалежності професії і підвищення професійних стандартів. Гарантією цього є ефективне адвокатське самоврядування, а також посилення й захист прав і гарантій професійної адвокатської діяльності [9].

Отже, нині активізація та залучення адвокатського корпусу у процес формування стратегії розвитку адвокатської спільноти постає як одне із визначальних завдань органів адвокатського самоврядування. Це можливо здійснити за допомогою прийняття відповідних рішень цими органами на максимально прозорому й публічному рівні. Ухваленню вагомих для адвокатської спільноти рішень повинно завше передувати широке та активне обговорення, що забезпечить певною мірою їх успіх.

Питання щодо організаційних форм й системи органів адвокатського самоврядування у чинному національному законодавстві є доволі спірними. Згідно з ч. 1 ст. 46 ЗУ “Про адвокатуру та адвокатську діяльність”, органами адвокатського самоврядування є: КАР, РАУ, ЗАУ. Втім, згідно з ч. 2 цієї статті, адвокатське самоврядування реалізовується не лише через них, але й через ВКДКА, КДКА, ВРКА, РКАР [6].

ЗУ “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” в статті 44 визначає основні завдання, що покладаються на адвокатське самоврядування, втім вони є дещо неповними, обмеженими. Вважаємо, що ЗУ “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” повинен передбачати положення щодо таких завдань адвокатського самоврядування: формування й забезпечення діяльності органів адвокатського самоврядування; забезпечення професійного адвокатського корпусу; а також притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності.

Чинна система адвокатського самоврядування в Україні викликає низку проблем, що вимагають розв’язання. Найперше, це питання цивільно-правової дієздатності НААУ, а теж органів адвокатського самоврядування як юридичних осіб. Органи адвокатського самоврядування де-факто є органами НААУ, через котрі вона діє, хоча закон прямо не визначає органи адвокатського самоврядування органами НААУ. Зважаючи на це, можемо висновувати, що цивільно-правовий статус органів адвокатського самоврядування не є повністю узгоджений та потребує подальшого розвитку й удосконалення.

Національний і регіональний рівні системи органів адвокатського самоврядування окреслюють його територіальну організацію, що формується на базисі адміністративно-територіального устрою. Центральні органи адвокатського самоврядування побудовані на загальнодержавному рівні, регіональні – на обласному, відповідно до адміністративно-територіального поділу України. Однак така дворівнева система, на нашу думку, є недосконалою, позаяк вона належно не забезпечує безпосередньої (практичної) участі адвокатів у вирішенні чи постановці проблем їх самоврядування, не відображає всі наявні в українському суспільстві форми адвокатського самоврядування.

Нині в Україні сформовано розгалужену систему органів адвокатського самоврядування як на загальнодержавному, так і регіональному рівні, цілю яких є представництво інтересів кожного адвоката, формування засад та правил, яких має дотримуватись адвокатська спільнота. Така система адвокатського самоврядування має на меті формування окремішньої, незалежної від держави, системи самоорганізації та самоуправління всього адвокатського корпусу. А це передусім повинно консолідувати всіх адвокатів, сприяти постійному підвищенню їхньої професійної кваліфікації, діяти як єдиний суб’єкт з метою захисту прав.

Висновки. Таким чином, євроінтеграційні процеси й потреба адаптації стандартів адвокатської діяльності потребують детального дослідження, аналізу позитивних практик правового регулювання функціонування адвокатського самоврядування ЄС. Євроінтеграційні процеси і зростання міграційних процесів, активним учасником яких є Україна, потребують активізації

правозахисної діяльності, зростання ролі українських адвокатів у світі. Вагомим є наближення національних правових норм діяльності адвокатського самоврядування до тих, що практикуються в ЄС, а тому необхідний системний підхід до наступних змін в українській адвокатурі. Винятково значущим є адаптація у національне законодавство положень європейських правових стандартів, що стосуються етичних стандартів функціонування адвокатури, якості адвокатських послуг, адвокатської таємниці та ін.

Відтак акцентуємо увагу на вагомості п'яти основних пріоритетів реформування інституту адвокатського самоврядування: по-перше, посилення професійних прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності; по-друге, удосконалення критеріїв та процедури доступу до професії адвоката; по-третє, удосконалення інституту дисциплінарної відповідальності адвоката; по-четверте, удосконалення адвокатського самоврядування; по-п'яте, забезпечення прозорих бюджетних та фінансових процедур в органах адвокатського самоврядування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коваль К. (2014). Стратегія розвитку адвокатури України. *Юридична газета – всеукраїнське щотижневє професійне видання*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/actual/strategiya-rozvitku-advokaturi-ukrayini.html> (дата звернення: 30.05.2023).
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 30.05.2023).
3. Беляєва К. (2015). Переконати спільноту в необхідності адвокатської монополії спробують закордонні економісти. *Закон і бізнес*. № 24 (1820). С. 1–8.
4. Йокубаускас Р., Цимбрівська О., Сегал М. (2023). Захист прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності: Проект ЄС “Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні”: Заключення та рекомендації. *Justice Cooperation Internationale*. URL: http://www.justicereformukraine.eu/wpcontent/uploads/2016/06/ProtectingAdvocatesMemo_FINAL_ukr.pdf (дата звернення: 30.05.2023).
5. Рябенко П. (2012). Новий закон і старі проблеми адвокатури. *Газета по-українськи*. URL: <https://gazeta.ua/blog/12360/novij-zakon-i-stari-problemi-advokaturi> (дата звернення: 30.05.2023).
6. Закон України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність”. База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 30.05.2023).
7. Закон України “Про судоустрій та статус суддів”. База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 30.05.2023).
8. Стельмашук А. (2016). Реформи розпочинаються тоді, коли приходять нові люди з мотивацією. *Юридична газета*. URL: <http://yur-gazeta.com/interview/andriy-stelmashchuk-reformirozpochinayutsya-odi-koliprihodyat-novilyudi-z-motivaciyeu-do-zmin.html> (дата звернення: 30.05.2023).
9. ТОП-5 пріоритетів реформування адвокатури назвали в АПУ. URL: <http://kdkako.com.ua/top-5-prioritetiv/> (дата звернення: 30.05.2023).

REFERENCES

1. Koval K. (2014). *Stratehiia rozvytku advokatury Ukrainy* [Strategy for the development of the Bar Association of Ukraine]. *Yurydychna hazeta – vseukrainske shchotyzhnevє profesiine vydannia*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/actual/strategiya-rozvitku-advokaturi-ukrayini.html> (Accessed: 30.05.2023) [in Ukrainian].
2. *Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. No. 254k/96-VR*. [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k/96-BP]. *Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy” / VR Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed: 30.05.2023) [in Ukrainian].
3. Bieliaieva K. (2015). *Perekonaty spilnotu v neobkhdnosti advokatskoi monopolii sprobuiut zakordonnii ekonomisty* [Foreign economists will try to convince the community of the need for a lawyer’s monopoly]. *Zakon i biznes*. No 24 (1820). P. 1–8 [in Ukrainian].
4. Yokubauskas R., Tsymbrivska O., Sehal M. *Zakhyst prav advokativ ta harantii advokatskoi diialnosti: Proekt YeS “Pidtrymka reform u sferi yustytysii v Ukraini”*: *Zakliuchennia ta rekomendatsii* [Protection of lawyers’

rights and guarantees of lawyer activity: EU project “Supporting reforms in the sphere of justice in Ukraine”: Conclusions and recommendations]. *Justice Cooperation Internationale*. URL: http://www.justicereformukraine.eu/wpcontent/uploads/2016/06/ProtectingAdvocatesMemo_FINAL_ukr.pdf (Accessed: 30.05.2023) [in Ukrainian].

5. Riabenko P. (2012). *Novyi zakon i stari problemy advokatury. Hazeta po-ukrainsky* [New law and old problems of advocacy]. URL: <https://gazeta.ua/blog/12360/novij-zakon-i-stari-problemi-advokaturi> (Accessed: 30.05.2023) [in Ukrainian].

6. *Zakon Ukrainy “Pro advokaturu ta advokatsku diialnist”* [Law of Ukraine “On Advocacy and advocacy activity”]. *Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy” / VR Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (Accessed: 30.05.2023) [in Ukrainian].

7. *Zakon Ukrainy “Pro sudoustrii ta status suddiv”* [The Law of Ukraine “On the Judiciary and the Status of Judges”]. *Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy” / VR Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (Accessed: 30.05.2023) [in Ukrainian].

8. Stelmashchuk A. (2016). *Reformy rozpochynaiutsia todi, koly prykhodiat novi liudy z motyvatsiieiu* [Reforms begin when new motivated people come] *Yurydychna hazeta*. URL: <http://jur-gazeta.com/interview/andriy-stelmashchuk-reformirozpochnayutsya-odi-koli-prihodyat-novilyudi-z-motivacieyu-do-zmin.html> (Accessed: 30.05.2023) [in Ukrainian].

9. *TOP-5 priorytetiv reformuvannia advokatury nazvaly v APU*. [The APU named the TOP-5 priorities for the reform of the bar]. URL: <http://kdkako.com.ua/top-5-priorytetiv/> (Accessed: 30.05.2023) [in Ukrainian].

Дата надходження: 25.04.2023 р.

Khristyna Didukh

Lviv National University of Veterinary Medicine
and biotechnologies named after S. Z. Gzhitskyi,
Ph. D., Assoc. Prof.

ADVOCATE SELF-GOVERNMENT IN THE CONTEXT OF JUDICIAL REFORM IN UKRAINE

The article reveals the problems of conceptualization and institutionalization of the self-government of lawyers in the context of judicial reform in Ukraine, and suggests directions for reforming its organizational and functional foundations. The principles of institutional development of bar self-government are outlined: the unity of bar associations operating within the state; organization of activities based on partnership with state authorities; improvement of the institute of advocacy on the basis of international principles and standards both in the field of providing legal aid and in the field of advocacy; positioning the bar as a self-governing independent organization that is subordinated to the interests/requests not of the state apparatus, but of society (civil society), aimed at ensuring the provisions of Art. 59 and 131-2 of the Basic Law, namely on the provision of professional legal assistance.

It was noted that activation and involvement of the legal profession in the process of forming a strategy for the development of the legal community is one of the defining tasks of the legal self-government bodies. This can be done by making relevant decisions by these bodies at the most transparent and public level.

Five main priorities for reforming the institution of advocate self-governance have been identified: first, strengthening the professional rights of advocates and guarantees of advocacy; secondly, improvement of the criteria and procedures for access to the profession of a lawyer; thirdly, improvement of the institution of lawyer disciplinary responsibility; fourthly, improvement of self-governance of lawyers; fifth, ensuring transparent budgetary and financial procedures in the self-governing bodies of lawyers.

Key words: Institute of the Ukrainian Bar; self-government of lawyers; judicial reform; national legislation; strategy; institutional development; lawyer; guarantees of advocacy.

Ростислав Журавський

Національний університет “Львівська політехніка”,
аспірант кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
rostyslav.t.zhuravskyi@lpnu.ua

ПОТЕНЦІАЛ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ФОРМУВАННІ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.043>

© Журавський Р., 2023

У статті розкрито потенціал громадських організацій у формуванні правової ідеології українського суспільства. Розкриваючи роль діяльності громадських організацій у формуванні правової ідеології українського суспільства, визначено такі їх функції у цьому процесі: громадянської та професійної соціалізації; функцію комунікації; нормативно-регулятивну, організаційну, опозиційну, захисну, виховну та кадрову функції. У статті з’ясовано, що серед найбільш популярних способів формування правової ідеології українського суспільства, які використовуються громадськими організаціями і є вкрай значущими у військових умовах, слід виокремити: волонтерську та благодійницьку діяльність, просвітницьку й наукову роботу, налагодження міжнародних зв’язків, надання підтримки соціально незахищеним громадянам, внутрішньо переміщеним особам, постраждалим від військових дій і військовим та їхнім сім’ям.

У статті акцентується на тому, що потенціал громадських організацій у формуванні правової ідеології полягає передусім у досягненні загального соціального консенсусу, суспільного компромісу, на засадах усталеного, цілісного бачення ролі права в державі та громадянському суспільстві, а також у визначенні основних цілей, методів і механізмів правового регулювання. Одним із зобов’язань держави стосовно громадських організацій є нормативно-правове забезпечення їх діяльності та взаємодії з органами публічної влади, зокрема прийняття спеціальних законів, які визначають їх правовий статус.

Ключові слова: правова ідеологія; громадські організації; право; держава; громадянське суспільство; громадянська соціалізація; соціальний розвиток; демократія; права людини; правові цінності; демократичні принципи.

Постановка проблеми. Україна на конституційному рівні гарантує, що суспільне життя ґрунтується на засадах політичного, економічного та ідеологічного плюралізму. Проте правова ідеологія повинна бути моністичною в її змістовному та функціональному підпорядкуванні верховенству права, адже за своєю природою є вагомим рушієм позитивної зміни правової дійсності. Як показує історичний досвід, правова ідеологія стала способом організації громадянського суспільства та його інституцій, вектором кардинальних світових трансформацій,

домінантою розвитку та функціонування більшості держав, критерієм позитивного правового поступу. Вона сприяє соціальній консолідації, мобільності, мотивує до конкретних дій, містить ідеї вирішення назрілих проблем, а також визначає стратегії щодо правового розвитку і прогресу та гармонізує суспільство у всіх аспектах.

Сучасні глобалізаційні виклики та воєнні реалії вкрай актуалізують питання правової ідеології українського суспільства. Виняткову роль в її пропаганді та формуванні відіграють громадські організації, які налагоджують соціальну взаємодію на основі правової матерії (як національної, так і міжнародної), а відтак сприяють позиціонуванню України як демократичної держави. Громадські організації є завше генераторами або прибічниками певних, а іноді кардинальних змін у державі, які свої ініціативи основують на відповідно підготовленій правовій базі (національній чи міжнародній). І як показує дійсність, це завжди викликає соціальний ажітаж та підтримку, що дає підстави стверджувати про колосальний вплив громадських організацій на правову ідеологію.

Аналіз дослідження проблеми. Проблема потенціалу громадських організацій у формуванні правової ідеології, на жаль, не була предметом окремих розвідок в українському науковому дискурсі. Значний внесок у дослідження проблематики ідеології, правової ідеології зробили такі дослідники: О. Байков, С. Бобровник, І. Веркалець, Ю. Власова, І. Гавриленко, Л. Губернський, О. Заздравнова, І. Жаровська, В. Калітинський, О. Коцюба, Ю. Кривицький, І. Лихачов, А. Луцький, І. Максимова, Т. Михайліна, М. Недюха, Н. Оніщенко, О. Парута, С. Піскунова, О. Ситник, Е. Суліма, О. Таран та ін. Аналіз функціонування громадських організацій у процесі становлення громадянського суспільства в Україні здійснено у наукових розвідках вчених: О. Гараня, Т. Гарасиміва, А. Карася, В. Ковальчука, А. Колодія, В. Полохало, І. Пасько, О. Скрипнюка, І. Софінської, І. Коваль, В. Федоренка, В. Чернописької, Ю. Шемшученко та ін. Однак залишаються актуальними подальші дослідження із вказаного питання, особливо щодо визначення напрямів впливу громадських організацій на формування правової ідеології українського соціуму.

Мета статті – розкрити потенціал громадських організацій у формуванні правової ідеології українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Громадські організації створюються зазвичай: 1) на основі певної сфери діяльності; 2) з метою вирішення назрілих проблем, які не мають ефективного правового регулювання; 3) пропагування нових правових, культурних, соціальних чи інших практик. Сутнісною спрямованістю громадських організацій є відстоювання певних ідей, інтересів, реалізація окреслених цілей, визначення та обґрунтування своєї вагомості в суспільному чи державному житті, а також пропагандистський вплив на соціум, що і становить її ідеологічну основу. Слід зауважити, що громадські організації слідує вирішенню найбільш порушених прав та інтересів людини, що значно привертає соціум до їх діяльності, яскравим свідченням чого є статистика довіри до них громадян.

Звідси розвиток правової ідеології в Україні значною мірою залежить від участі у ньому громадських організацій, які є арбітрами між державою та громадянами. Держава декларативно максимально підтримує (*хоча часто в дійсності простежуємо зворотне*) діяльність тих громадських організацій, які гармонійно діють у межах чинного національного законодавства та мотивує їх розвиток. Так, упродовж останніх двох десятиліть в Україні створено значну кількість громадських організацій, які діють на засадах добровільності, рівноправності їх членів, самоврядування, законності та гласності. Однак процес їх розвитку об'єктивно пов'язаний із певними труднощами, зокрема недостатнім правовим регулюванням.

У Законі України “Про громадські об'єднання” громадська організація визначається як “громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи” [1].

Аналізуючи роль громадських організацій у формуванні правової ідеології соціуму, слід відзначити те, що їх діяльність характеризується такими конститутивними ознаками як: наявність мети; структурованість; система цінностей; комплекс соціальних позицій та ролей тощо. Завдяки створенню громадськими організаціями системи соціальних відносин і зв'язків, їх члени мають можливість засвоїти позитивний соціальний досвід, формуються ціннісні установки та уміння соціально значущої поведінки. Це, безумовно, сприяє успішній соціалізації людини прямо та опосередковано, а саме: як членів громадської організації, так і тих, з ким організація пов'язана або співпрацює.

Розкриваючи характер діяльності громадських організацій, більшість дослідників вважають, що вони виконують в суспільному житті такі функції: громадянської та професійної соціалізації; функцію комунікації; нормативно-регулятивну та організаційну функції. Окрім означених, вагому роль відіграють такі функції, як опозиційна, захисна, виховна, кадрова. Сутність опозиційної функції полягає у сприянні розвитку громадянського суспільства через вираження власної позиції до державних рішень, ініціювання нових ідей, розробки інноваційних громадянських програм тощо. Захисна функція передбачає захист прав та інтересів членів громадських організацій чи тих суспільних прошарків, вирішення проблем яких вони окреслили у своїх цілях. Це здійснюється через вияв законодавчих ініціатив, внесення альтернативних пропозицій, подання заяв до державних органів, контроль за виконанням державних і судових рішень, моніторинг дотримання угод з державними органами, установами чи іншими суспільними інституціями. Виховна функція полягає у формуванні в громадян моральної, правової, політичної, управлінської культури, національної свідомості, відповідальності за власну поведінку, трудову дисципліну, громадський правопорядок тощо. В її забезпеченні вагоме місце посідають методи переконання, заохочення та залучення до громадської, управлінської та інших видів діяльності. Основою кадрової функції є підготовка кваліфікованих кадрів для державних та громадських структур.

Функції можуть трансформуватися і доповнюватися залежно від цілей конкретної організації. Погоджуємося з позицією тих вчених, які стверджують, що “в сучасних демократичних суспільствах громадські організації дедалі більше перебирають на себе функції державних інституцій, здійснюють громадський контроль над ними, впливаючи на державну політику та правовий розвиток суспільства загалом” [2, с. 82].

Вважаємо, що саме мета та функції, чітке й відповідальне усвідомлення спільних інтересів, обґрунтування своєї соціальної значущості та можливостей позитивного впливу на реальні зміни в державі визначають ідейно-аксіологічну основу будь-якої громадської організації, без якої вона не може функціонувати як така. Ця складова частина забезпечує як належне функціонування кожної громадської організації, так і сприяє ідейній консолідації суспільства довкола демократичних принципів та правових цінностей певної держави. З огляду на це потрібно визнати, що проблема формування правової ідеології у сучасному соціумі не може бути належно розв'язана без участі такого суб'єкта, як громадські організації.

Правова ідеологія набуває дедалі більшої вагомості в ідеологічному просторі України в умовах війни, і, зокрема, з перспектив післявоєнної відбудови. Виходячи зі світового досвіду, правова ідеологія повинна позиціонувати державу як сукупність її конститутивних атрибутів: національних інтересів, соціального розвитку, демократії, справедливої винагороди, що полягає у задоволенні тих суспільних потреб, які передбачені встановленими стандартами рівня та якості гідного життя людини [2, с. 13].

У сучасній суспільній дійсності правова ідеологія набуває доволі широкого практичного характеру, що проглядається у набутті різними соціальними правовідносинами законної природи (сили), якщо вони не суперечать імперативу національних, державно-правових і суспільно-демократичних цінностей, що охоплює ідеологія. Відтак правова ідеологія виступає як аксіологічна квінтесенція, що легітимізує соціальний порядок у певному суспільстві. Окрім того, як ідеалізована форма правового сприйняття суспільної дійсності, ідеологія виступає своєрідним генератором

позитивних змін у громадській практиці та може її модифікувати у законних межах. Правова ідеологія як складова частина загальної ідеології, зокрема національної, формує не лише правильне розуміння соціальної дійсності, реальних перспектив її розвитку, але й декретує правові цінності та гуманістичні принципи, які засвідчують суверенність, незалежність, демократичність, соціальність та правничість (верховенство права) України, й утверджують її як повноцінного суб'єкта міжнародного права.

Правова ідеологія – це соціальна підсистема, яка забезпечує процес відтворення в суспільстві конституційного ладу зокрема і правового міжнародного загалом, що є вкрай важливим для сьогодення та майбутнього поступу держави. Відтак значущість правової ідеології неопцінима, позаяк вона є основним носієм правових цінностей та установок в соціумі, на основі яких трансформуються попередні та формуються нові соціально-правові інститути демократичної держави та громадянського суспільства.

Значущість громадських організацій у формуванні правової ідеології полягає у тому, що вони є певною альтернативою чинній владі. Як зауважує В. Чернописька, така альтернативність зазвичай не містить ознак відкритої конфронтації, тобто, з одного боку – забезпечує стабільність, а з другого – поступальний рух суспільства. Важливим є усвідомлення того факту, що часто у процесі модернізації національної правової системи з'являються ситуації, коли певні сфери суспільного буття регулюються не на належному рівні, або ж зовсім залишаються поза державною увагою. За таких умов громадські організації, володіючи різними ресурсами, зокрема, морально-ціннісними, авторитетно-суспільними, фінансово-матеріальними, прямо впливають на правову ідеологію соціуму [4, с. 33].

Підтримуючи позицію М. Недюхи, що сутність феномену правової ідеології полягає насамперед у досягненні загального соціального консенсусу, громадського компромісу, на засадах узвичаєного, цілісного розуміння значущості права для функціонування держави та розвитку громадянського суспільства і декларування основних цілей, методів й механізмів правового регулювання. Далі автор визначає, що правова ідеологія є порівняно самостійним політико-правовим феноменом, функціональним призначенням якого є визначення ролі права як засобу унормування життєдіяльності держави, соціуму, та в їх підпорядкуванні завданням і цілям процесу соціальних змін [5, с. 119].

Громадські організації – це завше перший промотор новітніх ініціатив/ідей або адаптер соціальних змін. Так, серед найбільш популярних способів формування правової ідеології українського суспільства, які використовуються громадськими організаціями, і є вкрай значущими у військових умовах, треба виокремити: волонтерську та благодійницьку діяльність, просвітницьку й наукову роботу, налагодження міжнародних зв'язків, надання підтримки соціально незахищеним громадянам, внутрішньо переміщеним особам, постраждалим від військових дій і військовим та їхнім сім'ям. Як бачимо, громадські організації акумулюють людські ресурси через продукування основних напрямків громадянської участі в суспільному житті, що є потужним потенціалом формування правової ідеології в українському соціумі.

Водночас слід розуміти, щоб наскільки б ефективно не діяли громадські організації, їхніх власних зусиль недостатньо для утвердження правової ідеології в державі. Це зумовлено тим, що доволі часто через брак ресурсів та повноважень окремі питання цієї проблеми громадські організації неспроможні самостійно вирішити, зокрема, у сфері правозахисту. Тому вимушені вступати у діалог з державними органами, Уповноваженим з прав людини, органами внутрішніх справ тощо. З огляду на це, для побудови ефективної моделі взаємодії громадських організацій та державних інститутів у напрямку формування правової ідеології необхідні постійна співпраця та взаємний інтерес. Важливим аспектом такої взаємодії є те, що вона повинна відбуватися на засадах рівного партнерства, де кожна сторона усвідомлено діє на досягнення поставлених цілей, а також ґрунтуватися на принципах взаємної поваги, рівноправності, прозорості діяльності, чесності та відповідальності, що дає змогу досягати позитивних результатів.

Потенціал громадських організацій у формуванні правової ідеології українського соціуму

Як показує досвід, відсутність взаємодії громадських організацій між собою та з державними органами гальмує формування правової ідеології, а відповідно і розвиток громадянського суспільства в Україні. Тому орієнтація владних структур на вирішення суспільно значущих проблем, формування правової ідеології суспільства, зворотній зв'язок між громадянами та владою потребують розробки нових механізмів узгодження інтересів та потреб різних груп впливу в суспільстві. Така оптимізація взаємодії державних органів та громадських організацій сприятиме утвердженню правової ідеології, а відтак демократизації, інтеграції та консолідації українського суспільства.

В контексті самобутньої розбудови національних держав якраз громадські організації виступають ґрунтом консолідації нації та основою формування стратегії національної політики. Вагомим завданням, яке окреслюють перед собою громадські організації, є ідеологічна діяльність та виховання соціуму. В умовах, коли громадські організації визнають демократичні ідеали, сповідують загальнолюдські цінності, ідеологічна діяльність сприяє зростанню та утвердженню правової ідеології соціуму [6, с. 16].

Аналізуючи безпосередній вплив громадських організацій на розвиток правової ідеології, необхідно зауважити, що у процесі модернізації визначальне значення їх діяльності в тому, що вони інтегрують чисельність, неоднозначність особистісних інтересів окремих індивідів, соціальних прошарків, зацікавлених груп у загальний інтерес громадянського суспільства.

Висновки. Таким чином, потенціал громадських організацій у формуванні правової ідеології полягає передусім у досягненні загального соціального консенсусу, суспільного компромісу, на засадах усталеного, цілісного бачення ролі права в державі та громадянському суспільстві, а також у визначенні основних цілей, методів і механізмів правового регулювання. Одним із зобов'язань держави стосовно громадських організацій є нормативно-правове забезпечення їх діяльності та взаємодії з органами публічної влади, зокрема прийняття спеціальних законів, які визначають їх правовий статус. Нормативно-правове регулювання діяльності громадських організацій з боку держави не повинно суперечити базовим засадам демократії. Межі правового впливу в демократичній правовій державі повинні визначатися свободою, справедливістю, невідчужуваними правами людини, самоврядністю, реалізацією загальнодозвільних принципів.

Враховуючи зазначене, є усі підстави вважати громадські організації інститутами формування правової ідеології в українському соціумі. Правова ідеологія повинна набути ознак загальнонаціональної ідеології та належати до ключових системоутворювальних цінностей правової держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України “Про громадські об’єднання”. *База даних “Законодавство України” / ВР України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 22.05.2023).
2. Політологія: підручник. (2003). За ред. О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко. Київ: Академія. 528 с.
3. Недюха М. (2009). Світоглядно-теоретичні засади правової ідеології. *Віче.* № 21. С. 12–15.
4. Гарасимів Т. З., Чернописька В. З., Дашо Т. Ю. (2020). Громадянське суспільство: правовий імператив сучасності. Монографія. Львів: Растр-7. 244 с.
5. Недюха М. (2013). Сутність і призначення правової ідеології як визначального складника правової політики України. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* № 9. С. 117–124.
6. Гарасимів Т. З. (2019). Роль громадських організацій у формуванні ідеології модернізації українського суспільства. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”.* Серія: Юридичні науки. № 23. Вип. 6. С. 10–17.

REFERENCES

1. *Zakon Ukrainy "Pro hromadski obiednannia"*. [Law of Ukraine "On Public Associations"]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (Accessed: 22.05.2023) [in Ukrainian].
2. *Politolohiia: pidruchnyk*. (2003). [Political science: textbook]. Za red. O. V. Babkina, V. P. Horbatenko. Kyiv: Akademiia Publ. 528 p. [in Ukrainian].
3. Nediukha M. (2009). *Svitohliadno-teoretychni zasady pravovoi ideologii*. [Світоглядно-теоретичні засади правової ідеології]. *Viche*. No. 21. P. 12–15 [in Ukrainian].
4. Harasymiv T. Z., Chornopyska V. Z., Dasho T. Yu. (2020). *Hromadianske suspilstvo: pravovyi imperatyv suchasnosti*. [Civil society: the legal imperative of modernity]. Monohrafiia. Lviv: Rastr-7 Publ. 244 p. [in Ukrainian].
5. Nediukha M. (2013). *Sutnist i pryznachennia pravovoi ideologii yak vyznachalnoho skladnyka pravovoi polityky Ukrainy*. [The essence and purpose of legal ideology as a defining component of the legal policy of Ukraine]. *Biuleten Ministerstva yustytzii Ukrainy*. No. 9. P. 117–124 [in Ukrainian].
6. Harasymiv T. Z. (2019). *Rol hromadskykh orhanizatsii u formuvanni ideologii modernizatsii ukrainsko-ho suspilstva*. [The role of public organizations in the formation of the ideology of modernization of Ukrainian society]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika"*. Seriya: Yurydychni nauky. No. 23. Vol. 6. P. 10–17 [in Ukrainian].

Дата надходження: 17.05.2023 р.

Rostyslav Zhuravskyi

Lviv Polytechnic National University,
Institute law, psychology and innovative education
Department of Theory of Law and Constitutionalism

THE POTENTIAL OF PUBLIC ORGANIZATIONS IN FORMING THE LEGAL IDEOLOGY OF UKRAINIAN SOCIETY

The article reveals the potential of public organizations in shaping the legal ideology of Ukrainian society. Revealing the role of the activities of public organizations in the formation of the legal ideology of Ukrainian society, the following functions of them in this process are determined: civil and professional socialization; communication function; regulatory, organizational, oppositional, protective, educational and personnel functions. The article found out that among the most popular ways of forming the legal ideology of Ukrainian society, which are used by public organizations and are extremely significant in military conditions, the following should be singled out: volunteer and charitable activities, educational and scientific work, establishing international relations, providing support socially vulnerable citizens, internally displaced persons, victims of military operations, and military personnel and their families.

The article emphasizes that the potential of public organizations in the formation of legal ideology lies primarily in achieving general social consensus, social compromise, on the basis of an established, integral vision of the role of law in the state and civil society, as well as in determining the main goals, methods and mechanisms of legal regulation. One of the obligations of the state in relation to public organizations is the regulatory and legal support of their activities and interaction with public authorities, in particular, the adoption of special laws that determine their legal status.

Key words: legal ideology; NGOs; right; state; civil society; civic socialization; social development; democracy; human rights; legal values; democratic principles.

УДК 340.1

Ольга Капітан

Львівський національний
університет ветеринарної медицини
та біотехнологій ім. С. З. Гжицького,
доцент кафедри права,
кандидат юридичних наук, доцент
ola.kapitan1980@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1788-7838>

ПАРАДИГМА РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.049>

© *Kapitan O.*, 2023

У статті сформульовано парадигму розвитку медичного права в Україні, а також розглянуто складові елементи, що її формують. Вважаємо, що правовідносини, які входять до предмета медичного права, доцільно виокремити у дві групи. Перша група представлена тими відносинами, що виникають під час здійснення медичної діяльності у процесі надання медичної допомоги. Тобто відносини між лікарем і пацієнтом під час здійснення першим діагностичних, лікувальних й профілактичних заходів. На наше переконання, вони є основою відносин у сфері медицини. До другої групи відносин належать ті, що пов'язані із наданням медичної допомоги, зокрема, у сфері внутрішньої організації надання медичних послуг, обов'язкового медичного страхування, зі здійснення контролю та нагляду у сфері охорони здоров'я, ліцензування та акредитації медичних організацій тощо. Пропонуємо такі відносини назвати організаційно-правовими у сфері медицини, позаяк вони є основою виникнення відносин у процесі реалізації медичної діяльності щодо надання медичної допомоги та забезпечують її якісне надання.

Доведено, що медичне право є самостійною комплексною галуззю права, що сформувалася на межі профілюючих галузей права (якими, на нашу думку, є цивільне, адміністративне право, право соціального забезпечення), предметом якої є суспільні відносини, які постають у процесі реалізації медичної діяльності щодо надання медичної допомоги та організаційно-правові відносини у сфері медицини. В основі їх правового регулювання покладено комбінований (імперативно-диспозитивний) метод. Таким чином, усвідомлення самостійної галузевої належності медичного права сприятиме його подальшому розвитку, вдосконаленню правового регулювання окремих галузевих інститутів, запровадженню нових механізмів охорони і захисту прав та інтересів суб'єктів у сфері охорони здоров'я.

Ключові слова: медичне право; система права; охорона здоров'я; медицина; медична допомога; медичне страхування; предмет правового регулювання; метод правового регулювання; система охорони здоров'я.

Постановка проблеми. На початку XXI ст. у науковому середовищі України (як правовому, так і медичному) особливо актуалізувалася проблема юридичного забезпечення медичної діяльності загалом і формування медичної галузі як окремої в системі права зокрема. Це передусім

зумовлено значним прогресом медичної галузі, а саме: розвитком приватної медичної практики, використанням новітніх досягнень медичної науки (репродуктивної медицини, трансплантології, донорства), розвієм нових напрямків медицини – генотерапії, цитотерапії, ембріотерапії, а також, з одного боку, запровадженням добровільного медичного страхування, з другого – розробленням нормативно-правової бази щодо введення загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування тощо.

Парадигма медичного права розвинулася на основі практичного запиту соціуму, позаяк кожна людина неодмінно стає суб'єктом медичних правовідносин. Фактично вони виникають із моменту її народження, реалізуються упродовж життя та призупиняються після смерті. З огляду на це, недостатньо лише досконалих засобів лікування, діагностування та профілактики, важливим є ефективний правовий механізм забезпечення права людини на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, які закріпила Конституція України (ст. 49) [1]. Проблема парадигми розвитку медичного права України, окреслена на етапі його становлення, залишається визначальною і дотепер, яка актуалізується глобалізаційними та євроінтеграційними процесами, тому потребує особливої уваги.

Аналіз досліджування проблеми. Парадигма медичного права в Україні насамперед розвинулася завдяки науковим доробкам таких вчених, як: З. Гладун, О. Губанова, Л. Дешко, Л. Заморська, О. Крилова, М. Малєїна, М. Малєїн, С. Михайлов, М. Радиш, І. Сенюта, І. Слопова, С. Стеценко, В. Стеценко та інших. Проте кожен із вказаних дослідників має власну позицію щодо виокремлення медичного права як окремої галузі в системі права України, тому основні з них спробуємо проаналізувати і на основі них сформувані цілісну парадигму розвитку медичного права в Україні.

Мета статті – формулювання парадигми розвитку медичного права в Україні, а також розгляд складників, що її формують.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи процес формування, утвердження та еволюційного розвитку галузі медичного права в Україні, відзначимо, що він сьогодні є доволі актуальним, позаяк в нашій державі здійснюється реформа у сфері охорони здоров'я. Водночас сформовано і законодавчі ініціативи, направлені на їх досягнення. Проте постійно довготривалі дискусії щодо місця у системі права України медичного права та значення у медичній науці та практиці зумовлюють необхідність формування парадигми розвитку медичного права.

Особливістю медичного права є його універсальний характер – воно водночас логічно вбудовується в структуру як правової, так і медичної науки. Раніше медичне право здебільшого фокусувалося на відносинах, що виникають між лікарем і пацієнтом щодо надання медичної допомоги, то тепер звертається увага також і на питання правового регулювання організації охорони здоров'я [2, с. 31].

Слід зауважити, що у правовій науці не існує єдиного підходу й регулярно ведуться дискусії щодо критеріїв поділу системи українського права на галузі. Усталеними критеріями виокремлення галузей права в українській юриспруденції вважається спільний предмет і метод правового регулювання, тобто один предмет, один метод – одна галузь права. Галузь права розуміється як уособлена сукупність правових норм, яка спрямована на врегулювання сфери аналогічних суспільних відносин відповідними методами.

Медичне право, як окрему галузь системи права України, розглядає правознавиця О. Беденко-Зваридчук, під яким розуміє сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини, що пов'язані із реалізацією прав людини на здоров'я. Вони є відносинами між громадянином й лікувально-профілактичною установою, пацієнтом і медичним працівником щодо надання медич-

ної допомоги, зокрема, права, обов'язки та відповідальність щодо проведення діагностичних, лікувальних й санітарно-гігієнічних заходів [5, с. 22].

Науковиця І. Сенюта визначає, що медичне право – це комплексна галузь права, що є сукупністю правових норм, які регулюють суспільні відносини у процесі здійснення медичної діяльності та контроль якості медичних послуг. Під медичною діяльністю вона розуміє комплексну систему: надання людині медичної допомоги у межах діагностичних, лікувальних, реабілітаційно-відновних та профілактичних заходів. Слід зауважити, що І. Сенюта твердо позиціонує щодо необхідності прийняття Медичного кодексу України [4].

Дослідник З. Гладун відзначає, що медичне право є комплексною спеціалізованою галуззю права, яка становить внутрішньопов'язану єдність правових норм щодо регулювання суспільних відносин у системі охорони здоров'я та медико-санітарної допомоги як кожній окремій людині, так і соціуму загалом [5, с. 66].

Згідно з позицією П. Білика, медичне право ґрунтується на двох дефініціях “охорона здоров'я” та “медицина”, які розуміються таким способом: охорона здоров'я – це система соціально-економічних й медичних заходів, ціль яких – зберегти та підвищити рівень здоров'я кожної окремої людини та всього соціуму загалом, а медицина є галуззю наукової та практичної діяльності, визначальними завданнями якої є пізнання процесів, які проходять в організмі здорової та хворої людини задля збереження й зміцнення її здоров'я, а також розроблення методів з'ясування, застереження та лікування хворіб. Втім і охорона здоров'я, і медицина слугують одній меті – зберегти, зміцнити та підвищити рівень здоров'я соціуму, що є об'єктом правового регулювання у сфері охорони здоров'я [6, с. 37].

Тому для виокремлення медичного права як окремої галузі в системі права України та його кращого розуміння треба з'ясувати, що такею предмет та метод правового регулювання.

Вчена В. Стеценко під предметом медичного права розуміє суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації медичної діяльності [7, с. 298]. Дослідниця І. Сенюта під предметом медичного права розуміє всі суспільні відносини, які постають під час надання медичної допомоги, що реалізовується у межах діагностичної, лікувальної, реабілітаційно-відновної та профілактичної задля забезпечення права людини на охорону здоров'я [4]. На переконання Л. Дешко, предмет медичного права охоплює суспільні відносини, що постають у процесі здійснення не лише медичної, але й фармацевтичної діяльності [8, с. 122]. О. Гладун вказує, що предметом медичного права є своєрідний комплекс суспільних відносин, які виникають внаслідок безпосереднього впливу на людину медичними засобами, здійснюється це різними шляхами, з різним ступенем втручання в здоров'я людини, а, відтак із різною ймовірністю небезпеки для її життя та здоров'я [9, с. 182].

Водночас автори допускають можливість того, що правовідносини з надання медичної допомоги можуть регулюватися за допомогою норм різних галузей права, що свідчить про комплексну природу медичного права. Однак вони заперечують долучення цих правовідносин до іншої галузі права (цивільного, соціального забезпечення тощо). Вважаємо, що віднесення правовідносин із медичної допомоги та медичного обслуговування до відання медичного права є найбільш обґрунтованим підходом, таким, що відповідає сучасному розвитку українського суспільства.

Подані нами підходи щодо визначення предмета медичного права засвідчують їх різнорідний характер. Правове регулювання відносин, що ним регулюється, торкаються або права особи на охорону здоров'я та надання їй медичної допомоги, або ж розширюються до медичного страхування та фармацевтичної діяльності. Водночас треба зауважити, що серед науковців доволі по-різному визначаються такі поняття, як “охорона здоров'я”, “медична допомога”, “медична діяльність”.

Слушною у цьому контексті є позиція Б. Логвиненко, що предмет медичного права не може зводитися лише до здійснення медичної діяльності [10, с.77]. Посилаючись на нормативне

визначення медичної діяльності, що закріплене Інструкцією про порядок надання Комітетом із питань народної та нетрадиційної медицини при Міністерстві охорони здоров'я спеціального дозволу для провадження медичної діяльності у галузі народної та нетрадиційної медицини, що затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 10 серпня 2000 р. № 195. Згідно з п. 1.2.1 зазначеної інструкції медична діяльність визначається як регламентована Основами законодавства України про охорону здоров'я, іншими актами законодавства із питань охорони здоров'я, нормативно-правовими актами Міністерства охорони здоров'я України діяльність щодо надання громадянам лікувально-профілактичної допомоги. Звідси використання дефініція “медична діяльність” значно обмежує як предмет медичного права, так і саме розуміння медичного права як окремої галузі національного права.

Відповідно до позиції Б. Логвиненко, особливостями предмета медичного права є те, що до нього входять суспільні відносини, об'єднувальним елементом яких є саме сфера медицини. Аргументуючи це, він вказує, що медицина охоплює наукові знання та медичну діяльність [10, с. 78]. Відтак, намагаючись спростити та уніфікувати предмет медичного права, вчений пропонує долучити до нього суспільні відносини, які виникають у сфері медицини.

З огляду на зазначене, вважаємо, що правовідносини, які входять до предмета медичного права, доцільно виокремити у дві групи. Перша група представлена тими відносинами, що виникають під час здійснення медичної діяльності у процесі надання медичної допомоги. Тобто відносини між лікарем і пацієнтом під час здійснення першим діагностичних, лікувальних й профілактичних заходів. На наше переконання, вони є основою відносин у сфері медицини. До другої групи відносин належать ті, що пов'язані із наданням медичної допомоги, зокрема, у сфері внутрішньої організації надання медичних послуг, обов'язкового медичного страхування, зі здійснення контролю та нагляду у сфері охорони здоров'я, ліцензування та акредитації медичних організацій тощо. Пропонуємо такі відносини назвати організаційно-правовими у сфері медицини, позаяк вони є основою виникнення відносин у процесі реалізації медичної діяльності щодо надання медичної допомоги та забезпечують її якісне надання. Отже, вважаємо, що предметом медичного права є суспільні відносини, які виникають у процесі здійснення медичної діяльності щодо надання медичної допомоги, а також організаційно-правові відносини у сфері медицини.

Характеризуючи предмет медичного права, слід зазначити, що медичні правовідносини, як і правовідносини будь-якої іншої галузі права, мають певну структуру. Вони складаються із суб'єктів, які беруть у них участь, об'єктів (благ, на досягнення яких спрямована реалізація відношення) та змісту (прав та обов'язків, які знаходять втілення у процесі цих відносин). Зокрема, до суб'єктів медичних правовідносин належать як фізичні, так і юридичні особи, які використовують свою правосуб'єктивність у правовідносинах у сфері охорони здоров'я: здійснюють суб'єктивні юридичні права й обов'язки, реалізують повноваження та несуть юридичну відповідальність у цій царині [11, с. 68]. С. Стеценко пропонує таку класифікацію суб'єктів медичних правовідносин:

1) такі, що надають медичну допомогу (до них належать заклади охорони здоров'я, у яких безпосередніми учасниками правовідносин є медичні працівники, а також фізичних осіб-підприємців, які надають медичні послуги);

2) такі, що отримують медичну допомогу (це громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які самостійно звернулись по медичну послугу чи висловили свою згоду на її отримання або перебувають у такому стані, що зумовлює необхідність надання екстреної медичної допомоги за можливості отримання добровільної згоди; у науковій літературі осіб, які звернулись по медичну допомогу, прийнято називати пацієнтами);

3) такі, що сприяють наданню медичної допомоги (підрозділи забезпечення закладів охорони здоров'я: бухгалтерські, кадрові, статистичні, юридичні) [12, с. 321].

Об'єктом правовідносин завжди виступає певне матеріальне чи духовне благо, яке досягається за допомогою реалізації правосуб'єктивності учасників. Щодо медичних правовідносин

це зазвичай життя та здоров'я особи, яка звернулася по медичну допомогу, позбавлення її страждань, зумовлених певним захворюванням чи розладом. Також під об'єктом розуміють процес надання медичної допомоги (лікування) і його кінцевий результат (одужання) [12, с. 322].

Зміст медичних правовідносин становлять суб'єктивні юридичні права та обов'язки їх учасників, що знаходять свою реалізацію в поведінці суб'єктів. Так, М. С. Малєїн і М. М. Малєїна виокремлюють три групи прав та обов'язків у медичних правовідносинах:

1) ті, що становлять основу (суть) правовідносин: право пацієнта на охорону здоров'я й на отримання медичної допомоги та кореспондуючий обов'язок медичного працівника її надати (за наявності медичних показань). Такі права й обов'язки є універсальними, вони є в кожному медичному правовідношенні;

2) специфічні права та обов'язки (вони закріплюються за окремими категоріями громадян, виникають у певних ситуаціях та за специфічних обставин): право матері на перебування в стаціонарі з дитиною, яка потребує догляду, та обов'язок лікувальної установи забезпечити його реалізацію; право пацієнта на оплачувану відпустку й інші компенсаційні заходи з огляду на перенесене захворювання та необхідність реабілітаційних заходів тощо;

3) додаткові права та обов'язки (йдеться про договірні правовідносини, тобто це такі додаткові умови, щодо яких суб'єкти досягли згоди під час укладення договору з надання медичної допомоги). Зазвичай передбачаються особливості лікування, реабілітації, більш комфортабельні для пацієнта умови. Іншими словами, це будь-які права та обов'язки, які не належать до перших двох категорій [12, с. 322].

Аргументація щодо самостійності галузі медичного права не може ґрунтуватися лише на визначенні предмета галузі, адже не менш вагомою складовою частиною будь-якої галузі права є, звісно, метод правового регулювання, що представляє собою сукупність прийомів й способів, за допомогою яких здійснюється регулювання суспільних відносин.

Метод галузі права – сукупність прийомів й способів, за допомогою яких здійснюється регулювання суспільних відносин, що входять до її предмета. Вчена В. Стеценко відзначає, зважаючи на те, що імперативному методу характерні відносини влади – внаслідок підпорядкування як сторони правовідносин уповноваженого органу держави, а диспозитивному методу притаманна рівність сторін правовідносин, слід наголосити на комплексному застосуванні методів правового регулювання у медичному праві. Як приклад використання імперативного методу в правовому регулюванні суспільних відносин у сфері медицини авторка подає організацію та управління в системі охорони здоров'я, коли керівники вищих органів взаємодіють із підпорядкованими ними представниками лікувально-профілактичних установ. Водночас правові відносини між лікарем і пацієнтом, на переконання дослідниці, регулюються за допомогою диспозитивного методу, виявом чого слугує рівність суб'єктів правовідносин й можливість самостійного визначення власної поведінки [7, с. 299].

На необхідності комплексного використання імперативного та диспозитивного методу в медичному праві наголошує більшість фахівців медичного права. Згідно з їхньою позицією, імперативний метод у медичному праві застосовується у процесі правового регулювання виконання владних розпоряджень медичними організаціями, що скеровані на забезпечення якості, заборони, недопуску некомпетентних осіб до здійснення медичної практики (ліцензування, стандартизація, сертифікація) тощо. Тоді як диспозитивний метод передбачає юридичну рівність всіх учасників правовідносин. Так, відносини медичної діяльності є правовідносинами, що виникають між суб'єктами щодо надання медичних послуг та в особливих обставинах інші [6, с. 40].

Позаяк історично державна система охорони здоров'я в Україні була сформована як моно-польна, із доволі жорсткими адміністративними методами управління всіма соціально-економічними процесами, що пов'язані з відносинами у сфері охорони здоров'я, були і дотепер, в окремих випадках, залишаються за своєю природою адміністративними. Як відомо, для адміністративного права характерний імперативний метод правового регулювання суспільних відносин, проте, з другого боку, розвиток медичного страхування, приватної медицини, та й самі правовідносини в

ретязі “лікар-пацієнт” потребують більшої свободи вибору еventуального варіанта поведінки учасників таких відносин, а відтак їм властивий диспозитивний метод правового регулювання.

Цілком підтримуємо позицію щодо використання комплексного, імперативно-диспозитивного методу правового регулювання у медичному праві та вважаємо, що для відносин, які виникають у процесі здійснення медичної діяльності щодо надання медичної допомоги, характерологічним є диспозитивний метод правового регулювання, натомість для організаційно-правових відносин у сфері медицини – імперативний метод правового регулювання.

Висновки. Підсумовуючи теоретичні положення щодо можливостей класифікації галузей права, висновуємо, що медичне право є самостійною комплексною галуззю права, що сформувалася на межі профільюючих галузей права (якими, на нашу думку, є цивільне, адміністративне право, право соціального забезпечення). Предметом медичного права є суспільні відносини, які постають у процесі реалізації медичної діяльності щодо надання медичної допомоги та організаційно-правові відносини у сфері медицини. Отже, медичні правовідносини – це врегульовані медичним правом суспільні відносини, що виникають у процесі надання медичної допомоги та охорони здоров'я населення, учасники яких наділені відповідними суб'єктивними правами й мають певні юридичні обов'язки. В основі їх правового регулювання покладено комбінований (імперативно-диспозитивний метод). Таким чином, усвідомлення самостійної галузевої належності медичного права сприятиме його подальшому розвитку, вдосконаленню правового регулювання окремих галузевих інститутів, запровадженню нових механізмів охорони і захисту прав та інтересів суб'єктів у сфері охорони здоров'я

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 7.06.2023).
2. Гревцова Р. Ю. (2011). Тенденції розвитку медичного і фармацевтичного права в Україні. Другий Всеукраїнський конгрес з медичного права, біоетики і соціальної політики з міжнародною участю (14–15 квітня 2011 р., м. Київ): Збірник тез доповідей (Науково-практичне видання). Упор. к.ю.н. Р. Ю. Гревцова, д.м.н. А. В. Степаненко. Київ: Видавництво “КІМ”. С. 31–32.
3. Беденко-Зваридчук О. (2012). Правовий статус пацієнта та його представника. *Практика управління медичним закладом*. № 5. С. 19–28.
4. Сенюта І. (2020) “Вважаю за необхідне розробити й прийняти Медичний кодекс України”. *Юридична газета*. № 13 (719). URL: <https://yur-gazeta.com/interview/vvazhayu-za-neobhidne-rozrobity-u-rigunyat-i-medichniy-kodeks-ukrayini.html> (дата звернення: 04.03.2021).
5. Гладун З. С. (2005). Проблеми формування медичного права в Україні. *Вісник Львівського національного медичного університету*. № 3. С. 66–70.
6. Білик П. (2021). Наукові підходи розуміння медичного права як окремої нової галузі. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Серія: *Юридичні науки*. № 2 (30). С. 36–42.
7. Стеценко В. Ю. (2007). Предмет, метод і система медичного права. *Медичне право України: проблеми становлення та розвитку: матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Львів, 19–20 квітня 2007 р.). Львів: ЛОБФ “Медицина і право”. С. 297–301.
8. Дешко Л. (2006). Про галузеву належність медичного права України. *Право України*. № 1. С. 120–124.
9. Гладун О. М. (2001) Загальний огляд правовідносин в галузі охорони здоров'я. *Актуальні проблеми правознавства*. Вип. 3. С. 179–186.
10. Логвиненко Б. О. (2012). До питання про предмет медичного права України. *Європейські перспективи*. № 4. Ч. 1. С. 74–78.
11. Сенюта І. Я. (2011). Права і обов'язки суб'єктів медичних правовідносин: деякі проблеми реалізації. *Право України*. №11/12. С. 67–73.
12. Медичне право України: підручник. (2008) / за заг. ред. С. Г. Стеценка. Київ: Всеукраїнська асоціація видавців “Правова єдність”. 507 с.

REFERENCES

1. *Konstytutsiia Ukrainy*. [Constitution of Ukraine]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed: 7.06.2023) [in Ukrainian].
2. Hrevtsova R. Yu. (2011). *Tendentsii rozvytku medychnoho i farmatsevychnoho prava v Ukraini*. [Trends in the development of medical and pharmaceutical law in Ukraine]. *Druhyi Vseukrainskyi konhres z medychnoho prava, bioetyky i sotsialnoi polityky z mizhnarodnoiu uchastiu* (14–15 kvitnia 2011 r., m. Kyiv): Zbirnyk tez dopovidei (Naukovo-praktychne vydannia). Upor. k.i.u.n. R. Iu. Hrevtsova, d.m.n. A. V. Stepanenko. Kyiv: Vydavnytstvo "KIM". P. 31–32 [in Ukrainian].
3. Bedenko-Zvarydchuk O. (2012). *Pravovyi status patsiienta ta yoho predstavnyka*. [Legal status of the patient and his representative]. *Praktyka upravlinnia medychnym zakladom*. No. 5. P. 19–28. [in Ukrainian].
4. Seniuta I. (2020). *"Vvazhaiu za neobkhdne rozrobyty y pryiniaty Medychnyi kodeks Ukrainy"*. ["I consider it necessary to develop and adopt the Medical Code of Ukraine"]. *Yurydychna hazeta*. No. 13 (719). URL: <https://yur-gazeta.com/interview/vvazhayu-za-neobkhdne-rozrobiti-y-priynyati-medichniy-kodeks-ukrayini.html> (Accessed: 7.06.2023). [in Ukrainian].
5. Hladun Z. S. (2005). *Problemy formuvannia medychnoho prava v Ukraini*. [Problems of the formation of medical law in Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho medychnoho universytetu*. No. 3. S. 66–70 [in Ukrainian].
6. Bilyk P. (2021). *Naukovi pidkhody rozuminnia medychnoho prava yak okremoi novoi haluzi*. [Scientific approaches to understanding medical law as a separate new field]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*. *Seriia: Yurydychni nauky*. No. 2 (30). P. 36–42 [in Ukrainian].
7. Stetsenko V. Yu. (2007). *Predmet, metod i systema medychnoho prava*. [Subject, method and system of medical law]. *Medyчне право Ukrainy: problemy stanovlennia ta rozvytku: materialy I Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (m. Lviv, 19–20 kvitnia 2007 r.). Lviv: LOBF "Medytsyna i pravo". P. 297–301 [in Ukrainian].
8. Deshko L. (2006). *Pro haluzevu nalezhnist medychnoho prava Ukrainy*. [About the sectoral relevance of the medical law of Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. No. 1. P. 120–124 [in Ukrainian].
9. Hladun O. M. (2001). *Zahalnyi ohliad pravovidnosyn v haluzi okhorony zdorovia*. [General overview of legal relations in the field of health care.]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. Vyp. 3. S. 179–186 [in Ukrainian].
10. Lohvynenko B. O. (2012). *Do pytannia pro predmet medychnoho prava Ukrainy*. [Regarding the subject of medical law of Ukraine]. *Yevropeiski perspektyvy*. No. 4. Vol. 1. P. 74–78 [in Ukrainian].
11. Seniuta I. Ya. (2011). *Prava i oboviazky subiektiv medychnykh pravovidnosyn: deiaki problemy realizatsii*. [Rights and obligations of subjects of medical legal relations: some implementation problems]. *Pravo Ukrainy*. N11/12. P. 67–73 [in Ukrainian].
12. *Medyчне право Ukrainy: pidruchnyk*. (2008). [Medical law of Ukraine: textbook]. Za. zah. red. S. H. Stetsenka. Kyiv: Vseukrainska asotsiatsiia vydavtsiv "Pravova yednist". 507 p. [in Ukrainian].

Дата надходження: 28.04.2023 р.

Olha Kapitan

Lviv National University of Veterinary Medicine
and biotechnologies named after S.Z. Gzhitskyi,
Ph. D., Assoc. Prof.

THE PARADIGM OF THE DEVELOPMENT OF MEDICAL LAW IN UKRAINE

The article formulates the paradigm of the development of medical law in Ukraine, and also considers the constituent elements that form it. We believe that the legal relations included in the subject of medical law should be divided into two groups. The first group is represented by those relations that

arise during the implementation of medical activities in the process of providing medical assistance. That is, the relationship between the doctor and the patient during the implementation of the first diagnostic, treatment and preventive measures. We believe that they are the basis of relations in the field of medicine. The second group of relations includes relations related to the provision of medical care, in particular, in the field of internal organization of the provision of medical services, mandatory medical insurance, control and supervision in the field of health care, licensing and accreditation of medical organizations, etc. We propose to call such relations organizational and legal in the field of medicine, since they are the basis of the emergence of relations in the process of implementing medical activities regarding the provision of medical assistance and ensure its quality provision.

It is proved that medical law is an independent complex branch of law, which was formed on the border of profiling branches of law (which, in our opinion, are civil, administrative law, social security law), the subject of which is social relations that arise in the process of implementing medical activities in relation to provision of medical care and organizational and legal relations in the field of medicine. Their legal regulation is based on the combined (imperative-dispositive method). Thus, awareness of the independent sectoral affiliation of medical law will contribute to its further development, improvement of legal regulation of individual sectoral institutes, introduction of new mechanisms of protection and protection of the rights and interests of subjects in the field of health care.

Key words: medical law; legal system; health care; medicine; aid; Medical Insurance; subject of legal regulation; method of legal regulation; health care system.

Михайло Кельман

Національний університет “Львівська політехніка”,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Інституту права, психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4393-4626>
mykhailo.s.kelman@lpnu.ua

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО ПРАВОРОЗУМІННЯ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.057>

© Кельман М., 2023

Актуальність зазначеної проблематики полягає в аналізі наявних у правовій доктрині підходів до інтерпретації праворозуміння як ключової категорії юриспруденції. Розкрито природу професійного праворозуміння як його окремого рівня (виду). Окреслено особливості професійного праворозуміння юристів-практиків у різних правових сім'ях сучасності. Визначено, що динаміка змін у житті сучасного суспільства, все більша його індивідуалізація та глобалізація відображаються в радикальній трансформації правової реальності, впливають на весь правовий інструментарій і професійну підготовку юристів. У контексті таких змін нового бачення набувають питання професійного праворозуміння як праксеологічної основи практичної юридичної діяльності.

Проблема професійного праворозуміння є вкрай важливою і складною, оскільки не зводиться до простого знання національного і міжнародного права та використання цих знань у процесі вирішення конкретних юридичних справ. Юридична діяльність потребує поєднання абстрактного і конкретного, виокремлення правового аспекту будь-якої проблеми, що розглядається, узагальнення та класифікації різноманітних юридично значущих явищ, подій і фактів. Зроблено висновок, що смислова характеристика права і професії юриста завжди пов'язані з можливостями запобігання виникненню конфліктних ситуацій, а у разі виникнення конфліктів – досягнення оптимального їх вирішення. Так само як метою права з моменту його становлення у стародавньому суспільстві до наших часів є забезпечення цілісності людського існування від роду чи племені у стародавньому суспільстві до сім'ї та держави в сучасному житті. Якщо науково-теоретичне праворозуміння передбачає досягнення систематизованості, впорядкованості, визначеності норм права, то професійне розуміння права акцентує увагу на його індивідуалізованих формах, що передбачають активний, творчий вплив юристів-практиків тощо.

На формування, функціонування та розвиток професійного праворозуміння суттєво впливають не тільки, чи навіть інколи не так раціональні, як ірраціональні моменти (аспекти), притаманні індивідуальній творчості суб'єктів практичної юридичної діяльності. У межах розуміння сутності права перебуває першоджерело проблемності юридичної науки загалом. Упродовж багатовікової історії генези права науковий інтерес до нього не згасає, а, навпаки, постійно зростає.

Ключові слова: право; право розуміння; професійне право розуміння; юрист-практик; юридична діяльність.

Постановка проблеми. Проблему розуміння права без перебільшення можна віднести до “вічних”. Починаючи з виникнення професійної юридичної діяльності й дотепер не було й немає, мабуть, жодного юриста, який би не замислювався над питанням, що таке право, і не намагався дати відповідь на нього. Ба більше, зросла увага до цього питання із зародженням теоретичних знань про право. Сотні й тисячі років мислителі різних народів – філософи, соціологи, правознавці – намагалися його з’ясувати. Проте проблема праворозуміння і нині залишається основною для юриспруденції. Адже право – це соціокультурне явище, що нерозривно пов’язане з конкретним буттям, воно функціонує у глибинах життя, рухається в часі й змінюється разом із ним. І хоч у праві втілюються “вічні” цінності – ідеали справедливості, свободи, рівності, їх зміст із плином часу також зазнає змін: з’являються нові грані, зв’язки, прояви, виміри, які потребують поглибленого осмислення. Розвивається, змінюючись, також низка чинників, які впливають на праворозуміння, – цивілізаційних, релігійних, моральних, національних, міжнародних тощо. Істотно вплинув на множинність підходів до праворозуміння також бурхливий розвиток різноманітних наук, як природничих, так і суспільних і гуманітарних. Характерною рисою загальнонаукового розвитку в цих умовах є міжнаукові інтеграційні процеси. Все частішими стають спроби використання здобутків одних галузей наукових знань для дослідження інших, зокрема й традиційних, унаслідок чого виникають нові наукові напрями на стиках різних наук, а нерідко й нові міждисциплінарні науки. Не оминули міжнаукові інтеграційні процеси і правознавства, зокрема його центральної проблеми – праворозуміння. Праворозуміння є початковою, вихідною категорією юриспруденції.

Мета статті – загальнотеоретична характеристика професійного праворозуміння.

Для її успішного досягнення пропонується розв’язати такі завдання: по-перше, проаналізувати наявні у правовій доктрині підходи до інтерпретації праворозуміння; по-друге, розкрити природу професійного праворозуміння як його окремого рівня (виду).

Аналіз дослідження проблеми. Динаміка змін у житті сучасного суспільства, все більша його індивідуалізація та глобалізація відображаються в радикальній трансформації правової реальності, впливають на весь правовий інструментарій і професійну підготовку юристів. У контексті таких змін нового бачення набувають питання професійного праворозуміння як праксеологічної основи практичної юридичної діяльності. Проблема професійного праворозуміння є вкрай важливою і складною, оскільки не зводиться до простого знання національного і міжнародного права та використання цих знань у процесі вирішення конкретних юридичних справ. Юридична діяльність потребує поєднання абстрактного і конкретного, виокремлення правового аспекту будь-якої проблеми, що розглядається, узагальнення та класифікації різноманітних юридично значущих явищ, подій і фактів. Смилова характеристика права і професії юриста завжди пов’язані з можливостями попередження виникнення конфліктних ситуацій, а у разі виникнення конфліктів – досягнення оптимального їх вирішення.

Як концептуальні основи необхідно відзначити праці, які розкривають фундаментальні розробки поняття професійного праворозуміння таких вітчизняних учених, як М. Козюбра, П. Рабінович, С. Максимів, А. Козловський, Н. Оніщенко та ін.

Все ж, попри достатню кількість досліджень усіляких підходів до права, різноманітних аспектів історії правових ідей, питання теоретико-методологічного аналізу професійного праворозуміння залишаються маловивченими.

Виклад основного матеріалу. У загальнотеоретичному правознавстві за джерелами формування та глибиною відображення правової дійсності традиційно виділяються три рівні праворозу-

міння, характеризуючи які, М. Козюбра зазначає, що цим процес праворозуміння не вичерпується. Названі рівні необхідно доповнити філософським рівнем. Учений слушно нагадує, що "... філософське та прикладне розуміння права відрізняв ще Гегель. Філософське розуміння права, на його думку, "призначене для філософів і законодавців, яких воно озброює критеріями розрізнення правового і не правового, а *прикладне розуміння – для громадян*" (підкреслено нами. – Т. С.). Згідно з ним право трактується як система позитивного законодавства, в якому втілене (чи має бути втілене) філософське розуміння права. Ці міркування Гегеля зберігають значення й досі..." [1, с. 197].

І справді, адже ми усвідомлюємо, що розуміння права та його застосування – це дві сторони одного й того ж процесу: осмислення права та його ролі у соціальному житті. Від праворозуміння посадових осіб, які здійснюють правозастосування, залежить не тільки ефективність механізму правового регулювання, державна правова політика, а й усе суспільне життя. Тому професійне розуміння права слід виділяти і розглядати як особливий вид інтелектуальної діяльності з осмислення права як соціального явища, ставлення до нього та освоєння правових норм. Професійне праворозуміння – не тільки процес, а й результат інтелектуальної діяльності правозастосовника, який визначає рівень правової культури і впливає на розвиток правосвідомості.

Отже, носіями професійного праворозуміння, як констатує М. Козюбра, "є особи, що професійно займаються юридичною практикою, інакше кажучи, юристи-практики" [1, с. 199]. Досить виразну і чітку характеристику такого суб'єкта дав учений: "Йому притаманне не лише почуттєво наочне сприйняття права та інших правових явищ, а й апеляція до понять і категорій, за допомогою яких формуються систематизовані знання про право" [1, с. 199]. Обсяг потрібних знань не визначається лише отриманим університетським дипломом, а й постійним поповненням їх (тобто постійно здійснюваним т.зв. "підвищенням кваліфікації чи наполегливою самоосвітою, адже юриспруденція виділяється серед гуманітаристики насамперед тим, що правова наука змінюється, удосконалюється, збагачується надто динамічно).

У цьому контексті юристу-практику, що цікавиться проблемами праворозуміння й є сам суб'єктом таких процесів, конче необхідно замислюватися над настановами й інформаційно-узагальненими наративами видатного теоретика права, нашого сучасника (цитуємо в повному обсязі і без коментарів): "Професійне праворозуміння ще з часів Канта досить часто іменують практично-прикладним на відміну від теоретичного. По суті практичний підхід до розуміння права відомий ще з часів античності. Він розроблявся, зокрема, римськими юристами. Образ права в інтерпретації суб'єктів цього рівня праворозуміння, безперечно повніший від його образу на рівні повсякденного уявлення про право. У ньому більше раціоналізму, тобто тих *спеціальних знань, здобутих під час навчання в юридичних навчальних закладах* (підкреслено нами. – Т. С.). Проте й на цьому рівні у сприйнятті права превалує особистісний досвід. Значний вплив на праворозуміння (створення образу права) у цьому разі здійснює безпосередня юридична практика суб'єкта. Звичайно, праворозуміння, приміром, суддів, а особливо вищих судових інстанцій, з огляду на саму специфіку їхньої юридичної діяльності, істотно розширює бачення права (образ права) порівняно з іншими суб'єктами практичної юридичної діяльності. Проте й їхнє праворозуміння, як правило, не може претендувати на всебічність, системність, достовірність"[1, с. 199].

Зроблений М. Козюброю акцент на пріоритетному рівні праворозуміння суддів, особливо вищих судових інстанцій, що представляють одну із гілок влади, дає нам підставу розглядати розуміння права цією категорією юристів-практиків у зв'язку із таким важливим джерелом права як правова доктрина. Як відомо, у ХХ ст. в Європі набула поширення практика формування доктрини вищими судовими інстанціями (передусім конституційними і верховними судами). Це дало можливість поєднати фундаментальне теоретичне знання і значний практичний юридичний досвід. Завдяки доктрині здійснюється критичний аналіз права, виявлення та визначення шляхів подолання колізій, що зумовлено доктриною [2, с. 129].

Як зазначають українські правознавці, "суперечки про поняття права ніколи не були схоластичними, відірваними від реального соціального життя". Правова доктрина, заснована на

тому чи іншому понятті права, була завжди одним із найважливіших джерел чинного права протягом тривалого періоду історії. І тепер правова доктрина, в контексті якої формулюються правові поняття, розробляються методи тлумачення законів, заповнюються правові прогалини на основі загальних принципів права, становить основу для юристів – практиків у їхньому праворозумінні. Тому “не слід недооцінювати вплив доктринального праворозуміння на правосвідомість законодавця та суб’єкта правозастосування, що впливає на правову якість прийнятих ними рішень” [3, с. 202].

Безперечно, на практичне праворозуміння вплив професійної діяльності досить високий. Актуальні потреби юридичної практики призводять до домінування того чи іншого типу праворозуміння в межах певної правової системи, правової сім’ї, історичної доби. Зв’язок типу праворозуміння з правовою практикою прямо стає визначальним у вирішенні багатьох справ, зокрема доленосних для людей. Ця обставина досить часто призводить до наукової полеміки серед учених щодо сутності процесів праворозуміння. У цьому контексті актуалізується запитання: чому професійне розуміння права є визначальним для розвитку правової системи? Річ у тому, що скільки б конституціоналісти не твердили про примат природних прав і свобод людини і громадянина щодо державних чи інших ідеалів, професійні юристи, особливо посадові особи, стоятимуть на варті закону за принципом “закон суровий, але це – закон”. Історики права вважають, що процеси праворозуміння першими античними юристами не були наближеними до такого рівня, що за сучасними уявленнями визначаються як позитивістський формалізм. Професор В. Макаруч простежив шлях перетворення правового мислення від його початкових примітивних форм на харизматично традиційні, від формально-іраціональних до сучасних форм [4, с. 8]. Вчений вважає, що для юристів Стародавнього Риму не стояло питання, на відміну від європейських юристів ХХ ст., чи можна визнати справедливість критерієм позитивного права. Цю думку підтвердив відомий іспанський філософ, представник антропологічної та екзистенціальної школи Х. Ортега-і-Гассет, який переконував, що в культурі, у т. ч. античній, людство втілило частину свого духовного досвіду. Розглядаючи творчу спадщину цього мислителя, полтавський правознавець В. Вовк сконденсовано його цитує: “Для римлян не існувало жодної іншої справедливості, ніж справедливість судді, внутрішньо-правова справедливість” [5, с. 6].

З роздумами про одну з найважливіших універсальних цінностей пов’язана велика кількість сентенцій знаменитих римських юристів, у яких справедливість має “виявлятися” у кожному конкретному випадку реалізації права. Про так звану “золоту п’ятірку” та про внесок римських юристів у розвиток юридичної науки йдеться у статті А. Толкача. Автор подає в українському перекладі найвідоміші і досить часто вживані у юридичній практиці афоризми, а саме: “в усіх справах, особливо ж у праві, потрібно пам’ятати про справедливість”, “хоча це і не по праву, але справедливість вимагає”, “це бажано за справедливістю, хоч “чітке” правове розпорядження відсутнє”, “природна справедливість передбачає суворість права” [6, с. 30].

Треба згадати у цьому ж контексті відомий принцип Дигеста – “нікому не завдається шкоди здійсненню свого права”, що довго слугував критерієм виявлення фактів “зловживання правом” у європейських правових системах. Знамените ж “*Dura lex sed lex*” (“Суворий закон, але – закон”) належить посткласичному часу, як зазначив професор С. Гусарєв. Було б несправедливо приписувати цей постулат Ульпіану, “що дотримався прямо протилежного”, а саме – що “в усіх справах справедливість має перевагу перед суворим розумінням права”. Далі український учений наголошує, що в природно-правових концепціях, які завжди апелюють до моральних цінностей та принципів, добре простежується призначення справедливості – воно виявляється у збереженні рівної міри, рівноваги у правовідносинах. Концепт “рівна міра” пов’язаний з принципом справедливості найбезпосередніше [7, с. 23].

На підтвердження тези С. Гусарєва доктор філософії права М. Патей-Братасюк подає також як приклад поступового набуття позитивістських якостей правовим мисленням суперечку між двома школами глосаторів – госсіанцями, послідовниками юриста Мартіна, представника першого

покоління глосаторів, і Булгара, який виражав погляди ортодоксальної “фаланги” Болонської школи глосаторів. Мартін наполягав на тому, що норми мають тлумачитися відповідно до мети права – забезпечити справедливість. Його опонент Булгар був прихильником лише формального тлумачення тих самих законів – метод тлумачення, заснований на точному дотриманні букви закону. Інакше кажучи, перший дотримувався погляду, за яким право має бути передусім справедливим, спирався на теорію справедливого права, тоді як його опонент відстоював принцип “суворий закон, але це – закон”, властивий юридичному позитивізму [8, с. 120].

Як зазначає вчена, традиції юридичного позитивізму отримали істотне обґрунтування у ХІХ ст. не тільки тому, що буржуазія була зацікавлена у державному захисті своїх матеріальних нагромаджень, здобутків і досягнень у боротьбі з прогресивними силами, а й через появу у професійному середовищі новітніх професійних правозастосовників. Юридичний позитивізм, а це нормативне праворозуміння, “чиста теорія права” має суттєвий недолік, пов’язаний з відсутністю ціннісного виміру права. Зважаючи на те, що людський світ організований таким чином, а його свідомість, смислова організованість походить з того, що люди, діючи за змістом, ставлять перед собою певні цілі, домагаючись їх реалізації, світ формальної раціональності, пов’язаний з приватними, партикулярними цілями та інтересами, не здатний забезпечувати стабільність. Ґрунтуючись на предметно-чуттєвому досвіді, позитивізм, однак, є формою західноєвропейського раціоналізму і, на жаль, формою далеко не кращою, – формою виродженого раціоналізму. Осмислюючи це явище у науковому житті Західної Європи, С. Гусарев справедливо наголошує, що “позитивізм – антиренесансне явище і криза гуманізму”, це “нелюдський акт пізнання, очищений від всього гуманізму” [8, с. 124]. Отже, можна стверджувати, що позитивізм був породженням культури кількості, яка вже інтенсивно формувалася в Західній Європі.

Тепер, як зазначає український філософ І. Надольний, світу пропонується голий розрахунок, бездуховність і відчуження від людини наскрізною технізацією та утилізацією. У сучасному раціоналізованому світі не залишається нічого вищого, значущого, нерозкладеного на технічно використовувані “моменти і елементи”, що є процесом розчарованого світу. До того ж здебільшого сучасні філософи і соціологи підкреслюють, що становлення сучасної раціональності – продукт культурно-історичного розвитку західних народів, пов’язаний з особливостями їхнього релігійного досвіду, явно виявляє тенденцію дійти до “останньої риски”, до межі, формалізувавши і технологізувавши світ. Становлення суспільного розвитку західного типу пов’язується з поділом, роз’єднанням різних сфер суспільного життя, що тягне за собою їх взаємне відчуження та конфлікт [9, с. 90–101].

У міру поглиблення процесу раціоналізації правової діяльності професійно освічених людей – юристів, покликаних вносити розумний зміст до ірраціональної стихії суспільного життя за допомогою синтезу форми (раціоналізованого правотворчого регулювання) та змісту (матеріальних життєвих потреб клієнтів) через застосування правової норми, виникає особлива логіка саморозвитку правової сфери життя суспільства. Матеріальне, формальна раціональність стали переважати над матеріальною раціональністю. Якщо взяти за основу принципи розмежування, запропонованого видатним німецьким соціологом Максом Вебером формальної та матеріальної раціональності, яке полягало у тому, що засоби і мета співвідносяться не тільки з огляду на користь, а й з позиції відповідності вищих цінностей людського існування як самій меті діяльності, так і застосуванню для її досягнення засобам, то у правовій сфері це розходження можна фіксувати так: і право, і правова норма стали розглядатися як мета сама по собі, безвідносно до того, заради чого вони існують (чи для досягнення справедливого порядку). Німецький учений К. Зейфарт, автор монграфії “Суспільна раціоналізація та розвиток інтелектуальних верств пише”: “Специфічно юридична, тобто формально раціональна якість права, зобов’язана своєю просвітницькою місією саме професіоналам юристам, дуже скоро почала домінувати над змістовними (матеріальними) елементами правової діяльності. Як наслідок власне творчий аспект діяльності юристів редукується і взагалі втрачає свою силу. Відбувається емпірично фіксоване перетворення юридичного процесу

на щось “аналогічне виробництву”, де все зводиться до формально-логічного підведення індивідуального під загальне” [10, с. 156]. Тобто формально-раціональний початок зобов'язаний своїм походженням, якщо бути точнішим, не стільки творчості, скільки самій сутності права, в якому “здоровий формалізм”, покликаний як засіб забезпечити справедливість, незважаючи на осіб”, обернулося і зайняло місце мети – досягнення цієї справедливості”. Б. Рассел називає такий феномен “переродженням формальності права” [10, с. 162].

Показовий приклад такого формалізму продемонстровано у сімейному праві. Навіть таке глибоке і “нерозумне” почуття як любов, що лежить в основі нормального шлюбу, зазнало раціоналізації: був сконструйований шлюбний договір (ч. 3 ст. 93 Сімейного кодексу).

Стрімке зростання нових технологій призвело до величезного збільшення масиву нормативних актів, половина з яких з'явилася у багатьох правових системах світу менш ніж за тридцять останніх років. Безперечно, для їх застосування потрібна все більша і більша кількість юристів. Ця професія стала не лише престижною, а й масово затребуваною – з усіма неоднозначними, однак далекосяжними наслідками: низьким рівнем знань, прагненням збагачення і моральною деградацією, втратою колись традиційно успадкованої у династіях правників доброчесності. У сучасному середовищі значної частини юристів-практиків побутує нове поняття – “джунглі законів”, через непрохідні хащі яких важко дилетантам знаходити ефективні засоби вирішення, наприклад, колізій у законодавстві. Старанному суб'єкту праворозуміння другого рівня теоретики права з-поміж багатьох пропонують і такий вихід із можливої практичної ситуації: “Подолання колізій можливе під час тлумачення норм права. Зокрема інтерпретатор може подолати колізію за допомогою системного способу правотлумачення, за якого досліджуються системні зв'язки правових норм” [2, с. 404]. Безперечно, варто ще раз наголосити, що на підвищення професійного рівня юриста-практика значно впливає вміння не лише використовувати набуті знання, поповнювати їх постійно й наполегливо, але й вивчати досвід колег, ділитися з ними своїми напрацюваннями.

Протягом останніх років у вишах, де навчають майбутніх юристів, поширюється захоплення спеціалізацією, що, як уже засвідчено численними фактами, призвело до дегуманізації багатьох галузевих наук. Вузкий фахівець-правозастосовник, як вважає І. Яцків, що досліджував європейський і вітчизняний досвід забезпечення ефективності нормативно-правових актів органів публічного управління, не здатний належно зрозуміти цілі правової політики держави, визначити значення та місце в ній тієї чи іншої галузі, реагування на неї, в якій він вважається спеціалістом, з'ясувати для себе сутність та призначення здійснюваних правових реформ. Вже навіть не йдеться про те, що такий фахівець (наприклад, цивіліст чи криміналіст) поставить собі завдання у конкретній ситуації осмислити філософське обґрунтування правом [11, с. 26].

Безперечно, вузькопрофільному юристу-практику надто важко своєчасно й адекватно професійно реагувати на стрімкість змін у житті сучасного суспільства, де відбувається все більша його індивідуалізація та глобалізація. А це відображається в радикальних змінах правової реальності, впливає на весь правовий інструментарій та професійну підготовку юристів.

Саме таке пояснення дилеми: чим більше розвивається право, тим менше стає істинного права. Це – новий парадокс сучасності. Про нього говорили і продовжують говорити аксіологи й антропологи. Вагомою була думка німецького філософа одного із найвидатніших гуманістів ХХ ст. Альберта Швейцера, який “захоплювався давніми культурними і духовними традиціями, визначав давньоіндійську культуру через “велике зречення життя”, а західноєвропейську – через “велике благовіння перед життям”. Він стверджував, що юристи не уявляють собі живого і безпосереднього поняття права, а задовольняються суто технічним терміном. Дослідник філософської спадщини німецького мислителя український культуролог О. Матюхін на підтвердження цієї думки цитує його: “Настав час невтішного вихолощення та деморалізації правосвідомості. Ми живемо у період відсутності права. Парламенти фабрикують закони, що суперечать праву.

Держави поводяться зі своїми підданими, анітрохи не дбаючи про збереження у володарів хоч якогось відчуття права” [12, с. 12–13].

Отже, маємо підстави вважати, що найчастіше серед юристів-практиків найбільше поширений юридичний позитивізм, або нормативне праворозуміння, яке спрямоване на послідовне втілення уявлення про право як про “наказ суверена” та принцип законності “закон суворий, але це – закон”. Можна подати як позитивні приклади дотримання цього принципу, так і негативні. В українській правовій традиції принцип людинолюбства домінував над принципом законності. Багато вчених відзначають “гальмування” реформ правової системи через статичність професійного розуміння права. Як зазначають українські правознавці, коли справа дійшла до реалізації нових ідей правового розвитку, виявилось, що прихильників ідей реформування вітчизняної юстиції серед юристів не так багато. “Стало очевидним, що укорінені у професійному мисленні нашої спільноти уявлення про право перешкоджають глибокій проблематизації “соціалістичного правосуддя” і є основним гальмом реформ”. Річ не в тому, що люди заважають реформам, а в тому, що в нинішніх структурах професійної свідомості немає місця формам, що конституують сучасне правове мислення. Безперечно, за останні кілька років відбулася деяка модернізація юридичного словника: фрази на зразок “права людини”, “правова держава”, “судова влада” стали новою ідеологічною окрасою... не тільки старої практики, а й фактично незмінного право розуміння [13, с. 87–88].

Ту ж думку, але через одинадцять років підтримали й дещо конкретизували київські правознавці, які пишуть: “Гіркий досвід помилок перших кроків судової реформи, пов’язаних з ілюзією, що новий закон сам собою здатний перебудувати системи діяльності, що склалися, змусив реформаторів шукати нові шляхи і відповіді на питання про реальні механізми нововведень. Стало ясно, що ні зміна ідеології, ні освоєння нових навичок і процедур самі по собі ще не означають справжньої перебудови діяльності у сфері юстиції, оскільки на відміну від косметичної перебудови реформування стосується основ праворозуміння. Вони утворюють базову структуру юридичного професіоналізму, що відзначається неймовірною інерційністю і консерватизмом, а також провадить конститууючу реальну діяльність, яка “не звертає уваги” на нові ідеологічні “прикраси” та “законодавчі новели” [14, с. 145].

Визначивши мету дослідження актуального питання, здійснивши аналітичний огляд профільних наукових публікацій, доходимо висновку, що серед головних проблем юридичної освіти в умовах трансформації сучасної правової системи України слід виділити такі: невідповідність системи юридичної освіти реальним потребам суспільства і держави; велика кількість юридичних вишів і факультетів у нашій країні; дискусійність і невизначеність питання щодо змісту галузевого стандарту юридичної освіти; нагальна необхідність підвищення її якості; складні процеси інтернаціоналізації вищої юридичної освіти в європейській та світовій освітній просторі; зниження рівня правової культури і правової освіченості абітурієнтів; успадкування і деякою мірою консервування радянської системи теоретичної і практичної підготовки юристів, що полягає у спотвореній корпоративності професії юриста, орієнтації майбутніх фахівців на збереження та розвиток саме примусово-заборонних правових норм; існування, окрім “писаного”, ще й “телефонного”, права; відсутності реальної публічності у правових відносинах загалом та в захисті прав людини і громадянина зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Козюбра М. І. Праворозуміння: плюралізм підходів та можливості їх поєднання. Загальнотеоретичне правознавство, верховенство права та Україна. Зб. наук. статей. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. С. 187–211.
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук’янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с. [General theory of law]
3. Щербанюк О., Гріненко О. Правові доктрини як фундамент розвитку юридичної науки. *Право України*. 2015. № 9. С. 201–208.

4. Макачук В. С. Основи римського приватного права: навч. посібник. 2-ге вид., доп. К.: Атіка, 2003. 234 с.
5. Вовк В. М. Бівалентність римської правової дійсності: монографія. Полтава: “Полтавський літератор”, 2011. 248 с.
6. Толкач А. М. “Золота п’ятірка” римських юристів та їх вклад у розвиток юриспруденції. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 4. С. 29–35.
7. Гусарев С. Д. Юридична професія в контексті правової спадщини Риму. *Часопис Київського університету права*. 2006. № 1. С. 21–29.
8. Патеї-Братасюк М. Антропоцентрична теорія права: навч. посібник. К.: Ліра-К, 2010. 396 с.
9. Надольний І.Ф. Філософія: курс лекцій. К.: Вікар, 2000. 276 с.
10. Рассел Б. Історія західної філософії / пер. з англ. К.: Основи, 1995. 759 с.
11. Яцків І. Я. Забезпечення ефективності нормативно-правових актів органів публічного управління: вітчизняний і європейський досвід. *Збірник наукових праць НАДУ*. 2018. Вип. 2. С. 24–40.
12. Матюхін О. А. Життя як найвища цінність буття – провідна ідея філософії Альберта Швейцера. *Філософія. Культурологія*. 2015. № 2. С. 5–50.
13. Белов Д. М., Ленгер Я. І. Правова реформа: засоби та технологія. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія “Право”, 2008. Вип. 11. С. 88–92.
14. Кучерявенко М., Смичок Є. Люстрація правосуддя: вчимося судити по-новому. *Юридичний журнал*. 2019. № 4/5. С. 144–147.

REFERENCES

1. Koziubra M. I. (2013). *Pravorozuminnia: pliuralizm pidkhodiv ta mozhyvosti yikh poiednannia*. [Legal understanding: pluralism of approaches and possibilities of their combination]. *Zahalnoteoretychne pravoznavstvo, verkhovenstvo prava ta Ukraina. Zb. nauk. statei*. K.: DUKH I LITERA. P. 187–211 [in Ukrainian].
2. *Zahalna teoriia prava: pidruchnyk* (2020). [General theory of law: textbook] / O. V. Petryshyn, D. V. Lukianov, S. I. Maksymov, V. S. Smorodynskiyi ta in.; za red. O. V. Petryshyna. Kharkiv: Pravo. 568 p. [in Ukrainian].
3. Shcherbaniuk O. & Hrinenko O. (2015). *Pravovi doktryny yak fundament rozvytku yurydychnoi nauky*. [Legal doctrines as a foundation for the development of legal science]. *Pravo Ukrainy*. No. 9. P. 201–208 [in Ukrainian].
4. Makarchuk V. S. (2003). *Osnovy rymskoho pryvatnoho prava: navch. posibnyk* [Basics of Roman private law: education manual]. 2-he vyd., dop. K.: Atika. 234 p. [in Ukrainian].
5. Vovk V. M. (2011). *Bivalentnist rymskoi pravovoi diisnosti: monohrafiia*. [Bivalence of Roman legal reality: monograph]. Poltava: “Poltavskiy literator”. 248 p. [in Ukrainian].
6. Tolkach A. M. (2018). *“Zolota piatirka” rymskykh yurystiv ta yikh vklad u rozvytok yurysprudentsii*. [The “Golden Five” of Roman lawyers and their contribution to the development of jurisprudence]. *Porivnialno-analitychne pravo*. No. 4. P. 29–35 [in Ukrainian].
7. Husariev S. D. (2006). *Yurydychna profesiia v konteksti pravovoi spadshchyny Rymu*. [The legal profession in the context of the legal heritage of Rome]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. No. 1. P. 21–29 [in Ukrainian].
8. Patei-Bratasiuk M. (2010). *Antropotsentrychna teoriia prava: navch. posibnyk*. [Anthropocentric theory of law]. K.: Lira-K. 396 p. [in Ukrainian].
9. Nadolnyi I. F. (2000). *Filosofii: kurs lektzii*. [Philosophy: a course of lectures]. K.: Vikar. 276 p. [in Ukrainian].
10. Rassel B. (1995). *Istoriia zakhidnoi filosofii* / per. z anhl. [History of Western philosophy / trans. from English]. K.: Osnovy. 759 p. [in Ukrainian].
11. Iatskiv I. Ia. (2018). *Zabezpechennia efektyvnosti normatyvno-pravovykh aktiv orhaniv publicznego upravlinnia: vitchyzniani i yevropeiskyi dosvid*. [Ensuring the effectiveness of regulatory acts of public administration bodies: domestic and European experience]. *Zbirnyk naukovykh prats NADU*. Vol. 2. P. 24–40 [in Ukrainian].
12. Matiukhin O. A. (2015). *Zhyttia yak naivyshcha tsinnist buttia – providna ideia filosofii Alberta Shveitsera*. [Life as the highest value of being is the leading idea of Albert Schweitzer’s philosophy]. *Filosofii. Kulturolohiia*. No. 2. P. 5–50 [in Ukrainian].

13. Belov D. M. & Lenher Ya. I. (2008). *Pravova reforma: zasoby ta tekhnolohiia*. [Legal reform: means and technology]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii "Pravo"*. Vol. 11. P. 88–92 [in Ukrainian].

14. Kucheriavenko M. & Smychok Ye. (2019). *Liustratsiia pravosuddia: vchymosia sudyty po-novomu*. [Lustration of justice: learning to judge in a new way]. *Yurydychnyi zhurnal*. No. 4/5. P. 144–147 [in Ukrainian].

Дата надходження: 13.04.2023 р.

Mykhailo Kelman

Lviv Polytechnic National University,
professor of the Department of Theory of Law and Constitutionalism,
Institute of Law, Psychology and Innovative Education,
doctor of legal sciences, professor
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4393-4626>
mykhailo.s.kelman@lpnu.ua

FEATURES OF PROFESSIONAL LEGAL UNDERSTANDING

Abstract. The relevance of the mentioned issues lies in the analysis of the approaches to the interpretation of legal understanding as a key category of jurisprudence available in the legal doctrine. The nature of professional legal understanding as its separate level (type) is revealed. The peculiarities of the professional legal understanding of practicing lawyers in various legal families of today are outlined. It was determined that the dynamics of changes in the life of modern society, its increasing individualization and globalization are reflected in the radical transformation of legal reality, affect the entire legal toolkit and professional training of lawyers. In the context of such changes, the issue of professional legal understanding as a praxeological basis of practical legal activity acquires a new vision.

The problem of professional legal understanding is extremely important and complex, as it is not reduced to simple knowledge of national and international law and the use of this knowledge in the process of solving specific legal cases. Legal activity requires a combination of abstract and concrete, highlighting the legal aspect of any problem under consideration, generalization and classification of various legally significant phenomena, events and facts. It was concluded that the semantic characteristics of law and the profession of a lawyer are always connected with the possibilities of preventing the occurrence of conflict situations, and in the event of conflicts, achieving their optimal resolution. Just as the purpose of law from its inception in ancient society to the present day is to ensure the integrity of human existence from the clan or tribe in ancient society to the family and the state in modern life. If the scientific-theoretical understanding of law involves the achievement of systematization, orderliness, and certainty of legal norms, then professional understanding of law focuses on its individualized forms, which involve the active, creative influence of legal practitioners, etc.

The formation, functioning and development of professional legal understanding are significantly influenced not only, or even sometimes not so rational, as irrational moments (aspects) inherent in the individual creativity of subjects of practical legal activity. Within the understanding of the essence of law is the primary source of the problem of legal science as a whole. Throughout the centuries-old history of the genesis of law, scientific interest in it does not fade away, but, on the contrary, is constantly growing.

Key words: law; legal understanding; professional legal understanding; lawyer – practitioner; legal activity.

УДК 340.12

Ігор Коваль

Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права, психології
та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
ihor.m.koval@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5332-6958>

ЗАХИСТ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.066>

© Коваль І., 2023

З’ясовано, що в Україні питанням захисту прав та інтересів дітей надавалася значна увага ще до війни. Починаючи від формування ювенальної превенції до освітніх реформ – усі заходи спрямовувалися на формування цілісної особистості майбутнього покоління.

Важливо, щоб під час перебування у складних життєвих обставинах діти відчували всебічний захист і те, що вони не покинуті сам на сам в жорстоких реаліях життя. На територіях, де не ведуться активні бойові дії, необхідно забезпечити освітньо-виховний процес, за можливості, діяльність гуртків, центрів соціальної підтримки неповнолітніх. Позитивним моментом буде спільна соціальна робота дітей з батьками (волонтерство, соціально-культурні заходи, правовий всеобуч для повноцінного інформування батьків і дітей про соціальні гарантії і права під час воєнного стану.

Наголошено, що за умов, коли під час воєнного стану законно обмежуються певні права громадян, актуалізується проблема забезпечення прав та інтересів дітей. Це завдання ускладнюється через велику кількість внутрішньо переміщених осіб, збільшення кількості дітей, що втратили батьків і рідних та через інші чинники, що є результатом війни. Питання максимальної безпеки дітей у всіх аспектах (фізичний, психологічний, соціально-побутовий) важливе для збереження здорового майбутнього покоління, перед яким стоятиме завдання розвитку України.

Зазначено, що органи законодавчої влади повинні активно реагувати на виклики сучасності, приймаючи нормативно-правові акти, або вносячи зміни і доповнення у вже існуючі, на користь забезпечення прав, свобод та законних інтересів дітей, що постраждали від війни, опираючись на міжнародно-правовий досвід країн, що на жаль, стикалися з розв’язанням таких проблем.

Акцентовано увагу на проблемі безпеки дітей, що виїхали з України через війну. Цю проблему допомагають вирішити представники міжнародно-правової спільноти. Одним із основних компонентів державної політики України у сфері захисту прав дітей є удосконалення нормативно-правової бази, у тому числі імплементація норм європейського та міжнародного права.

Ключові слова: права дітей; війна; освіта; внутрішньо переміщені особи; ювенальна превенція.

Постановка проблеми. Жорстокі реалії війни росії проти України – це випробування для усього суспільства, усіх сфер життєдіяльності громадян. Сьогодні під прямою загрозою життя, здоров'я людей, їх морально-психологічний стан. В такій ситуації найбільш вразливою категорією населення є діти.

За умов, коли під час воєнного стану законно обмежуються певні права громадян, актуалізується проблема забезпечення прав та інтересів дітей. Це завдання ускладнюється через велику кількість внутрішньо переміщених осіб, збільшення кількості дітей, що втратили батьків і рідних та через інші чинники, що є результатом війни.

Питання максимальної безпеки дітей у всіх аспектах (фізичний, психологічний, соціально-побутовий) важливе для збереження здорового майбутнього покоління, перед яким стоятиме завдання розвитку України.

Аналіз дослідження проблеми. Для всебічного аналізу й осмислення вказаної проблематики доцільно опиратися на законодавство України (Закон України “Про охорону дитинства”, Конвенція про права дитини, Декларацію прав дитини), праці учених у галузі міжнародного права, соціології права, юридичної психології (В. Буткевич, А. Войціховський, В. Джуган, Н. Коломоєць, І. Шуміло та інші).

Наукові концепції сприяли тому, що в межах антропологічної юриспруденції формується новий підхід до розуміння особливостей захисту прав та законних інтересів дітей під час війни.

Мета – полягає в тому, щоб з теоретико-правового погляду проаналізувати ті питання, які найбільш дотичні до розуміння особливостей захисту прав та законних інтересів дітей під час війни в Україні.

Виклад основного матеріалу. Права дитини – це система можливостей, які необхідні особі для її комплексного та цілісного розвитку в умовах і відповідно до вимог середовища, беручи до уваги незрілість дитини (за міжнародно-правовими актами визнається “кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, що застосовується до даної особи, вона не досягає повноліття раніше”) [1].

Саме біологічна і психологічна незрілість дитини не дає змоги повноцінно усвідомлювати нею факти порушення її прав та безпеки, що є причиною неповідомлення про факти таких протиправних діянь проти дітей.

Завдання батьків, школи, зрештою суспільства загалом, в доступній формі пояснити дитині відповідно до її вікового сприйняття, про допустимі і недопустимі дії щодо неї з боку інших осіб.

Під час війни в Україні значна кількість неповнолітніх стали жертвами психологічного, фізичного насильства з боку окупантів. Такі діти потребують медичної реабілітації, але не менш важливим є необхідність забезпечення для них правової підтримки держави через соціально-правові й освітні проекти.

Забезпечення найкращих інтересів дитини – це дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити [2].

Відповідно до Конвенції про права дитини, основними правами є [3]:

- Кожна дитина має невід'ємне право на життя.
- Дитина має право на ім'я і набуття громадянства, а також право знати своїх батьків і право на їхнє піклування.

- Дитина має право на збереження своєї індивідуальності і громадянства.
- Дитина має право не розлучатися з батьками, за винятком випадків, коли компетентні органи визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини.
- Дитина має право вільно висловлювати власні погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини надається належна увага.
- Дитина має право вільно висловлювати свої думки; це право включає свободу шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого роду.
- Повинно поважатися право дитини на свободу думки, совісті та релігії.
- Дитина має право на свободу асоціацій і мирних зборів.
- Жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність.
- Держава забезпечує право дитини на доступ до інформації із національних та міжнародних джерел.
- Дитина має право на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я з наданням першочергової уваги розвитку первинної медико-санітарної допомоги.
- Дитина має право користуватися благами соціального забезпечення.
- Дитина має право на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку.
- Дитина має право на освіту.
- Дитина має право користуватися своєю культурою.
- Дитина має право на відпочинок і дозвілля, право брати участь в іграх та вільно брати участь у культурному житті та займатися мистецтвом.
- Дитина має право на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може завдати шкоди її життю та розвитку.

– Дитина повинна бути захищена від незаконного зловживання наркотичними засобами.

З наведеного переліку основних прав дитини можна побачити, що, на жаль, унаслідок війни росії проти України більшість з них неможливо повноцінно забезпечити, а деякі права через військовий стан, вимушене переселення порушуються.

Права дітей, що належать до категорії внутрішньо переселених осіб, потребують поглибленої уваги, адже це категорія дітей, котрі, дуже часто, бачили смерть та стикнулися з порушенням своїх життєво-важливих прав (на життя, на збереження честі і гідності, на засоби для фізичного існування тощо).

В Україні питанням захисту прав та інтересів дітей надавалася ще до війни значна увага. Починаючи від формування ювенальної превенції до освітніх реформ – усі заходи спрямовувалися на формування цілісної особистості майбутнього покоління.

Важливо, щоб під час перебування у складних життєвих обставинах діти відчували усебічний захист і те, що вони не покинуті сам на сам в жорстоких реаліях життя. На територіях, де не ведуться активні бойові дії, необхідно забезпечити освітньо-виховний процес, за можливості, діяльність гуртків, центрів соціальної підтримки неповнолітніх.

Позитивним моментом буде спільна соціальна робота дітей з батьками (волонтерство, соціально-культурні заходи, правовий всеобуч для повноцінного інформування батьків і дітей про соціальні гарантії і права під час воєнного стану).

Важливо не ізолювати дитину, навіть з метою убезпечення від негативних емоцій, а допомогти їй зрозуміти, відповідно до вікової категорії, ситуацію і умови війни.

Щодо захисту прав та інтересів дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, то в Законі України “Про охорону дитинства” зазначається, що всі дії щодо дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах, спрямовуються на захист прав та інтересів дитини, усунення

причин таких обставин і забезпечення безпечних умов її утримання та виховання, надання їй та її батькам комплексу необхідних послуг та соціальної допомоги.

Суб'єкти соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю в процесі своєї професійної діяльності здійснюють заходи з виявлення дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, надають їм комплекс послуг у межах повноважень, визначених законодавством, інформують інших суб'єктів, органи опіки та піклування в разі необхідності здійснення комплексних заходів щодо захисту прав та інтересів дитини та надання підтримки батькам чи притягнення їх до відповідальності. Суб'єкти соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю забезпечують ведення обліку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах [2].

До сьогодні питання роботи з дітьми і сім'ями, що перебувають у складних життєвих обставинах саме через війну, були в нашій державі не актуальними. Певні методики роботи з такими особами напрацьовуються і вивчаються не теоретично, а в жорстких реаліях сучасності, коли від злагодженості дій усіх уповноважених органів і осіб, в тому числі поліції та ювенальної превенції, залежить не тільки соціально-побутова стабільність, а життя і здоров'я дітей.

В таких умовах органи законодавчої влади повинні активно реагувати на виклики сучасності, приймаючи нормативно-правові акти, або вносячи зміни і доповнення у вже існуючі, на користь забезпечення прав, свобод та законних інтересів дітей, що постраждали від війни, опираючись на міжнародно-правовий досвід країн, що на жаль, стикалися з розв'язанням таких проблем.

Держава вживає всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, догляду за ними та возз'єднання їх із членами сім'ї, включаючи розшук, звільнення з полону, повернення в Україну дітей, незаконно вивезених за кордон. У разі, якщо вік особи не визначений і є підстави вважати, що ця особа є дитиною, їй надається захист, передбачений цією статтею, до встановлення віку.

Всі дії держави стосовно захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, здійснюються у відповідно до норм міжнародного гуманітарного права обставинах [2].

Окремою проблемою є безпека дітей, що переміщаються за кордон через збройну агресію росії. За даними з офіційних і неофіційних джерел, відомі непоодинокі випадки порушення прав дітей правопорушниками за кордоном (трудова і сексуальна рабство, незадовільні умови проживання тощо).

Потрібно зазначити, що за кордоном уповноважені органи намагаються не допускати таких правопорушень. Ми відчуваємо безпрецедентну підтримку з боку світової спільноти не лише в контексті оборони нашої держави, а й у наданні соціального забезпечення українців.

Зокрема, діти мають змогу навчатися у школах і університетах, претендують на стипендії і матеріальну допомогу, а також на соціально-правову підтримку.

За законодавством України в нашій державі забороняються участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, включаючи вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання дітей з метою використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, залучення та/або втягування дітей до не передбачених законами України воєнізованих чи збройних формувань, пропаганда війни [2].

Це питання актуальне на тимчасово окупованих територіях, а також щодо дітей, які примусово вивезені з України на територію росії. Українська влада робить усе можливе, щоб повернути чи евакуювати дітей з таких територій, але наш ворог нехтує усіма правилами ведення війни, зокрема і тими, що стосуються цивільного населення. Тому частими є викрадення дітей і примушування до незаконної співпраці з окупантами. Це питання порушується представниками України у всіх міжнародних організаціях як одне з ключових.

Одним із основних компонентів державної політики України у сфері захисту прав дітей є удосконалення нормативно-правової бази, у тому числі імплементація норм європейського та міжнародного права. Результатом цієї діяльності є те, що на сьогодні Україна є учасницею цілого ряду міжнародних договорів у сфері забезпечення прав дитини.

Світові стандарти у галузі дотримання прав дитини, що формувалися протягом багатьох десятиліть, закріплені у кількох важливих міжнародних документах. Ще у 1924 році Лігою Націй було розроблено та прийнято Женевську декларацію прав дитини. Це питання знайшло відображення й у Загальній декларації прав людини, прийнятій ООН у 1948 році. У 1959 році ООН прийняла Декларацію прав дитини. 20 листопада 1989 року Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято Конвенцію про права дитини, яка правомірно вважається міжнародною дитячою Конституцією. Конвенція була ратифікована Україною ще 27 лютого 1991 року і набула чинності 27 вересня того ж року [4].

Висновки. Отже, ми можемо зазначити, що під час війни в Україні однією з найбільш уразливіших категорій населення є діти, неповнолітні особи. Найперший обов'язок держави максимально забезпечити в умовах воєнного стану права, свободи і законні інтереси дітей, як майбутнього України.

Активна робота правоохоронних органів, соціальних служб, волонтерів і всього суспільства спрямована на те, щоб мінімізувати наслідки цієї війни для дітей, котрі формувалися українським суспільством на основі принципів гуманності, моральної і правової справедливості, поваги до людини і її прав, що є основою усього цивілізованого світу.

На жаль, наш ворог далекий від розуміння принципів цивілізованості, демократії і панування права, тому ми повинні докласти усіх зусиль для того, щоб порушені права наших дітей не тільки були відновлені, а й стали предметом розгляду у міжнародних судах, а злочинці законно відповідали.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безоплатна правова допомога. (2022). *Права дитини*. https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0_%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8.
2. Верховна Рада України. Законодавство України. (2001). *Закон України “Про охорону дитинства”*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
3. Верховна Рада України. Законодавство України. (1991). *Конвенція про права дитини*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
4. Міністерство юстиції України. (2019). *Захист прав та інтересів дітей – це євроінтеграція*. <https://minjust.gov.ua/m/zahist-prav-ta-interesiv-ditey-tse-evrointegratsiy>.

REFERENCES

1. Bezoplatna pravova dpomoha. (2022). **Prava dytyny**. [Child rights]. https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0_%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8.
2. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy. (2001). **Zakon Ukrainy “Pro okhoronu dytynstva”**. [Law of Ukraine “About the protection of childhood”]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
3. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy. (1991). **Konventsia pro prava dytyny**. [Convention on the Rights of the Child]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
4. Ministerstvo yustytzii Ukrainy. (2019). **Zakhyst prav ta interesiv ditei – tse yevrointehratsiia**. [Protecting the rights and interests of children is European integration.]. <https://minjust.gov.ua/m/zahist-prav-ta-interesiv-ditey-tse-evrointegratsiy>.

Дата надходження: 14.03.2023 р.

Ihor Koval

Lviv Polytechnic National University,
associate Professor
of the Department of Theory of Law and
Constitutionalism
Institute of Jurisprudence and Psychology
and innovative education at
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5332-6958>

PROTECTION OF THE RIGHTS AND LEGAL INTERESTS OF CHILDREN DURING THE WAR IN UKRAINE

It was found out that in Ukraine, the issue of protecting the rights and interests of children was given considerable attention even before the war. Starting from the formation of juvenile prevention to educational reforms – all measures were aimed at forming a complete personality of the future generation.

It is important that, during their stay in difficult life circumstances, children feel comprehensive protection and that they are not left alone in the cruel realities of life. In territories where there are no active hostilities, it is necessary to ensure the educational process, if possible, the activities of groups and centers for social support of minors. A positive moment will be the joint social work of children with their parents (volunteering, socio-cultural events, legal education to fully inform parents and children about social guarantees and rights during martial law).

It was emphasized that under the conditions, when certain rights of citizens are legally restricted during martial law, the problem of ensuring the rights and interests of children becomes actualized. This task is complicated by the large number of internally displaced persons, the increase in the number of children who have lost their parents and relatives, and other factors resulting from the war. The issue of maximum safety of children in all aspects (physical, psychological, social and household) is important for the preservation of a healthy future generation that will face the task of developing Ukraine.

It is noted that legislative bodies should actively respond to the challenges of modern times by adopting normative legal acts, or introducing changes and additions to existing ones, in favor of ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of children affected by war, relying on international legal experience countries that, unfortunately, were faced with the solution of such problems.

Attention is focused on the problem of the safety of children who left Ukraine due to the war. Representatives of the international legal community help solve this problem. One of the main components of the state policy of Ukraine in the field of protection of children's rights is the improvement of the legal framework, including the implementation of the norms of European and international law.

Key words: children's rights; war; education; internally displaced persons; juvenile prevention.

Христина Максим
Національний університет “Львівська політехніка”,
аспірантка кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
khrystyna.b.vavryk@lpnu.ua

ФЕНОМЕН ІНФОРМАЦІЙНОЇ АГРЕСІЇ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.072>

© Максим Х., 2023

У статті проаналізовано сутнісні ознаки інформаційної військової агресії, що відрізняють її від війни у традиційному розумінні. Виокремлено означальні риси інформаційної агресії, яка є релевантною теперішній українській ситуації, а саме: несиловий характер, відсутність підпорядкування фізичним закономірностям (немає маси, ваги, розміру, температури тощо); нелінійність, тобто непропорційна залежність причини й наслідку, порушення закону збереження матерії та енергії, кумулятивний характер, можливість лавиноподібного зростання інформації; можливість максимальної дальності й швидкості розповсюдження, що зростає з розвитком інформаційних технологій; можливість ідеального клонування; нелокалізованість у часі – наслідки інформаційної агресії і насилля можуть бути розмитими у часі й просторі; пандемічність, опосередкований характер і потаємність впливу (інформаційна дія має глобальний характер й на відміну від фізичного впливу, може бути абсолютно непомітною); віртуальний характер дії, можливість фокусування, селективність, уразливість (крихкість інформаційного світу, легкість доступу, можливість зламу інформаційних систем).

Доведено, що сучасні військові конфлікти, задля забезпечення власної легітимності та з метою здійснення маніпулятивних впливів, якісно використовують комунікативні можливості сучасного постіндустріального (інформаційного тощо) суспільства. Інформаційна зброя є надзвичайно руйнівною і впливає на найважливіше – духовну сферу суспільства, і може бути віднесена до зброї масового ураження. Окрім того, універсальність та ефективність інформаційної зброї зводить її в ранг абсолютної зброї, доступної для всіх організованих структур у мирний і, особливо, у воєнний час.

Ключові слова: агресія; інформаційна агресія; війна; інформаційна війна; засоби масової інформації; маніпуляція; маніпулятивні технології; інформаційно-комунікаційні технології; нормативно-правова база.

Постановка проблеми. Військова агресія є однією із традиційних форм актуалізації агресії у суспільстві. Сучасну російську військову агресію проти України вкрай важко зрозуміти за допомогою класичних дефініцій, позаяк поєднує в собі такі елементи, які виключають ідею війни, поєднуються не лише несумісні сутності, але і проявляється особлива логіка їх зв'язків. Нинішня війна спирається на використання внутрішніх контроверз, що штучно створюються у державі, на

яку спрямована агресія, державою-агресором. Саме така логіка дає змогу перенести військовий фронт з безпосереднього місця бою у глобальний комунікативний простір Інтернету, на екрани телевізорів та шпальт газет, але у кінцевому підсумку останнім місцем бою залишається людський світогляд.

Агресія створює для сучасної людини своєрідний простір, специфічне середовище, в якому образи зовнішнього світу трансформуються, модифікуються, і людина повинна діяти відповідно до них, тобто “грати за встановленими правилами”, інколи втрачаючи при цьому відчуття реальності. Кривавий досвід ХХ ст. мав би унебезпечити людство від майбутніх проявів військової агресії, однак як показує трагічний український досвід останніх років, агресивний бік людської природи завжди знаходить простір для власної актуалізації. На жаль, у сучасному світі ніхто не може почуватися у повній безпеці, адже всі безпосередньо чи опосередковано з огляду на глобалізаційний процес залучені у цивілізаційний поступ.

Аналіз дослідження проблеми. Інформаційна війна є предметом наукового аналізу вітчизняних та зарубіжних дослідників, таких як О. Білорус, Ю. Бондаря, Н. Гроднянського, О. Данильян, О. Дзьобань, Е. Доценко, М. Зінченко, Є. Єрмакова, М. Керні, Б. Кормич, В. Крисько, С. Люлько, Г. Майкл, Т. Макгонагл, Я. Малик, В. Мироненко, В. Пилипчук, В. Петрик, Г. Почепцов, В. Прокоф'єва, С. Расторгуєва, А. Ротовського, А. Рудакова, Д. Скринька, О. Фролова, Ю. Шилова, О. Юдіна та ін. Водночас потребують подальшого з'ясування питання визначення сутнісних ознак інформаційної військової агресії, що відрізняють її від війни у традиційному розумінні, а також напрацювання шляхів протидії інформаційній війні як інструменту пропаганди на національному рівні.

Мета статті – діагностувати сутнісні ознаки інформаційної військової агресії, що відрізняють її від війни у традиційному розумінні.

Виклад основного матеріалу. Сучасним поширеним виявом агресії є така її форма, як інформаційна агресія. Дефініції інформаційна агресія та інформаційно-психологічна війна актуалізувалися у дослідницьких контекстах лише у ХХ ст. І це цілком логічно, адже зазначений проблемний аспект явища рельєфно концептуалізувався в теорії та соціальній практиці внаслідок транзиту до постіндустріального (інформаційного) суспільства. Нинішня українська дійсність є наочною демонстрацією ситуації, коли межа між інформаційною та безпосередньою війною розмивається. У сучасних військових конфліктах, з метою забезпечення їх легітимності та здійснення маніпулятивних впливів, ефективно використовують комунікативні можливості сучасного глобалізованого інформаційного суспільства.

Попри порівняно нещодавнє концептуальне формулювання інформаційної агресії, у протоформах вона існувала з часів становлення людської культури та упродовж її еволюції. Як зауважує В. Мироненко, алегорія інформаційної агресії міститься зокрема вже у біблійній розповіді про труби, що зруйнували стіни Єрихона. Автор наголошує, що прийоми інформаційної агресії із розвитком інформаційної матеріально-технічної бази зазнали чимало змін, і це є випадком, коли буття визначає свідомість [1]. Слушною є позиція Є. Єрмакової, інформаційна війна – це маніпулювання інформацією, що провокує порушення цілісності суспільства, його стабільного, зокрема, і емоційного стану, підрив цілей, поглядів і світогляду соціуму, а також розпалювання конфліктів (міжособистісних, етнічних, міжнародних) [2, с. 48].

Саме маніпуляція є неодмінною технологією управління не лише інформаційними потоками, але й масовою свідомістю в потрібному, вигідному для військового агресора напрямку. На основі правильно напрацьованої тактики подання інформації можна: викликати негативне (агресивне) ставлення соціуму до керівництва держави, позбавити суспільної довіри уряд; викликати у населення (жертви агресії) страх чи паніку, щоб дезорганізувати звичний спосіб життя; завдати

шкоди міжнародному іміджу держави, її престижу; поставити під сумнів традиції, культуру, ціннісні орієнтації народу в інтересах маніпуляторів та сил або еліт, які стоять за ними. Військова агресія гібридної природи успішно користується поляризованістю суспільства, внутрішніми протиріччями розвитку, дискредитацією влади тощо. Реалізувати маніпулятивний потенціал гібридних стратегій дає змогу наявна та підсилена ззовні боротьба панівних у суспільстві дискурсів (демократичного та тоталітарного, глобального та національного, раціонального та ірраціонального тощо).

Сучасні українські дослідники виокремлюють означальні риси інформаційної агресії, яка є релевантною теперішній українській ситуації, а саме: несильовий характер, відсутність підпорядкування фізичним закономірностям (немає маси, ваги, розміру, температури тощо); нелінійність, тобто непропорційна залежність причини й наслідку, порушення закону збереження матерії та енергії, кумулятивний характер, можливість лавиноподібного зростання інформації; можливість максимальної дальності й швидкості розповсюдження, що зростає з розвитком інформаційних технологій; можливість ідеального клонування; нелокалізованість у часі – наслідки інформаційної агресії і насилля можуть бути розмитими у часі й просторі; пандемічність, опосередкований характер і потаємність впливу (інформаційна дія має глобальний характер й на відміну від фізичного впливу може бути абсолютно непомітною); віртуальний характер дії, можливість фокусування, селективність, уразливість (крихкість інформаційного світу, легкість доступу, можливість зламу інформаційних систем) [3].

Аналізуючи можливості та загрози інформаційної зброї, О. Дзьобань та В. Пилипчук визначили три основні інструменти її впливу на жертву інформаційних маніпуляцій: 1) втрата важливої для супротивника інформації, цей метод впливу підвищує ефективність власної інформаційної діяльності або знижує ефективність діяльності супротивника. Тобто формування у людини викривленого (неправильного, неправдивого) уявлення про явища чи об'єкти через відсутність у них вичерпної інформації. Коли супротивник отримує доступ до прихованої від нього інформації, то він отримує можливість приймати випереджаючі управлінські рішення; 2) поширення (впровадження) негативної інформації, цей метод може не лише призвести до небезпечних рішень, але й змусити діяти собі на шкоду. Задля втаємничення авторства джерела інформації чи надання самій інформації більшої значущості, застосовуються механізми “відмивання інформації”, коли вона таємно передається інформаційному органу, а потім інформація максимально тиражується із посиланням на ці джерела; 3) прямий вплив на психіку людини, який дає змогу керувати поведінкою людини, є чимало способів щодо її реалізації – маніпуляція свідомістю, шантаж, погрози, підкуп тощо, а самі вони постійно удосконалюються [3].

Водночас існує широкий спектр методів ефективного впливу інформаційної зброї, які безпосередньо реалізуються за допомогою спеціальних технічних засобів і ЗМІ. Саме використання інформаційної зброї у контексті реалізації військових стратегій веде до визначення поняття “інформаційної агресії” як системного та цілеспрямованого застосування можливостей інформаційної зброї з метою інформаційної колонізації країни-жертви чи ведення інформаційної війни [4].

Так, російська військова агресія, спрямована на Україну, є взірцем військових дій принципово нового кшталту, саме на інформаційну зброю та пропаганду покладаються значні очікування з позиції дезорієнтації соціуму. Певною мірою така військова політика виявилась ефективною та призвела до виникнення епіцентрів дестабілізації – Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим та інших окремих регіонів України. На цих територіях агресор оперативного використовує соціальну міфологію та інші інструменти інформаційної війни, підвищує рівень існуючих у суспільстві світоглядних протиріч тощо. З одного боку, російська пропаганда спрямована на автохтонне населення регіонів потенційної військової агресії, а з другого – є інструментом легітимації військової агресії серед росіян та закордонних громадян, коли агресивна у

геополітичному плані поведінка починає виглядати як єдина можлива стратегія деескалації у регіоні, що становить для росії геополітичну зацікавленість.

В українському дослідницькому просторі значний внесок щодо розуміння інформаційної агресії та інформаційної війни в локальному та глобальному вимірі здійснив Г. Почепцов. Зокрема, вчений досить слушно та обгрунтовано визначив основні виклики гуманітарного характеру, на тлі яких оптимально розгортаються стратегії інформаційної агресії: тактичне та стратегічне управління масовою свідомістю; створення та підтримка домінуючої картини світу в освіті та інших інформаційних потоках стратегічного характеру; управління інформаційним порядком денним; управління альтернативними поглядами; формування альтернативи глобальному інформаційному потокові. Щодо конкретної ситуації в Україні, автор означає її дефініцією “перша смислова війна в світі”, підкреслюючи домінуючий характер інформаційного компоненту військових дій, який уможливив геополітичне протистояння. Серед її ознак Г. Почепцов виокремив таке: знищення ознак військових (“зелені чоловічки”, “миротворці”); знищення ознак незаконності (“народний мер”, “народний губернатор”, “народна самооборона”); посилення негативної характеристики супротивника (“самопроголошена кївська влада”; “нацисти”); завищення свого позитиву аж до сакралізації; опис дій з метою їх легітимації “це ж наше” [5, с. 24].

Істотною особливістю інформаційної агресії є моральна дестабілізація та нав’язування країною-агресором своєї волі всьому населенню країни-жертви. Тобто у такій війні цивільне населення є одним із основних об’єктів так би мовити “уваги” супротивника: воно не тільки несе основний фізичний тягар наслідків збройного протистояння, але і перебуває під шаленим тиском інформаційної та психологічної складової частини військово-політичного конфлікту [6].

У сучасних військово-політичних конфліктах, зокрема і веденні війни росією проти України, особлива роль належить застосуванню засобів масової інформації як чинника впливу на супротивника для досягнення необхідних політичних або воєнних переваг (медіа війна), а також застосуванню сучасних інформаційних комп’ютерних технологій для руйнування (дезорганізації) систем військово-цивільного управління супротивника та з розвідувальною метою (кібер-війна).

У цьому контексті слушною є позиція С. Шпилик, що інформаційна зброя принципово відрізняється від всіх інших засобів ведення війни тим, що з її допомогою ведуться неоголошені й найчастіше невидимі світові війни і що об’єктами впливу цієї зброї є насамперед цивільні інститути суспільства й держави – економічні, політичні, соціальні і т.д. Окрім того, вперше військова стратегія використання інформаційної зброї виявилася тісно пов’язаною з цивільним сектором і стала багато в чому від нього залежати [7, с. 183].

Аргументом небезпечних можливостей технологій пропаганди постає повноцінний контроль країною-агресором українського інформаційного простору, що виступило однією із передумов ініціювання збройного конфлікту та тимчасової окупації росією Криму, Донецької та Луганської областей та інших регіонів України. Навіть після початку повномасштабної війни вплив росії у засобах масової інформації та Інтернеті залишає їй інструментарій для дестабілізації в регіонах України, що не залучені у безпосередню війну, дає змогу дискредитувати Україну та виправдовувати власну політику у певних країнах світу.

Відтак постає нагальна необхідність у пошуку оптимальної стратегії та впровадження у безпосередню практику національної системи інформаційної безпеки, при цьому, не лише оборонного, але й наступального характеру, а також стратегії просування національних та безпекових інтересів України в інформаційному просторі. Така стратегія повинна передбачати таке: розробку й удосконалення нормативно-правової бази у сфері інформаційної безпеки, яка дотепер не має належного системного характеру та не повною мірою відповідає існуючим потребам; створення керівного та координаційного органу системи інформаційної безпеки України у структурі державних органів виконавчої влади; визначення (уточнення) переліку суб’єктів підтримання інформаційної безпеки, їхніх функцій, завдань і повноважень, для чого необхідно внести відповідні зміни до чинного законодавства України; проведення досліджень та визначення потреб у технічному,

фінансовому й кадровому забезпеченні функціонування системи з метою прийняття рішення щодо розробки відповідної цільової державної програми або внесення змін до чинних; подальша активізація заходів у Міністерстві оборони України та Генеральному штабі Збройних Сил України зі створення власної системи інформаційної безпеки, яка має стати складовою частиною національної системи інформаційної безпеки, а також розробки відповідної нормативно-правової бази в межах реалізації Концепції забезпечення інформаційної безпеки Міністерства оборони та Збройних Сил України.

З метою реалізації гібридних інформаційних стратегій країна-агресор ефективно використовує технології пропаганди, різновиди якої варто розуміти, аби мінімізувати її потенційний вплив. Дослідники пропонують тріадну модель пропаганди, виокремлюючи у ній чорну, сіру та білу пропаганду: “чорна” пропаганда – це сфабрикована неправдива інформація (відверта брехня), поширення якої має на меті спровокувати політичний, соціальний, міжетнічний або міждержавний конфлікт. Пропаганда війни, тобто підбурювання до застосування збройної сили проти іншої держави або етнічної групи, розпалювання шовіністичних настроїв на підтримку агресії – один з напрямків такої діяльності; “сіра” пропаганда – це повідомлення, джерело й достовірність якого викликають сумніви (у цьому випадку йдеться про напівправду або ж її упереджене тлумачення; “біла” пропаганда – коли джерело інформації повністю ідентифіковане, а інформація є точною й акуратною. Проте той, хто повідомляє цю інформацію, усіяко намагається виглядати “своїм”, проте він не оприлюднює інформацію, яка йому не вигідна [7, с. 180].

Динаміка зростання рівня агресивності резонує із процесами цивілізаційних змін, характер яких визначають процеси утвердження глобального інформаційного суспільства. Українське суспільство залучене у процеси утвердження інформаційного суспільства, в контексті чого комунікативні стратегії упередження агресивності мають враховувати факт опосередкованості сучасної комунікації розвиненими технологіями, засобами масової інформації. У цьому аспекті є потреба підвищення рівня освіченості населення не тільки із технологічними можливостями комунікації, але й з етичними принципами комунікації нової природи, а також імплементувати підходи, здатні протидіяти спорідненим із цими технологіями деструктивним феноменам (тролінг, гібридні форми пропаганди тощо).

Зазначені феномени мають значний вплив на осіб, не здатних раціонально вибудувати стратегію комунікації в інформаційно-комунікативному просторі, виступаючи об’єктами маніпулятивних впливів різної спрямованості. Маніпулятивні цілеспрямовані інформаційні впливи активізуються на тлі ірраціональних чинників комунікації, сприяючи активізації агресивності особистості в інформаційно-комунікативному просторі, поглибленню протиріч між представниками українського суспільства всупереч раціональній потребі консолідації зусиль суспільства загалом перед сучасними викликами.

Висновки. Сучасні військові конфлікти, задля забезпечення власної легітимності та з метою здійснення маніпулятивних впливів, якісно використовують комунікативні можливості сучасного постіндустріального (інформаційного тощо) суспільства. Інформаційна зброя є надзвичайно руйнівною і впливає на найважливіше – духовну сферу суспільства, і може бути віднесена до зброї масового ураження. Окрім того, універсальність та ефективність інформаційної зброї зводить її в ранг абсолютної зброї, доступної для всіх організованих структур у мирний і, особливо, у воєнний час. Це єдина зброя, яка може бути використана приховано від супротивника. Треба розуміти, що сьогодні інформаційна зброя становить серйозну небезпеку для будь-якої держави. Отож ведення сучасної інформаційної війни – це елемент глобальнішого військового протистояння між агресором (росією) та Україною. Чинні в державі механізми правового захисту та забезпечення інформаційної безпеки активно застосовуються, але все ж таки потребують подальшого вдосконалення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мироненко В. Інформаційна агресія й інформаційне протистояння. URL: <http://personal.in.ua/article.php?ida=319> (дата звернення: 13.05.2023).
2. Качмар О. В. (2016). Інформаційна агресія як компонент інформаційно-психологічної війни. *Вісник Черкаського університету. Серія: Філософія*. № 2. С. 46–54.
3. Пилипчук В. Проблема агресії і насильства : світоглядно-інформаційний вимір. URL: <http://social-science.com.ua/article/806> (дата звернення: 13.05.2023).
4. Сенченко М. Інформаційна агресія та її вплив на культуру (частина 1). URL: <http://ar25.org/article/informaciyna-agresiya-ta-yiyi-vplyv-nakulturu-chastyna-1.html> (дата звернення: 13.05.2023).
5. Почепцов Г. Г. (2013). Сміслові та інформаційні війни. *Інформаційне суспільство*. Вип. 18. С. 21–27.
6. Світова гібридна війна: український фронт: монографія. (2017). За заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД. 496 с.
7. Шпилик С. (2014). Інформаційна війна, пропаганда та PR: такі схожі й такі різні. *Галицький економічний вісник*. Том 47. № 4. С. 178–188.

REFERENCES

1. Myronenko V. *Informatsiina ahresiia y informatsiine protystoiannia*. [Information aggression and information confrontation]. URL: <http://personal.in.ua/article.php?ida=319> (Accessed: 13.05.2023) [in Ukrainian].
2. Kachmar O. V. (2016). *Informatsiina ahresiia yak komponent informatsiino-psykholohichnoi viiny* [Informational aggression as a component of informational and psychological warfare]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya: Filosofii*. No. 2. P. 46–54 [in Ukrainian].
3. Pylypchuk V. *Problema ahresii i nasylstva : svitohliadno-informatsiyni vymir* [The problem of aggression and violence: worldview and information dimension]. URL: <http://social-science.com.ua/article/806> (Accessed: 13.05.2023) [in Ukrainian].
4. Senchenko M. *Informatsiina ahresiia ta yii vplyv na kulturu* (chastyna 1). [Informational aggression and its impact on culture]. URL: <http://ar25.org/article/informaciyna-agresiya-ta-yiyi-vplyv-nakulturu-chastyna-1.html> (Accessed: 13.05.2023) [in Ukrainian].
5. Pocheptsov H. H. (2013). *Smyslovi ta informatsiini viiny*. [Semantic and information wars]. *Informatsiine suspilstvo*. Vol. 18. P. 21–27 [in Ukrainian].
6. *Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front*: [Global hybrid war: the Ukrainian front] monohrafiia (2017). Za zah. red. V. P. Horbulina. Kyiv: NISD Publ. 496 p. [in Ukrainian].
7. Shpylyk S. (2014). *Informatsiina viina, propahanda ta PR: taki skhozhi y taki rizni* [Information warfare, propaganda and PR: so similar and so different]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*. Vol. 47. No. 4. p. 178–188 [in Ukrainian].

Дата надходження: 26.04.2023 р.

Khrystyna Maksym

Lviv Polytechnic National University,
Institute law, psychology and innovative education
Department of Theory of Law and Constitutionalism

THE PHENOMENON OF INFORMATION AGGRESSION IN THE CONDITIONS OF RUSSIA'S FULL-SCALE WAR AGAINST UKRAINE

The article analyzes the essential features of informational military aggression that distinguish it from war in the traditional sense. The significant features of informational aggression, which are relevant to the current Ukrainian situation, are singled out, namely: non-force nature, lack of submission to

physical laws (no mass, weight, size, temperature, etc.); non-linearity, i.e. disproportionate dependence of cause and effect, violation of the law of conservation of matter and energy, cumulative nature, possibility of avalanche-like growth of information; the possibility of maximum range and speed of distribution, which increases with the development of information technologies; the possibility of perfect cloning; non-localization in time - the consequences of informational aggression and violence can be blurred in time and space; pandemic, mediated nature and secrecy of influence (informational action has a global character and, unlike physical influence, can be completely imperceptible); the virtual nature of the action, the possibility of focusing, selectivity, vulnerability (the fragility of the information world, ease of access, the possibility of hacking information systems).

It has been proven that modern military conflicts, in order to ensure their own legitimacy and for the purpose of exerting manipulative influences, qualitatively use the communicative capabilities of modern post-industrial (informational, etc.) society. Information weapons are extremely destructive and affect the most important - the spiritual sphere of society, and can be classified as weapons of mass destruction. In addition, the universality and effectiveness of information weapons makes them rank as absolute weapons available to all organized structures in peacetime and, especially, in wartime.

Key words: aggression; information aggression; war; information warfare; mass media; manipulation; manipulative technologies; information and communication technologies; regulatory framework.

Віталій Рогозянський

Національний університет “Львівська політехніка”,
аспірант кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
vitalii.i.rohozianskyi@lpnu.ua

ПРАВОВА ПОВЕДІНКА ЯК САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ЛЮДИНИ В ЕПОХУ ПОСТМОДЕРНУ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.079>

© Рогозянський В., 2023

У статті з’ясовано філософсько-правові особливості правової поведінки як чинника самоствердження людини в епоху постмодерну. У межах філософсько-правового розуміння постмодерн слід розглядати в двох аспектах: концептуально-ідеалістичному (як теоретичної концепції) та нігілістичному (як сучасної суспільної дійсності). Відповідно до природно-правової теорії будь-яка поведінка буде правомірною, якщо людина, реалізуючи свої природні права, не порушуватиме аналогічні права інших осіб. Філософською основою такого підходу є вчення про свободу як про природний стан людини та про її (людини) свободну волю. Свобода полягає в можливості робити все, що не завдає шкоди іншому. Свобода людини відповідно не може бути абсолютною, адже вона обмежена таким же станом інших людей. Це, власне, і відображає філософсько-правове розуміння постмодерном поведінки людини в концептуально-ідеалістичному аспекті. Щодо розуміння правомірної поведінки людини в нігілістичній площині постмодерну, то це є конформістська філософсько-правова концепція. Відповідно до неї поведінка людини підпорядковується новим суспільним стандартам й вимогам, а також може піддаватися психологічному тиску й маніпуляціям інших, сильніших за світоглядно-ціннісними переконаннями.

Висновується, що правова поведінка є чинником самоствердження людини в епоху постмодерну, самоідентифікує її як особистість у соціальній дійсності. Право має цінність, позаяк воно сприяє самовизначенню і самоздійсненню людини, покладає нові можливості для індивідуального та суспільного розвитку. Важливість цінності права для “постмодерної людини” та “постмодерного суспільства” беззаперечна. В умовах гіпердинамічного темпу життя, концептуального хаосу та радикального плюралізму, право залишається фундаментальною цінністю для самоідентифікації, самотворення, самопрезентації та збереження самоцінності людини.

Ключові слова: людина; поведінка; правова поведінка; самоствердження; самоідентифікація; постмодерн; постмодернізм; право; громадянське суспільство; свобода.

Постановка проблеми. Епоха постмодерну зумовила складний та суперечливий процес переоцінки аксіологічно-правових орієнтацій поведінки людини. Постмодерн розвивається в руслі прогресивних тенденцій еволюції сучасної культури, і на основі нелінійного підходу розуміє поведінку людини як актуалізацію особистісного потенціалу, вільного від обмежень, які були

характерні для класичної парадигми правової поведінки. Важливо розуміти не лише кардинальну відмінність нових ідеалів, норм і цінностей поведінки від класичних, але і переваги, які вони демонструють у постмодерні.

Роль постмодерну та його цінностей на поведінку людини стає базовим імперативом, який знаходить застосування у дедалі більшій сфері соціальних практик. Це потребує чіткого визначення системи правової фільтрації у суспільній дійсності, яка визначає особливості соціальної поведінки індивідууму в умовах постмодерну. Принциповим є також визначення у соціальній життєдіяльності заснованої на принципах постмодерну тих поведінських актів, які можуть виступати безпосереднім еталоном правової нормативності та соціальності поведінки сучасної людини.

Аналіз дослідження проблеми. Проблема регуляції поведінки людини, попри свою прадавню історію виникнення, залишається актуальною і дотепер. Її розробці присвячені праці філософів, правників, психологів, соціологів тощо. Однак постійна динаміка правової, економічної, політичної, культурної та інших сфер життєдіяльності суспільства породжує все нові форми людської поведінки, які потребують правового та соціально-нормативного контролю та регуляції. Саме такі функції покликані виконувати право, мораль та релігія. Вагому цінність у розвиток філософсько-правової парадигми поведінки людини здійснили такі українські вчені, як В. Бабкін, С. Бобровник, О. Богінич, О. Варич, Т. Гарасимів, В. Головченко, А. Заєць, В. Зенін, О. Копиленко, О. Кваша, О. Костенко, В. Ладиченко, О. Омельчук, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петришин, П. Рабінович, В. Тацій, Т. Тараконич, В. Сіренко, О. Ющик, Ю. Шемшученко та ін. Постмодерн досліджували такі вчені: А. Андрусів, І. Бичко, О. Варениця, Т. Гуменюк, Т. Гундорова, О. Забужко, С. Куцепал, М. Савельєва, О. Соболь, О. Хома та ін. Попри значну кількість наукових робіт, присвячених поведінці людини, комплексного, концептуального філософсько-правового дослідження правової поведінки як чинника самоствердження людини в епоху постмодерну не було здійснено.

Мета статті – концептуальне з'ясування філософсько-правових особливостей правової поведінки як чинника самоствердження людини в епоху постмодерну.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи сучасну людину у процесі життєвих практик, звертаємо увагу насамперед на непередбачуваний та неоднозначний характер її вчинків. Складні соціальні та внутрішні процеси істотно позначаються на людині, змінюючи її світогляд, життєву філософію та цінності. Така невизначеність у правових ідеалах та відсутність стійкої життєвої філософії є однією зі засадничих рис постмодернізму. Висока актуальність філософсько-правового підходу до реалій сучасного соціального буття людини потребує переосмислення парадигми постмодерну в контексті історичного та правового розвитку й трансформації поведінки людини.

Дефініцію “постмодернізму” найчастіше тлумачать як ментально-психологічний та суспільний рух, що поширився у країнах Західної Європи й Північної Америки в середині ХХ ст. Його метою насамперед було подолання чергової ідейно-теоретичної кризи, сутністю і визначальним аспектом якої виступала криза суспільствознавчих наук, що позначилася як криза пояснення. Тобто в суспільстві загалом і науково-теоретичній сфері зокрема сформувалася низка внутрішньо суперечливих проблем, які потребували надалі належного пояснення. Проте ні суспільні (зокрема, і право), ні гуманітарні, часто і природничі науки, не лише не мали твердої аргументації, але і не було чіткої постановки проблеми. Згодом було сформульовано ряд певною мірою пов'язаних між собою проблем, які подібно витлумачувалися, і ця розумова (словесно-ментальна) конструкція утвердилася як “постмодернізм” (в українському перекладі післясутність) [1].

Зауважимо, що слід розмежовувати два доволі близькі, але різні поняття: модерн – постмодерн і модернізм – постмодернізм. Перша дихотомія має онтологічну спрямованість і застосовується для характеристики тих суспільств або їх найбільш важливих характеристик, одне з яких існувало раніше (модерн), а друге приходить на його зміну і розвивається тепер. Друга пара понять

(модернізм-постмодернізм) розуміється як спосіб мислення, аналізу та дослідження, який застосовує суспільство безпосередньо до себе, щоб зрозуміти власну історичну еволюцію та сучасний стан. Фокусом цього є модерна і постмодерна концепція, теорія чи радше раціоналізована картина соціальної дійсності [2, с. 36].

Сьогодні вкрай важко окреслити цілком обґрунтовану дефініцію модерн і постмодернізму в їх сутнісному значенні. Однією із виразних і важливих ознак постмодернізму є доволі категорична, достатньо обґрунтована і вкрай всебічна критика того, що ним розуміється щодо суспільства “модерном” та щодо розумово-свідомісних процесів – модернізмом. Так, відповідно до вже усталеної моделі чи висхідної аксіоми (істина, яка не потребує обґрунтування та є очевидною), модерн – це суспільство, що вичерпало свій історично зумовлений соціотворчий потенціал, пережило себе і не здатне вже до подальшої позитивної історичної еволюції. Тобто воно у всіх суспільних сфер застаріло і на його зміну приходить (формується) суспільство нового типу, яке, через відсутність більш змістовного терміна та зважаючи на послідовний часовий розвиток, визначається як постмодерн. Тож постмодерн як епоха є реакціоністською щодо модерного порядку, він сповідує антидогматичні, антиформалістські, антиавторитарні, незахідні, а суто гуманістичні ідеї [3, с. 32].

Таким способом першопричиною відходу модерного суспільства в історичне минуле стало те, що воно не відповідало як суб’єктивним запитам людини, так і об’єктивним вимогам суспільного розвитку. В основі постмодерного світогляду закладені не історично сформовані світоглядні цінності, а принципи постійної динамічності розуміння суспільної дійсності, які в сучасному суспільстві виступають основою світоглядної філософії, ціннісних орієнтацій та базових правових доміант соціуму.

Появі постмодерну передували зміна економічних, соціальних, політичних і правових відносин, формування їх нових форм, що сприяли емансипації тих осіб, які тривалий час перебували в маргінальному становищі через певні ознаки: стать, колір шкіри, походження, соціальний чи фінансовий стан. Відтак вихідними засадами розвитку правової дійсності постмодерну були: поширення представницької демократії (яка вважається постмодерним проектом); стрімкий розвій громадських рухів та охоплення ними різних суспільного життя, і як наслідок, зростання ролі громадянського суспільства та політичної активності; зменшення ролі держави та її інститутів; балансування між регіоналізмом, націоналізмом і глобалізмом; поява лідерів поза сферою політики; можливість альтернативного розвитку сильної держави, що не є представником західної цивілізації.

Постмодерн спрямований на прогресивне майбутнє, але водночас усвідомлює загрозу людству через переважання вигоди над мораллю, правом та релігією, розуміє ймовірність катастрофи (екологічної, ресурсної, безпекової, соціальної, політичної) та виступає за її уникнення. Постмодерн пропагує мир, плюралізм, рівність, демократію активної участі, екологізм та розвиток громадянського суспільства як способу реалізації плюралізму за допомогою створення різних інституцій із недержавним контролем. Водночас попри позитивні ознаки постмодернізму, що спрямовані на гуманізм, справедливість, він характеризується і нігілізмом, маніпулюванням, нехтуванням суспільних цінностей та правових норм. Така супротивність виходить із самої природи постмодерну – суперечливої, еkleктичної, розрізненої. Тому у межах філософсько-правового розуміння постмодерн слід розглядати в двох аспектах: концептуально-ідеалістичному (як теоретичної концепції) та нігілістичному (як сучасної суспільної дійсності).

Постмодерн – це можливість інтерпретувати факти по-різному, це легітимізоване право бути іншим. Однак у цьому криється його амбівалентна сутність, що, з одного боку (кращого), може означати свободу розвитку індивідууму та громадянина в демократичному суспільстві, в якому панує повага до плюралізму та плюралізм поваги, а з другого боку (гіршого) – підміна правди знаками правди, нав’ювання через гру слів, ідей, прагнень [3, с. 32].

Тому виходячи із складної системи чинників, що визначають поведінку людини в реаліях сьогодення, доцільним є перегляд базових доміант її формування з позицій постмодерністського світогляду. У сучасному світі людина орієнтується на свободу вибору, яка може мати і негативний

аспект. Наслідки дегуманізації призводять до занепаду суспільства, настає його саморуйнування, а отже, і саморуйнування особистості. У такому контексті індивід, особистість стає самодостатньою одиницею соціального простору, але при цьому піддається численним впливам маніпулювання ідеологічних, соціальних, інформаційних та економічних чинників, які швидко змінюються під впливом науково-технічної революції “постсучасного” світу [4, с. 153].

В епоху постмодерну зміни і кризи не сприймаються як негативне, навпаки, криза сприймається як перехід до постіндустріального чи інформаційного суспільства. Криза підштовхує до переосмислення свого місця у світі та розширення поля ідентифікаційних установок, які набувають полярних ознак – від мирного співіснування до відкритої конфронтації. На противагу модерну, який надавав пріоритетності загальному та універсальному, постмодернізм прагне приватного та локального.

Глобальна проблема суспільства постмодерну – вирішення питання підготовки соціуму до нових умов життя, що постійно змінюються, захист від негативних наслідків, формування і розвиток правової та культурної поведінки людини. У просторі постмодерну правовий та культурний простір виявився найбільш сприйнятливим об’єктом для трансформації, це безпосередньо зумовлює необхідність адаптації та самоствердження людини. Самостверджуватися людина може завдяки поведінці, яка є складним і багатогранним аспектом її суспільного буття. Модель поведінки особистості в певному соціальному контексті регламентується часто лише індивідуальними, егоїстичними, а не морально-правовими орієнтирами.

Згідно з психологічною теорією, правомірною є поведінка, яка зумовлюється саме психологічними переживаннями людини щодо сприйняття або неприйняття нею певних моральних засад суспільства, зокрема й норм держави. Проте має бути єдиний критерій правомірності поведінки людини; ґрунтуватися він, як видається, має на природно-правовому підході до розуміння правомірного й неправомірного існування людини. Як свого часу слушно відзначив Вольтер, що існують природні закони, з якими люди всього світу повинні погоджуватися, всупереч тим законам, які в них є, позаяк над ними стоїть вічне право природи [5, с. 167].

Відповідно до природно-правової теорії, будь-яка поведінка буде правомірною, якщо людина, реалізуючи свої природні права, не порушуватиме аналогічні права інших осіб. Філософською основою такого підходу є вчення про свободу як про природний стан людини та про її (людини) свободну волю. Свобода полягає в можливості робити все, що не завдає шкоди іншому. Свобода людини відповідно не може бути абсолютною, адже вона обмежена таким же станом інших людей [6, с. 92]. Це, власне, і відображає філософсько-правове розуміння постмодерном поведінки людини в концептуально-ідеалістичному аспекті. Щодо розуміння правомірної поведінки людини в нігілістичній площині постмодерну, то це є конформістська філософсько-правова концепція. Відповідно до неї поведінка людини підпорядковується новим суспільним стандартам й вимогам, а також може піддаватися психологічному тиску й маніпуляціям інших, сильніших за світоглядно-ціннісними переконаннями.

Тому важливим завданням держави є стимулювання розвитку в суспільстві морально-етичних засад у просторі правової дійсності. Своєю чергою ці моральні принципи, втілюючись через ідеї справедливості й добросовісності, виступають моральним фундаментом формування високої правової поведінки й рівня правосвідомості суспільства загалом й індивіда зокрема, що, безсумнівно, вплине на формування висококультурного правового суспільства.

Висновки. Можемо висновувати, що вплив постмодерну на поведінку людини є конструктивним і деструктивним. Відповідно до природно-правової теорії, будь-яка поведінка буде правомірною, якщо людина, реалізуючи свої природні права, не порушуватиме аналогічні права інших осіб. Філософською основою такого підходу є вчення про свободу як про природний стан людини та про її (людини) свободну волю. Свобода полягає в можливості робити все, що не завдає шкоди іншому. Свобода людини відповідно не може бути абсолютною, адже вона обмежена таким же

станом інших людей. Це власне і відображає філософсько-правове розуміння постмодерном поведінки людини в концептуально-ідеалістичному аспекті. Щодо розуміння правомірної поведінки людини в нігілістичній площині постмодерну, то це є конформістська філософсько-правова концепція. Відповідно до якої поведінка людини підпорядковується новим суспільним стандартам й вимогам, а також може піддаватися психологічному тиску й маніпуляціям інших, сильніших за світоглядно-ціннісними переконаннями.

Правова поведінка є чинником самоствердження людини в епоху постмодерну, самоідентифікує її як особистість у соціальній дійсності. Право має цінність, позаяк воно сприяє самовизначенню і самоздійсненню людини, покладає нові можливості для індивідуального та суспільного розвитку. Важливість цінності права для “постмодерної людини” та “постмодерного суспільства” беззаперечна. В умовах гіпердинамічного темпу життя, концептуального хаосу та радикального плюралізму право залишається фундаментальною цінністю для самоідентифікації, самотворення, самопрезентації та збереження самоцінності людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Щербина В. Сучасна людина як дзеркало постмодерну. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/514> (дата звернення: 22.05.2023).
2. Філософські проблеми XXI століття (2016). Монографія За заг. ред. А. І. Бойко; Передмова О. В. Кулешова. Черкаси: ФОП Гордієнко Є. І. 210 с.
3. Меньшеніна А. (2021). Постмодерн VS. постпостмодерн: можливості досягнення політичної дійсності. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін.* № 22 (30). С. 30–37.
4. Гобатенко В. (2010). Людина і суспільство в ситуації постмодерну: філософсько-політичні детермінанти. *Соціогуманітарні проблеми людини.* № 5. С. 151–166.
5. Вольтер. (2011). Кандід: філософські повісті. Переклад з французької: В. Підмогильний. За редакцією М. Терещенка; Передмова та примітки: Я. Кравець; Київ: Інститут літератури імені Тараса Шевченка НАН України; Харків: Фоліо. 410 с.
6. Романова А. Правомірна поведінка як умова самоствердження людини. *Юридичний вісник.* 2014. № 6. С. 91–95.

REFERENCES

1. Shcherbyna V. *Suchasna liudyna yak dzerkalo postmodernu*. [Modern man as a mirror of postmodernity]. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/514> (Accessed: 22.05.2023) [in Ukrainian].
2. *Filosofski problemy KhKhI stolittia*. (2016). [Philosophical problems of the 21st century] Monohrafiia Za zah. red. A.I. Boiko; Peredmova O. V. Kulieshova. Cherkasy: FOP Hordiienko Ye. I. Publ. 210 p. [in Ukrainian].
3. Menshenina A. (2021). *Postmodern VS. postpostmodern: mozhlyvosti osiahnennia politychnoi diisnosti* [Postmodern VS. post-postmodern: possibilities of understanding political reality]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*. Vol. 22. *Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin*. No. 22 (30). P. 30–37 [in Ukrainian].
4. Hobatenko V. (2010). *Liudyna i suspilstvo v sytuatsii postmodernu: filosofsko-politychni determinanty*. [Man and society in the postmodern situation: philosophical and political determinants]. *Sotsiohumanitarni problemy liudyny*. No. 5. P. 151–166 [in Ukrainian].
5. Volter. (2011). *Kandid: filosofski povisti*. [Candide: philosophical novels] Pereklad z frantsuzkoi: V. Pidmohylnyi. Za redaktsiieiu M. Tereshchenka; Peredmova ta prymitky: Ya. Kravets; Kyiv: Instytut literatury imeni Tarasa Shevchenka NAN Ukrainy; Kharkiv: FolioPubl. 410 p. [in Ukrainian].
6. Romanova A. (2014). *Pravomirna povedinka yak umova samostverdzhennia liudyny* [Lawful behavior as a condition for self-affirmation of a person] *Yurydychnyi visnyk*. No. 6. P. 91–95 [in Ukrainian].

Дата надходження: 19.04.2023 р.

LEGAL BEHAVIOR AS HUMAN SELF-IDENTIFICATION IN THE POSTMODERN ERA

The article clarifies the philosophical and legal features of legal behavior as a factor of human self-affirmation in the postmodern era. Within the limits of philosophical and legal understanding, postmodernism should be considered in two aspects: conceptual-idealistic (as a theoretical concept) and nihilistic (as a modern social reality). According to the natural law theory, any behavior will be lawful if a person, exercising his natural rights, does not violate similar rights of other persons. The philosophical basis of this approach is the doctrine of freedom as the natural state of man and his (man's) free will. Freedom consists in the ability to do everything that does not harm another. Human freedom, accordingly, cannot be absolute, because it is limited by the same condition of other people. This actually reflects the postmodern philosophical and legal understanding of human behavior in a conceptual and idealistic aspect. Regarding the understanding of lawful human behavior in the nihilistic plane of postmodernity, this is a conformist philosophical and legal concept. According to which a person's behavior is subject to new social standards and requirements, and can also be subjected to psychological pressure and manipulation by others who have stronger worldview and value beliefs.

It is concluded that legal behavior is a factor of self-affirmation of a person in the postmodern era, self-identifies him as a person in social reality. Law has value, as it contributes to self-determination and self-realization of a person, provides new opportunities for individual and social development. The importance of the value of law for "postmodern man" and "postmodern society" is undeniable. In the conditions of a hyper-dynamic pace of life, conceptual chaos and radical pluralism, law remains a fundamental value for self-identification, self-creation, self-presentation and preservation of human self-worth.

Key words: man; behavior; legal behavior; self-affirmation; self-identification; postmodern; postmodernism; right; civil society; freedom.

УДК 340.12

Альона Романова

Національний університет “Львівська політехніка”,
професор кафедри
теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
alona.s.romanova@lpnu.ua

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ТА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ – ОСНОВА СТАБІЛЬНОГО ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.085>

© Романова А., 2023

З’ясовано, що в основі української національної ідеї, серед інших чинників, лежить формування правосвідомого громадянина з правомірним вектором особистісного розвитку. Ми бачимо, що навіть в час війни українці намагаються контролювати дотримання норм права і закону. Активна діяльність усіх правоохоронних структур із забезпечення правопорядку і попередження неправомірної поведінки громадян свідчить про прагнення суспільства до правомірного, цивілізованого розвитку навіть в кризово-перехідний період існування нації.

Наголошено, що в межах конкретного суспільства люди об’єднані певною метою, національною ідеєю, правовим полем та морально-ціннісними орієнтирами. Цивілізоване суспільство прагне до постійного розвитку та вдосконалення. Важливим аспектом у цьому процесі є інтеграція у міжнародний глобалізований суспільно-правовий простір. Науково-технічний прогрес дає змогу активно розвивати соціум в тісній взаємодії між його членами.

Зазначено, що сьогодні ми знову доводимо всьому світу, що маємо право, на основі багатовікових традицій державотворення і правотворення, розвивати свою державність. Під час війни на перший план виходять проблеми воєнно-політичної сфери, що є абсолютно виправданим, адже збереження життя і здоров’я громадян, активна відсіч ворогу, міжнародна підтримка – запорука перемоги і можливості формування демократичного суспільства. Попри це, ми не повинні забувати про важливість формування майбутнього покоління українців як правосвідомих громадян зі стійким розумінням національної ідеї, етнічної належності.

Акцентовано увагу на тому, що формування правосвідомості та збереження і розвиток національної ідеї є пріоритетним завданням держави і суспільства загалом для збереження своєї самобутності, незалежності і значущості на міжнародно-правовій арені.

Важлива роль у цьому процесі належить молоді, культурній еліті, а також кожен громадянин повинен прагнути збагатити і примножити як національну спадщину свого

народу, так і його державно-правову систему через правомірну поведінку, правову культуру і високий рівень правосвідомості.

Ключові слова: правосвідомість; національна ідея; суспільство; соціальні відносини; війна.

Постановка проблеми. Протягом століть українці виборювали і боронили свою свободу, незалежність і суверенітет. Рушійною силою у нелегкому відстоюванні державності, цінностей та традицій нашого народу була національна ідея і переконання у необхідності незалежного розвитку у правовій державі.

На жаль, сьогодні ми знову доводимо всьому світу, що маємо право, на основі багатовікових традицій державотворення і правотворення, розвивати свою державність. Під час війни на перший план виходять проблеми воєнно-політичної сфери, що є цілком виправданим, адже збереження життя і здоров'я громадян, активна відсіч ворогу, міжнародна підтримка – запорука перемоги і можливості формування демократичного суспільства.

Попри це, ми не повинні забувати про важливість формування майбутнього покоління українців як правосвідомих громадян зі стійким розумінням національної ідеї, етнічної належності.

Розвиток правосвідомості громадян України під час війни залежить від консолідації суспільства, активної позиції державної влади, від повноцінного функціонування правової системи, від соціальної репрезентації правомірності і неправомірності тощо.

Важливо не допустити спотворення державно-правових ідеалів, дотримуватися ціннісно-правових орієнтирів життєдіяльності.

Аналіз дослідження проблеми. Проблемним аспектом дослідження правосвідомості та національної ідеї як основи стабільного державно-правового розвитку суспільства є нечіткість трактування змісту окресленої термінології. Для всебічного аналізу й осмислення вказаної проблематики доцільно спиратися на науково-теоретичний потенціал праць вітчизняних і зарубіжних учених-юристів, істориків, соціологів і філософів, а саме: М. Недюхи, О. Бандурки, О. Головка, О. Передерія, Ю. Ведернікова, Л. Нагорної.

Їхні наукові концепції сприяли тому, що в межах політології, соціології та антропологічної юриспруденції формується ґрунтовний підхід до розуміння морально-правових, аксіологічних особливостей розвитку національної ідеї та правосвідомості громадян конкретного державного утворення.

Мета – полягає в тому, щоб з теоретико-правового погляду проаналізувати ті питання, які найбільш дотичні до розуміння правосвідомості та національної ідеї як основи стабільного державно-правового розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу. Суспільство – це самодостатня соціальна система, основою якої є взаємини між людьми, що складаються в процесі реалізації особистих потреб кожного. Взаємини людей у межах суспільства називають соціальними. Крім окремих людей членами суспільства є їхні об'єднання: спільноти, громади, товариства та співтовариства, асоціації, союзи тощо. Окремим видом суспільства є людство – спільнота всіх людей [1].

В межах конкретного суспільства люди об'єднані певною метою, національною ідеєю, правовим полем та морально-ціннісними орієнтирами. Цивілізоване суспільство прагне до постійного розвитку та вдосконалення.

Важливим аспектом у цьому процесі є інтеграція у міжнародний глобалізований суспільно-правовий простір. Науково-технічний прогрес дає змогу активно розвивати соціум в тісній взаємодії між його членами.

Соціальні відносини зумовлюють сутнісні зв'язки, взаємозалежність структурних елементів суспільства як цілісного соціального організму, де пріоритетною є людина, її права й обов'язки,

цінності свободи та соціальної справедливості, верховенства права, а сама особистість (громадянин країни) розглядається як повноправний суб'єкт соціальної взаємодії [2, с. 188–200].

Євроінтеграційні процеси в Україні спрямовані саме на посилення соціальних відносин України з країнами-членами ЄС в межах європейської спільноти на умовах рівності, справедливості, принципу людиноцентризму та поваги до права.

Важливо пам'ятати, що в цьому процесі Україна повинна зберегти свою самобутність, національну ідентичність, вікові традиції творення держави і права. Ми маємо з чим йти у світові співтовариства. Наша культура, наука загалом, народ дали Європі і світу видатних діячів, що прославили Україну і довели світу, що ми – цивілізована держава з багатовіковими традиціями.

Правосвідомість – форма (частина) свідомості людей, яка відображає правову дійсність, репрезентує ставлення людей до права як у статичності, так і в динаміці його буття, впливає на характер поведінки людей у сфері правового регулювання суспільних відносин [3, с. 316].

Правосвідомість громадян є важливим чинником стабільності в суспільстві. Сьогодні українське суспільство потребує стабільного тилу. Якщо наші воїни доводять вірність українському народу і Україні зі зброєю в руках, то ми повинні забезпечити дотримання норм права, правопорядок, повагу до прав і свобод людини, показавши світу, що українці – правосвідома і цивілізована нація.

Правосвідомість є однією з форм суспільної свідомості. В ній відображена правова дійсність у вигляді знань про право, осмислення того, що є правом, яким воно було і яким має бути, а також у вигляді правових настанов поведінки як реакції на оцінку чинного права, діяльність правозастосовних органів [4, с. 367].

Кожен свідомий громадянин повинен формувати знання про суспільство, державу і право як основу своєї соціальної життєдіяльності. З дитинства потрібно давати знання про ключові чинники існування людей в межах держави.

В Україні формуванню правосвідомості громадян надавалася і надається значна увага. Зокрема, в школах та ЗВО вивчаються курси “Правознавство”, “Суспільствознавство”, “Історія розвитку української державності” тощо. Молоде покоління повинно прагнути до інтеграції у світову спільноту зі стійким переконанням про цінність української національної ідеї, велич української нації. Це допоможе уникнути комплексу меншовартості і сприятиме в майбутньому розвитку прагнення працювати на благо свого народу.

Національна ідея – це акумулятор прогресивних національних програм, політичних ідей, гасел, цінностей, рушій національного прогресу, основа національно-визвольних рухів, національної самосуверенізації. Національна ідея становить платформу національної ідеології, визначає теоретичні засади національної свідомості. Поряд з національною ідеєю розрізняють також термін “ідея нації”, що вбирає в себе яскравий образ перспективного майбутнього нації, що зазвичай міститься поза межами одного покоління і силою своєї притягальності та емоційного забарвлення спонукає його та наступні покоління до досягнення поставленої цілі [5].

Яскравим і трагічним водночас є приклад боротьби українців за збереження національної ідеї й ідентичності як основи державності. Побудувати правову і демократичну державу неможливо без так званого генетичного коду нації. Ми можемо бути розвиненим суспільством, але втративши свою національну самобутність легко станемо “сировинним придатком” для однієї з тоталітарних держав. Такою Україну хоче бачити держава-терорист росія. Хоча увесь світ зрозумів, що для українців слово “воля” – не пустий звук, росія намагається зламати нашу віру і національну свідомість, але вперто не хоче розуміти, що тимчасова окупація територій України – це не перемога над українським народом і Україною загалом.

Національна ідея – духовна основа життєдіяльності нації, що ґрунтується на її пріоритетах і цінностях, система соціокультурних координат, що задає їй світоглядні та цілеспрямовані орієн-

тири. У широкому розумінні національна ідея – це відчуття й усвідомлення спільності історичної долі, сприйняття нерозривності генетичного зв'язку нації, держави, особи, ідеал народу, що є узагальненим (часто інстинктивним, підсвідомим) уявленням про призначення нації та її місце в навколишньому світі. У політичному сенсі – система символів і вольовий імпульс, що виступають духовною основою національних рухів та національної самоідентифікації, стрижень національної ідеології, політичний проєкт майбутнього нації. Теоретично національна ідея – узагальнена світоглядно-методологічна позиція в концепціях державотворення, національного інтересу, безпеки тощо. Гносеологічна національна ідея відображає погляди визначних представників суспільної думки на процеси націєстановлення, державотворення, місце й роль націоналізму [6].

В основі української національної ідеї серед інших чинників лежить формування правосвідомого громадянина з правомірним вектором особистісного розвитку. Ми бачимо, що навіть в час війни українці намагаються контролювати дотримання норм права і закону. Активна діяльність усіх правоохоронних структур із забезпечення правопорядку і попередження неправомірної поведінки громадян свідчить про прагнення суспільства до правомірного, цивілізованого розвитку навіть в кризово-перехідний період існування нації.

Українська національна ідея, як і національні ідеї інших держав, – це система цінностей, що становить підґрунтя її життєдіяльності, оберігає від занепаду, окреслює духовні відмінності від інших націй. Всі передові європейські держави сформувалися на основі своїх національних ідей. Кожна з націй західного світу має свою історичну традицію, яка складалася віками. Ця традиція включає в себе спільність мови, культури, віри, особливостей менталітету, відчуття Батьківщини і т. ін. [7].

Українці прагнуть до інтеграції у європейський простір тому, що підсвідомо відчувають спорідненість у прагненні до побудови гуманного, демократичного суспільства. Спільність поглядів на побудову правової держави диктує потребу в обміні досвідом, співробітництві у стратегічних галузях суспільства. Це не означає відтік інтелектуальної еліти, навпаки, ми спостерігаємо прагнення громадян, що працюють, навчаються у ЄС повернутися до України, бути їй корисними у важкі часи. Мовиться як про оборону держави, так і про розвиток її соціально-економічної сфери.

Важливу роль у розвитку правосвідомості українського суспільства відіграє система виховання, скерована на формування громадянських якостей особистості. Саме громадянин, що дотримується правових норм, здатен стати запорукою поступального розвитку демократичної, правової держави. Правове виховання спрямоване на фіксацію у свідомості людини установок, які є своєрідними орієнтирами у повсякденному житті [8, с. 30–40].

Правове виховання громадян має відбуватися протягом усього життя. Важливо знати і розуміти свої права, свободи і обов'язки, вміти правомірно реагувати на всі нестандартні ситуації суспільного життя, розуміти суспільно-політичний курс держави. Для цього проводиться вагома робота ЗМІ, активно працюють юридичні консультації з безкоштовного надання громадянам правової допомоги, вводяться посади штатних юристів на підприємствах, установах, організаціях, обов'язками яких є, поряд з іншим, консультування працівників тощо.

Висновки. Отже, ми дійшли висновку, що формування правосвідомості та збереження і розвиток національної ідеї є пріоритетним завданням держави і суспільства загалом для збереження своєї самобутності, незалежності і значущості на міжнародно-правовій арені.

Важлива роль у цьому процесі належить молоді, культурній еліті, а також кожен громадянин має прагнути збагатити і примножити як національну спадщину свого народу, так і його державно-правову систему через правомірну поведінку, правову культуру і високий рівень правосвідомості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вільна енциклопедія Вікіпедія. (2018). *Суспільство*. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE> Суспільство.
2. Недюха М. (2018). “Суспільні відносини” та “соціальні відносини” як поняття політико-правової науки. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Вип. 2. С. 188–200.
3. Бандурка О. М., Головка О. С., Передерій О. С. (2018). Теорія держави і права : підручник. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків. 416 с.
4. Ведерніков Ю. А. (2016). Теорія держави і права : підручник. 3-є вид. перероблене і доповнене. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 480 с.
5. Вільна енциклопедія Вікіпедія. (2021). *Національна ідея*. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D1%96%D0%B4%D0%B5%D1%8F. Національна ідея.
6. Нагорна Л. П. (2020). Національна ідея. *Енциклопедія Сучасної України*. Електронний ресурс. Редколегія: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. НАН України. НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-71061>.
7. Просвіта Прикарпаття. (2020). *Про Українську національну ідею як духовний закон нації*. <http://uaprosvita.if.ua/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%83-%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%83-%D1%96%D0%B4%D0%B5%D1%8E-%D1%8F%D0%BA-%D0%B4%D1%83/>.
8. Калиновський Ю. (2016). Суспільна правосвідомість у державотворчому процесі України. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2016. № 2. С. 30-40.

REFERENCES

1. Vilna entsyklopediia Vikipediia. (2018). **Suspilstvo** [Society]. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE> Suspilstvo.
2. Nediukha M. (2018). “**Suspilni vidnosyny**” ta “**sotsialni vidnosyny**” yak **poniattia polityko-pravovoi nauky** [Society “Social relations” and “social relations” as concepts of political and legal science]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*. Vol. 2. P. 188–200.
3. Bandurka O. M., Holovko O. S., Perederii O. S. (2018). **Teoriia derzhavy i prava : pidruchnyk** [Theory of the state and law: a textbook]. *Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav*. Kharkiv. 416 p.
4. Vediernikov Yu. A. (2016). **Teoriia derzhavy i prava : pidruchnyk** [Theory of the state and law: a textbook]. 3-ye vyd. pereroblene i dopovnene. Dnipro : Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 480 p.
5. Vilna entsyklopediia Vikipediia. (2021). **Natsionalna ideia** [National idea]. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE> **Natsionalna ideia**.
6. Nahorna L. P. (2020). **Natsionalna ideia** [National idea]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Elektronnyi resurs. Redkolehiia: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy, M. H. Zhelezniak ta in. NAN Ukrainy. NTSh. K. : Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Rezhym dostupu: <https://esu.com.ua/article-71061>.
7. Prosvita Prykarpattia. (2020). **Pro Ukrainsku natsionalnu ideiu yak dukhovnyi zakon natsii** [About the Ukrainian national idea as the spiritual law of the nation]. <http://uaprosvita.if.ua/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%83-%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%83-%D1%96%D0%B4%D0%B5%D1%8E-%D1%8F%D0%BA-%D0%B4%D1%83/>.
8. Kalynovskiy Yu. (2016). **Suspilna pravovidomist u derzhavotvorchomu protsesi Ukrainy** [Public legal awareness in the state-building process of Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu*. 2016. No. 2. P. 30–40.

Дата надходження: 31.03.2023 р.

Alona Romanova
Lviv Polytechnic National University,
Professor of the Department of Theory of Law and
Constitutionalism Institute of Jurisprudence and Psychology
and innovative education at,
Doctor of Law
alona.s.romanova@lpnu.ua

**LEGAL AWARENESS AND THE NATIONAL IDEA ARE THE BASIS OF A STABLE
STATE AND LEGAL DEVELOPMENT OF SOCIETY**

It was found that the basis of the Ukrainian national idea, among other factors, is the formation of a law-abiding citizen with a legitimate vector of personal development. We see that even during the war, Ukrainians try to control compliance with the rules of law and the law. The active activity of all law enforcement structures to ensure law and order and prevent illegal behavior of citizens shows the society's desire for lawful, civilized development even in the crisis-transitional period of the nation's existence.

It is emphasized that within a specific society, people are united by a certain goal, a national idea, a legal field, and moral and value orientations. A civilized society strives for constant development and improvement. An important aspect in this process is integration into the international globalized social and legal space. Scientific and technical progress allows active development of society in close interaction between its members.

It is noted that today we once again prove to the whole world that we have the right, based on the centuries-old traditions of state formation and law-making, to develop our statehood. During the war, the problems of the military and political sphere come to the fore, which is absolutely justified, because the preservation of life and health of citizens, active repulse of the enemy, international support are the key to victory and the possibility of forming a democratic society. Despite this, we must not forget the importance of forming the future generation of Ukrainians as law-abiding citizens with a stable understanding of the national idea, ethnicity.

Attention is focused on the fact that the formation of legal awareness and the preservation and development of the national idea is a priority task of the state and society in general to preserve its identity, independence and significance in the international legal arena.

An important role in this process belongs to the youth, the cultural elite, and also, every citizen should strive to enrich and multiply both the national heritage of his people and its state-legal system through lawful behavior, legal culture and a high level of legal awareness.

Key words: legal consciousness; national idea; society; social relations; war.

УДК 340.12

Степан Сливка

Національний університет “Львівська політехніка”,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права, психології та
інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
stepan.s.slyvka@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1683-4363>

ПРАВИЛА РОЗВИТКУ КАНОНІЧНО-ПРАВОВОГО СВІТОГЛЯДУ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.091>

© Сливка С., 2023

Педагогіка однаковою не буває. Основна причина суперечливих, різних змістів науки педагогіки у методології, викладі матеріалу. Методологія науково-дидактичної думки залежить в більшості випадків від світогляду автора. У духовній педагогіці домінує канонічно-правовий світогляд. Цей світогляд формує педагогіку на онтологічній духовній основі.

Поняття “світогляд” (світобачення, світоспоглядання) німецького походження. У грецькій мові можна знайти – космологія. Усі атрибуції авторства спричинені різними тлумаченнями – від інтуїтивного бачення світу до його інтерпретації [1, с. 347]. Світогляд – це не тільки “огляд” світу, а щось набагато більше й істотніше, ніж це. Світогляд є деяким образом світу, але також і певною проекцією на світ людських переживань, прагнень, очікувань. Водночас це деяке зусилля, певна мобілізація внутрішніх ресурсів людини, спонукання й спрямування її до залученості до світу. За рівнем своєї організації світогляд може бути поділений на світовідчуття, світосприйняття й світорозуміння. Світовідчуття – це ставлення людини до світу, світосприйняття – це образ світу. А світорозуміння є тісним поєднанням світопояснення й світотлумачення. Споріднює світовідчуття, світосприйняття й світорозуміння, світоперетворення [2, с. 76, 82–84]. Крім того, світогляд має бути органічним. Це означає, що кожний повинен поміркувати і без жодного тиску прийняти певні погляди на світ. Ніхто не має права нав’язувати свій світогляд силою [3, с. 22]. Органічність підкреслює природні властивості поглядів на світ та його оцінку. Думки про природу й суспільство в ній – це закономірність людини. Людина відчуває потребу відчувати цілісність Всесвіту і своє місце у ньому.

Враховуючи вище подані особливості світогляду, у філософії існують такі дефініції: світогляд – це самовизначення людини щодо її місця у світі та взаємовідносин з ним [4, с. 569]; це сукупність вироблених узагальнених уявлень, поглядів, переконань людини про світ, саму себе, своє місце у світі та своє призначення [4, с. 184–186] та ін.

Володіючи такими поняттями про світогляд, можемо розпочати міркування про канонічно-правовий світогляд. Звичайно, при цьому слід врахувати, що існують різні типи, види світоглядів, серед них можна назвати апофатичний, катафатичний, наративний, міфологічний, релігійний, філософський і т. ін. Ми звернемо особливу увагу на канонічно-правовий світогляд.

Відправною точкою буде те, що людина є образ Божий, що відповідає катафатичному (стверджувальному) світогляду. На світ потрібно дивитися з погляду збереження і розвитку природи, з погляду блага (добра), канонічного права. Потрібно врахувати, що людина є останньою у творенні світу, тому всі закони Всесвіту визначають людську метаантропологию. Людина, як образ Божий, сприймає світ вірою, почуттями і розумом без особливої рушійної сили, оскільки це її онтологічний статус. Тому можна сформулювати таку дефініцію:

Канонічно-правовий світогляд – це наділення Вищими силами людини природним й надприродним даром інтелігбельно і сенсильно усвідомлювати себе образом Божим, який підвладний всім законам творення світу й життя у ньому та увідповідальнення за його гармонію.

Тобто *наділення* пізнавати й *увідповідальнення* за неправомірність цього пізнання є основною вимогою канонічно-правового світогляду. Розуміється, що пізнання людиною світу має межі, які є онтологічним.

Розглянемо компоненти канонічно-правового світогляду: *метафізичний дар сприйняття людиною дійсності; людина у світі як проекція вищих сил, єдиність законів Всесвіту і розвитку людини, онтологічні закони життя людини на землі, увідповідальнення людини за цілісність Всесвіту.*

Метафізичний дар сприйняття людиною дійсності є реальним. Особливий дар пізнання світу випливає з того, що людина визначається ордологічними, екзистенціальними та трансцендентальними вимірами. Ордологічний вимір потребує від людини природного розуму, тобто інтелігбельних засад, які дають їй можливість зрозуміти й організувати своє практичне життя, дар володіння собою, розумною реалізацією довколишніми природними благами, метафізичного розуміння природи дає підстави стверджувати, що людина онтологічно сприймає дійсність в ордологічному вимірі. Тут потрібний дар розуму, мудрості й особливо інтелектуальної чутливості. Ці дари Божі закладаються у кожну людину, але не кожна людина на основі цього правильно розвиває свій канонічно-правовий світогляд.

Ключові слова: світогляд; педагогіка; увідповідальнення; людина; онтологічні закони.

Постановка проблеми. Відомо що, людина у світі є проекцією Вищих сил, тобто образом Божим, мікрокосмосом, мікроприродою. І якщо вникнути глибоко в суть цього поняття, то стає зрозумілим, що людина не повинна жити для задоволення власних потреб. Власне, це задоволення відкладається на останню позицію. А первинним є підкріплення своєї Божественної проекції інтенгбельно і сентильно. Тому початковим завданням для мікрокосмосу є пізнання цього Космосу, яке повинно здійснюватися на канонічно-правових засадах. Людина як надприродне творіння має всі підстави сформувати свій канонічно-правовий світогляд з усіма наявними феноменами, незважаючи на існуючу метафізичну відстань між землею і небесами. Тобто проекція Вищих сил на землі має бути якісною, ціннісною, з канонічно-правовим баченням.

Аналіз дослідження проблеми. Здебільшого дослідження педагогічних законів здійснюється у такій літературі: В. Нестеренко, Д. Гудінг, Д. Леннокс, А. Романова.

Мета. Дослідження правил розвитку канонічно-правового світогляду.

Виклад основного матеріалу. Канонічно-правовий світогляд формує потенцію, внутрішню силу, яка може проявити себе пізніше. Ця інтелігбельна і сенсильна здатність, яка ще не цілком розвинена або не використовується, має у собі мистецькі уміння, волю стати надійною онтологічною будівлею на землі й особливо на небесах.

Ми не завжди усвідомлюємо **єдиність законів Всесвіту і розвитку людини**. Але, насправді, світ, крім людини, створювався словом. У словах була вклада логістика, закони розвитку так, що із законів попереднього дня випливали закони наступного дня. Тобто закони кожного дня містили у собі закони попереднього дня. Оскільки людина створена останньою, то вона містить у собі всі закони, створені від першого до шостого дня. Причому ці закони стосуються окремо тіла, душі, духу, вони метаантропологічні для людини. Така логіка не викликає здивування, оскільки Бог створив закони, а образ Божий отримав проекцію цих законів. Іншими словами, людина, її антропологічний розвиток регулюються законами Всесвіту, а її світогляд містить засади канонічного права від природи.

Закони Всесвіту постійно перебувають у дії. **Онтологічні закони життя людини на землі** визначають природну правомірність світогляду. Онтологічна основа канонічно-правової теорії є проста і зрозуміла – жити згідно з яскраво декларованими Богом нормами. Це означає, що абстрактні міркування людини повинні підкріплюватися реальними онтологічними цінностями, що думки є визнаним світоглядом, який дає користь життєдіяльності людині. Тобто абстрактний світогляд повинен мати реалізацію, конкретні життєві онтологічні події. Використовуючи свої феноменологічні прагнення, людина повинна створювати такі події, життєві факти, які визнаються і захищаються канонічним правом. Звичайно, будуть незреалізованими онтологічні проблеми, які здебільшого стосуються глибинного пізнання і повноти виконання обов'язку образом Божим. Якість і повнота виконання онтологічних обов'язків має вплив на індивідуальну ментальність. Тому часто можна спостерігати прояви в людей ментальних подій, які регламентуються індивідуальними канонічно-правовими нормами. Це не вигадані природні закономірності однієї людини, а реалізація математичних законів Всесвіту з різних “світів” – ордологічних, екзистенціальних і трансцендентальних. Якому “світу” надавати переваги – основна проблема правового буття.

Не слід забувати про **увідповідальнення людини за цілісність Всесвіту**. Йдеться саме про увідповідальнення, а не тільки про відповідальність. Адже увідповідальнення стосуються внутрішньої відповідальності – совісті, як метафізичної категорії. Людина повинна відчувати докори совісті тоді, коли її душа не спроможна підказати, що скоєний вчинок порушив цілісність Всесвіту. У людини з розвиненим почуттям увідповідальнення завжди присутнє переживання за те, як людина себе поводить, що говорить, які висловлює почуття й думки, тобто грішить. Увідповідальнена людина знає, що такі не канонічно-правові дії руйнують тонкі структури Всесвіту, що за це доведеться колись відповідати нам усім. Адже цілісність світогляду визначається трансцендентальним виміром, хоча певні відчуття існують й в ордологічному вимірі. Існує внутрішня позиція людини, її налаштованість на міцність світогляду. Це онтологічна вимога.

Отже, канонічно-правовий світогляд формує потенцію, внутрішню силу, яка може проявити себе пізніше. Ця інтелігібельна і сенсигібельна здатність, яка ще не цілком розвинена або не використовується, має у собі мистецькі уміння, волю стати надійною онтологічною будівлею на землі й особливо на небесах. Потенція світогляду має здатність розвивати тимчасово приховані, канонічно-правові положення завдяки певному акту. Цей акт дії, здійснення і налаштування реалізувати свої здатності міститься у правилах розвитку канонічно-правового світогляду. Ці правила змін є онтологічні, досконалі і відображають обов'язки людини як образу Божого.

Вважаємо, що основними **правилами розвитку канонічно-правового світогляду є: онтологічні, метаантропологічні, синергетичні, метанаративні, метаментальні, катафатичні, цілоспрямувальні, академічні, плекальні.**

Онтологічне правило розвитку світогляду закладене в самій природі людини, яка частково обґрунтовується мінералогією, ботанікою, зоологією. Узагальнене обґрунтування здійснює стверджувальне богослів'я, оскільки людина є вінцем творіння світу, хоча завершальний процес ще триває. Звідси й виникає віра й поклоніння, адже людина не знає свого постійного місця перебування. Онтологічно вона створена, але онтологічно її перспектива залежить від наявності і твердості віри, щирості поклоніння. Ці міркування пов'язують людину з онтологічним правилом

канонічно-правового світогляду. Адже віра й поклоніння впливає із надприродного права, а надприродне право утворюється із канонічного світогляду, з власних споглядань, не канонічної свободної волі.

Треба зрозуміти, що постулат світогляду кожне Боже творіння виконує конкретну онтологічну функцію. Тому існують онтологічні закони, закономірності, які повинні бути враховані у світогляді. Для цього необхідно дослідити ці закони і створити для себе онтологічне (одне, єдине) природне правило розвитку свого світогляду, яке ґрунтувалося б на нормах канонічного права.

Тому вважаємо, що має місце таке **правило: онтологічний канонічно-правовий світогляд забезпечується знанням і дотриманням людиною законів створення Всесвіту.**

Із правила випливає, що людина повинна споглядати на світ під кутом зору дії множини онтологічних законів творення світу протягом умовного тижня. Врахування цих законів (світла, простору і часу, рослинного і тваринного світу, Сонячної системи) відштовхує людину від якогось віртуально не природного надуманого світогляду. Тут потрібно брати до уваги єдність природи і духу, завдяки чому здійснюється онтологічна культурологізація життєдіяльного процесу.

Єдність природи і духу в людині і становить її людську сутність, дає змогу їй відокремити себе від природи (і від власної життєвої сфери) [5, с. 364]. Тобто умовно відділивши себе своїм духом від природи, людина побачить онтологічну сферу природи, яка у мікронному вигляді міститься в ній і з якою потрібно співпрацювати, здійснювати душевно-духовні відносини, не порушуючи онтологічних законів природи.

Розвиваючись за Божими законами, природа відкриває добро і могутність Бога, викликає у людини подив, вселяючи у неї благоговіння перед Богом, а не перед нею самою [6, с. 783]. Це фактично є вплив канонічно-правового світогляду на людину, а також взаємодія буття і діяльності.

Тепер стає зрозумілим: щоб здійснювати культурологічну діяльність, людина повинна дотримуватись норм діяння буття, розвивати канонічний світогляд і знати та дотримуватись меж своєї діяльності.

Видається, що онтологічне правило розвитку світогляду породило таке поняття, як **екологія світогляду**. Виходячи із поданих міркувань, будемо вважати, що *екологія світогляду – це напрям канонічно-правових досліджень, який вивчає процеси взаємодії між буттям людини і її духом, розробляє теорію онтологічного бачення світу та праведного життя у ньому*. Сьогодні поглиблюються екологічно-світоглядні кризові явища, спрощення розуміння місця людини у Всесвіті, раціональне (замість ірраціонального) споглядання на онтологію і деонтологію людського життя.

Метаантропологічне правило розвитку канонічно-правового світогляду має право на існування, оскільки людина складається з тіла, душі й духу і кожна із частин людини має самостійну природу й окрему регуляцію. Звичайно, не відкидаються природно-надприродні засади універсальності. Тому розглянемо три правила сфер набуття і розвитку світогляду: *ордологічний, екзистенціальний та трансцендентальний*, які формуються під впливом законів Всесвіту, і створені Творцем протягом шести днів. Це спільне між трьома сферами.

Беручи до уваги, що **ордологічне правило розвитку канонічно-правового світогляду** полягає в тому, що **тілесне світорозуміння є впорядкованою сферою, елементарною мораллю і позитивним правом**.

Треба мати на увазі, що, виконуючи біблійні настанови, у практичному житті людина повинна ще прислухатися до того, що вимагає суспільство, держава, оскільки тілесна сфера життєдіяльності є видимою, раціональною, що забезпечує її органічність з душею і духом. Тілесний світогляд, матеріальне життя людини є яскравою картиною природи її канонічного життя. Якщо уважно проводити спостереження, то тілесна природа містить у собі багато непізнаних таємниць, тому елементарна мораль, позитивне право намагається ці таємниці утримувати у канонічно-правових нормах. Це, зокрема, стосується і того факту, що Христос зійшов на землю у тілі. Значить, що породив своєрідний таємний елемент тілесного, ордологічного світогляду.

Світогляд є не тільки у тілі, а й у душі, в екзистенції. Екзистенція (внутрішнє буття людини) нащеплює тіло онтологічним світоглядом і утворюється душевне тіло. Душевне тіло перебуває в іншій світоглядній сфері – невидимій, але сильно дієвій. Тому канонічність екзистенціального світогляду потребує постійної підтримки, яку дають Десять заповідей Божих.

Основний зміст правила канонічного світогляду зводиться до сприймання Всесвіту під кутом зору любові, що й породжує відповідне правило: **розвиток екзистенціального канонічно-правового світогляду звершується любов'ю.**

Філософія любові, природа любові з одного боку проста – люби Бога і ближнього свого, а з другого боку – це складна духовна надприродно-правова енциклопедія, яку інтелігібельним способом передати неможливо. Однак із інтелігібельності потрібно взяти зміст існування духовного світу, сенс життя, феномен людини, безсмертя та ін. Глибина цих та інших понять виведуть людину на сенсильність як розуміння душею, серцем, що любов містить у собі надприродні таємниці, частину з яких можна відчуті і застосувати до своєї уяви про канонічно-правовий світогляд. Цей світогляд буде онтологічним, таким, який забезпечує своє обґрунтування.

Буття трансцендентального канонічно-правового світогляду інколи викликає у деяких людей сумніви про його існування. Трансцендентальний світогляд неможливо формувати без міцної віри та відчуття сили впливу надприродного права на людину.

Можна висловити думку, що розвитку **трансцендентального канонічно-правового світогляду** відповідає таке правило: **усвідомлення людиною про життя в небесних умовах має реальні перспективи, коли її всі важкості та незгоди будуть відповідати умовам промислу Божого.**

Дев'ять заповідей блаженств формують такий канонічно-правовий світогляд, внаслідок якого людина отримує духовний дар – життя у Царстві Небесному. Адже звичайне тілесне життя часто негативно налаштоване проти душі, а в той час нечистоти світу чимраз збільшуються і земне життя стає важчим. Людина, яка проявляє велику силу волі, перемагає тілесні похоті, відкидає різні спокуси, а завдяки вірі збагачується духовно і врешті-решт отримує “сертифікат” для проживання у небесній Країні. Це так заплановано Богом, це Його промисел і людина повинна про це знати. Таким способом формується канонічно-правовий світогляд.

Беззаперечним фактом є існування *синергетичного канонічно-правового світогляду*. Адже світобачення ХХІ століття має свої особливості. Часто люди перевищують свої можливості у пізнанні світу. Появляється багато суперечностей, ересей, що призводить до гріха. Рідко появляються думки, що логічно опанувати світ, його структуру, призначення та інше. Людина не повинна, оскільки для неї існують так звані “червоні лінії”. Тому у світогляді є щось особливе, таємниче. Таких залаштунків у природі багато і для людини вони умовно утворюють природно-надприродну систему.

Всесвіт – є єдиною акмеологічною універсальною системою. Система Всесвіту є *складною, вищою, абстрактною, динамічною, нестійкою, нелінійною і відкритою* [7, с. 151]. Саме у такій системі панують синергетичні процеси, які для світогляду створюють труднощі у пізнанні.

Складність системи породжує фрактальність, неповність, на основі чого людина може робити світоглядний висновок, який буде помилковим. Звичайно, причина не тільки в недосконалої людини, а й у самій обширній надприродній будові Всесвіту, його складній системі.

Вища система потребує міцної віри, позамежового способу мислення і відчуття. Це можливо збагнути, набути канонічно-правового світогляду завдяки осмисленню, що людина є образ Божий і вона повинна перебувати у вищій системі Всесвіту. Без виконання цієї умови людина скочується у тваринний світ, де синергетичні аспекти відсутні.

Треба зазначити, що синергетичний канонічно-правовий світогляд вищої системи не є мудруванням людини, а перебуває у Божественному Законі, який слід розглядати як трилогію: *закони природи, закони любові, закони блаженств.*

Закони природи – це закони, за якими розвивається світ без участі людини. Вони з'являлися кожного дня творення світу. Їхня дія синергетична, тобто самоорганізаційна і самореалізаційна.

Людина на основі цих законів створила синергетику природного права як певну теорію, опис природних явищ та зміст природних процесів. Таких теорій досить багато і вони стали методологічними для кожної природничої науки. Як наслідок синергетичний канонічно-правовий світогляд має різновиди: математичний, фізичний, ботанічний, зоологічний і т. ін. Ці світогляди утворюють гештальт природно-надприродного світогляду і за умови дотримання онтологічних законів є канонічними.

Закони любові (Десять заповідей Божих) і *Закони блаженств* (Дев'ять заповідей блаженств) утворюють новий гештальт природно-надприродного світогляду – метаантропологічний. Тут закони функціонування і розвитку людини також є синергетичними. Тобто любов і блаженство є взірцем канонічності синергетики людини: хочеш правильно жити на землі – дотримуйся законів любові, які приведуть тебе до щастя у трансцендентальному світі. Тоді про своє майбутнє не треба думати – воно настане само собою. Головне сформувані у собі канонічно-правовий світогляд під впливом природно-надприродної синергетичної теорії любові і блаженства.

Абстрактна система Всесвіту у світогляді це, власне, і є філософська, метафізична неklasична система. Її можна назвати богословською системою, яка відмінна від діалектики життя, а ґрунтується в позачуттєвій сфері споглядання. Це ірраціональність існування світоглядних догм, але які мають канонічний статус, надсенсильну сутність, що характеризується особливою практикою. Відомо, що абстрактні системи складаються з елементів, що не мають фізичних аналогів у реальному світі. Абстрактність системи Всесвіту пов'язана з духом людини, який перебуває у надприродному просторі, звідки і впливають відволікання від конкретного. Для розуму абстрактна система Всесвіту обґрунтовується синергетичним методом як самоорганізованість і самореалізованість.

Динамічна система Всесвіту впливає з того, що закони природи відображають рух, розвиток створеного світу. Тому синергетика проявляє себе власне у рухливому режимі, діяльності, зміні положення у світогляді. Відсутність динамічності у системі Всесвіту не можлива, тому світогляд містить у собі все нові відомості. Звідси й впливає потреба канонічно-правового обґрунтування світогляду через допустимі зміни у душі людини, певну ентропію, флуктуацію, навіть атракторність, що є необхідністю у формуванні світогляду. При цьому слід мати на увазі наявність синергетичного, самоорганізаційного процесу, а не інтелегібельного впорядкування пізнавальних фактів.

Специфіка *нестійкої системи* Всесвіту для канонічно-правового світогляду полягає в тому, що це феномен буття, явище постійної пульсації, навіть бурхливості. Однак нестійкість системи не порушує функціональні зв'язки в системі, але демонструє мінливість властивостей. Звичайно, нестійка система Всесвіту не виходить за межі природних законів. Аналогічно нестійкість не повинна бути шкідливою у недопустимих змінах у законах любові і блаженств. Наприклад, нестійкість може призвести до неоднорідних думок, надмірне мовчання може свідчити про невизначеність людини, здивування може породити різні теорії і т. ін. Таких явищ існує незліченна кількість і вони повинні бути доступні пізнанню для того, щоб сформувані відповідний канонічно-правовий світогляд і дефініювати необхідне синергетичне правило поведінки.

Закономірною умовою *системи Всесвіту є нелінійність*. Відомо, що нелінійність – це характеристика такого типу розвитку складного явища, за якого проміжні стани містять нові, додаткові детермінуючі фактори, внаслідок чого неоднозначність попередньої детермінації з кожним наступним етапом зростає, а водночас зменшується імовірність передбачення майбутніх станів будь-яких явищ [4, с. 141]. Таким способом ми вбачаємо у нелінійності загадки, таємниці розвитку Всесвіту. Нелінійна система тому і синергетична і не потребує для організації втручання людини. Навпаки людина може в цьому процесі створити перешкоди. Адже у нелінійності ніщо не пропадає. Процес повернення у попередній стан не однозначний, оскільки відбулося набуття нових властивостей. Такі складні, можливо, й незрозумілі природні й надприродні явища однаково є канонічними. Все відбувається згідно з законами природи, тому й метаантропологічні закони (приспособовані до цього) називаються нелінійними.

Необхідною природно-надприродною умовою існування *системи Всесвіту є її відкритість*. Подібно до математики, де є відкриті і закриті множини однорідної природи предметів невідзначеної кількості, у канонічно-правовому світогляді також існують ці поняття. Система, як множина світоглядних елементів, є відкритою, але закрита система становить таємницю для людини і є непізнаваною до певного часу, оскільки людина хоча і є надприродною, але вона лише образ Божий і не набула повноцінної подоби.

Вікіпедія твердить, що відкрита система – це система, яка перебуває в стані постійної взаємодії із своїм навколишнім середовищем. Взаємодія може набувати форми обміну інформацією та енергією. Навколишнє середовище – це сфера життєдіяльності людини, її матеріальні, душевні і духовні умови й потреби, суспільство в широкому розумінні. Тобто ми розглядаємо взаємодію Всесвіту з суспільством, де панує взаємна однозначність: кожному елементу Всесвіту відповідає один і тільки один елемент суспільства і навпаки. Можна сказати про наявність двох підсистем: земної і небесної, які мають різні потужності та різницю між ними. У світогляді важливим явищем є об'єднання та перетин цих двох підсистем. Ці явища досліджує канонічне право, яке формує глибинний, надприродний світогляд і доводить про неізолюваність, а відкритість цілої системи Всесвіту, де відбуваються синергетичні канонічно-правові процеси, зокрема самооновлення, самовідновлення, саморегуляція. Тобто людське середовище є підсистемою Всесвіту, тому людська поведінка, її світогляд мають синергетичний вплив (як позитивний, так і негативний) на небесне середовище і систему Всесвіту загалом, що й породжує відповідні правила.

До основних правил розвитку канонічно-правового світогляду належать й *метанаративні правила*. *Метанаративні правила* випливають із онтологічних літописів, описів, розповідей. Особливий інтерес становить метанаратив в критичній теорії як трансцендентальну оцінку суспільства. Критична теорія побудована на аналізі суспільства, в якому живуть образи Божі, які прагнуть повернутися у трансцендентальний світ. Тому ця теорія формує пропозиції щодо реалізації цього прагнення. Однією із таких пропозицій є метанаративне правило як трансцендентальний опис світогляду про земне життя людини.

Схиляємося до думки, що **метанаративне правило – це опис формування орієнтирів сенсигельного характеру у формі духовної енергії для надприродної плідності**.

Компонентами метанаративного правила слугують: *метаопис правила, трансцендентальні орієнтири земного життя, духовна енергія людини, надприродна плідність людини*.

Метаопис правила здійснює Священне Писання, Священне Передання, Церковне передання, Апостольське передання, Святоотцівське писання, національні канонічні концепції, Вселенські соборні ухвали та ін. Ці Божественні наративи є основними у формуванні та розвитку канонічно-правового світогляду. Фактично вони формують духовну візію наративу, висвітлюють духовну ліствицю, за допомогою якої вірянин знає свій життєвий напрям і чого насправді треба в житті уникати, яких контактів не допускати.

Трансцендентальні орієнтири земного життя містяться у самій вірі. Людина формує свій сенсигельний, почуттєвий стан так, щоб підтримувати тяжіння до набуття небесного громадянства. Віра формує не тільки правило розвитку канонічно-правового світогляду, а й видає своєрідний метанаратив – план ПДЧ (план дій до набуття членства). Цей план реалізовується через перебування у Божественному законі, де зафіксовано, що людина не живе і не вмирає для себе, вона не належить собі, бо є образом Божим. Вона за допомогою віри виробляє (можливо, й не задумуючись) такі орієнтири екзистенційного характеру, які ведуть у трансцендентальний світ. Відбувається онтологічна самореалізація людини за допомогою спрямовуючої сили духу, що в ній живе. Дух у людині молиться і цю молитву людська сенсигельність повинна відчувати. Це важливі тонкощі, які підкреслюють й підтверджують онтологічність життєдіяльності людини. Як досягнути такого стану – це сакральне мистецтво, яке виставляє високу онтологічну оцінку духовних досягнень.

Духовна енергія людини виступає як метанаратив і не допускає першості тілесному мудруванню. Лише духовне мудрування формує світоглядну енергію, яка формує відповідне правило.

Формуючи свій канонічно-правовий світогляд, людина повинна зрозуміти, що духовну енергію має Всесвіт. За допомогою тонких духовних структур Святий Дух наповнює духовною енергією образи Божі, які живуть онтологічним життям. Закон збереження духовної енергії дотримується тоді, коли люди (як образи Божі) духовно ініціюють Всесвіт, поповнюючи його новими порціями енергії. Ця дія виконується тоді, коли людина відчуває внутрішню потребу у духовній енергії, не падає духом, а зміцнюючи духовні цінності, набуває міцної життєдайної сили, вникає у внутрішні сфери природно-надприродного світогляду. Маючи канонічно-правовий світогляд, людина вже набула найглибшого рівня духовної енергії і вибрала свій онтологічний шлях життєдіяльності.

Важливою компонентою метанаративного правила є *надприродна плідність людини*, ознакою якої є ефективність створення у земному житті надприродних чеснот віри, надії і любові, які даватимуть безперечну користь у співпраці образу Божого з Богом. Ці плідні чесноти набуваються Божим даром, наявними надприродними зв'язками, плідними надприродними зусиллями, даними людині для спасіння. Надприродна плідність людини є запорукою досягнення щастя у трансцендентальному світі, що є потрібним, необхідним наслідком земного життя, плодотворними метаантропологічними зусиллями, надприродною здібністю використовувати свої сили для набуття життєдіяльної енергії в перспективі. Плідність і моральність людських вчинків ідуть поряд, але можуть відрізнятись у створенні плодів життя у великій кількості. Більшою мірою від моральності не вимагається значної дієвості у створенні чеснотних плодів для надприродного життя, але саму моральну дієвість вже можна вважати прихильницею надприродних пояснень плідності. Тут враховується і той факт, що прояв моральності є результативним також для розділення плодів, надприродної родючості зі своїми ближніми. Тобто надприродна плідність однієї людини не повинна характеризуватись егоїстичністю. Важливим є цілісність, гештальтність надприродної людської плідності для Всесвіту.

Отже, наративне правило розвитку канонічно-правового світогляду зводиться до розуміння розповіді, опису про онтологічну дійсність, визнання духовних цінностей, допустимих засобів і способів перетворення природи, олюднення людини і природи, відношення до цивілізації та багато інших напрямів налагодження діалогу з Богом. Опустити ці наративи у формуванні та розвитку світогляду ніяк не можна.

Досліджуючи *ментальне правило* розвитку канонічно-правового світогляду, слід зупинитися на понятті **метаментальність**. Річ у тім, що у ментальності є природні й надприродні аспекти. Для висвітлення канонічно-правового світогляду відчувається що природних інтерпретацій не вистачає, оскільки у понятті канонічно-правового світогляду містяться надприродні ментальні трансформації, які впливають із Старого Завіту.

Із Старого Завіту впливають ментальні архетипи як первинні надприродні образи. Це період (старозавітний) насичений ментальними розлюдненнями, люди почали нищити свій образ і образ Божий, який вони носили. Потрібно було змінити ставлення до світу, сформувати онтологічне внутрішнє напруження як ментальність. Почала зароджуватись *метатеорія*, яка мала вплив на інтелегібельну й сенсильну сфери, щоб повернути людей в бік олюднення. Зародити у них ментальний світогляд. Це зародження нової ментальності і не тільки релігійної, а також етнічної, суспільної, національної, всесвітньої. Виходячи з цього, сформулюємо дефініцію метаментальної теорії світогляду.

Будемо вважати, що **метаменталітет – це метатеорія невимовних надприродних інтелегібельних і сенсильних наративів та преславні спрагли прояви унікальних, незмінних властивостей людини, які необхідні для підтримання життєдіяльності образу Божого на земному поприщі.**

Наголосимо, що метаменталітет є надприродною програмою можливих дій, які не завжди можуть себе проявити. Це ті потенційні наддуховні наративи, які неосяжні розумом і невідчутні почуттями, а прояви можуть бути у вигляді жаги як внутрішньої душевно-духовної потреби. Людина не завжди правильно може оцінити чого вона жадає, але такий стан підкреслює, що у ній

щось є індивідуальне, вище від природно-соціального менталітету. Здебільшого надприродну спрагу слід розуміти як дар надприродного менталітету, сильну віру у надприродний стан, яку змінити неможливо. Така людина не піддається також і переконанням, оскільки це дарована, онтологічна компонента образу Божого. У земному житті метаменталітет не завжди помітний, але активно впливає на світогляд, приводить його в онтологічний стан ніби з невідомих причин. Цей світогляд є канонічно-правовий, якого слід дотримуватися.

Метаментальне правило канонічно-правового світогляду полягає в тому, що життя людини утаємничене онтологічними індивідуальними духовними налаштованостями до навколишнього середовища.

Навколишнє середовище вимагає від людини дотримання закладеної у неї надприродної духовної програми, яка є її власним метаменталітетом. Вказівники напряму земних дій людини мають різні глибинні ментальні моделі, які проявляються відповідно до метаантропологічної налаштованості свобідної волі. Тому існує метаментальне правило канонічно-правового світогляду, яке стосується образу Божого і скеровує ці дії на онтологічні моделі. Тобто метаментальних людей багато, але людина повинна вибирати тільки онтологічні, які обґрунтовує канонічне право. Кожна людина задумується над своїм життям, над тим, чи правильно вона живе і як спасти себе від можливих духовних покарань. Але не кожна людина приймає небесну тезу про те, що спасає віра, світогляд. Зокрема йдеться про катафатичний (позитивний, стверджувальний) світогляд, який постійно наповнюється новими відомостями. Це наповнення здійснюється за відповідними катафатичними правилами.

Катафатичні правила розвитку канонічно-правового світогляду впливають із євангельських чеснот: Десяти заповідей Божих і Дев'яти заповідей блаженств, які зводяться, відповідно, до двох основних метафізичних понять: любов і благодать. Тому, виходячи з цього, розглядуване правило містить два значущі компоненти як дві частини: *земне буття людини і небесні перспективи людини*. Звідси впливає відповідне правило світогляду.

Вважаємо, що **катафатичне правило розвитку канонічно-правового світогляду** відображає **таке світорозуміння, де панує реальне енергійне духовне явище, яке здатне відділити надмірну матеріальну і плотську жадібність від онтологічних потреб.**

Реальне релігійне духовне явище людина сприймає тоді, коли вона перебуває у почуттях любові. Це той стан, де сприйняття світу відбувається з позицій добра, схвальності вищих сенсильних станів. Тоді можливе зло не помічається, не відчувається його згубної дії, а вимальовується онтологічна перспектива. Фактично енергійне духовне явище забезпечує успіх у боротьбі світоглядів. Адже земне життя насичене потягами до матеріального, плотського зла, без яких можна обійтися. Тому виконання катафатичного правила потребує онтологічної благодаті, без якої самостійно справитися з різними світоглядними діями досить складно, оскільки у науці ще достатньо місця займають апофатичні (заперечувальні) правила, які впливають із земних умов буття.

У житті людину постійно переслідує мета її буття. Це переслідування часто грішне, викликає певні нарікання на свою долю, побутові умови і т. д. Тому канонічне право пропонує віряниніві спеціальні **цілеспрямувальні правила розвитку світогляду.**

Цілеспрямувальність як плановість, планомірність веде людину до конкретної мети і застерігає від побічних захоплень. Це свідоме і навіть підсвідоме прямування людини до онтологічної моделі бажання. Опанувавши собою, людина цілеспрямовано шукає бажане онтологічне буття, там, де вона є насправді – у своєму світогляді.

Цілеспрямованість відображає векторний характер людського буття. Цілеспрямована людина енергійна, рухлива, скерована на досягнення мети, навіть до руйнування власної природи [109, с. 396]. Фактично цілеспрямованість є метаантропологічною категорією і веде людину із ордологічної сфери у трансцендентальну, що є вищою доцільною метою набуття блага, здобуття щастя.

Вважаємо, що **цілеспрямувальне правило розвитку канонічно-правового світогляду** полягає в тому, **щоб людина намагалася набувати сенсильно зумовленого онтологічного вищого рівня буття у трансцендентальному вимірі.**

Стає зрозумілим, що канонічно-правовий світогляд скеровує людину до двоступеневого буття: елементарного і вищого. Кожна людина (за винятком перших людей) народилася для проживання в елементарному, тобто першому бутті. Тут формується ордологічна, екзистенціальна та трансцендентальна сфери першого буття. Цим формуванням керує світогляд, який впливає на сенсильний стан людини. Почуття людини залежать від того, що людина закладає в свою екзистенцію, яке світобачення вона сповідує. Часом, не задумуючись над цим процесом, вона може нанести собі добро або зло назавжди. Річ у тому, що в житті людини часто проявляються симптоми нехтування вищим, другим буттям, яке можна назвати надбуттям. Це, зокрема, відбувається тоді, коли вона не поділяє духовної енергії суспільства, його онтологічної інформаційності. Натомість піддається духовно отруйним впливам влади, яка про вище буття здебільшого не додумується, оскільки воно ніби далеко – у трансцендентальному майбутті, а в ордологічній дійсності треба вирішувати господарські, побутові та інші матеріальні проблеми. Тому з'являється забуття про онтологічно вищий рівень буття, неправильно посилаючись на те, що життя людині дається один раз. Але цей один раз є лише в елементарному, тимчасовому бутті. Про вище, постійне буття людина або не знає, або не хоче знати, або неспроможна знати. Все залежить від сповідання цілеспрямованого правила розвитку свого канонічно-правового світогляду.

Світоглядні питання утворюють цілу систему розумінь власних світосприйняттів. Кожна людина має право на власний погляд. Проте не кожний погляд на світ є канонічним. Тому для цього існує **академічне правило розвитку канонічно-правового світогляду**.

Множина світоглядних сфер складається із індивідуальних трансцендентальних фундаментів, абстракційних детермінантів, сутнісних символів, аналізу природно-надприродних явищ та багато інших факторів, які призводять до умоглядних узагальнень, емоційних рефлексів.

Трансцендентальні фундаменти утворюються із розуміння функціонування світу, визначення для себе природно-надприродного ядра праворозуміння, сповідання нарративних ідейних світоглядних переконань та ін. Тобто трансцендентальний фундамент дає відповідь на запитання: від чого відштовхується людина в своїх духовних проблемах, які закони розвитку світогляду є переконливими і яка методика опановує людиною у визначенні своєї онтологічної перспективи. Для цього існують різні абстракційні детермінанти, які формує філософія права та канонічне право. Під впливом цих детермінантів людина мимовільно визначає для себе різні сутнісні символи. Це відображається у її колекції, захопленнях, уподобаннях. Звичайно, володіючи знаннями про ці символи, людина заглиблюється в аналіз природно-надприродних явищ природи, суспільства, держави, що і визначає трансцендентальний фундамент, який скеровує людину у вище буття.

Із кожної світоглядної сфери можна вивести певне правило розвитку бачення світу. Будемо намагатися знайти найбільш універсальне таке правило, яке є академічним.

Маємо переконання в тому, що **академічне правило розвитку канонічно-правового світогляду формується так: у діалектичному світобаченні унормування почуттєво-правових абстракцій реалізуються вибором аргументованих канонічно-сутнісних метанаративів**.

Людина мимовільно формує у своїй діалектичній сенсильності спектр, умовну мозаїку фактів для уявлення про цілісний світ. Ці дрібні спостереження в результаті визначають світогляд людини, хоча в цих діях містяться й хибні елементи, сумнівні висновки. Тому утворювана сенсильна система про світ потребує не тільки стартового, а й поточного нормування. Унормування абстракцій є академічним процесом, який ґрунтується на природно-надприродних нормах, звичаєвому праві, метафізичних абстракціях. Для канонічно-правового світогляду необхідне унормування на основі канонічного права, на міцній вірі. На основі канонічного права, віри у людини формуються світоглядні нарративи. Наявність цих нарративів зумовлена аргументацією вибору однієї з існуючих світоглядних каноністик, які здебільшого відображають певну конфесію чи віру взагалі. Вибрана аргументація буде сутнісною для конкретної людини і зумовлюватиме сповідане академічне правило світогляду.

Плекальне правило розвитку канонічно-правового світогляду впливає із культурологічних засад життєдіяльності. Адже культура – це результати діяльності людини, в цьому випадку духовно-моральної, яка визначає відповідну систему поглядів, яку потрібно всіляко розвивати і наближувати до онтологічності.

Духовно-моральна система поглядів на світ має свою природу і джерело. Зокрема, природа поглядів ніби закодована у душі людини, в її серці, а джерело – у вродженій справедливості. Перед людиною існує завдання – розвивати подаровані духовно-моральні компоненти протягом всього життя. Звідси й впливає почуття плекальності у культурології.

Відомо, що синонімами слова плекання є виношування, вирощування, леліання. Ідеться про дбайливе ставлення до набуття моральних почуттів, які визначають світоглядну поведінку людини. Плекання морального світогляду, етичних поглядів починаються із періоду годування дитини груддю. Цей процес насичений любовним переданням збережених в пам'яті, серці матері погляду на життя, виношування думки про щасливу долю, розвиток родинних моральних настанов та ін.

Можна зробити висновок, що **плекальне правило розвитку канонічно-правового світогляду** полягає в тому, що **людина перебуває у постійному й дбайливому процесі доповнення онтологічних поглядів у земному світі та вищого буття у метафізичному світі.**

Земне життя людини мимовільно скеровує її до пізнання світу, набуття певного правового світогляду. Набуття здійснюється на основі дошкільних і шкільних відомостей шляхом виховання. У дорослому віці людина доповнює свій шкільний правовий світогляд новими відомостями про світ. Цей процес вона здійснює впродовж всього життя, тобто постійно. Але набуття світогляду повинно здійснюватися під контролем канонічного права, оскільки онтологічним є перехід у вище буття, а дотримання поглядів, які випливають із суспільних та державних наративів, не достатньо для канонічності. Потрібно переглядати набутий світогляд з позицій церковних наративів і самостійного піклування про цей процес. У результаті ми отримуємо плекання канонічно-правового світогляду, що є обов'язковою вимогою. Плекання любов'ю до всього світоглядного визначає життєву позицію людини про реальну надприродність. За допомогою вищих трансцендентних сил існує зв'язок земного світу з метафізичним світом. У цьому зв'язку перебуває й людина. Вплив трансцендентних сил на людину відбувається ефективно тоді, коли вона володіє вищою сенсильністю і канонічністю. Для цього необхідна вища ступінь любові і дбайливе плекання свого світогляду. Онтологічний правовий світогляд немислимий без уявлення себе в метафізичному світі.

Отже, правила розвитку канонічно-правового світогляду беруть початок з пізнання себе як мікровсесвіту. Порівняння, зіставлення мікровсесвіту і Всесвіту потребує, щоб інтелект людини прислухався до природи. У цьому прислуханні виникають прогалини, які допомагає бачити і виправляти: освіта, педагогіка. З'являються світоглядні судження про потребу канонічно-правового життя. Нехтування цим висновком призводить до викривлення людської природи через її канонічно-правовий світогляд. Зрозумілі й ті таємниці канонічно-правового світогляду, те проникливе самоспоглядання, сповідує ту герменевтику світогляду, яку дозволяють її надприродні сили. Варто зауважити, що канонічно-правовий погляд на світ у діалектиці є єдиним, який сприяє набуттю онтологічного наративу метафізичних діянь людини як надприродної особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Європейський словник філософій (2011): Лексика перекладностей. Пер. з фр. Багатотомне видання. Т. 2. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 488 с.
2. Нестеренко В. Г. (1995). Вступ до філософії: онтологія людини: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. Г. Нестеренко. К.: Абрис, 336 с.
3. Гудінг Д., Леннокс Д. (2003). Світогляд: для чого ми живемо і яке наше місце в світі. Пер. англ. і рос. М. Жуколюка. Багатотомне видання. Том перший. К. УБТ, 416 с.
4. Філософський енциклопедичний словник (2002). / за ред. В. І. Шинкарука. К.: Абрис, 744 с.

5. Петрушенко В. (2011). Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції. Львів: “Магнолія 2006”, 352 с.
6. Ринікер Ф., Майер Г. (1999). Библиейская энциклопедия Брокгауза: [пер. с нем. В. Иванова и др.] / Под ред. В. Цорна / Ф. Ринікер, Г. Майер. Кременчуг: Християнська зоря, 1120 с.
7. Сливка С. С., Романова А. С. (2018). Філософія права: навчальний посібник / С. С. Сливка, А. С. Романова. Вид. 3-є, перер. і доповн. Львів: Ліга-Прес, 316 с.

REFERENCES

1. Yevropeyskiy slovnyk filosofii: [European dictionary of philosophies] Leksyka perekladnostei. Per. z fr. Bahatotomne vydannia. T. 2. K.: DUKh I LITERA, (2011). 488 p.
2. Nesterenko V. H. Vstup do filosofii: ontolohiia liudyny: [Introduction to philosophy: human ontology] navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyykh uchbovykh zakladiv // V. H. Nesterenko. K.: Abrys, (1995). 336 p.
3. Hudinh D., Lennoks D. Svitohliad: dlia choho my zhyvemo i yake nashe mistse v sviti. [Worldview: what we live for and what is our place in the world] Per. anhl. i ros. M. Zhukoliuka. Bahatotomne vydannia. Tom pershyi. K. UBT, (2003). 416 p.
4. Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]// za red. V. I. Shynkaruka. K.: Abrys, (2002). 744 p.
5. Petrushenko V. Filosofskiy slovnyk: terminy, personalii, sententsii. [Philosophical dictionary: terms, personalities, maxims] Lviv: “Mahnoliia 2006”, (2011). 352 p.
6. Rynyker F. Maier H. Bybleiskaia entsyklopedyia Brokhauza: [Brockhaus Bible Encyclopedia] [per. s nem. V. Yvanova y dr.] / Pod red. V. Tsorna // F. Rynyker, H. Maier. Kremenchuh: Khrystyianska zoria, (1999). 1120 p.
7. Slyvka S. S., Romanova A. S. Filosofii prava: [Philosophy of law] navchalnyi posibnyk/ S. S. Slyvka, A. S. Romanova. Vyd. 3-ie, perer. i dopovn. Lviv: Liha-Pres, (2018). 316 p.

Дата надходження: 01.05.2023 р.

Stepan Slyvka

Lviv Polytechnic National University,
Professor of the Department of Theory and Philosophy
of Law and Constitutionalism
Institute of Law, Psychology and Innovative Studies
Doctor of Law, Professor

RULES FOR THE DEVELOPMENT OF THE CANONICAL LEGAL OUTLOOK

Pedagogy is not the same. The main reason for the contradictory, different contents of the science of pedagogy in the methodology, presentation of the material. The methodology of scientific and didactic thought depends in most cases on the worldview of the author. In spiritual pedagogy, the canonical-legal worldview dominates. This worldview forms pedagogy on an ontological and spiritual basis.

The concept of worldview (worldview, worldview) is of German origin. In the Greek language you can find – cosmotheory. All attributions of authorship are caused by different interpretations – from an intuitive vision of the world to its interpretation [1, p. 347]. a worldview is not only an “overview” of the world, but something much bigger and more essential than that. A worldview is a certain image of the world, but also a certain projection of human experiences, aspirations, and expectations onto the world. At the same time, it is a certain effort, a certain mobilization of a person’s internal resources, prompting and directing him to be involved in the world. According to the level of its organization, worldview can be divided into worldview, worldview, and worldview. World perception is a person’s attitude to the world, world perception is an image of the world. And world understanding is a close combination of world explanation and world interpretation. Relates world perception, world perception and world understanding, world transformation [2, p. 76, 82–84]. In addition, the outlook

should be organic. This means that everyone should consider and without any pressure to accept certain views on the world. No one has the right to impose his worldview by force [3, p. 22]. Organicity emphasizes the natural properties of views on the world and its assessment. Thoughts about nature and society in it are a regularity of a person. Man feels the need to feel the integrity of the universe and his place in it. Taking into account the above features of worldview, the following definitions exist in philosophy: worldview is a person's self-determination regarding his place in the world and his relationship with it [4, p. 569]; it is a set of developed generalized ideas, views, beliefs of a person about the world, himself, his place in the world and his purpose [4, p. 184–186] and others. Possessing such concepts about the worldview, we can start thinking about the canonical-legal worldview. Of course, it should be taken into account that there are different types of worldviews, among them apophatic, kataphatic, narrative, mythological, religious, philosophical, etc. We will pay special attention to the canonical legal worldview.

The starting point will be that man is the image of God, which corresponds to the cataphatic (affirmative) worldview. You need to look at the world from the point of view of the preservation and development of nature, from the point of view of good (good), canonical law. It should be taken into account that man is the last in the creation of the world, therefore all the laws of the universe determine human meta-anthropology. Man, as the image of God, perceives the world by faith, feelings and reason without a special driving force, since this is his ontological status. Therefore, the following definition can be formulated:

The canonical-legal worldview is the endowment by the Higher Powers of man of the natural and supernatural gift of intelligibly and sensibly realizing oneself in the image of God, who is subject to all the laws of creation of the world and life in it and responsibility for its harmony.

That is, the empowerment to know and the responsibility for the illegality of this knowledge is the main requirement of the canonical-legal worldview. It goes without saying that human knowledge of the world has ontological limits.

Let's consider the components of the canonical-legal worldview: the metaphysical gift of human perception of reality; man in the world as a projection of higher forces, the unity of the laws of the universe and human development, ontological laws of human life on earth, man's responsibility for the integrity of the universe.

The metaphysical gift of human perception of reality is real. The special gift of knowing the world stems from the fact that a person is defined by ordological, existential and transcendental dimensions. The ordological dimension requires a natural mind from a person, i.e. intelligible principles that give him the opportunity to understand and organize his practical life, the gift of self-control, intelligent realization of the surrounding natural goods, a metaphysical understanding of nature gives grounds for asserting that a person ontologically perceives reality in the ordological dimension. The gift of reason, wisdom and especially intellectual sensitivity is needed here. These gifts of God are placed in every person, but not every person correctly develops his canonical-legal worldview on the basis of this.

Key words: worldview; pedagogy; responsibility; man; ontological laws.

УДК 340.12

Антоніна Токарська

Національний університет “Львівська політехніка”
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Інституту права, психології та інноваційної освіти
доктор юридичних наук, професор,
antonina.s.tokarska@lpnu.ua

Маркіян Добрянський

Національний університет “Львівська політехніка”,
Студент Інституту права, психології та інноваційної освіти

ФІЛОСОФІЯ ЗАКОНУ, ЯКИЙ НЕ ДІЄ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.104>

© Токарська А., Добрянський М., 2023

Актуальність дослідження полягає у дослідженні негативних тенденцій реальної дійсності в житті українського суспільства на фоні міжнародного авторитету нашої держави.

Розглянуто проблематику не до кінця ефективної дії права в період воєнного стану та невідповідності наявних механізмів захисту прав і свобод людини потребам громадян.

Зроблено огляд обмежень, які були запроваджені під час дії правового режиму воєнного стану. Акцентовано увагу на незбалансованості розподілу у суспільстві ролі парламентсько-президентської моделі взаємодії всіх гілок влади: Президента, Ради національної безпеки і оборони, а також Кабінету Міністрів України з метою правового регулювання суспільного життя в Україні.

Дослідження виконане на основі проведеного соціологічного опитування з метою визначення оцінки правової ідеології воєнного стану (128 осіб).

Виокремлено наявні законодавчі колізії, наявні у сфері обмеження права на свободу слова і безпеки.

Ключові слова: воєнний стан; захист прав і свобод; негативні тенденції у правовій реальності; російська агресія; правовий режим.

Аналіз дослідження проблеми. Майже повна відсутність ґрунтовних досліджень із зауваженої проблематики поки що не призводить до можливості формування комплексної оцінки суспільно-правової ситуації в державі. Відсутні комплексні філософсько-правові дослідження авторитетних вчених. У зв'язку з тим, що правове регулювання суспільних відносин під час воєнних дій було здебільшого юридико-теоретичним предметом дослідження для українського наукового кола впродовж всього існування вітчизняної юридичної науки, на сучасному етапі ця тема наукового дослідження є лише фрагментарно аналізованою різними експертами. Україна зіткнулася з російською агресією ще у 2014 році, внаслідок чого було прийнято низку законодавчих актів, таких як: “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на окупованих територіях”, “Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо осбли-

вого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції”, Заява Верховної Ради України “Про відступ України від окремих зобов’язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод” та ін. Саме з початком повномасштабного російського вторгнення на всій території України було запроваджено правовий режим воєнного стану та встановлено певні обмеження прав і свобод людини, а також змінено режим функціонування органів державної влади. Також було розширено їх компетенцію. Внаслідок того, що російська агресія триває, це зумовлює постійні внесення змін у законодавство. Вважаємо, що українські науковці доволі мало уваги присвячують дослідженню ефективності дії правового регулювання під час воєнного стану, а також дослідженню законності та обґрунтованості обмежень прав і свобод українських громадян, а також військовослужбовців. Здебільшого ці теми висвітлюються лише в засобах масової інформації. Саме це і зумовило підстави для проведення дослідження.

Метою статті є визначення на підставі вивчення громадської думки проявів порушення органами державної влади та їх посадовими особами приписів чинного законодавства, а також прояви зловживання правом під час військового протистояння нашої держави агресорові. Крім того, вбачаємо потребу осмислення проведеного соціологічного дослідження з метою визначення суспільної думки в молодіжному середовищі щодо стану функціонування правової системи України, ефективності роботи державних органів.

Аналіз дослідження проблеми. Досягнення таких результатів: з’ясування стану функціонування медіасфери в період дії воєнного стану, а також законодавчих підходів щодо реалізації права громадян України на доступ до інформації, а також виявлення порушень у цій сфері; визначення обґрунтованості та відповідності законодавству встановленого Кабінетом Міністрів України обмеження свободи слова, а також запобігання як прямих, так і побічних наслідків дії такої заборони.

В процесі наукового дослідження використано аксіологічний та антропологічний методи, а також такі загальнонаукові методи наукового пізнання, як теоретичні (метод аналізу та синтезу; індукції та дедукції), так і емпіричні (порівняльний метод та метод опитування). Крім того, застосовано спеціально-юридичні методи: конкретно-соціологічний метод дослідження та метод контент-аналізу.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний авторитет України у світовому вимірі від часу вияву глибоких духовних, патріотичних, національно зрілих інститутів її громадян сутнісно зріс. З’явилося європейське визнання нашої держави, яке докорінно змінило геополітичну ситуацію, яку відомий сучасний авторитетний мислитель Нассім Талеб оцінив як здобуту світову “кисецентричність”. Аксіологічно вартісні риси нашого народу стали надбанням і “відкриттям” для демократичної Європи та всього світу. Однак загострення проблем у нашій державі зі зрозумілих причин поки що ускладнює утвердження авторитетного місця серед європейських держав. Шлях до демократії не простий.

Запровадження правового режиму воєнного стану 24 лютого 2022 року ще більше знизило рівень функціонування демократичних інституцій в Україні. Наша держава зіткнулася не лише із зовнішніми викликами та загрозами (з боку держави-агресора), але і з внутрішніми. Останні, на наш погляд, не виникли винятково внаслідок воєнних дій, а були зумовлені наявністю системних антропологічних проблем у сфері здійснення та реалізації державної влади; правового регулювання у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина, а також спричинені відсутністю ефективних наглядових механізмів за станом їх дотримання.

Знаковим для сьогодення є посилення ролі Президента України в суспільному житті українського суспільства і на міжнародній арені. Також значно зросла питома вага Ради національної

безпеки й оборони (далі – РНБО) України. Зазначений орган прийняв низку рішень, якими було запроваджено санкції щодо фізичних та юридичних осіб Російської Федерації. Окрім того, РНБО затвердила певні обмеження здійснення телетрансляції в період воєнного стану. Постановами Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) було врегульовано порядок реалізації низки прав і обов'язків громадянами України. В дослідженні вважаємо за необхідне детально розглянути запроваджені обмеження щодо законності та реалізації рішень державних органів, спираючись на проведені результати опитування студентів ІІІО (кількість анкет – 128).

Silent enim leges inter arma – цей латинський афоризм належить Цицерону (його промова “Про Мілона”), що означає, “закони мовчать під час війни” [1]. Для сучасного українського суспільства він став як ніколи актуальним після початку повномасштабного російського вторгнення. На жаль, український народ щодня стикається з проявами нівелювання правових цінностей та ефективності права в повсякденному житті. Такий стан справ спричинений як внаслідок жорстокості російських окупаційних військ, так і безпосередньо залежить від діяльності органів державної влади України (що має свій прояв у недотриманні принципу верховенства права). Такий стан оцінило 80 % реципієнтів.

У ч. 2 ст. 3 Конституції України (далі – КУ) закріплено положення: “Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави” [2]. Ст. 5

КУ визначає, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Основним Законом передбачено, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6) [2]. Також у КУ у ст. 8 закріплено принцип верховенства права.

В Україні в період незалежності, починаючи з 1991 року, почався період трансформації форми правління та організації здійснення державної влади, заснованої на демократичних засадах. Однак досягти достатнього рівня демократизації суспільного життя та побудови правової держави не вдалося і до сьогодні. Російсько-українська війна посилила роль і вагу Президента. Характерним є зростання впливу РНБО на суспільне життя в країні. РНБО є координаційним органом з питань національної безпеки й оборони при Президентові України. Її основним завданням є здійснення координації і контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної оборони (ч. 2 ст. 107 Конституції України) [2]. Головою РНБО є Президент, який формує персональний склад цього органу. Таким чином, діяльність РНБО, на нашу думку, створює до певної міри колізію: за формування персонального складу відповідає Президент України, а до складу РНБО за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України. Ці посадові особи відповідно до КУ (ст. 106) призначаються на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України. Компетенція РНБО визначена Конституцією та спеціальним Законом України від 5 березня 1998 року №183/98-ВР “Про Раду національної безпеки і оборони України” [3].

Доволі тривожним для функціонування демократичних інституцій в Україні є рішення РНБО від 18 березня 2022 року “Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану”, затверджене указом Президента № 152/2022, яким його введено у дію. Це рішення передбачає об'єднання усіх загальнонаціональних телеканалів, програмне наповнення яких складається переважно з інформаційних та/або інформаційно-аналітичних передач на єдиній інформаційній платформі стратегічної комунікації – цілодобовому інформаційному марафоні “Єдині новини #UAразом” [4]. Голова незалежної медійної ради медіаексперт Отар Довженко в інтерв'ю ВВС виголосив ідею про запровадження єдиного телемарафону. Він вказав, що на етапі його створення враховано потреби суспільства. Однак з часом медійний захід втратив свою актуальність і, за словами Довженка: “з певного моменту марафон став задовольняти насамперед потребу влади в

тому, щоб каналізувати інформацію і тримати під контролем наймасовіший традиційний вид медіа – телебачення” [5]. Запровадження телемарафону звузило рамки свободи слова: адже інші телеканали втратили можливість альтернативного транслявання власного контенту, а отже, й опозиційної точки зору щодо діяльності окремих інститутів влади. Не було надано змоги долучитися до транслявання єдиного телемарафону, зокрема, телеканалам: “Прямий”, “5 канал” та “Еспресо”. Хоча 15 липня 2022 року адміністрація державної служби спеціального зв’язку та захисту інформації України дала письмову відповідь на електронну петицію, в якій містився заклик до відновлення телетрансляції каналу “Еспресо” із приписом: “За інформацією, наданою Концерном радіомовлення, радіозв’язку та телебачення (далі – Концерн РРТ), 3 та 4 квітня 2022 року технічними службами Концерну РРТ на виконання рішення РНБО було здійснено перемикання (перекомутацію) ефірного мовлення (цифрового ефірного та супутникового) телеканалів телеорганізацій “Телерадіокомпанія “НБМ” (логотип “5”), “Голдберрі” (логотип “Еспресо”), “Телеканал “ПРЯМИЙ” (логотип “Прямий”) на мовлення каналу “Рада”. Після такого перемикання доступ до інформаційного марафону “Єдиніновини#UAразом” мали і мають всі телеканали будь-якої форми власності” [6]. Наприкінці відповіді зазначено, що згадані вище телеканали на рівні з іншими мовниками мають технічну можливість мовлення у цифровому ефірі в рамках єдиного телемарафону, а брати чи не брати участь у ньому залежить від рішення органів управління цих телеканалів [6].

На наш погляд, виняткове транслявання телемарафону новин є посяганням на свободу слова і спричиняє негативний вплив на стан прав і свобод людини та громадянина, а саме: порушує право на отримання інформації. У цьому спостерігається намагання влади обмежити населення України у доступі до різних джерел інформації з метою т. зв. “відсіювання” негативних для провладної верхівки подій та фактів. Запровадження обмежувальних заходів у сфері телемовлення, безперечно, є негативним явищем у демократичному суспільстві і не може бути виправдано інтересами національної безпеки України.

Через законодавчі прогалини опозиційний депутат позбавляється можливості брати участь у засіданнях Верховної Ради України, що негативно позначається на функціонуванні інституту опозиції в Україні.

Неоднозначним досі залишається інформування громадськості про загрозливі наміри російського військово-політичного керівництва. Незважаючи на численні повідомлення всесвітньо відомих засобів масової інформації про ймовірність повномасштабного російського вторгнення на територію України, які почали з’являтися ще наприкінці листопада – початку грудня 2021 року, звернення, в якому містилась би інформація про реальну загрозу нападу, не було. Зазначені дії суперечать положенням низки законодавчих актів: Конституції України, (ст. 3) Закону України “Про інформацію”, Кодексу цивільного захисту України, Закону України “Про доступ до публічної інформації”.

Принципи здійснення державної політики у сферах національної безпеки й оборони закріплені у ст. 8 Закону України “Про національну безпеку України”. Відповідно до ч. 1 цієї статті: “Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку...” [8]. Згідно з ч. 2 ст. 8 до основних принципів державної політики у сферах національної безпеки й оборони віднесено: 1) принцип верховенства, підзвітності, законності, прозорості та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони та застосування сили; 2) дотримання норм міжнародного права та ін. [8].

У ст. 29 Закону України “Про інформацію” закріплено: поширення інформації з обмеженим доступом є правомірним, якщо вона є суспільно необхідною, тобто є предметом суспільного інтересу. Однак законодавець зазначає, що право громадськості знати цю інформацію повинно переважати потенційну шкоду від її поширення [9]. Також ця стаття розкриває сутність предмета суспільного інтересу, до якого, зокрема, належить інформація, яка свідчить про загрозу державному

суверенітету, територіальній цілісності України... Таким чином, існування реальної загрози повномасштабного наступу російських збройних сил можна віднести до інформації, яка є суспільно необхідною. Вже у грудні 2021 року в іноземних ЗМІ містилися дані про можливі напрямки наступу росіян. Тобто державні органи, що відповідають за реалізацію державної політики у сфері цивільного захисту населення мали вжити заходів для оповіщення населення та забезпечення, принаймні добровільної евакуації цивільного населення з територій, де існувала висока загроза просування російських військових з'єднань. Натомість через незрозумілі дії вищезгаданих державних органів та посадових осіб могли б зменшити число жертв злочинного нападу.

Кодексом цивільного захисту України передбачено, що одним із засадничих принципів цивільного захисту є принцип гласності, прозорості, вільного отримання та поширення публічної інформації, крім обмежень, встановлених законом [10]. Цим Кодексом закріплено принцип гарантування та забезпечення державою конституційних прав громадян на захист життя, здоров'я та власності, а також виконання у воєнний час норм міжнародного гуманітарного права [10]. Кодекс (залежно від характеру походження подій, що можуть зумовити виникнення надзвичайних ситуацій на території України), визначає, що існують також воєнні надзвичайні ситуації. До інформації з питань цивільного захисту Кодексом віднесено відомості про надзвичайні ситуації, що прогноуються або виникли, з визначенням їх класифікації, меж поширення і наслідків, а також про способи та методи захисту від них [10].

Висновки. Відповідно до ч. 2 ст. 31 Кодексу: “Органи управління цивільного захисту зобов’язані надавати населенню через засоби масової інформації оперативну та достовірну інформацію, зазначену в частині першій цієї статті, а також про свою діяльність з питань цивільного захисту, у тому числі в доступній для осіб з вадами зору та слуху” [10].

Заслуговує на увагу Закон України “Про доступ до публічної інформації” від 11 січня 2011 року. Вважаємо за доцільне акцентувати увагу на положенні ч. 5 ст. 16 цього законодавчого акта, яким на розпорядників інформації покладається обов’язок невідкладно оприлюднювати будь-яку інформацію про факти, що загрожують життю, здоров’ю та/або майну осіб, і про заходи, які застосовуються у зв’язку з цим [12].

Окрім того, ст. 4 Закону України “Про національну безпеку” передбачено, що сектор безпеки й оборони України підлягає демократичному цивільному контролю. Визначення цього поняття наявне у п. 5 ч. 1 ст. 1 вищезгаданого закону і під ним слід розуміти: “комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки і оборони та інших органів, діяльність яких пов’язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України” [8]. Прозорість органів сектору безпеки і оборони, вочевидь, є однією з нагальних потреб українського суспільства в період повномасштабного російського вторгнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Inter arma enim silent leges. Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Inter_arma_enim_silent_leges.
2. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 5 березня 1998 року № 183/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. Ст. 237.
4. Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-22#Text>.

5. Телемарафон: як він змінює українське суспільство та медіаринок. *BBC NEWS України*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64112594>.
6. Еспресо, Прямий та 5 канал не вимкнули з цифрового ефіру, а перемкнули на канал Рада. У Держспецзв'язку відповіли на петицію. *Детектор медіа*. URL: <https://detector.media/infospace/article/202591/2022-09-06-espreso-pryamyu-ta-5-kanal-ne-vymknuly-z-tsyfrovogo-efiru-a-peremknuly-na-kanal-rada-u-derzhspetszvyazku-vidpovily-na-petytsiyu/>.
7. Про деякі питання організації роботи Верховної Ради України дев'ятого скликання під час проведення восьмої сесії в умовах дії воєнного стану: Постанова Верховної Ради України від 6 вересня 2022 року № 2558-IX.
8. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст. 241.
9. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
10. Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 року № 5403-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 34-35. Ст. 458.
11. An interview with Ukrainian President Volodymyr Zelensky. *The Washington Post*. URL: <https://www.washingtonpost.com/national-security/2022/08/16/zelensky-interview-transcript/>.
12. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.
13. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250.

REFERENCES

1. Inter arma enim silent leges. Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Inter_arma_enim_silent_leges.
2. The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. No. 30. Art. 141.
3. About the National Security and Defense Council of Ukraine: Law of Ukraine dated March 5, 1998 No. 183/98-VR. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1998. No. 35. Art. 237.
4. Regarding the implementation of a unified information policy under martial law: the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated March 18, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/ylaws/show/n0004525-22#Text>.
5. Telethon: how it changes Ukrainian society and the media market. *BBC NEWS of Ukraine*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64112594>.
6. Espresso, Pryamy and channel 5 were not switched off from the digital airwaves, but switched to the Rada channel. The State Intelligence Service responded to the petition. Media detector. URL: <https://detector.media/infospace/article/202591/2022-09-06-espreso-pryamyu-ta-5-kanal-ne-vymknuly-z-tsyfrovogo-efiru-a-peremknuly-na-kanal-rada-u-derzhspetszvyazku-vidpovily-na-petytsiyu/>.
7. On some issues of organizing the work of the Verkhovna Rada of Ukraine of the ninth convocation during the eighth session under martial law: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated September 6, 2022 No. 2558-IX.
8. On the national security of Ukraine: Law of Ukraine dated June 21, 2018 No. 2469-VIII. Verkhovna Rada information. 2018. No. 31. Art. 241.
9. About information: Law of Ukraine dated October 2, 1992 No. 2657-XII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1992. N. 48. Art. 650.
10. Civil Protection Code of Ukraine dated October 2, 2012 No. 5403-VI. Verkhovna Rada information. 2013. No. 34–35. Art. 458.
11. An interview with Ukrainian President Volodymyr Zelensky. *The Washington Post*. URL: <https://www.washingtonpost.com/national-security/2022/08/16/zelensky-interview-transcript/>.
12. On access to public information: Law of Ukraine dated January 13, 2011 No. 2939-VI. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2011. No. 32. Art. 314.
13. On the legal regime of martial law: Law of Ukraine dated May 12, 2015 No. 389-VIII. Verkhovna Rada information. 2015. No. 28. Art. 250.

Дата надходження: 20.01.2023 р.

Антоніна Токарська, Маркіян Добрянський

Antonina Tokarska

Lviv Polytechnic National University,
Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Theory of Law and Constitutionalism
Institute of Law, Psychology and Innovative Education
antonina.s.tokarska@lpnu.ua

Markiyan Dobryanskyi

Lviv Polytechnic National University,
student
Institute of Law, Psychology and Innovative Education

THE PHILOSOPHY OF A LAW THAT DOESN'T WORK

Abstract. The relevance of the study lies in the study of negative trends of real reality in the life of Ukrainian society against the background of the international authority of our state.

The problems of not fully effective operation of the law during the period of martial law and the inconsistency of the existing mechanisms for the protection of human rights and freedoms to the needs of citizens were considered.

An overview of the restrictions that were introduced during the legal regime of martial law was made. Attention is focused on the unbalanced distribution of the role of the parliamentary-presidential model of interaction of all branches of government in society: the President, the National Security and Defense Council, as well as the Cabinet of Ministers of Ukraine for the purpose of legal regulation of public life in Ukraine. The research was carried out on the basis of a sociological survey conducted in order to determine the assessment of the legal ideology of martial law (128 people).

Existing legislative conflicts in the sphere of restriction of the right to freedom of speech and security are highlighted.

Key words: martial law; protection of rights and freedoms; negative trends in legal reality; Russian aggression; legal regime.

УДК 340.12

Ярослав Турчиняк
Адвокат
turchinyak.yaros@gmail.com

МІКРОКОСМОС У ПРИРОДНО-ПРАВОВОМУ ВИХОВАННІ: МЕТАПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.111>

© Турчиняк Я., 2023

У науковій статті розкрито окремі методологічні аспекти метафізичної педагогіки природно-правового виховання мікрокосмосу. Зокрема, досліджено відповідні педагогічні технології правового виховання, навчання й розвитку мікрокосмосу у мікроправовому полі, яке входить у макроправове поле.

Окреслено, що першоджерелом та вихідною точкою всіх процесів, які відбуваються у всесвіті (макрокосмосі), є людина, тобто мікрокосмос. Від того, наскільки розумною, освіченою та ерудованою є людина залежить правовий порядок у всесвіті. Саме тому все більш актуального значення набуває процес дослідження та розвитку метапедагогічних технологій виховання мікрокосмосу у макроправовому полі, адже він спрямований на досягнення загальнолюдського блага.

Встановлено, що людина і свобода – це невід’ємні поняття, адже без свободи, неможлива свідома, вольова поведінка людини. Почуття свободи, розвинене в людині, є запорукою побудови процвітаючого суспільства, адже зовнішня свобода – це основа для побудови правової системи.

Зазначено, що основним завданням правового виховання людини в ранньому віці є вироблення в неї чітких уявлень про добро та зло, якими в подальшому вона буде керуватися як критеріями правомірної та законослухняної поведінки в суспільстві. Виховання особистості має бути обов’язково спрямоване на усвідомлення людиною меж своєї свободи та співвідношення їх з межами свобод інших громадян, адже не пізнавши себе та не зрозумівши власну природу, людина не може побудувати здорове суспільство, яке є фундаментом правової держави.

Ключові слова: метафізична педагогіка; мікрокосмос; мікровсесвіт; педагогічна технологія; технологія; виховання; правове виховання.

Постановка проблеми. Правове виховання людини є складним завданням. Складність полягає в тому, що коли людину розглядати як мікрокосмос із свободною волею, то необхідно вибрати такі педагогічні технології, які б скерували цей мікрокосмос у поле діяльності макрокосмосу. Йдеться про входження мікроправового поля з макроправовим. Здійснити таку процедуру необхідно за допомогою метапедагогіки, що й визначає зміст не елементарне правове виховання та метафізичне.

Аналіз дослідження проблеми. Метафізичне правове виховання мікрокосмосу вивчає філософія права, канонічне право та метапедагогіка. Результатів такого дослідження поки що недостатньо. Деякі дослідження в цьому напрямку здійснюють професори С. Сливка та А. Романова. Не

правові теми досліджували філософи, педагоги. Є здобутки деяких аспірантів та докторантів Національного університету “Львівська політехніка”.

Мета статті. У науковій статті ми намагаємось розкрити деякі методологічні аспекти метафізичної педагогіки природно-правового виховання мікрокосмосу. Зокрема, дослідити відповідні педагогічні технології правового виховання, навчання й розвитку мікрокосмосу у мікроправовому полі, яке входить у макроправове поле.

Виклад основного матеріалу. У науці останніми роками почали часто використовуватись поняття людини як мікрокосмосу, що здійснює діяльність у макроправовому полі. Варто зазначити, що ці детермінанти не є новими, а беруть свій початок ще з часів античності. Зокрема, людину як мікрокосмос, її зв'язок, співвідношення та наслідки взаємодії макрокосмосом розглядали такі філософи, як Аристотель, Демокріт, Платон, Сократ, богослови А. Блаженний, І. Блаженний, М. Капелла, А. Матій, С. Боецій, Ф. Кассіандр, С. Еріуген, І. Солсберійський. В сучасній Україні ці правові феномени досліджує професор С. Сливка.

Розуміння права як загальнонаціонального надбання, мірила добра і зла, критерію справедливості та свободи розпочинається із розуміння людиною свого місця в системі світоустрою та свого природного призначення.

В античній філософії Аристотель розглядав людину як мікрокосмос, частину макрокосмосу, живу істоту, яка наділена духом і розумом, має здатність до суспільного життя. Загалом у давній китайській, індійській, давній грецькій філософії людина мислиться як частина космосу (з грец. *kosmos* – устрій; прикраса; будова; Всесвіт), певного єдиного надчасового “порядку” та “будови” буття (природи). На думку Платона, людина включає всі основні елементи (стихії) космосу, складається з тіла та душі, що розглядаються як два аспекти єдиної реальності (аристотелізм) або як дві різні субстанції [20, с. 29]. Демокріт, грецький мислитель, підкреслював: якою мірою Всесвіт є макрокосмом, такою ж мірою і людина – мікрокосмом [21, с. 147]. Сократ розглядав людину (мікрокосмос) в невідривному взаємозв'язку від світу (макрокосмос) [19, с. 46].

На думку А. Блаженного, людина становить мікрокосмос, має природу матеріальних тіл – рослин і тварин – та розумну душу в поєднанні зі свободою волі. [23, с. 79]. Праці таких філософів, як І. Блаженний, М. Капелла, А. Матій, С. Боецій, Ф. Кассіандр, С. Еріугена сформували розуміння екзистенційного буття людини як мікрокосмосу у тісному зв'язку із макрокосмосом. Праці філософів-богословів поклали початок цілком нового, ще не пізнаного в той час підходу до вивчення людини як незалежної, вільної, свідомої, розумної істоти, котра співіснує у зовнішньому світі та перебуває у чіткому, алгоритмічному підпорядкуванні Божественній волі [23, с. 82]. Поширеною думкою в Острозькій академії у період Середньовіччя було те, що мікрокосмос людини – це відтворення макрокосмосу світу [24, с. 66]. Філософ Іоанн Солсберійський (помер 1180 р.) вважав, що людина повинна в житті керуватися природою, яка у мікрокосмосі, тобто у гладенькому світі (у людині), все розуміння помістила в голову і підкорила їй всі інші члени так, що все рухається правильно, поки вони виконують здорові судження голови [26, с. 89]. Митрополит Макарій називає людину “малим світом”, який створювався по-особливому [29, с. 262]. Антропософія, засновником якої є німецький філософ Рудольф Йозеф Лоренц Штайнер, вважає, що макро- і мікрокосмос, світ і людина – аналоги. Структура світу ідентична структурі людського тіла. Людина повинна коритися природному праву, оскільки вона є мікрокопією природи. [26, с. 205–206].

На думку С. Сливки, людина – це мікрокосмос, мікроевсесвіт. Процеси, які відбуваються у Всесвіті, мають місце в людині. І навпаки, процеси, які відбуваються у людини, хоча в мінімальних дозах (оскільки йдеться про одну людину), але відбиваються на еволюційних процесах [27, с. 5]. Людина – це мікрокосмос, в якому міститься весь світ із дією всіх систем онтологічних, природних

законів. Цей мікрокосмос вступає у правовий діалог із світом та будь-якими його проявами. У мікрокосмосі є і надприродна сутність, яку пізнати хоча б на 90 відсотків неможливо. Пізнанню не піддається душа, яка після земного життя не пропадає, не знищується, бо, власне, це і є мікрокосмос, і в Космосі вона виконує якусь первинну правову функцію. Метаантропологічні, метаетичні, екзистенційні норми – це норми семи систем онтологічних законів, які спочатку були призначені для Космосу, а при творенні людини адекватно і повністю втілились, трансформувались у неї як мікрокосмос. Це своєрідний метаелектронний умовний чип душі, в якому “записані” всі первинні закони Всесвіту. Дія цих онтологічних законів є імперативна на будь-яку композиційну дію. Свобідна воля повинна підпадати під природні регулюючі впливи імперативу. У разі не підкорення імперативам настають природні санкції [25, с. 196]. С. Сливка розглядає людину як мікро-всесвіт, яка підпорядкована всім природним закономірностям. Професор вважає, що завершальним етапом творіння світу є поява на 6-й день людини. Людина є коронарним (вінцевим) творінням природи, яка створена не окремо від природи, а досягнення цього процесу потребує знання не тільки природного, а й надприродного права. Коронарність людини полягає в об’єднанні у ній не одного (як у тварин), а двох світів – матеріального (створеного протягом шести днів) і духовного (причому духовний світ людини первинний, хоча створений лише на шостому дні). Тіло людини є коронованим у біологічній системі світу та становить частину мікрокосмосу. Незавершеність природності людини як космопланетарного феномену впливає із того, що вона народжується з відкритим проектом, тобто є проектувальним творінням, задуманою програмою життя, яку людина повинна здійснити у земному бутті. Обов’язок людини повинен впливати із космічного завдання, планетарного мислення, з якого не повинен впливати його тягар, а дороговказ, як керманіч у реалізації власного проекту, що в житті називають несінням хреста. Тобто обов’язок людини – брати участь у реалізації абсолютних цінностей (життя, добро, істина), а не в безмірному нагромадженні корисливих цінностей (матеріальний світ, який є відбитком людини) [22, с. 277–280]. С. Сливка вважає, що призначення людини полягає у формуванні правильних думок, а пізніше – у їх втіленні у словах і діях. Оскільки думки можуть компрометувати людину, коли їх висловлювати вголос, то людина часто тримає думку в таємниці, однак злі наміри зберігаються. Виходячи з того, що людина є мікрокосмосом, то сукупністю цих злих намірів вона руйнує Космос загалом, себе та інші мікрокосмоси зокрема. Тому порушується цілісність Космосу, його гармонія і небезпека стає не тільки суспільною, а й світовою [28, с. 223]. Мікрокосмос повинен жити синергійно з іншими мікрокосмосами, щоб не створювати проблем макрокосмосу. Повага між людьми у будь-яких складних життєвих ситуаціях допомагає один одному і в результаті забезпечує світовий світопорядок. Це стосується не тільки національного, а й міжнаціонального почуття. Адже кожна людина, кожна нація, кожен етнос виконує певну природну роль для світового правопорядку, який забезпечує не індивідуальний розум кожної людини, а Світовий, Наднаціональний розум, який є абсолютним [30, с. 146].

Отже, подані ідеї дослідників характеризують бачення людини в системі світобудови та їхній взаємозв’язок під різними векторами.

На нашу думку, першоджерелом та вихідною точкою всіх процесів, які відбуваються у всесвіті (макрокосмосі), є людина, тобто мікрокосмос. Від того, наскільки розумною, освіченою, та ерудованою є людина, залежить правовий порядок у всесвіті. Саме тому все більш актуального значення набуває процес дослідження та розвитку метапедагогічних технологій виховання мікрокосмосу у макроправовому полі, адже він спрямований на досягнення загальнолюдського блага.

Доктрина природного права є дещо більше, ніж просто теорію права. Розуміння природного права ґрунтується на ідеї єдиних нормативно ціннісних принципів, які панують в космосі, природі і суспільстві та здатні слугувати критерієм справедливості норм, встановлених державою. Норми природного права мають універсальне значення і адресовані до всіх без винятку правоздатних суб’єктів. Будучи похідними від природного стану речей, способу світобудови і природи людини,

як невід'ємної частини світового порядку, вони дають змогу людям пов'язувати своє існування з загальними першоосновами буття. Природно-правовий тип правового розуміння охоплює різноманітні за своїм правовим змістом концепції, кожна з яких визначає поняття права по-своєму. Природно-правова типологія розуміння права розвивалась в трьох напрямках: космологічному – трактуючи право як прояв загальних законів світобудови, християнсько-теологічному – розглядаючи право як прояв божественної волі та в гуманістичному напрямі, що пов'язує виникнення і розвиток права з розумною природою людини. Історично першою була космологічна версія природного права, згідно з якою “божественний Розум керує Космосом і всім родом людським, але разом з тим і перебуває в людському розумі, Християнсько-теологічна концепція в цілому сприймала і розуміла право як вічно існуючу справедливість, як реалізацію божественного задуму в людській природі, як боговстановлені цілі людської природи, як форми причетності людини до божественного розуму”. Теорії розуміння права, висловлені представниками гуманістичного напрямку, трактували право як припис здорового розуму, як явище, що не залежить від релігії, як свободу. Всі розглянуті вище напрями природно-правового розуміння права так чи інакше пов'язують право з ідеєю розуму, розумної вільної волі [5, с. 84–85]

Природно-правову сутність людини у просторі розкриває те, що людина ніколи не сформується як особистість і не розкриється для світу без стійкого відчуття внутрішньої свободи, тобто такої свободи, що припускає свободу від будь-яких ідеологічних догм та чи не найбільше впливає на вибір і на право вибору особливостей власної поведінки [17, с. 234].

Право ґрунтуються на наявності свободи волі у людини [7, с. 26].

Безперечно, людина у виборі власної моделі поведінки у природно-правовому просторі керується найперше свідомістю та свobodною волею. Щодо зв'язку свідомості людини і її свободи деякі науковці зазначають, що процес мислення, а як наслідок, осмислення людиною власної поведінки, зароджується з моменту, коли вона починає внутрішньо “обдумувати” свою життєдіяльність. Очевидно, що здійснення вибору передбачає оцінку, відповідь на запитання, що добре, а що погано, зокрема і в поведінці людини. Кардинально змінити поведінку людини може тільки самооцінка. Свідомість породжує вибір, людську свободу. Відтак, оскільки людина наділена свідомістю, то й має “право” вибору. Свобода – це і є здатність діяти відповідно до заздалегідь ухвалених рішень. Звичайно, безглуздо говорити про свободу, якщо не існує об'єктивних можливостей вибору. У наведеному міркуванні свідомість пов'язано з внутрішнім переживанням, із самооцінкою людини. Інше розуміння свідомості: людина наділена даністю її уявлень, ціннісних установок, а також здатністю предметно сприймати світ. Людина вільна у своїх вчинках тільки тоді, коли спрямовує свою волю на досягнення суспільно значущих і суспільно цінних цілей, а не миттєвих інтересів і бажань. Дії, що суперечать інтересам існування і розвитку людства, не можуть бути свobodними, вони в будь-якому випадку так чи інакше є результатом неправильного, помилкового вибору, неправильного або неповного усвідомлення необхідності. Визнання свободи волі людини покладено в основу обґрунтування можливості регулювати поведінку людей і встановлювати відповідальність людини за свою поведінку, адже свобода волі людини тісно пов'язана з відповідальністю. Необхідність природно-правової відповідальності в природно-правовому просторі для існування свободи людини, що “виливається” у позитивну правову активність, пояснюється об'єктивними і суб'єктивними причинами. Суб'єктивною передумовою є свобода волі людини, а об'єктивною – наявність в людини свободи вибору [17, с. 323].

На думку В. Бліхара, “свобода волі покликана зберегти гармонію в житті людини та надати їй стану невагомості через виключне природне право, з яким людина так чи інакше пов'язує своє існування”. Сучасна людина, будуючи громадянське суспільство та закладаючи основи морально-етичних цінностей у державі, має усвідомлювати всю міру відповідальності своїх дій та використовувати правові методи та засоби для поставлених цілей, котрі позначають чіткі межі, за які

зовнішня свобода не повинна розповсюджуватись. Жодна людина, не усвідомлюючи всі міри власної свободи, не може мати чіткої ідеї про свободу інших, включаючи зв'язок між ними. Тому свобода волі передбачає можливість досягнення власного самопізнання за рахунок своєї неповторної індивідуальності, тоді як основні інстинкти та бажання, очищені від ненаситності, за рахунок рефлексії розуму стають щастям чи безтурботністю [2, с. 12].

На думку С. Сливки, людина як вище творіння Природи наділена індивідуальним розумом та свобідною волею. Феномен свобідної волі як духовного акту скерований на добровільні дії людини у Всесвіті. Це природжене право діяти у Всесвіті за власним велінням. Але природжене право підпорядковане природному праву. Тобто свобідна воля перебуває у природно-правовому просторі, де існують межі поведінки. Ці межі людина встановлює сама для себе. Порушення правомірно встановлених меж викликають природно-правову санкцію у вигляді хвороб, нещасних випадків, катаклізмів тощо. Це означає, що свобідною волею людина має вміло розпоряджатися. На думку науковця, виховувати можна людину доти, допоки вона повністю не усвідомить стан своєї свобідної волі. Після усвідомлення того, що власна свобідна воля має бути не залежною від іншої людини, процес “виховання” зазвичай припиняється [28, с. 20, 215]. Людина повинна відчувати себе свобідною у соціоприродному просторі. І цю свободу не можуть обмежувати ні держава, ні оточуючі. Свобода людини та її свобідна воля не повинні бути всюдозволеністю, а спрямовувати особу на дотримання обов'язків, встановлених суспільством загалом і координувати гармонійний розвиток індивіда [28, с. 159].

Отже, людина і свобода – це невід'ємні поняття, адже без свободи неможлива свідома, вольова поведінка людини. Почуття свободи, розвинене в людині, є запорукою побудови процвітаючого суспільства, адже зовнішня свобода – це основа для побудови правової системи.

Тому основним завданням правового виховання людини в ранньому віці є вироблення в неї чітких уявлень про добро та зло, якими в подальшому вона буде керуватися як критеріями правомірної та законслухняної поведінки в суспільстві. Виховання особистості має бути обов'язково спрямоване на усвідомлення людиною меж своєї свободи та співвідношення їх з межами свобод інших громадян, адже не пізнавши себе та не зрозумівши власної природи, людина не може побудувати здорове суспільство, яке є фундаментом правової держави.

Виховання – це процес, за допомогою якого передається і засвоюється соціально цінний досвід поколінь. Виховання можна визначити як процес систематичного, організованого і цілеспрямованого впливу на свідомість людини, її духовний та фізичний розвиток, з метою формування повноцінної особистості як невід'ємної частини суспільства, зумовлений дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників. У широкому розумінні – це сукупність всіх впливів на свідомість, поведінку та психіку людини, які спрямовані на її підготовку до активної участі у виробничому, культурному, громадському житті суспільства. У вузькому сенсі виховання є планомірним впливом батьків, школи та вишу на вихованця. Одним із видів виховання є правове. Рівень правового виховання, формування правової свідомості та правової культури – один із важливих критеріїв і передумов побудови демократичної, соціальної, правової держави та громадянського суспільства в Україні [15, с. 6–7].

Поняття “правове виховання” вперше з'явилося у науковій літературі у 1969 році та визначалося як “цілеспрямований, системний вплив на особистість для формування правової свідомості, розвитку правових почуттів, вироблення навичок і звичок правомірної поведінки. Говорячи про правове виховання, зауважимо, що воно є складовою частиною будь-якої держави. Внаслідок правового виховання не лише активізується окремо взятий індивід, але й відбуваються зміни в усій державі, що стосуються всіх, хто перебуває на його території. Розглядаючи правове виховання у контексті теорії держави і права, можна сказати, що правове виховання – це діяльність держави, де основними функціями є: підтримка та формування поведінки людини, формування знань підростаючого покоління, де будуть дотримуватися основних принципів та правових норм [31, с. 78].

М. Штангрет переконаний, що правове виховання – це процес, який у різні періоди історії має свою специфіку, оскільки пов'язаний з культурою суспільства як матеріальною, так і духовною. Воно орієнтоване насамперед на оволодіння особистістю необхідним рівнем правових знань, навичок і вмінь, усвідомленням правової системи держави, на формування стійких правових ідеалів, переконань і цінностей. Правове виховання є одним із шляхів активної соціалізації особи, причому такої, що потребує на даний час суспільство [32, с. 14].

М. Супрун розглядає правове виховання як один із напрямів виховання, що включає правову пропаганду, виховання в дусі поваги до закону України та норм права, формування стійкої позиції до антиправових проявів і порушників громадського порядку [15, с. 10].

М. Подберезький та О. Скакун вважають, що правове виховання – це цілеспрямований постійний вплив на людину з метою формування в неї правової культури і прагнення до активної правомірної поведінки [15, с. 13].

М. Фіцула стверджує, що правове виховання – це виховна діяльність школи, сім'ї, правоохоронних органів, спрямована на формування правової свідомості та навичок і звичок правомірної поведінки [15, с. 17].

С. Богачов відзначає однією з головних цілей правового виховання – вироблення у громадянина здорового відчуття права, прогресивного юридичного світогляду; підготовка соціально активного члена суспільства, котрий добре знає свої права та можливості, вміє відстоювати, захищати їх усіма законними засобами. Мовиться про виховання людини, гостро реагуючої на факти несправедливості та безладу, поважаючої закон і порядок, протидіючої правопорушенням, правовому свавіллю [31, с. 79–80].

С. Сливка зазначає, що правове виховання – це система формування правосвідомості і правової культури населення. Вона є визначальним фактором у забезпеченні законності і правопорядку [33, с. 89–90].

Правове виховання має на меті безпосереднє втручання в духовний світ особи, внесення корективів до її світоглядних позицій. Характерною ознакою суб'єктивного фактору варто назвати безпосередність і цілеспрямованість впливу [14, с. 98].

Як бачимо, сьогодні немає єдиного загальноприйнятого визначення правового виховання, проте існує багато поглядів науковців з цього приводу, які розглядають правове виховання у різних площинах.

На нашу думку, правове виховання можна охарактеризувати як цілеспрямований, систематичний та постійний вплив на людину учасниками правовиховної діяльності з метою формування в неї високого рівня правосвідомості та правової культури.

Правове виховання молоді України – це складний та багатокомпонентний, тривалий процес, який поєднує інструментарії педагогічного, освітнього, наукового, професійного, соціально-економічного, культурного, політичного напрямів [9, с. 178].

Правове виховання відбувається через процес навчання людини, в якому можна умовно виділити три основні етапи: навчання в сімейному колі, школі та вищому навчальному закладі.

Результати досліджень показують, що правове виховання необхідно здійснювати з раннього віку, оскільки саме на ранніх щаблях розвитку особи закладаються основи правових поглядів, особистісних установок, що надалі становитимуть основу її правового світогляду. Людині важливо допомогти усвідомити сутність правових понять, дати правильну оцінку суспільно небезпечним діям, навчити її захищати власні права й права інших у встановленому законом порядку. При цьому правові знання повинні отримати емоційне підкріплення та коригувати людські дії, знаходити своє застосування в конкретних життєвих ситуаціях під час вирішення правових колізій, правових ситуацій [3, с. 29].

Перші базові ціннісні паростки правового виховання дитина засвоює в сімейному колі серед батьків, родичів. Атмосфера творчості, в якій зростає дитина, дотримання батьками норм права поряд із духовною складовою частиною сприяють успішній правовій соціалізації дитини, що своєю чергою слугує ефективним засобом запобігання, протидії домашньому насильству. Тож закономірно, що панівна культура сім'ї, в яку включена дитина, впливає на соціалізацію, інтеріоризацію, ідентифікацію особистості. У сім'ї дитина закарбовує ставлення до правових явищ і процесів і поступово віддзеркалює ті чи інші моделі правової поведінки. Сформовані в процесі первинної правової соціалізації моделі поведінки реалізуються надалі зі зростанням дитини. Ставлення до права, сформоване в дитинстві, становить фундамент складової частини соціальної влаштованості. Наприклад, як зазначає І. Грищенко, “агресія, яка засвоюється людиною з ранніх років життя, є суспільно підтримуваною формою поведінки, тому її проявів так важко позбутися” [12, с. 13].

Період шкільного віку – це період оформлення моральних ідей і правил, активного розвитку соціальних інтересів і життєвих ідеалів. Психологи (В. Крутецький, А. Люблінська, В. Мухіна та ін.) стверджують, що саме в цьому віці дитина стає “типово слухняною”, вона з цікавістю і захопленням сприймає різноманітні правила і закони, які вчені пояснюють специфікою соціальної ситуації розвитку, орієнтацією дитини на особистість дорослого, вчителя як представника суспільства. Така ситуація розвитку дитини створює передумови для прийняття дитиною громадянських цінностей, моральних установок суспільства і виховання у неї громадянської позиції. В діяльності молодших школярів, яка стає цілеспрямованою, самостійною, наполегливою, важливу роль відіграють такі мотиви, як зачатки почуття обов'язку, переживання зобов'язання перед іншими людьми, почуття власної гідності, співчуття, прагнення допомогти. Поруч з іншими якостями особистості у дітей формується відповідальність і закладаються основи таких соціальних почуттів, як любов до Батьківщини, національна гордість, захоплене ставлення до героїв-патріотів, до людей, які проявляють відвагу і сміливість [34, с. 15].

На думку дослідника С. Лисенкова, найпершим завданням правового виховання є озброєння учнів знаннями законів, підвищення їх юридичної обізнаності, систематичне інформування їх про актуальні питання права. Друге завдання полягає у формуванні в учнів правової свідомості як сукупності правових уявлень, поглядів, переконань і почуттів, що визначають ставлення особистості до вимог законів, регулюють її поведінку в конкретній правовій ситуації. Третє завдання – формування в учнів поваги до держави і права, розуміння необхідності дотримання вимог законів. Такі якості виховують, розкриваючи соціальну суть і роль держави та права. Четверте завдання – вироблення в учнів навичок і умінь правомірної поведінки. Звичку і вміння дотримуватися вимог права і моралі слід розглядати як продукт свідомого ставлення учнів до визнання свого громадянського обов'язку, до дотримання правових норм [11, с. 54].

Сформуванню високого рівня правової культури людини покликане правове виховання, яке відбувається в стінах вищого навчального закладу.

В період навчального процесу відбувається передача, нагромадження та засвоєння спеціальних знань, завдяки чому виробляється правильний науковий світогляд [16, с. 131].

Навчання має спрямовуватися на набуття студентами обсягу правових знань та навичок, вміння застосувати їх на практиці при реалізації своїх прав і свобод, а також виконання покладених на них як спеціалістів в конкретній сфері обов'язків [6, с. 37].

Основними завданнями правового виховання сучасного навчального закладу є: виховання високої громадянськості, формування гуманістичного світогляду; формування свідомого ставлення до своїх прав і обов'язків перед суспільством і державою; формування глибокої поваги до законів і правил людського співжиття; формування високої правосвідомості і правової культури; формування готовності дотримуватися і виконувати закони і вимоги Конституції України [31, с. 79].

Освіта повинна спрямовувати розвиток особи студента в бік сприйняття ним демократичних цінностей та направляти його зусилля на участь у формуванні інститутів громадянського суспільства, формування позиції негативного ставлення до неправових способів розв'язання проблем. Коли ми говоримо про формування особистості, то мусимо домогтися того, щоб для майбутнього спеціаліста правовий підхід до вирішення будь-якого питання: чи то виробничого чи особистого характеру, був внутрішнім переконанням, імперативом його поведінки. Результатом освіти має бути найперше внутрішнє переконання студента майбутнього спеціаліста в тому, що лише на підставі закону, права зможемо побудувати омріяне, успішне суспільство [6, с. 38–39].

Отже, головним об'єктом впливу у правовому навчанні та вихованні є правосвідомість, стійко, позитивно орієнтована, розвинена, необхідного рівня [31, с. 80]. Правосвідомість – форма суспільної свідомості, що містить сукупність поглядів, почуттів, емоцій, ідей, теорій та концепцій, а також уявлень і настанов, які характеризують відношення особи, суспільної групи і суспільства загалом до чинного чи бажаного права, а також до всього, що охоплюється правовим регулюванням [34, с. 1]. Мається на увазі правова свідомість індивіда, колективу (професійної групи), суспільства загалом. Варто зазначити, що ідеологічний вплив на суспільну правосвідомість означає відповідний вплив на групову та індивідуальну свідомість і, навпаки, правове виховання окремих індивідів та їх груп у результаті зумовлює формування та розвиток суспільної правосвідомості, оскільки різні види правосвідомості перебувають між собою у взаємозв'язку та взаємозалежності [31, с. 80].

Як бачимо, формування правосвідомості розпочинається із раннього віку у сімейному мікрокліматі, де в дитини формуються перші уявлення та думки про право, в дитини з'являються почуття, вона засвоює правила поведінки на прикладі сім'ї та в подальшому використовує їх у своїй життєдіяльності.

Наступним елементом, який впливає на розвиток та формування правосвідомості, є шкільне виховання, під час якого дитина вже сприймає та розуміє правила і закони. Саме на цьому етапі людині слід прищеплювати звичку дотримуватися вимог права та керуватися ними у повсякденній діяльності.

Найважливішим етапом формування правосвідомості є період навчання особи у вищому навчальному закладі, під час якого в людини формується правова ідеологія, правильний світогляд, а також остаточне розуміння того, що будь-які процеси в життєдіяльності повинні насамперед регулюватися правом.

Отже, процес формування правослухняної особи визначається необхідністю створення системи поетапного правового навчання, розробки його чіткої, комплексної програми відповідно до рівня її розвитку, правової обізнаності й вікових особливостей [3, с. 31].

Основною ідеєю і метою життєдіяльності людини є її повноцінний особистісний розвиток у природно-правовому просторі, що включає забезпечення гармонійного існування людини в межах цього простору і реалізація її потреб та невід'ємних природних прав. Становлення особистості починається з формування її ціннісних орієнтацій та світоглядних переконань. Головне завдання і проблема сучасного соціуму полягає у тому, щоб не лише забезпечити людині її невід'ємні права та свободи, а створити умови життєдіяльності, за яких людина через власні внутрішні потреби прагнине до збалансованого співіснування з оточенням. Важливо, щоб людина не існувала як певний механізм за нормами, встановленими суспільством, а вмiла аналізувати, думати, прагнути розвиватися як особистість за законами природно-правового простору, а також збагачувати його правомірними вчинками і ціннісно-активною життєвою позицією. Розвиток людини як особистості відбувається насамперед на основі норм природної справедливості, гармонійного співіснування з іншими людьми, а також саме норми природного права “готують” людину до належної ціннісної життєдіяльності в умовах державного суспільства. Людина не може повноцінно розвиватися, осмислювати і пізнавати закони суспільної життєдіяльності, якщо основою такого процесу будуть

принципи, що суперечать природно-правовому світопорядку. Основа розуміння світу полягає в емоційно-чуттєвій гармонійності світосприйняття людини. Адже емоції – це зовнішній прояв психологічної оцінки і ставлення людини до дійсності, а почуття – це результат емоційного переживання, наслідок впливу на психіку; оцінювальні критерії особи у зв'язку з подразненням процесів відображення у свідомості людини окремих властивостей і якостей предметів та явищ при їх безпосередньому впливі на органи чуттів. Саме з цього випливає, що емоції і почуття – це процеси переживання людиною свого ставлення до навколишнього світу, до всього, що вона пізнає і робить. І важливими у цьому процесі є баланс, гармонія, оскільки без них сприйняття світу і розуміння буття відбуватиметься у спотвореному вигляді [28, с. 157–159].

Отже, основним завданням, метою виховання та навчання людини є її всебічний розвиток, який будується на розумінні та застосуванні особистістю законів природного права як основоположних. Саме в процесі розвитку людина аналізує, осмислює, вивчає онтологічні закони, переживає їх через призму власних емоцій, внаслідок чого правова свідомість людини якісно збагачується, переходить на новий щабель розуміння правової дійсності. Життєва позиція всебічно розвиненої людини в соціумі завжди будується на глибокому розумінні, знанні та використанні права як особливого феномену суспільного життя, що сприяє розбудові та утвердженню правової, демократичної держави, в якій перше місце посідають права людини, що визначають зміст і спрямованість діяльності цієї держави.

Як бачимо, виховання законослухняної та всебічно розвиненої людини як мікрокосмосу у макроправовому полі є доволі складним та тривалим процесом, ефективність якого визначає розуміння та застосування на практиці метапедагогічних технологій.

Поняття „технологія” (з грецького *techné* – мистецтво, майстерність, уміння + *logos* – вчення, поняття) означає знання про майстерність. Нині, користуючись цим поняттям, мають на увазі, з одного боку, сукупність прийомів і способів обробки або виробництва певних продуктів, а з другого – науку про такі способи [36, с. 9].

Сьогодні педагогічну технологію сприймають як послідовну систему дій педагога, пов'язану з розв'язком педагогічних завдань [37, с. 66].

На думку Б. Ліхачова, педагогічна технологія – це сукупність психолого-педагогічних установок, що визначають спеціальний набір і поєднання форм, методів, способів, прийомів навчання, виховних засобів; організаційно-методичний інструментарій педагогічного процесу. І. Волков визначає педагогічну технологію як опис системи дій учителя та учнів, які слід виконувати для оптимальної реалізації навчального процесу. П. Москаленко вважає цей феномен послідовним (системно представленим) рядом вказівок, діяльностей і операцій моделювання, реалізації діагностики ефективності, корекції процесу навчання або виховання. В. Беспалько розглядає педагогічну технологію як проект певної педагогічної системи, що реалізується на практиці, як змістову техніку реалізації навчально-виховного процесу [38, с. 9].

За визначенням ЮНЕСКО “Педагогічна технологія” – це, в загальному розумінні, системний метод створення, застосування й визначення всього процесу навчання і засвоєння знань, з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, який ставить своїм завданням оптимізацію освіти. Технології навчання також часто трактують як галузь застосування системи наукових принципів до програмування процесу навчання й використання їх у навчальній практиці з орієнтацією на детальні цілі навчання, які припускають їх оцінювання [39, с. 9].

Педагогічна технологія повинна гарантувати досягнення певного рівня навчання й виховання, бути ефективною за результатами, оптимальною щодо термінів впровадження, витрат сил і засобів [38, с. 13].

На думку С. Сливки, загальна педагогіка у позитивному праві складається із ортологічної (тілесної), екзистенціальної (душевної) і трансцендентальної (духовної) педагогіки, які доцільно

об'єднати у поняття канонічної педагогіки, якою вважається метафізичний напрям у філософії права, що розглядає процес онтологічного впливу одного мікрокосмосу (педагога) на інший (учня) з метою забезпечення максимального наближення до макровсесвіту [30, с. 120, 128].

На нашу думку, метапедагогічна технологія – це процес передачі знань та інформації від вчителя до учня на основі норм природного права, з метою виховати всебічно розвинену та ерудовану особистість, яка є першоосновою правової та демократичної держави.

Оскільки людина як мікрокосмос в процесі виховання отримує знання від іншого мікрокосмосу – вчителя на різних етапах життєдіяльності: в сім'ї, школі та вищому навчальному закладі, то роль вчителя кожного разу виконують різні особи: батьки, шкільні вчителі, викладачі вищих навчальних закладів. Ми вважаємо, що вчитель має бути еталоном – правовим ідеалом для свого учня. Це означає, що насамперед поведінка педагога має відповідати догмам природного права та показувати своєму вихованцю як в будь-якій життєвій ситуації потрібно діяти на власному прикладі. Від взаємодії вчителя й учня, у вузькому розумінні, залежить результат виховання останнього, а в широкому – розбудова правової держави та правовий порядок у Всесвіті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бліхар В. С. Філософсько-правова інтерпретація свободи волі // Науковий вісник Ужгородського національного університету / Серія ПРАВО. Випуск 34. Том 3. 2015. С. 149–152.
2. Ярунів М. І. “Свобода волі” як прояв екзистенції людини в правовій реальності // Прикарпатський юридичний вісник / Випуск 2 (11). 2016. С. 12–16.
3. Смілик А. С. Правослухняність як вияв правового виховання й культури особи // ISSN 2307-1745 Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету / Сер.: Юриспуденція. № 19. 2016. С. 31–34.
4. Аронов Я. Правова культура юриста // ISSN 2078-6670 Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького : Журнал / Серія Право. № 5 (17). 2018. С. 72–77.
5. Кузь С. В. Концепція функціональності в теорії природного права // ISSN 2078-6670 Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького : Журнал. / Серія Право. № 5 (17). 2018. С. 84–87.
6. Волковецька С. В. Правове виховання молоді як необхідна умова Української демократії // ISSN 2078-6670 Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького : Журнал / Серія Право. № 5 (17). 2018. С. 36–40.
7. Гриб В., Конотопенко О., Мельник Е. Моральні цінності в процесі правового виховання // Вісник Львівського університету / Серія філос.-політолог. студії. Випуск 35. 2021. С. 24–30.
8. Штангрет М. Й., Броневицька О. М. Філософія правового виховання: світоглядні основи. // ISSN 2307-1745 Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету / Сер.: Юриспуденція. № 12. Том 1. 2014. С. 14–17.
9. Чернишова В. Ю. Адміністративно-правове регулювання виховання молоді України в сучасних умовах // Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права / 2022. Випуск 4. С. 176–179.
10. Пунько О. В. Правове виховання як основний чинник формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави України // Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2014 / Серія ПРАВО. Том 1. Випуск 27. С. 42–46.
11. Кравченко А., Бартош О. Правове виховання – як складник формування громадянина України // ISSN 2075-1478. Педагогічні науки. № 65. 2016. С. 52–56.
12. Зінсу О. І. Правове виховання як складник системи запобігання, протидії домашньому насильству // Право та державне управління. № 4. 2020. С. 10–17.
13. Данилян О. Г., Буліч Н. М. Особливості організації правового виховання в сучасній Україні URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/Conf_25.05.16/Conf_25.05.16_10.pdf.
14. Бурдоносва М. А. Професійна культура юриства: поняття сутність і фактори формування в Україні URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/84/2168/4704-1?inline=1>.

15. Легуша С. М., Супрун М. О. Правове виховання курсантів вищих навчальних закладів МВС України: сутність, функції та механізм: Монографія. К.: Київський юридичний інститут, 2005. 265 с.
16. Волошина Я. Л. Роль юридичної освіти у формуванні правосвідомості майбутніх правників // Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні: освітній вимір : матеріали ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Полтава, 5 червня 2020 року). Полтава : ПУЕТ, 2020. С. 129–132.
17. Романова А., Козак О. Природно-правова гармонія існування людини у просторі // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія : Юридичні науки. № 855. 2016. С. 232–237.
18. Романова А. С. Позитивна правова активність людини у природно-правовому просторі // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія : Юридичні науки. № 837. 2016. С. 321–325.
19. Богдан Ж. Б. Аналіз поняття “саморозвиток” в історично-філософському контексті / Ж. Б. Богдан // Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю “Актуальні проблеми сучасної екзистенціальної психології та психотерапії”, 25–26 листопада 2015 р., м. Одеса. Одеса : ХГЕУ, 2015. С. 46–54.
20. Бородін І. Л. Людинорозуміння – філософсько-правовий вимір // Теорія та історія держави і права, міжнародне право / Юридичний вісник. № 3 (44). 2017. С. 29–34.
21. Храмова Л. М. Феномен людини у соціофілософському вимірі // Збірник тез доповідей і статей ІV Всеукраїнської науково-практичної конференції “Філософські обрії сьогодення” / редкол. Г. Д. Берегова, Е. М. Герасимова, Т. В. Лень та ін. Херсон : РВВ “Колос”, 2016. 190 с. С. 147–150.
22. Сливка С. С. Метаантропологічна методологія права / С. С. Сливка // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Юридичні науки. № 850. 2016. С. 272–280.
23. Ярунів М. І. Аксіологічно-нормативна парадигма свободи волі людини: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права / Ярунів Михайло Іванович. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 191.
24. Шевців М. Б. Інтуїція в праві: культурологічний вимір: монографія / М. Б. Шевців. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 190 с.
25. Сливка С. С. Першість каноністики у природно-правовому полі та просторі // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія : Юридичні науки. 2017. № 861. С. 193–201.
26. Сливка С. С. Природне та надприродне право: У 3-х частинах. Ч. 1: Природне право: історико-філософський погляд. К. : Атіка, 2005. 224 с.
27. Сливка С. С. Проблеми філософії права : [навч. посіб.] / С. С. Сливка. К. : Атіка, 2014. 169 с.
28. Сливка С. С., Романова А. С. Філософія права : навчальний посібник. Вид. 3-є, перер. і допов. Львів : Ліга-прес, 2018. 230 с.
29. Сливка С. С. Філософія права: том 4. Канонічне право : підручник / С. С. Сливка. Вид. 5-те, переробл. і допов. Київ: “Видавництво Людмила”, 2021. 347 с.
30. Сливка С. С. Філософія права: том 12. Канонічно-правові пруденції: підручник / С. С. Сливка. Вид. 5-те, переробл. і допов. Київ : “Видавництво Людмила”, 2023. 256 с.
31. Нагорняк С. В. Формування правосвідомості у правовому вихованні майбутніх юристів // Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки. Вип. 79 (3). 2017. С. 76–81.
32. Андрусішин Р. М. Поняття та сутність правового виховання // Юридичний науковий електронний журнал. № 4. 2014. С. 12–15.
33. Сливка С. С. Юридична деонтологія. Навчально-методичний посібник. Львів, 2003. 171 с.
34. Задорожна Г. С. Правове виховання особистості дитини: поняття, сутність, особливості // Педагогічний часопис Волині. № 4 (7). 2017. С. 12–17.
35. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. Правосвідомість // Електронний ресурс, режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C> С. 1–7.
36. Аніщенко О. В., Яковець Н. І. Сучасні педагогічні технології: курс лекцій. Навч. посібник / За заг. ред. Н. І. Яковець. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2007. 199 с.
37. Радкевич В. О. Особистісно-орієнтований підхід до підготовки майбутніх фахівців у професійній школі // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми / Зб. наук. пр., у 2-х част. Ч. 1 / Редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін. Київ Вінниця: ДОВ Вінниця, 2002. 486 с.

38. Антонова О. С. Педагогічні технології та їх класифікація як наукова проблема. Сучасні технології в освіті. Ч. 1. Сучасні технології навчання : наук.-допом. бібліогр. показч. Вип. 2 / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 1 (2). 2015. С. 8–15.

39. Педагогічні технології інклюзивного навчання: навчально-методичний посібник для студентів закладів вищої педагогічної освіти; уклад.: А. Василюк, Ю. Бондар, А. Хіля. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2020. 168 с.

REFERENCES

1. Blikhar V. S. Filosofsko-pravova interpretatsiia svobody voli // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, 2015 / Serii PRAVO. Vypusk 34. Tom 3. P. 149–152.

2. Yaruniv M. I. “Svoboda voli” yak proiav ekzystentsii liudyny v pravovii realnosti // Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk / Vypusk 2 (11). 2016. P. 12–16.

3. Smilyk A. S. Pravoslukhnianist yak vyiv pravovoho vykhovannia y kultury osoby // ISSN 2307-1745 Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. / Ser.: Yuryspudentsiia. 2016. No. 19. P. 31–34.

4. Aronov Ya. Pravova kultura yurysta // ISSN 2078-6670 Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho : Zhurnal. / Serii Pravo. No. 5 (17). 2018. P. 72–77.

5. Kuz S. V. Kontsepsiia funktsionalnosti v teorii pryrodnoho prava // ISSN 2078-6670 Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho : Zhurnal. / Serii Pravo. No. 5 (17). 2018. P. 84–87.

6. Volkovetska S. V. Pravove vykhovannia molodi yak neobkhidna umova Ukrainskoi demokratii // ISSN 2078-6670 Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho : Zhurnal. / Serii Pravo. No. 5 (17). 2018. P. 36–40.

7. Hryb V., Konotopenko O., Melnyk E. Moralni tsinnosti v protsesi pravovoho vykhovannia // Visnyk Lvivskoho universytetu / Serii filos.-politolog. studii. 2021. Vypusk 35. P. 24–30.

8. Shtanhret M. I., Bronevytska O. M. Filosofiia pravovoho vykhovannia: svitohliadni osnovy. // ISSN 2307-1745 Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. / Ser.: Yuryspudentsiia. No. 12, tom 1. 2014. S. 14–17.

9. Chernyshova V. Iu. Administratyvno-pravove rehuliuвання vykhovannia molodi Ukrainy v suchasnykh umovakh // Dniprovskiy naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava / Vypusk 4. 2022. P. 176–179.

10. Punko O. V. Pravove vykhovannia yak osnovnyi chynnnyk formuvannia pravovoi kultury osoby v umovakh rozbudovy pravovoi derzhavy Ukrainy. // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, 2014 / Serii PRAVO. Vypusk 27. Tom 1. P. 42–46.

11. Kravchenko A., Bartosh O. Pravove vykhovannia - yak skladnyk formuvannia hromadianyna Ukrainy // ISSN 2075-1478. Pedagogichni nauky. 2016. No. 65. S. 52–56.

12. Zinsu O. I. Pravove vykhovannia yak skladnyk systemy zapobihannia, protydii domashnomu nasyilstvu // Pravo ta derzhavne upravlinnia. No. 4. 2020. P. 10–17.

13. Danylian O. H., Bulich N. M. Osoblymnosti orhanizatsii pravovoho vykhovannia v suchasni Ukraini URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/Conf_25.05.16/Conf_25.05.16_10.pdf

14. Burdonosova M. A. Profesiina kultura yurystva: poniattia sutnist i faktory formuvannia Ukraini URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/84/2168/4704-1?inline=1>

15. Lehusha S. M., Suprun M. O. Pravove vykhovannia kursantiv vyshchychkh navchalnykh zakladiv MVS Ukrainy: sutnist, funktsii ta mekhanizm: Monohrafiia. K.: Kyivskiy yurydychnyi instytut, 2005. 265 p.

16. Voloshyna Ya. L. Rol yurydychnoi osvity u formuvanni pravosvidomosti maibutnykh pravnykiv // Tradytsii ta innovatsii rozvytku pryvatnoho prava v Ukraini: osvittii vymir : materialy IKh Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii (m. Poltava, 5 chervnia 2020 roku). Poltava: PUET, 2020. P. 129–132.

17. Romanova A., Kozak O. Pryrodno-pravova harmoniia isnuvannia liudyny u prostori // Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika”. Serii : Yurydychni nauky. No. 855. 2016. P. 232–237.

18. Romanova A. S. Pozytyvna pravova aktyvnist liudyny u pryrodno-pravovomu prostori // Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika”. Serii : Yurydychni nauky. No. 837. 2016. P. 321–325.

19. Bohdan Zh. B. Analiz poniattia "samorozvytok" v istorychno-filosofskomu konteksti / Zh. B. Bohdan // Vseukr. nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uchastiu "Aktualni problemy suchasnoi ekzystentsialnoi psykholohii ta psykhoterapii", 25–26 lystopada 2015 r., m. Odesa. Odesa : KhHEU, 2015. S. 46–54.
20. Borodin I. L. Liudynorozuminnia – filosofsko-pravovyi vymir // Teoriia ta istoriia derzhavy i prava, mizhnarodne pravo / Yurydychnyi visnyk. No. 3 (44). 2017. P. 29–34.
21. Khramova L. M. Fenomen liudyny u sotsiofilosofskomu vymiri // Zbirnyk tez dopovidei i statei IV Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Filosofski obrii sohodennia" / redkol. H. D. Berehova, E. M. Herasymova, T. V. Lien ta in. Kherson: RVV "Kolos", 2016. 190 p.
22. Slyvka S. S. Metaantropolohichna metodolohiia prava / S. S. Slyvka // Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Yurydychni nauky. No. 850. 2016. P. 272–280.
23. Yaruniv M. I. Aksiolohichno-normatyvna paradyhma svobody voli liudyny: dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata yurydychnykh nauk za spetsialnistiu 12.00.12 – filosofiia prava / Yaruniv Mykhailo Ivanovych. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2018. P. 191.
24. Shevtsiv M. B. Intuitsiia v pravi: kulturolohichnyi vymir: monohrafiia / M. B. Shevtsiv. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2013. 190 p.
25. Slyvka S. S. Pershist kanonistyky u pryrodno-pravovomu poli ta prostori // Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriia : Yurydychni nauky. No. 861. 2017. P. 193–201.
26. Slyvka S. S. Pryrodne ta nadpryroodne pravo: U 3-kh chastynakh. Ch-1: Pryrodne pravo: istoryko-filosofskiy pohliad. K.: Atika, 2005. 224 p.
27. Slyvka S. S. Problemy filosofii prava: [navch. posib.] / S. S. Slyvka. K.: Atika, 2014. 169 p.
28. Slyvka S. S., Romanova A. S. Filosofiia prava: navchalnyi posibnyk. Vyd. 3-ye, perer. i dopov. Lviv: Liha-pres, 2018. 230 p.
29. Slyvka S. S. Filosofiia prava: tom 4. Kanonichne pravo : pidruchnyk / S. S. Slyvka. Vyd. 5-te, pererobl. i dopov. Kyiv : "Vydavnytstvo Liudmyla", 2021. 347 p.
30. Slyvka S. S. Filosofiia prava: tom 12. Kanonichno-pravovi prudentsii: pidruchnyk / S. S. Slyvka. Vyd. 5-te, pererobl. i dopov. Kyiv : "Vydavnytstvo Liudmyla", 2023. 256 p.
31. Nahorniak S. V. Formuvannia pravosvidomosti u pravovomu vykhovanni maibutnykh yurystiv // Zbirnyk naukovykh prats [Khersonskoho derzhavnoho universytetu]. Pedahohichni nauky. Vyp. 79 (3). 2017. P. 76–81.
32. Andrusyshyn R. M. Poniattia ta sutnist pravovoho vykhovannia // Iurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal. 2014. No. 4. S. 12–15.
33. Slyvka S. S. Yurydychna deontolohiia. Navchalno-metodychnyi posibnyk. Lviv:, 2003, 171 p.
34. Zadorozhna H. S. Pravove vykhovannia osobystosti dytyny: poniattia, sutnist, osoblyvosti // Pedahohichni chasopys Volyni. 2017. No. 4 (7). P. 12–17.
35. Material z Vikipedii — vilnoi entsyklopedii. Pravosvidomist // Elektronnyi resurs, rezhym dostupu: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
36. Anishchenko O. V., Yakovets N. I. Suchasni pedahohichni tekhnolohii: kurs leksi. Navch. posibnyk / Za zah. red. N. I. Yakovets. Nizhyn: Vydavnytstvo NDU im. M. Hoholia, 2007. 199 p.
37. Radkevych. V. O. Osobystisno-orientovanyi pidkhid do pidhotovky maibutnykh fakhivtsiv u profesiinii shkoli/ Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy// Zb. nauk. pr., u 2-kh chast., Ch-1 / Redkol.: I. A. Ziaziun (holova) ta in. Kyiv Vinnytsia: DOV Vinnytsia, 2002. 486 p.
38. Antonova O. Ye. Pedahohichni tekhnolohii ta yikh klasyfikatsiia yak naukova problema. Suchasni tekhnolohii v osviti. Ch. 1. Suchasni tekhnolohii navchannia : nauk.-dopom. bibliohr. pokazhch. Vyp. 2 / NAPN Ukrainy, DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho, 1 (2). 2015. P. 8–15.
39. Pedahohichni tekhnolohii inkliuzyvnoho navchannia: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv zakladiv vyshchoi pedahohichnoi osvity; uklad. : A. Vasyliuk, Yu. Bondar, A. Khilia. Vinnytskyi derzhavnyi pedahohichni universytet imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Vinnytsia, 2020. 168 p.

Дата надходження: 20.04.2023 р.

**MICROCOSMOS IN NATURAL AND LEGAL EDUCATION:
METAPEDAGOGICAL TECHNOLOGIES**

The scientific article discloses certain methodological aspects of the metaphysical pedagogy of natural and legal education of the microcosm. In particular, relevant pedagogical technologies of legal education, training and development of the microcosm in the micro-legal field, which is part of the macro-legal field, were investigated.

It is outlined that the primary source and starting point of all processes that take place in the universe (macrocosm) is man, that is, the microcosm. The legal order in the universe depends on how intelligent, educated, and erudite a person is. That is why the process of research and development of metapedagogical technologies of education of the microcosm in the macro-legal field is becoming increasingly important, because it is aimed at achieving the common good.

It has been established that man and freedom are inseparable concepts, because without freedom, conscious, volitional human behavior is impossible. The sense of freedom developed in a person is the key to building a prosperous society, because external freedom is the basis for building a legal system.

It is noted that the main task of legal education of a person at an early age is to develop in him clear ideas about good and evil, by which he will be guided in the future as criteria for lawful and law-abiding behavior in society. Personal education should be carefully aimed at a person's awareness of the limits of his freedom and their correlation with the limits of the freedoms of other citizens, because without knowing himself and without understanding his own nature, a person cannot build a healthy society, which is the foundation of a legal state.

Key words: metaphysical pedagogy; microcosm; microuniverse; pedagogical technology; technology; education; legal education.

Вікторія Чернописька

Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, доцент
Viktoriia.Z.Chornopyska@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3230-5971>

АГРЕСІЯ ЯК ДЕТЕРМІНУЮЧИЙ ЧИННИК ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.125>

© Чернописька В., 2023

У статті розглянуто сутність природи феномену агресії та схарактеризовано її як детермінуючий чинник протиправної поведінки людини. Розглянуто різноманітні визначення поняття агресії як одного із внутрішніх глибинно-психологічних детермінант поведінки. Обґрунтовано, що агресія, як попередньо детермінована та соціально обумовлена поведінка, перебуває у нерозривному зв'язку із задоволенням основних життєвих потреб особистості. Констатовано, що вирішальну роль в агресивній поведінці особистості відіграють соціальні, особистісні та психологічні чинники, але не кожен із них окремо і не їх комплекс – вони діють в контексті цілісної особистості та перебувають у безпосередньому зв'язку з конкретною життєвою ситуацією. На основі аналізу наукових теорій агресивної поведінки можна стверджувати, що агресія виступає основою порушень у поведінці, в тому числі її протиправних проявів.

Теоретико-правові аспекти аналізу агресії вказують на необхідність дослідження правового та соціально-культурного дискурсу щодо розуміння цього феномену. Здійснення такого аналізу, безперечно, потребує дотримання принципів методологічного плюралізму, що розкриває суперечливу природу агресії людини. Ця багатогранність дала змогу проаналізувати, що за антропологічну агресію відповідальні як правові, соціальні, культурні чинники, так і біологічні. Такий розгляд розкриває сутність агресії як феномену, який детермінований різнорідними чинниками людського існування в світі. Виявлено, що ці фактори накладають відповідальність як на особистість, так і на правовий і соціально-культурний дискурс соціуму, який через цивільні процеси та позитивне право “вгамовує” і “культивує” агресивну поведінку та агресивне волевиявлення.

Ключові слова: людина; агресія; агресивна поведінка; протиправна поведінка; детермінуючий чинник; закон; держава; насилля; соціум; діяльність; правопорядок.

Постановка проблеми. Обраний Україною курс на євроінтеграцію зумовлює необхідність демократичних трансформацій національної політичної та правової системи з метою оптимального забезпечення умов реалізації прав і свобод людини і громадянина. Однак цьому процесу перешкоджають чимало чинників, які зумовлені зниженням моральних вимог у суспільстві, деформацією

правової свідомості населення, низьким рівнем його правової культури. Неповага до права, кожне правопорушення, прояв бюрократизму і формалізму владними інститутами (зокрема, окремими їх посадовими та службовими особами) руйнують демократичні засади суспільства, уповільнюють його прогресивний розвиток. Інтенсифікація контроверз між людиною, соціумом та владними інститутами, фокусування особистості часто на задоволенні лише особистих потреб та інтересів неминуче інспірують соціальну апатію, розгубленість, агресію, що в підсумку провокує асоціальну, протиправну, злочинну поведінку, що створює реальну загрозу безпеці людини, суспільства, держави. З огляду на це, особливого наукового та практичного значення набуває аналіз феномену агресії як детермінуючого чинника протиправної поведінки людини.

Проблема агресії є предметом вивчення багатьох гуманітарних наук, серед яких: філософія, психологія, соціологія, політологія, педагогіка тощо. Теоретико-правове дослідження означеної проблеми у нинішній складній кризовій ситуації нашої держави дасть можливість поєднати здобутки означених наук для визначення агресії як детермінуючого чинника протиправної поведінки особистості в сучасних умовах ведення війни та поглиблення кризи. Як показує дійсність, жодні демократичні перетворення та прогресивний поступ не можуть вирішити проблему постійного відновлення агресії в суспільстві. Відбулася лише зміна форми домінування та придушення насильства, змінилися складові частини та акценти прояву агресії, що, однак, не призвело до використання існування агресії як суспільного феномену.

Аналіз дослідження проблеми. Агресію як феномен і як специфічну поведінку досліджували як психологи, так і інші вітчизняні та зарубіжні фахівці – юристи, політологи, філософи, соціологи А. Бандура, Л. Берковітц, Р. Берон, Н. Гришина, Дж. Доллард, Д. Зільман, А. Зелінський, В. Павелків, А. Реан, Д. Річардсон, В. Рибалка, Е. Скиба, В. Тимошенко, С. Фешбах, Е. Фром, О. Шляхтіна та ін., у працях яких дається загальна характеристика сутності агресії. Визначення агресії як детермінуючого чинника протиправної поведінки та способів її подолання ще потребує ґрунтовних досліджень. Це зумовило вибір проблематики статті, її актуальність та своєчасність в сучасних умовах ведення війни та поглиблення соціальної кризи.

Мета статті – розглянути сутність природи феномену агресії та схарактеризувати її як детермінуючий чинник протиправної поведінки людини.

Виклад основного матеріалу. Природа феномену агресії розглядається із різних позицій і в різних соціальних контекстах. Аналіз ідей мислителів основних наукових напрямків дозволяє зрозуміти сутність та соціальну значущість феномену агресії людини, як трансформаційного процесу, що постійно здійснюється та зазнає постійного впливу правового та соціально-культурного дискурсу. Праці Р. Декарта, який сформулював теорію вроджених ідей, стали підґрунтям для подальших багатовікових дискусій щодо вродженої біологічно детермінованої схильності людини до насильства у всіх формах. Услід за ним Дж. Локк здійснив аналіз джерел моральних принципів людини на основі історичного досвіду і релігійних постулатів, опротестовуючи тодішнє загальноприйняте розуміння природи та сенсу вроджених ідей. Доробок Г. Лейбніца про співвіднесення придбаного та природного й успадкованного не лише є відмінним від розуміння Р. Декартом вроджених ідей, але і критикує ідеї Дж. Локка. Ця праця сприяла продовженню та поглибленню загального феномена людини.

Англійський філософ Т. Гоббс, розглядаючи соціально-культурні аспекти людської життєдіяльності, відзначив схильність людської природи до пристрастей, окреслив межі протиправної поведінки, яку він кваліфікував як гріх, вказавши цим, на взаємодію права, моралі та агресії. Згідно з позицією мислителя, держава у вигляді правових норм є чинником стримування агресивної (бажаючої індивідуального задоволення) природи людини. Держава, декретуючи цивільні закони, стримує агресію “всіх проти всіх”. Т. Гоббс відзначає, що подолати саморуйнування людини

спосібна лише через своє підпорядкування закону, який, керуючись загальним благом (здоровим глуздом), створює належний моральний клімат суспільства. Сильна держава, верховенство закону та права, забезпечення виконання законів, є гарантією успішного людського суспільства. Через відсутність громадянського стану завше існує війна всіх проти всіх [1, с. 95].

У контексті сучасних реалій слушно є заувага Т. Гоббса, що в такому середовищі люди живуть без будь-якої іншої гарантії безпеки, окрім тієї, яку дає їм їх особиста фізична сила та винахідливість. Вкрай важливим є уточнення мислителя про вагомість верховенства закону в питанні управління агресією. Він вбачає силу закону як засіб попередження війни всіх проти всіх і зазначає, що в іншому випадку в суспільстві не має місця для працьовитості, а є лише вічний страх й постійна небезпека. Держава у вигляді законів примушує людей дотримуватися природних законів, таких як право на життя, на безпеку тощо. Подолання природної схильності людини до агресії, як стверджує Т. Гоббс, є проявом верховенства закону [1, с. 97]. Звідси біологічне може бути впорядковане через соціальне (освіту, виховання, примус). Природу людини змінити не можна, проте дозволено на неї впливати, культивувати.

Дослідники кожної епохи у контексті соціально-культурних трансформацій намагалися зрозуміти складність феномену агресії, прояву агресивності людини, віднайти способи управління агресією. Підтримуючи позицію З. Фрейда, що агресія є неодмінним сателітом людини, Р. Берон та Д. Річардсон здійснили спробу зрозуміти сутність цього феномену у своїй праці “Агресія” [2]. Вчені стверджують, що попри плюралізм та дискусійність теоретичних обґрунтувань щодо розуміння агресії, більшість з них підпадає під одну з чотирьох причин її виникнення, а саме: 1) природними спонуканнями або задатками; 2) потребами, які активізуються зовнішніми стимулами; 3) пізнавальними та емоційними процесами; 4) актуальними соціальними умовами, а також попереднім вихованням чи навчанням [2, с. 77]. Такий підхід передбачає врахування впливу, як природних, так і соціальних чинників. На нашу думку, масштаб агресії, її цілі та спонукальні чинники можуть бути пов’язані як із однією означеною причиною, так і їх комплексом.

Аналіз західних концепцій щодо розуміння феномену агресії дає змогу, на нашу думку, виокремити три найбільш значущі. Перша містить теорії, в яких агресія тлумачиться як вроджений інстинкт індивіда (З. Фрейд). Друга розуміє агресію як поведінкову реакцію на фрустрацію. Згідно з Дж. Доллардом, агресія – це захоплення, що автоматично виникає в організмі людини, а реакція на фрустрацію – спроба перебороти перешкоди на шляху до задоволення потреб, досягнення емоційної рівноваги [3, с. 16]. Третю концепцію становить теорія соціального наочіння. Агресія – це засвоєння поведінки у процесі соціалізації через спостереження відповідного способу дій (А. Басс, М. Доугел) [4, с. 11]. На основі третьої концепції можемо стверджувати, що агресія не виникає у соціальному вакуумі, до її виникнення призводять саме різні аспекти міжособистісних взаємодій, які визначають форми агресії та її спрямованість.

Істотним детермінантом агресії є фрустрація, тобто блокування розгортання цілеспрямованої поведінки. Фрустрація (англ. *frustration* – розлад, зрив планів, крах) є особливим емоційним станом, що виникає внаслідок невдачі у задоволенні потреби чи бажання в умовах непереборних або таких, які важко подолати, перешкод, що супроводжуються різними негативними почуттями: дратівливістю, тривогою, розчаруванням, відчаєм. Тобто фрустрація виникає в результаті відмінностей між особистісними запитами людини та її реальними досягненнями [5, с. 16].

Поведінка людини у стані фрустрації може бути відмінною, хоча найчастіше призводить до агресивної протиправної поведінки: особа вдається до образ, фізичних нападів щодо інших осіб, які, на її переконання, сприяли фрустрації. Втім слід зауважити, що не завжди агресія спрямовується на винну особу, позаяк людина не завжди здатна проявити відкриту, пряму агресію щодо того, кого вважає причетним до своїх проблем. Тому цілком можливий прояв агресії на іншу, не винну людину, також агресія може бути спрямована і на самого себе. Доволі часто ображена людина формує в своїй уяві помстиві дії, де-факто не вдаючись до якихось реальних діянь. Чи стане фрустрація причиною протиправної поведінки, залежить від інтерпретації індивідом низки ситуа-

ційних чинників. Тобто фрустрація із великою ймовірністю може викликати агресію, якщо вона досить інтенсивна, існують “заклики до агресії”, коли фрустрація видається неочікуваною або сприймається як сваволя, або якщо вона когнітивно прив’язується до агресії.

Більш потужнішим детермінантом агресії є провокація, адже людина зазвичай природно відповідає “ударом на удар”. Більше того, агресивна реакція може виникати навіть через припущення, що інша людина має певні агресивні наміри, які навіть не виражаються в якихось діях. Вербальна провокація зазвичай є відповіддю на образи й інші подібні провокації, яка проявляється у формі фізичного застосування. Відтак інциденти розпочаті зі сварки часто переходять у фазу прямого насилля. Людина намагається аналогічно відповісти на неприйнятні чи образливі дії, щоб застерегти себе від можливих повторних нападів, або не створити довкола себе думки як слабосилої людини чи такої, яка зазнала нищівної поразки [2, с. 103]. Бувають й інші випадки, коли людина слідує за узвичаєним фразеологізмом “помста – це страва, що подається холодною”, коли агресія відкладається на певний відповідний момент.

Стимулом до агресії можуть бути і певні вказівки владного представника. Якщо ж підлегла особа відчуває особисту відповідальність за результати своїх дій, вона не обов’язково буде демонструвати агресивну поведінку.

На поведінку агресора можуть впливати поведінка і наміри потенційного об’єкта агресії – жертви, яка, наприклад, перебуває у стані алкогольного або наркотичного сп’яніння. Ще важливіше значення мають індивідуально-психологічні особливості самого агресора: його дратівливість, підозрілість, схильність відчувати вседозволеність і безкарність. Важливу роль у підтриманні схильності до насильства може відігравати впевненість людини у тому, що вона є повновладним господарем своєї долі (а іноді й долі інших людей), а також її позитивне ставлення до агресії (як до корисного або нормального явища) [5, с. 17].

Ймовірність агресивної поведінки значною мірою залежить від емоційності людини. Емоція – це перша реакція, що виникає миттєво, ще до того, як людина встигла усвідомити і проаналізувати інформацію, вона вже позначається на обличчі, позі, рухах. Емоції особливо чітко проявляються у стані паніки, у натовпі. Розрізняють експресивну, імпульсивну, афективну, ворожу та інструментальну агресію натовпу. Експресивна агресія – це поведінка, яка спрямована на залякування об’єкта агресії, при цьому агресор намагається продемонструвати свої потенційно агресивні наміри. Імпульсивна агресія зазвичай спровокована в результаті дії якогось фактору, вона миттєво виникає і достатньо швидко припиняється. Така агресія може мати переривчастий, імпульсивний характер, проявляється у вигляді хвиль, що йдуть одна за одною. Афективна агресія – чисто емоційний феномен, який практично повністю позбавлений дієвого компонента. Наступна форма агресії – ворожа агресія, яка характеризується цілеспрямовано усвідомленим наміром завдання шкоди. Остання форма агресії – інструментальна, за якої мета дій суб’єкта нейтральна, а агресія використовується як один із засобів її досягнення. Дві останні форми є організованими, водночас зовнішньо вони можуть маскуватися під стихійну поведінку натовпу [6, с. 161].

Таким чином, можливість агресивної поведінки визначається багатьма обставинами: установками індивіда, його особистісними рисами характеру, зовнішніми обставинами, впливом інших людей і т. ін. Відповідь на запитання, чому людина діє агресивно, певною мірою дає вчення Е. Фромма про природу людської деструктивності.

Агресія – це характеристика поведінки. Під агресією розуміють будь-які навмисні дії, що спрямовані на завдання шкоди іншій людині, групі людей або тварині. Вказане поняття слід відрізнити від поняття “агресивність” – тобто властивість особистості, що проявляється в готовності до агресії. Із відмінності цих понять випливає, що не за будь-якими агресивними діями суб’єкта дійсно стоїть агресивність особистості. Агресивність людини не завжди проявляється в очевидно агресивних діях. Прояв (або не проявлення) агресивності як особистісної характеристики в агресивних діях завжди є результатом складної взаємодії трансситуаційних і ситуаційних факторів. У випадку агресивних дій неагресивної особистості в основі першопричини цих дій лежить фактор

ситуації. У випадку ж агресивних дій агресивної особистості у взаємодії трансситуаційних і ситуаційних факторів примат належить особистісним якостям. Детермінуючим фактором агресії у такому разі стають особистісні якості людини, її правова свідомість і правова культура.

Висновки. Теоретико-правові аспекти аналізу агресії вказують на необхідність дослідження правового та соціально-культурного дискурсу щодо розуміння цього феномену. Здійснення такого аналізу, безперечно, потребує дотримання принципів методологічного плюралізму, що розкриває суперечливу природу агресії людини. Ця багатогранність дала змогу проаналізувати, що за антропологічну агресію відповідальні як правові, соціальні, культурні чинники, так і біологічні. Такий розгляд розкриває сутність агресії як феномену, який детермінований різнорідними чинниками людського існування в світі. Виявлено, що ці фактори накладають відповідальність як на особистість, так і на правовий і соціально-культурний дискурс соціуму, який через цивільні процеси та позитивне право “вгамовує” і “культивує” агресивну поведінку та агресивне волевиявлення.

З’ясовано, тільки розуміючи життя як світ, що постійно змінюється, піддається трансформаціям, можна помислити і пізнати увесь плюралізм феномену агресії людини. Підкреслено, що нова філософська парадигма пізнання світу, а саме, концепція різомі, що дає можливість об’єднати множинність і протилежність, є необхідним робочим знаряддям для роботи з агресією людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гоббс Т. (2000). *Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної*. Переклад з англійської: Р. Димерець, В. Єрмоленко, Н. Іванова, Є. Мірошніченко, Т. Олійник; передмова та примітки: Т. Польська та В. Малахов. Київ : “Дух і літера”. 600 с.
2. Robert A. Baron, Deborah R. Richardson (1994). *Human aggression*. New York: Plenum Press. 420 p.
3. Киричук Г. (2005). Асоціальна поведінка підлітків (агресивність у підлітків). *Психологічна газета*. № 7. С. 16–17.
4. Іванова В. В. (2000). Прояви агресивності у підлітковому віці. *Практична психологія та соціальна робота*. № 5. С. 5–16.
5. Тимошенко В. І. (2012). Соціальні детермінанти агресії. *Держава і право*. Збірник наукових праць. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Вип. 56. С. 14–18.
6. Макарова О. П. (2019). Теоретичне вивчення гендерних відмінностей агресивної поведінки поліцейських на етапі фахової підготовки. *Теорія і практика сучасної психології*. № 2. Т. 2. С. 29–32.

REFERENCES

1. Hobbs T. (2000). *Leviathan, abo Sut, budova i povnovazhennia derzhavy tserkovnoi ta tsyvilnoi* [Leviathan, or the Essence, structure and powers of the ecclesiastical and civil state]. Pereklad z anhliiskoi: R. Dymereets, V. Yermolenko, N. Ivanova, Ye. Miroshnychenko, T. Oliinyk; peredmovta ta prymitky: T. Polska ta V. Malakhov. Kyiv: “Dukh i litera” Publ. 600 p. [in Ukrainian].
2. Robert A. Baron, Deborah R. Richardson (1994) *Human aggression*. New York: Plenum Press Publ. 420 p. [in English].
3. Kyrychuk H. (2005). *Asotsialna povedinka pidlitkiv (ahresyvnist u pidlitkiv)* [Adolescent antisocial behavior (adolescent aggression)]. *Psykhologichna hazeta*. No. 7. P. 16–17 [in Ukrainian].
4. Ivanova V. V. (2000) *Proiavy ahresyvnosti u pidlitkovomu vitsi* [Manifestations of aggressiveness in adolescence]. *Praktychna psykhologhiia ta sotsialna robota*. No. 5. P. 5–16 [in Ukrainian].
5. Tymoshenko V. I. (2012) *Sotsialni determinanty ahresii* [Social determinants of aggression]. *Derzhava i pravo. Zbirnyk naukovykh prats. In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy*. Vol. 56. P. 14–18 [in Ukrainian].
6. Makarova O. P. (2019). *Teoretychne vyvchennia hendernykh vidminnostei ahresyvnnoi povedinky politseiskykh na etapi fakhovoi pidhotovky* [Theoretical study of gender differences in aggressive behavior of police officers at the stage of professional training]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykhologhii*. No. 2. Vol. 2. P. 29–32 [in Ukrainian].

Дата надходження: 19.04.2023 р.

**AGGRESSION AS A DETERMINING FACTOR
OF ILLEGAL HUMAN BEHAVIOR**

The article examines the essence of the nature of the phenomenon of aggression and characterizes it as a determining factor of illegal human behavior. Various definitions of the concept of aggression as one of the internal deep-psychological determinants of behavior are considered. It is substantiated that aggression, as a predetermined and socially determined behavior, is inextricably linked with the satisfaction of the basic life needs of an individual. It was established that social, personal and psychological factors play a decisive role in the aggressive behavior of an individual, but not each of them separately or their complex – they act in the context of a complete personality and are in direct connection with a specific life situation. Based on the analysis of scientific theories of aggressive behavior, it can be argued that aggression is the basis of behavioral disorders, including its illegal manifestations.

Theoretical and legal aspects of the analysis of aggression point to the need to study the legal and socio-cultural discourse regarding the understanding of this phenomenon. Carrying out such an analysis definitely requires adherence to the principles of methodological pluralism, which reveals the contradictory nature of human aggression. This diversity made it possible to analyze that legal, social, cultural factors, as well as biological ones, are responsible for anthropological aggression. Such consideration reveals the essence of aggression as a phenomenon determined by various factors of human existence in the world. It was found that these factors impose responsibility both on the individual and on the legal and socio-cultural discourse of the society, which through civil processes and positive law “suppresses” and “cultivates” aggressive behavior and aggressive expression of will.

Key words: man; aggression; aggressive behavior; illegal behavior; determining factor; law; state; violence; society; activity; law and order.

УДК 340.1

Марта Шептицька

Національний університет “Львівська політехніка”,
аспірантка кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
Marta.M.Sheptytska@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3890-5991>

АКТИВІЗМ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.131>

© Шептицька М., 2023

У статті окреслено та проаналізовано активну діяльність релігійних організацій у сфері захисту основоположних прав людини. Основними засадами взаємодії держави та релігійних організацій в Україні у сфері захисту основоположних прав людини є: дотримання принципу відокремлення релігійних організацій від держави та невтручання у внутрішні справи один одного; подолання негативних наслідків ставлення держави до релігійних інституцій у радянські часи; неприпустимість участі релігійних організацій у політичній діяльності, а також спроб політичних партій або лідерів використовувати релігійні організації у політичних цілях; удосконалення та відпрацювання правових механізмів на практиці у становленні партнерських відносин між державою і релігійними організаціями; сприяння у реалізації прав релігійних організацій та створення умов для їх нормального та всебічного функціонування тощо.

До основних напрямів діяльності релігійних організацій у напрямі захисту основоположних прав людини належать: співпраця у сфері збереження та зростання суспільної моралі; співпраця у сфері налагодження та дотримання міжрелігійної, міжконфесійної, міжетнічної та громадянської злагоди в українському суспільстві; сприяння на міжнародному рівні миру, порозумінню, співробітництву між людьми, народами та державами; створення міжконфесійних та міжцерковних об'єднань з метою консолідації зусиль релігійних організацій заради реалізації ними масштабних соціальних проектів та інше; відродження, збереження та розвиток історичної та культурної спадщини народів України; співпраця у сфері духовного, морального, патріотичного виховання та освіти; співпраця у науковій сфері, включаючи спільні дослідження в гуманітарній галузі; співпраця у сфері культури, мистецтва та творчої діяльності; співпраця у сфері соціального захисту держави та охорони здоров'я населення; підтримка інституту сім'ї, материнства та дитинства; співпраця релігійних та світських засобів масової інформації; піклування про духовно-моральне виховання військових, працівників правоохоронних установ та силових відомств; робота з профілактики правопорушень, піклування про осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі; спільна діяльність з охорони навколишнього середовища; співпраця у сфері економічної діяльності на користь релігійних організацій, держави та суспільства.

Ключові слова: релігійні організації; права людини; активізм; держава; громадянське суспільство; правове забезпечення; свобода совісті; міжконфесійні відносини; соціальна діяльність.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні досить актуальною є проблема ефективного використання потенціалу релігійних організацій у системі захисту прав людини. Налагодження оптимальних відносин із релігійними організаціями відіграє особливу роль в процесі розвитку України як демократичної, європейської держави, зокрема в умовах повномасштабної війни росії проти України. Сьогодні особливо простежується обопільна зацікавленість держави і релігійних організацій в співпраці, що проявляється у допомозі релігійними організаціями Збройним силам України, тимчасово переміщеним особам, населенню, яке перебуває в зоні активних військових дій, різним соціально-незахищеним верстам тощо. Крім того, інтенсифікувалися зустрічі представників релігійних організацій із представниками державних органів з метою напрацювання основних напрямів реформування сучасного українського суспільства та становлення правової держави.

Вплив релігійних організацій, християнських норм і цінностей на життя суспільства в умовах війни помітно посилюється. Це пояснюється певною мірою істотними змінами умов життєдіяльності і підходом до релігії як до чинника духовного відродження нації. Саме від налагодження ефективних відносин держави з релігійними організаціями значною мірою залежить стабільність та подальший розвиток України, позаяк характер розвитку цих стосунків може консолідувати українське суспільство, або навпаки дезорганізувати. Природно, це зумовлює і підвищення інтересу до питань визначення ролі і місця релігійних організацій в системі захисту прав людини.

Аналіз дослідження проблеми. Діяльність релігійних організацій у сфері захисту основоположних прав людини є малодослідженою у правовому дискурсі. Окремі аспекти цього питання були розглянуті у наукових працях таких авторів, як В. Бедь, В. Бурега, А. Волошин, Ю. Гаджега, А. Гайн, В. Гаєва, М. Делеган, О. Дехтерева, В. Єленський, Л. Компанієць, В. Лубський, М. Оніщенко, М. Палінчак, Ю. Пайда, Є. Сабов, Г. Сергієнко, О. Стойка, С. Фенцик, В. Чорнописька, П. Яроцький, Л. Ярмол та інші. В умовах повномасштабної війни в Україні зростає потреба у дослідженні проблем визначення ролі і місця релігійних організацій в системі захисту прав людини.

Мета статті – окреслити та проаналізувати активізм релігійних організацій у сфері захисту основоположних прав людини.

Виклад основного матеріалу. Права і свободи людини, громадянина мають бути не тільки зумовлені соціальними потребами і юридично закріплені, визнаватися і охоронятися державою в особі її органів та посадових осіб, а насамперед – відповідати можливостям їх реалізації. Звідси, ефективне забезпечення принципу пріоритету прав і свобод людини прямо залежить від економічних, політичних, соціокультурних чинників, від домінуючої в суспільстві правової культури (і субкультур), яка впливає на здатність особи розуміти її правові можливості, усвідомити свої свободи не лише як загальні цінності, але і як індивідуальні ціннісні орієнтації, навчитися вправному їх застосуванню [1, с. 24].

Релігійний чинник у всі часи і у всіх народів відіграв вкрай важливу роль у бутті соціуму, позаяк сприяв утвердженню загальнолюдських цінностей. Правові основи діяльності релігійних організацій як громадських об'єднань, їх взаємодії з державними та іншими соціальними інститутами окреслено в Конституції України, Законі України “Про свободу совісті та релігійні організації” та в інших документах. Основний Закон України у ст. 35 визначає, що “церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави” [2], але надає кожній людині право на свободу віросповідання, світогляду та релігійну діяльність.

Таке відокремлення має позитивну характеристику, адже релігійні організації є незалежними від державної політики. Водночас, попри їх відокремленість, релігійні організації здійснюють різновекторну суспільну місію в державі: формування здорового способу життя; підтримки інституту сім'ї, материнства й дитинства, соціальної адаптації осіб з особливими потребами; охорони здоров'я; збереження, відродження і розвитку історичної та культурної спадщини, у тому числі традиційної культури українського суспільства; освітньої діяльності, пов'язаної із забезпеченням можливості здобуття якісної освіти громадянами з малозабезпечених прошарків суспільства; громадських робіт, діяльності з охорони навколишнього середовища, ліквідації наслідків стихійних лих, екологічних і техногенних катастроф; захисті суспільної моралі від проникнення культу насильства, жорстокості, порнографії; протидії псевдорелігійним структурам, небезпечним для особи та суспільства тощо [5].

Однією з очевидних рис сучасних релігійних організацій є активна участь в усіх сферах суспільного буття, зокрема у національній безпеці, процесах державотворення, розвитку національної свідомості та патріотизму громадськості, формуванні нової еліти. Релігійні організації відіграють вкрай важливу роль у механізмі захисту основоположних прав людини, по-перше, володіючи значним духовним потенціалом, безпосередньо впливають на вирішення цілої низки соціальних проблем. Завдяки таким соціальним аспектам релігії, як світоглядний, інтегруючий, регулюючий та комунікативний створюється консолідована організація віруючих, у якій діють чіткі етичні стандарти, створюється особливий (зазвичай сприятливо-позитивний) простір для самоствердження людини і специфічним чином (на засадах догм чи канонів) регулюється поведінка людини. По-друге, релігійні організації володіють певними соціально-психологічними засобами впливу на людину та соціум, які формувалися століттями та здатні корегувати важливі риси особистості, впливати на її світоглядні й споживчо-мотиваційні установки [4, с. 58].

З одного боку, релігійні організації прагнуть інтенсифікувати релігійне життя своїх адептів, віру зробити центром їх життя, а канонічні догми основним чинником чи мотивацією їх поведінки. Забезпечуючи права людини на свободу віросповідання, релігійні організації припускають і визнають лише такі обмеження в цій сфері, які диктуються необхідністю захисту конституційного ладу, громадського порядку, суспільної моралі, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, збереження традиційної релігійної культури суспільства, а також узгоджуються з нормами і принципами міжнародного права. Діючи у напрямку консолідації українського суспільства, релігійні організації докладають чимало зусиль до пошуку та встановлення балансу інтересів віруючих і невіруючих громадян та їхніх об'єднань, досягнення взаєморозуміння та взаємної толерантності між ними, забезпечення міжконфесійної стабільності, запобігання протистоянню релігійних організацій, виникненню конфліктів на релігійній основі, зокрема в питаннях розподілу сфер впливу на території України, повернення їм націоналізованого в минулому майна релігійного призначення [5, с. 95].

У реаліях війни та соціальної нестабільності українського суспільства значно зросла потреба у волонтерстві, в якому активну участь беруть релігійні організації. Основним напрямом діяльності волонтерів стала допомога українській армії, пораненим і постраждалим від військових дій. Нині волонтери релігійних організацій забезпечують українську армію такими ресурсами та послугами, як: медикаменти; лікування; безпілотні літальні апарати; техніка; виконують ремонт техніки (автомобілів, бойових машин, літаків); ремонтують будівлі; модернізують озброєння (приціли, тепловізори, прилади нічного бачення тощо); здійснюють доставку іноземної продукції; засобів індивідуального захисту; одягу (уніформа); військового спорядження; продуктів харчування; беруть ініціативність в обміні полоненими тощо [1, с. 274].

Важливу роль релігійні організації відіграють у ресоціалізаційній роботі в установах виконання покарань, які здатні ефективно впливати на морально-етичний комплекс особистості засудженого, надавати йому духовну та матеріальну підтримку. Основні напрями діяльності релігійних організацій щодо ресоціалізації засуджених до позбавлення волі можна виокремити у три групи:

1) група внутрішніх функцій (богослужіння та церковного управління), 2) група зовнішніх функцій (нормотворча, виховна, благодійна та місіонерська), 3) група позарелігійних функцій (правозахисна, волонтерська, дозвіллева, просвітницька, методична та функція взаємодії з іншими суб'єктами пенітенціарної допомоги).

Релігійні організації, які консолідовані у Всеукраїнській Раді Церков і релігійних організацій, беруть активну участь в акціях, ініціативах, конференціях та інших заходах, присвячених проблемним питанням охорони довкілля. Рада задекларувала, що "об'єднана в громадську спілку релігійна спільнота України не може стояти осторонь екологічних викликів. Зважаючи на те, що соціально-екологічні проблеми України є численними, вагомими та багатогранними, то й зусилля, спрямовані на їх вирішення, мають мати комплексний і сталий характер. Ефективна відповідь на сучасні екологічні виклики залежить від усіх учасників суспільного процесу, кожен з яких, починаючи від влади та державних природоохоронних інституцій, громадських організацій, і аж до окремих громадян, у відповідності до вимог принципів спільного блага, субсидіарності та солідарності, а також власної компетенції, має зробити свій автентичний внесок задля збереження спільного природного дому" [7, с. 103].

Інший напрям діяльності релігійних організацій у сфері екології, який проявляється нині, це намагання скоординувати свою діяльність для розробки програми співпраці держави та Церкви у галузі підвищення екологічної етики і культури, створення екологічних дорадчих центрів, які б пропонували людям інформаційні матеріали щодо можливостей збереження довкілля тощо. Ця діяльність видається досить перспективною, зважаючи на необхідність впровадження в навчальні програми шкіл і програм закладів вищої освіти екологічної світи й просвіти, екологічного виховання та відповідальності за природне довкілля.

Окремо слід відзначити медичну роботу релігійних організацій, якщо раніше їх основні зусилля були зорієнтовані лише на створення та забезпечення функціонування реабілітаційних центрів із лікування та профілактики наркоманії, паління та алкоголізму, то зараз спостерігається поживлення діяльності релігійних організацій і щодо інших питань охорони здоров'я населення. Основними напрямками у цій сфері є моральна (духовно-психологічна) підтримка медиків, надання безкоштовної медичної допомоги та ліків, створення постійно діючих християнських шпиталів і консультативно-діагностичної допомоги.

Основними засадами взаємодії держави та релігійних організацій в Україні у сфері захисту основоположних прав людини є: дотримання принципу відокремлення релігійних організацій від держави та невтручання у внутрішні справи один одного; подолання негативних наслідків ставлення держави до релігійних інституцій у радянські часи; неприпустимість участі релігійних організацій у політичній діяльності, а також спроб політичних партій або лідерів використовувати релігійні організації у політичних цілях; удосконалення та відпрацювання правових механізмів на практиці у становленні партнерських відносин між державою і релігійними організаціями; сприяння у реалізації прав релігійних організацій та створення умов для їх нормального та всебічного функціонування; стимулювання релігійних організацій до волонтерської та добродійної діяльності; забезпечення рівності всіх релігійних організацій перед законом, неприпустимість встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії або релігійної організації щодо інших; сприяння утвердженню взаємної поваги, терпимості та толерантності між релігійними організаціями та створення умов, що запобігають виникненню міжрелігійних, міжконфесійних конфліктних ситуацій.

Серед основних напрямів діяльності релігійних організацій у напрямі захисту основоположних прав людини слід виокремити такі: співпраця у сфері збереження та зростання суспільної моралі; співпраця у сфері налагодження та дотримання міжрелігійної, міжконфесійної, міжетнічної та громадянської злагоди в українському суспільстві; сприяння на міжнародному рівні миру, порозумінню, співробітництву між людьми, народами та державами; створення міжконфесійних та міжцерковних об'єднань з метою консолідації зусиль релігійних організацій заради реалізації ними масштабних соціальних проектів та інше; відродження, збереження та розвиток історичної та

культурної спадщини народів України; співпраця у сфері духовного, морального, патріотичного виховання та освіти; співпраця у науковій сфері, включаючи спільні дослідження в гуманітарній галузі; співпраця у сфері культури, мистецтва та творчої діяльності; співпраця у сфері соціального захисту держави та охорони здоров'я населення; підтримка інституту сім'ї, материнства та дитинства; співпраця релігійних та світських засобів масової інформації; піклування про духовно-моральне виховання військових, працівників правоохоронних установ та силових відомств; робота з профілактики правопорушень, піклування про осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі; спільна діяльність з охорони навколишнього середовища; співпраця у сфері економічної діяльності на користь релігійних організацій, держави та суспільства.

Висновки. Незважаючи на те, що до завершення суспільних перетворень, курс на які взяла Україна, ще далеко, проте вже сьогодні очевидно, що без подібних змін не буде повноцінного демократичного правового громадянського суспільства, а в сучасній Україні вплив релігійних організацій як інститутів громадянського суспільства є більш потужним, ніж вплив політичних партій або державних діячів, що підтверджують результати численних соціологічних опитувань і суспільних процесів.

Отже, сьогодні ми спостерігаємо, що релігійні організації взяли на себе відповідальність за суспільство, демонструючи це своєю розгалуженою соціальною діяльністю, яка є виявом відчуття потреб іншої людини та любові до ближнього. Діяльність релігійних організацій у сфері захисту основоположних прав людини виходить за вузькі конфесійні межі, охоплюючи своїм впливом людей інших конфесій, невіруючих і таких, що ще не визначилися у своєму конфесійному виборі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Козюбра М. І. (2010). Права людини і верховенство права. *Право України*. № 2. С. 24–35.
2. Конституція України. *База даних “Законодавство України” / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.05.2023).
3. Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації”. *База даних “Законодавство України” / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 10.05.2023).
4. Манжалій Х. (2008). Соціальна діяльність нових релігійних інституцій в сучасній Україні. *Релігія та соціум*. № 1. С. 58–60.
5. Кочкадан А. (2009). Загальні засади взаємодії держави і релігійних об'єднань в Україні: новелізація правового регулювання. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Вип. 49. С. 95–100.
6. Чернописька В., Малиш М. (2022). Волонтерська діяльність релігійних організацій: адміністративно-правові гарантії. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: Юридичні науки*. № 3. (35). С. 272–277.
7. Чернописька В., Малиш М. (2022). Роль релігійних організацій у забезпеченні права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: Юридичні науки*. № 1. (33). С. 99–105.

REFERENCES

1. Koziubra M. I. (2010). *Prava liudyny i verkhovenstvo prava*. [Human rights and the rule of law.]. *Pravo Ukrainy*. No. 2. P. 24–35 [in Ukrainian].
2. *Konstytutsiia Ukrainy*. [Constitution of Ukraine.]. *Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy” / VR Ukrainy*. (Accessed: 10.05.2023). [in Ukrainian].
3. *Zakon Ukrainy “Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii”*. [Law of Ukraine “On Freedom of Conscience and Religious Organizations”]. *Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy” / VR Ukrainy*. (Accessed: 10.05.2023). [in Ukrainian].
4. Manzhaliy X. (2008). *Sotsialna diialnist novykh relihiinykh instytutsii v suchasni Ukraini*. []. *Relihiia ta sotsium*. No. 1. P. 58–60 [in Ukrainian].
5. Kochkadan A. (2009). *Zahalni zasady vzaiemodii derzhavy i relihiinykh obiednan v Ukraini: novelizatsiia pravovoho rehulivannia*. [General principles of interaction between the state and religious associations in Ukraine: amendment of legal regulation]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia yurydychna*. Vol. 49. P. 95–100 [in Ukrainian].

Марта Шептицька

6. Chornopyska V., Malysh M. (2022). *Volonterska diialnist relihiinykh orhanizatsii: administratyvno-pravovi harantii* [Volunteer activity of religious organizations: administrative and legal guarantees]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriya: Yurydychni nauky*. No. 3. (35). P. 272–277 [in Ukrainian].

7. Chornopyska V., Malysh M. (2022). *Rol relihiinykh orhanizatsii u zabezpechenni prava na bezpechne dlia zhyttia i zdorovia dovkillia* [The role of religious organizations in ensuring the right to an environment safe for life and health]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriya: Yurydychni nauky*. No. 1. (33). P. 99–105 [in Ukrainian].

Дата надходження: 19.04.2023 р.

Marta Sheptytska

Lviv Polytechnic National University,
Institute law, psychology and innovative education
Department of Civil Law and Procedure

ACTIVISM OF RELIGIOUS ORGANIZATIONS IN THE FIELD OF FUNDAMENTAL HUMAN RIGHTS PROTECTION

The article outlines and analyzes the active activity of religious organizations in the field of protection of fundamental human rights. The main principles of interaction between the state and religious organizations in Ukraine in the field of protection of fundamental human rights are: observance of the principle of separation of religious organizations from the state and non-interference in each other's internal affairs; overcoming the negative consequences of the state's attitude to religious institutions in Soviet times; the inadmissibility of the participation of religious organizations in political activities, as well as attempts by political parties or leaders to use religious organizations for political purposes; improvement and development of legal mechanisms in practice in the establishment of partnership relations between the state and religious organizations; assistance in the realization of the rights of religious organizations and the creation of conditions for their normal and comprehensive functioning, etc.

The main activities of religious organizations in the direction of protection of fundamental human rights include: cooperation in the field of preservation and growth of social morality; cooperation in the field of establishing and maintaining inter-religious, inter-denominational, inter-ethnic and civil harmony in Ukrainian society; promoting international peace, understanding, and cooperation between people, nations, and states; creation of inter-confessional and inter-church associations for the purpose of consolidating the efforts of religious organizations for the purpose of their implementation of large-scale social projects, etc.; revival, preservation and development of the historical and cultural heritage of the peoples of Ukraine; cooperation in the field of spiritual, moral, patriotic upbringing and education; cooperation in the scientific field, including joint research in the humanitarian field; cooperation in the field of culture, art and creative activity; cooperation in the field of state social protection and public health protection; support for the institution of family, motherhood and childhood; cooperation of religious and secular mass media; taking care of the spiritual and moral education of the military, employees of law enforcement agencies and law enforcement agencies; crime prevention work, care for persons in prisons; joint environmental protection activities; cooperation in the field of economic activity for the benefit of religious organizations, the state and society.

Key words: religious organizations; Human Rights; activism; state; civil society; legal support; freedom of conscience; interfaith relations; social activity.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.5

Богдана Мельниченко

Національний університет “Львівська політехніка”,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор,
bohdana.b.melnychenko@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000--0003-1514-8131>

Марко Мідик

Національний університет “Львівська політехніка”,
студент першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 081 “Право”
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.137>

© Мельниченко Б., Мідик М., 2023

У статті проаналізовано особливості функціонування місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. З'ясовано, що місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Встановлено, що воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. Зазначено, що на територіях, на яких введено воєнний стан, для забезпечення дії

Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можуть утворюватися тимчасові державні органи – військові адміністрації. Констатовано, що створення військових адміністрацій не позбавляє органів місцевого самоврядування їх повноважень. Вказано, що місцеве самоврядування в Україні продемонструвало значний рівень ефективності при функціонуванні в умовах воєнного стану. За необхідності розв’язання одночасно цілої низки складних проблем ефективність взаємодії між органами державної влади, керівництвом територіальних громад та представниками громадських і волонтерських організацій залишається високою, що дає змогу уникати різких криз в процесі забезпечення життєдіяльності громад. Не в останню чергу така ситуація можлива завдяки проведенню в 2014–2021 роках реформи децентралізації влади в Україні, що дала можливість перемістити “на місця” значну кількість повноважень та ресурсів. Позитивною практикою є також співпраця органів місцевого самоврядування з міжнародними організаціями, яка дає змогу реалізовувати спільні розв’язувальні проєкти та ділитися досвідом в різних сферах. Підкреслено, що органи місцевого самоврядування відіграють велику роль у державотворенні сучасної України.

Ключові слова: місцеве самоврядування; воєнний стан; територіальні громади; військові адміністрації; повноваження.

Постановка проблеми. Війна на території України змінила всі правила та норми, призвела до нових викликів та спровокувала низку проблем, які ускладнюють функціонування держави. І не в останню чергу це стосується органів місцевого самоврядування, на які покладено відповідальність з забезпечення потреб населення громад.

Децентралізаційні реформи, які не в повному обсязі, але значною мірою відбулися, а також результати виборів 2020 року призвели до того, що як перед широкомасштабним вторгненням і повноцінною війною, так і під час війни місцеве самоврядування мало досить високий рейтинг довіри громадян та переважно намагалося чесно виконувати свою роль та місію – служити мешканцям своїх громад [1].

Така довіра нині створює потужну основу для єдності регіонів нашої держави. Громади продемонстрували високу стійкість в умовах війни: ті, що опинились у тимчасовій окупації, зберігають потенціал спротиву і здатність відновитися після звільнення; а громади в тилу забезпечують соціально-економічну основу перемоги України. Стійкість, виявлена громадами різного типу, доводить правильність ідеї децентралізації й потребу її поглиблення в межах повоєнної розбудови. Органи місцевого самоврядування і далі виконують свої повноваження, спрямовані розв’язувати питання місцевого значення з урахуванням специфіки функціонування в умовах воєнного стану [2, с. 50].

Нині дослідження питань, що пов’язані зі здійсненням повноважень органами місцевого самоврядування, є надзвичайно актуальними. Водночас виникає потреба більш ґрунтовного дослідження особливостей функціонування місцевого самоврядування в умовах воєнного стану.

Аналіз дослідження проблеми. Окремі аспекти функціонування органів місцевого самоврядування розглядали у своїх працях такі українські вчені, як: В. О. Баранник, Н. В. Бахур, О. М. Бориславська, В. П. Грובה, І. Б. Заверуха, А. В. Миколук, В. Г. Потапенко, А. М. Школик та інші.

Мета статті – проаналізувати особливості функціонування місцевого самоврядування в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Місцеве самоврядування як право територіальної громади здійснювати управління своєю територією, закріплене та гарантоване Конституцією і законами країни, є безумовною ознакою дійсної демократії в такій країні.

Відповідно до ст. 140 Конституції України, місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об’єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [3].

Ч. 1 ст. 2 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР розширює та уточнює зазначене визначення і встановлює, що місцеве самоврядування – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об’єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [4].

Місцеве самоврядування також визначають як вид публічної влади, одну з основ конституційного ладу і форму народовладдя, як провідний інститут громадянського суспільства, що займає окреме місце у системі сучасного конституціоналізму в Україні та відіграє власну роль у модернізації вітчизняної державності [5].

Громадяни України реалізують своє право на участь у місцевому самоврядуванні за належністю до відповідних територіальних громад. Будь-які обмеження права громадян України на участь у місцевому самоврядуванні залежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, терміну проживання на відповідній території, за мовними чи іншими ознаками заборонено (ст. 3 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”).

Цілком слушною є думка про те, що місцеве самоврядування є однією із базових засад функціонування сучасної демократичної держави [6]. Принципи організації місцевого самоврядування, систему та особливості здійснення ними прав та обов’язків проголошено Всесвітньою декларацією місцевого самоврядування від 26 вересня 1985 р. [7], Європейською хартією місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р. [8] та урегульовано Конституцією і національними законами.

У науковій літературі серед характерних ознак системи місцевого самоврядування виокремлюють такі: 1) первинний суб’єкт місцевого самоврядування – територіальна громада; 2) є демократичною інституцією; 3) наділена правовою, організаційною та фінансово-економічною автономією; 4) має підтримку з боку держави; 5) наділена властивими їй функціями та повноваженнями щодо вирішення питань місцевого значення; 6) має чітко визначену структуру, закріплену в законодавстві; 7) має механізм відповідальності перед населенням [9].

Відповідно до ст. 5 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”, система місцевого самоврядування охоплює: територіальну громаду; сільську, селищну, міську раду; сільського, селищного, міського голову; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; старосту; районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; органи самоорганізації населення [4].

Як відомо, 24 лютого 2022 року Росія розпочала повномасштабне військове вторгнення в Україну. Вона порушила територіальну цілісність, суверенітет України, всі можливі норми гуманності. У зв’язку з цим Указом Президента України № 64/2022 було введено воєнний стан на території нашої держави [10], що спричинило зміни у багатьох сферах суспільного життя. Зокрема, це стосується і місцевого самоврядування.

Відповідно до ст. 1 Закону України “Про правовий режим воєнного стану” від 12 травня 2015 р. № 389-VIII, воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування пов-

новажень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [11].

Своєю чергою, ст. 4 вищезгаданого Закону містить положення про те, що на територіях, на яких введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можуть утворюватися тимчасові державні органи – військові адміністрації.

Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 68/2022 “Про утворення військових адміністрацій” було утворено 24 обласні та Київську міську, а також районні військові адміністрації [12].

Варто наголосити, що створення військових адміністрацій не позбавляє органів місцевого самоврядування їх повноважень. Згідно з ч. 2 ст. 9 Закону України “Про правовий режим воєнного стану”, органи місцевого самоврядування і далі здійснюють повноваження, надані їм Конституцією України, цим та іншими законами України. Військове командування разом із Міністерством внутрішніх справ України, іншими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування має забезпечити передбачені Законом України “Про правовий режим воєнного стану” заходи й повноваження, необхідні для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави.

Також потрібно зауважити, що державна влада достатньо швидко врегулювала діяльність державних органів та місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. 12 травня 2022 р. Верховна Рада ухвалила Закон “Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану” № 2389-IX, який спрощує прийняття рішень у громадах під час війни та дає їм змогу швидше реагувати на виклики воєнного часу [13].

Основними новелами Закону є посилення повноважень голів місцевих рад територій, де не ведуться бойові дії. Так, вищезгаданий Закон розширює компетенцію сільських, селищних, міських голів на час дії воєнного стану та надає їм одноособові повноваження з прийняття рішень щодо: звільнення земельних ділянок комунальної власності від незаконно розміщених тимчасових споруд; обстеження будівель і споруд, пошкоджених внаслідок бойових дій; демонтажу будівель і споруд, які за результатами обстеження визнані аварійно небезпечними і такими, що становлять загрозу життю людей; передачі коштів з відповідного місцевого бюджету на потреби Збройних Сил України та/або для забезпечення заходів правового режиму воєнного стану; створення установ з надання безоплатної первинної правової допомоги, призначення на посади і звільнення з посад керівників таких установ; боротьби зі стихійним лихом, епідеміями, епізоотіями; поводження з небезпечними відходами.

Крім того, Закон змінює умови створення, порядок і строк здійснення військовою адміністрацією населеного пункту (далі – ВАНП) повноважень місцевого самоврядування: 1) умовами створення ВАНП є нездійснення сільськими, селищними, міськими радами та/або їх виконавчими органами, та/або сільськими, селищними, міськими головами покладених на них Конституцією та законами України повноважень; 2) ВАНП може бути створена в межах територій територіальних громад (раніше – лише населених пунктів); 3) начальником ВАНП може бути призначений відповідний сільський, селищний, міський голова; 4) ВАНП набуває повноважень органів місцевого самоврядування, сільських, селищних, міських голів лише після прийняття відповідного рішення Верховною Радою України; 5) ВАНП (у разі її створення) діятиме не довше періоду дії військового стану і 30 днів після (раніше до наступних виборів) [14].

Законом на час дії воєнного стану також спрощуються процедури прийняття актів органів місцевого самоврядування та сільських, селищних, міських голів:

– при прийнятті на службу не потрібно проводити конкурси, подавати декларацію, проводити спеціальну перевірку, подавати документ про підтвердження рівня володіння державною мовою (за наявності такого обов'язку) – проведення цих процедур та подання документів переноситься на мирний час;

– на акти органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб не поширюються вимоги щодо оприлюднення проектів актів за Законом України “Про доступ до публічної інформації”, а також закони України “Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності”, “Про державну допомогу суб'єктам господарювання”.

Відтак, попри воєнний стан, місцеве самоврядування продовжує свою роботу сьогодні. Органи місцевого самоврядування усіх рівнів співпрацюють з військовим командуванням та військовими адміністраціями, а за потреби погоджують між собою окремі повноваження. Більше того, місцеве самоврядування в Україні продемонструвало значний рівень ефективності при функціонуванні в умовах воєнного стану. За необхідності розв'язання одночасно цілої низки складних проблем ефективність взаємодії між органами державної влади, керівництвом територіальних громад та представниками громадських і волонтерських організацій залишається високою, що дає змогу уникати різких криз в процесі забезпечення життєдіяльності громад. Не в останню чергу така ситуація можлива завдяки проведенню в 2014–2021 роках реформи децентралізації влади в Україні, що дала можливість перемістити “на місця” значну кількість повноважень та ресурсів. Позитивною практикою є також співпраця органів місцевого самоврядування з міжнародними організаціями, яка дає змогу реалізовувати спільні розв'язкові проекти та ділитися досвідом в різних сферах [15, с. 72].

Важливе значення для подальшого розвитку місцевого самоврядування в Україні має ухвалення 9 липня 2022 р. Верховною Радою України Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій” № 2389-IX [16]. Закон передбачає комплексне вдосконалення державної регіональної політики та враховує виклики, які постали перед громадами й регіонами у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації. Досягти цього можна через зміни в ключових аспектах державної регіональної політики – стратегічному плануванні, фінансуванні, інституційній підтримці та моніторингу регіонального розвитку. Значну увагу в документі надано процесу відновлення регіонів і територій. З цією метою запроваджено План відновлення та розвитку регіонів – комплексний документ для відбудови й розвитку регіонів і громад. Його реалізація дасть змогу пришвидшити відновлення об'єктів критичної та соціальної інфраструктури, житлового й громадського призначення, а також забезпечить повернення ВПО. Нові позиції містять: запровадження трирівневої ефективної та прозорої системи стратегічного планування: державна стратегія – регіональні стратегії – стратегії громад; визначення чотирьох функціональних типів територій для відновлення й стимулювання розвитку регіонів: території відновлення; регіональні полюси зростання; території з особливими умовами для розвитку; території сталого розвитку; закріплення за агенціями регіонального розвитку статусу повноправних учасників формування та реалізації державної регіональної політики, розширення переліку їх співзасновників, надання права агенціям здійснювати платні послуги; створення єдиної геоінформаційної системи, на основі якої в онлайн режимі здійснюватимуть моніторинг та оцінку відновлення й розвитку кожної громади й регіону; визначення державного фонду регіонального розвитку основним фінансовим інструментом реалізації державної регіональної політики, а фонду відновлення та розвитку – основним джерелом відбудови України.

Не менш важливим є й те, щоб наступні кроки відновлення одразу закладали підвалини розвитку нової України. На рівні регіонів та громад на цьому шляху пріоритетними напрямками є такі: 1) прозорість та відкритість урядування задля ефективного контролю громадськістю, зокрема через забезпечення: прозорої та відкритої системи публічних закупівель (механізм платформи “Prozorro” та його розширення) з позбавленням російських бенефіціарів будь-якої можливості

брати участь у цих процесах; цифровізації публічних послуг, забезпечення доступу до публічної інформації, роботи відповідних публічних реєстрів; прозорих і відкритих систем моніторингу та збору даних в усіх сферах; прозорі та ефективної антикорупційної системи; прозорі та ефективної системи правосуддя; 2) стійкий та сталий розвиток міст і регіонів – вдосконалення міського планування, ґрунтоване на принципах сталого розвитку; 3) створення безбар'єрного простору – забезпечення права кожної людини вести активний спосіб життя за будь-яких обставин та не бути ізольованою від суспільства; 4) розвиток сталої мобільності, що передбачає обладнання смуг громадського транспорту для всіх транспортних магістралей, зони для пішоходів для 100 % магістральних доріг, а для велосипедистів – мінімум 50 %, а також сприяння пріоритетному використанню громадського транспорту замість приватних автомобілів, що уможливить скорочення викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря; 5) дотримання компактності та багатофункціональності в містоплануванні – створення багатофункціональних міських просторів, що поєднують активності різного роду (житло, робота, закупа, відпочинок); 6) перехід на зелену енергетику, що передбачає під час відбудови зруйнованих населених пунктів планування інфраструктури міста з огляду на місцеві джерела енергії (скидне тепло, ВЕС, СЕС, біомаса тощо); намагатися максимально диверсифікувати джерела генерації; скоротити відстані від місця генерації енергії до споживача; збільшення частки відновлюваних джерел енергії в енергобалансі міста, а також заходи з енергоощадження; 7) розв'язання проблем озеленення міст та пріоритетність природоорієнтованих рішень; 8) розбудова системи моніторингу якості повітря та запобігання його забрудненню; 9) розвиток більш адаптивних, сталих і децентралізованих агропродовольчих систем у спосіб: надання пріоритету локальним продовольчим системам; диверсифікації малих та середніх агропідприємств, фермерських господарств та їх кооперації; розвитку сільських територій; зосередження загального напрямку агровиробництва на сталих та кліматично дружніх рішеннях [2, с. 50–52].

Висновки. Очевидно, війна завдала значних збитків нашій державі та стала випробуванням для місцевого самоврядування України. Водночас місцеве самоврядування в Україні довело свою життєздатність в умовах воєнного стану. Більше того, нині започатковано низку змін стратегічного характеру. Передусім це стосується істотного підвищення ефективності взаємодії між органами влади, керівництвом територіальних громад та представниками громадських і волонтерських організацій. Така взаємодія дала змогу громадам забезпечувати свою життєдіяльність у воєнний період, надаючи усі необхідні послуги, бути спроможними здійснювати ефективне управління, створюючи передумови для економічного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коліушко І. Органи місцевого самоврядування проявили себе загалом позитивно. Реанімаційний пакет реформ. URL: <https://tpr.org.ua/news/orhany-mistsevoho-samovriaduvannia-proiavyly-sebe-zahalom-rozytyvno/> (дата звернення: 18.03.2023).
2. Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу : аналіт. доп. / В. Г. Потапенко, В. О. Баранник, Н. В. Бахур та ін. ; за ред. В. Г. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 54 с.
3. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
5. Конституційне право України : мультимед. навч. посіб. / А. М. Колодій, Б. В. Калиновський, Н. В. Камінська, В. О. Демиденко та ін. Київ : Національна академія внутрішніх справ. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/konst_ru/info/autors.html (дата звернення: 18.03.2023).
6. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / О. М. Бориславська, І. Б. Заверуха, А. М. Школик та ін.; Центр політико-правових реформ. Київ : Москаленко О. М., 2012. 212 с.

7. Всесвітня декларація місцевого самоврядування. Місцеве та регіональне самоврядування України. 1994. Вип. 1/2 (6/7). С. 65–69.
8. Європейська Хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (дата звернення: 18.03.2023).
9. Грובה В. П. Система місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії і практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2013. 415 с.
10. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 18.03.2023).
11. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
12. Про утворення військових адміністрацій : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 68/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022#Text> (дата звернення: 18.03.2023).
13. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану : Закон України від 12 травня 2022 р. № 2259-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text> (дата звернення: 18.03.2023).
14. Місцеве самоврядування під час воєнного стану: особливості функціонування визначено Законом. Асоціація міст України. URL: <https://www.auc.org.ua/novyna/misceve-samovryaduvannya-pid-chas-voennogo-stanu-osoblyvosti-funkcionuvannya-vyznacheno> (дата звернення: 18.03.2023).
15. Миколук А. В. Робота органів місцевого самоврядування під час воєнного стану. *Таврійський науковий вісник*. 2022. № 24. С. 67–73.
16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій : Закон України від 09 липня 2022 р. № 2389-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text> (дата звернення: 18.03.2023).

REFERENCES

1. Koliushko I. Orhany mistsevoho samovriaduvannia proiavyly sebe zahalom pozytyvno [Local self-government bodies showed themselves in a generally positive way]. Reanimatsiinyi paket reform. Retrieved from: <https://rpr.org.ua/news/orhany-mistsevoho-samovriaduvannia-proiavyly-sebe-zahalom-pozytyvno/> (accessed 18.03.2023).
2. Potapenko V. H., Baranyk V. O., Bakhur N. V. (2023). Mistseve samovriaduvannia yak chynnyk stiikosti tylu [Local self-government as a factor in the stability of the rear]. Kyiv : NISD [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. No. 30. St. 141.
4. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini [About local self-government in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21 travnia 1997 r. No. 280/97-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1997. No. 24. St.170.
5. Kolodii A. M., Kalynovskyi B. V., Kaminska N. V., Demydenko V. O. Konstytutsiine pravo Ukrainy [Constitutional Law of Ukraine] Kyiv : Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Retrieved from: https://arm.naiu.kiev.ua/books/konst_pu/info/autors.html (accessed 18.03.2023).
6. Boryslavska O. M., Zaverukha I. B., Shkolyk A. M. (2012). Detsentralizatsiia publichnoi vlady: dosvid yevropeyskykh krain ta perspektyvy Ukrainy [Decentralization of public power: experience of European countries and prospects of Ukraine]. Kyiv : Moskalenko O. M. [in Ukrainian].
7. Vsesvitnia deklaratsiia mistsevoho samovriaduvannia. Mistseve ta rehionalne samovriaduvannia Ukrainy [World Declaration of Local Self-Government. Local and regional self-government of Ukraine]. 1994. Vyp. 1/2 (6/7). S. 65–69.
8. Yevropeiska Khartiia mistsevoho samovriaduvannia [European Charter of Local Self-Government] vid 15 zhovtnia 1985 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (accessed 18.03.2023).
9. Hrobova V. P. (2013). Systema mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini: problemy teorii i praktyky [The system of local self-government in Ukraine: problems of theory and practice] Doctor's thesis. Sumy: SumDU [in Ukrainian].
10. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [About the introduction of martial law in Ukraine] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 liutoho 2022 r. No. 64/2022. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (accessed 18.03.2023).
11. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [About the legal regime of martial law] : Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 r. No. 389-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2015. No. 28. St. 250.

12. Pro utvorennia viiskovykh administratsii [On the formation of military administrations] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 liutoho 2022 roku No. 68/2022. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022#Text> (accessed 18.03.2023).

13. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo funktsionuvannia derzhavnoi sluzhby ta mistsevoho samovriaduvannia u period dii voiennoho stanu [On making changes to some laws of Ukraine regarding the functioning of the civil service and local self-government during the period of martial law] : Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2022 r. No. 2259-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text> (accessed 18.03.2023).

14. Mistseve samovriaduvannia pid chas voiennoho stanu: osoblyvosti funktsionuvannia vyznachenom Zakonom [Local self-government during martial law: the specifics of functioning are determined by the Law]. Asotsiatsiia mist Ukrainy. Retrieved from: <https://www.auc.org.ua/novyna/misceve-samovriaduvannya-pid-chas-voennogo-stanu-osoblyvosti-funkcionuvannya-vyznachenom> (accessed 18.03.2023).

15. Mykoliuk A. V. (2022). Robota orhaniv mistsevoho samovriaduvannia pid chas voiennoho stanu [Work of local self-government bodies during martial law]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk*. No. 24. S. 67–73 [in Ukrainian].

16. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zasad derzhavnoi rehionalnoi polityky ta polityky vidnovlennia rehioniv i terytorii [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the principles of the state regional policy and the policy of restoration of regions and territories] : Zakon Ukrainy vid 09 lypnia 2022 r. No. 2389-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text> (accessed 18.03.2023).

Дата надходження: 19.03.2023 р.

Bogdana Melnychenko

Lviv Polytechnic National University,
Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education
Department of Theory of Law and Constitutionalism
Doctor of Juridical Sciences, Prof.

Marko Midyk

Lviv Polytechnic National University,
Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education,
student of the first (bachelor) level of higher education
specialty 081 Law

LOCAL GOVERNMENT IN UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

The article analyzes the peculiarities of the functioning of local self-government in the conditions of martial law. It has been found that local self-government in Ukraine is a state-guaranteed right and real ability of a territorial community - residents of a village or a voluntary association of residents of several villages, towns, cities into a rural community – independently or under the responsibility of local self-government bodies and officials of local importance within the limits of the Constitution and laws of Ukraine. It was established that martial law is a special legal regime introduced in Ukraine or in some of its localities in the event of armed aggression or threat of attack, danger to the state independence of Ukraine, its territorial integrity, and provides for the provision of appropriate state authorities, military command, military administrations and to local self-government bodies, the powers necessary to avert the threat, repulse armed aggression and ensure national security, eliminate the threat of danger to the state independence of Ukraine, its territorial integrity, as well as temporary, due to the threat, restriction of the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen and the rights and legitimate interests of legal persons with an indication of the period of validity of these restrictions. It is noted that in the territories where martial law has been introduced, in order to ensure the operation of the Constitution and laws of Ukraine, to ensure, together with the military command, the introduction and imple-

mentation of measures of the legal regime of martial law, defense, civil protection, public safety and order, protection of critical infrastructure, protection of rights, freedoms and legitimate interests of citizens, temporary state bodies – military administrations – can be formed. It was established that the creation of military administrations does not deprive local self-government bodies of their powers. It is indicated that local self-government in Ukraine demonstrated a significant level of efficiency when functioning under martial law. If it is necessary to solve a number of complex problems at the same time, the effectiveness of interaction between state authorities, the leadership of territorial communities and representatives of public and volunteer organizations remains high, which allows avoiding sharp crises in the process of ensuring the livelihood of communities. Last but not least, this situation is possible thanks to the 2014–2021 reform of power decentralization in Ukraine, which allowed a significant amount of powers and resources to be transferred “to places”. Cooperation of local self-government bodies with international organizations is also a positive practice, which allows implementing joint development projects and sharing experience in various fields. It is emphasized that local self-government bodies play a major role in the creation of a state in modern Ukraine.

Key words: local self-government; martial law; territorial communities; military administrations; powers.

УДК 342.9(477)

Олексій Остапенко

Національний університет “Львівська політехніка”,
професор кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
Oleksiy.I.Ostapenko@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9833-3043>

Оксана Байк

Національний університет “Львівська політехніка”,
професор кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, доцент
Oksana.I.Bayik@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4819-7722>

ДЕЯКІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ЦЕНТРІВ КОМПЛЕКТУВАННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ В УКРАЇНІ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.146>

© Остапенко О., Байк О., 2023

У статті проаналізовано адміністративно-юрисдикційні повноваження територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки щодо військового обліку в умовах воєнного стану. Розглянуто термінологію та особливості її використання при розгляді адміністративних правопорушень, відповідальність за які передбачена статтями 210, 210-1, 211 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Зокрема, зауважено, що виконання громадянами правил військового обліку передбачає низку обмежень примусового характеру і містить у більшій частині випадків інформаційний зміст, а також обов'язок виконати припис уповноваженого на це військового органу чи посадової особи.

Для ґрунтовнішого аналізу адміністративно-юрисдикційної діяльності територіальних центрів комплектування та соціальної підготовки звернено увагу на адміністративно-правове закріплення законодавцем термінів, які характеризують правовий статус особи під час проходження військової служби в Збройних Силах України та інших військових формувань. Також проаналізовано терміни “призов”, “виклик”, “збірний пункт”, що мають правове значення при кваліфікації адміністративних правопорушень за порушення правил військового обліку.

Наголошено на актуальності розгляду адміністративної юрисдикції територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки щодо додержання порядку і правил ведення військового обліку в Україні.

Зауважено, що зміст статей 210, 210-1, 211 Кодексу України про адміністративні правопорушення не передбачає реалізації та особливостей порушень правил ведення військового обліку.

Зроблено висновки про те, що адміністративно-юрисдикційна діяльність територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки щодо порушення правил військового обліку здійснюється відповідно до чинного законодавства України та інших нормативно-правових актів, що регламентують проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях. Водночас спірними залишаються положення щодо: 1) опису протиправної поведінки суб'єктів, викладених у ст.ст. 210, 210-1, 211 Кодексу України про адміністративні правопорушення; 2) тлумачення термінів, що характеризують проходження військової служби і мають правове значення для кваліфікації даного виду правопорушень.

Ключові слова: адміністративна юрисдикція; військовий облік; військова служба; територіальні центри комплектування.

Постановка проблеми. Стратегія національної оборони України та її реалізація передбачає поточне і колективне прогнозування людських ресурсів для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань як у мирний час, так і в особливий період [1], за умови вдосконалення системи мобілізаційної підготовки та мобілізації, у тому числі забезпечення створення необхідної кількості підготовленого військового резерву.

Серед основних завдань Кабінету Міністрів України важливе місце займають заходи щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки України, спрямовані на забезпечення державного суверенітету та економічної самостійності України (ст. 2 Закону України “Про Кабінет Міністрів України”). До таких заходів належить забезпечення боєздатності Збройних Сил України шляхом визначення у межах бюджетних асигнувань на оборону, чисельність громадян України, які підлягають призову на строкову військову службу і навчальні збори [2].

Закон України “Про місцеві державні адміністрації” відносить до відома місцевих державних адміністрацій вирішення питань, що пов’язані з оборонною роботою та мобілізаційною підготовкою. До повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі оборони належать (ст. 27 Закону):

1) забезпечення виконання законодавства про територіальну оборону, військовий обов’язок посадовими особами і громадянами, підприємствами, установами і організаціями;

2) здійснення заходів, пов’язаних з територіальною обороною, мобілізаційною підготовкою, цивільним захистом на відповідній території;

3) сприяння підготовці молоді до військової служби, проведенню призову громадян на строкову військову та альтернативну (невійськову) службу на відповідній території [3].

Варто зазначити, що з урахуванням того, що в Україні Указом Президента введено воєнний стан, діє й Закон України “Про військово-цивільні адміністрації”, яким визначено організацію, повноваження і порядок їх діяльності для забезпечення безпеки та нормалізації життєдіяльності населення в районі збройного конфлікту [4].

Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” передбачає повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у галузі оборонної роботи, що пов’язані (ст. 36):

– зі сприянням організації призову громадян на військову службу за призовом осіб офіцерського складу, строкову військову та альтернативну (невійськову) службу, а також їх мобілізації;

– з підготовкою молоді до служби в Збройних Силах України;

– з організацією навчальних (перевірочних) та спеціальних військових зборів;

– із забезпеченням доведення до підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, а також населення наказу військового комісара про оголошення мобілізації;

– з організацією та участю у здійсненні заходів, пов’язаних з мобілізаційною підготовкою, підготовкою і виконанням завдань територіальної оборони, на відповідній території [5].

Аналіз дослідження проблеми. Проблеми адміністративно-юрисдикційної діяльності територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки розглянуто в наукових працях В. Б. Авер'янова, Ю. П. Битяка, В. Л. Зьолки, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, О. В. Кузьменко, А. Ф. Моти, А. Ф. Черв'якової та інших.

Мета статті. Здійснити аналіз адміністративно-юрисдикційних повноважень територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки щодо військового обліку в умовах воєнного стану. Розглянути термінологію та особливості її використання при розгляді адміністративних правопорушень, відповідальність за які передбачена статтями 210, 210-1, 211 КУпАП.

Виклад основного матеріалу. Україна, розпочинаючи від 2014 року, змушена здійснювати захист державного суверенітету, територіальної цілісності від агресивного воєнного нападу Російської Федерації. Щоденний захист держави потребує не тільки великих матеріальних витрат, але й людських ресурсів. Належне комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань людськими ресурсами залежить від чітко налагодженої системи додержання правил ведення військового обліку в Україні.

Правила військового обліку, дотримання яких є обов'язковим для громадян, означають сукупність обов'язків громадян і відповідальних за військовий облік посадових осіб, за належний стан обліку та аналізу призовних та мобілізаційних ресурсів держави.

Виконання громадянами правил військового обліку передбачає низку обмежень примусового характеру і містить у більшій частині випадків інформаційний зміст (наприклад, надання даних про зміну місця проживання чи роботи, посади), а також обов'язок виконати припис уповноваженого на це військового органу чи посадової особи (наприклад, прибути для уточнення даних щодо військового обліку, для проходження військово-лікарняної комісії, для проходження навчальних зборів).

Т. О. Коломоєць, розглядаючи питання адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення обороноздатності країни, дотримується думки про те, що підготовка держави до оборони повинна мати комплексний характер, складовою частиною якого є забезпечення необхідного чисельного особового складу Збройних Сил України, а також їх розвиток, підготовка та підтримання на належному рівні боєздатності, бойової мобілізаційної готовності до оборони держави [6, с. 522].

Для доукомплектування Збройних Сил України та інших військових формувань військовослужбовцями під час мобілізації у воєнний час створюється запас [7, с. 489].

Варто доповнити, що згідно з Законом України "Про військовий обов'язок і військову службу" передбачено проходження служби у запасі, що дає змогу визначати потреби у комплектуванні військових частин з урахуванням віку, військово-облікової спеціальності та інших ознак, набутих військовослужбовцями під час проходження військової служби.

Зазначимо, що досягнення мети комплектування людськими ресурсами тісно пов'язано із завданнями комплектування, реалізація яких залежить від конкретних умов, що впливають на життєдіяльність нашої держави. Сьогодні Українська держава і суспільство загалом перебувають у стані неоголошеної війни з Російською Федерацією. Ведення успішних бойових дій зі сторони Збройних Сил України та інших військових формувань потребує реалізації одного із найважливіших завдань комплектування – проведення мобілізації військовозобов'язаних громадян, що дає змогу для поповнення військових частин, з'єднань, а також для створення нових, підготованими особами рядового, сержантського та офіцерського складу.

До загальних елементів системи комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань варто віднести: способи комплектування, призовний вік, допризовну підготовку осіб чоловічої та жіночої статі до військової служби, відбір відповідних призовних контингентів, принципи комплектування військових частин і з'єднань, строки проходження військової служби і

перебування в резерві, призов громадян на підставі військового обов'язку (наприклад, під час дії воєнного стану), підготовку і прийняття на військову службу за контрактом, підготовку громадян на посади сержантського, старшинського та офіцерського складу.

Звернемо увагу на те, що Україна ще в 2015 році розпочала вживати заходи щодо переходу на стандарти НАТО і вже частину з них виконала. Водночас дискусійним як серед науковців, так і в українському суспільстві є питання щодо обліку жінок. Так, 11 жовтня 2021 року Міністерством оборони України видано наказ № 313 “Про затвердження Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями, після одержання яких жінки беруться на військовий облік військовозобов'язаних”. У новій редакції Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями [8], фактично залишено без змін низку питань, які потребують вирішення. Йдеться про:

1) відсутність у наказах дати, коли жінки із зазначених у Переліку військово-облікових спеціальностей повинні стати на військовий облік. Це означає, що застосування адміністративної відповідальності за ухилення від взяття на військовий облік буде оскарженим у процесуальному порядку;

2) чинне законодавство України не розрізняє військовослужбовців за статтю, вони мають однакові щодо звільнення від мобілізації права та обов'язки, за винятком виховання та догляду за дітьми в умовах мобілізації та воєнного стану. Вважаємо, що варто імплементувати принцип добровільності щодо взяття жінок на військовий облік;

3) так звану оптимальну потребу щодо постановки на військовий облік жінок варто скоротити до таких галузей: медицина, радіотехніка, харчові технології, з урахуванням принципу добровільності;

4) потребують законодавчого визначення підстави відтермінування обов'язкового взяття жінок на військовий облік до певної дати або до закінчення воєнного стану.

В мирний час на військову службу призивають придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян чоловічої статі, а також осіб жіночої статі за їх бажанням та відповідно до набутих ними спеціальностей (на період воєнного стану особи жіночої статі, що мають споріднену з військовими спеціальностями підготовку, підлягають мобілізації). До дня відправлення до військової частини призваним на військову службу особам повинно виповнитись 18 років. Як бачимо, законодавець визначає призовний вік особи на службу в Збройних Силах України з урахуванням їх фізичного розвитку, наявності право- і дієздатності, а також відповідного рівня освіти (ст. 53 Конституції України).

Для ґрунтовнішого аналізу адміністративно-юрисдикційної діяльності територіальних центрів комплектування та соціальної підготовки звернемо увагу на адміністративно-правове закріплення законодавцем термінів, які характеризують правовий статус особи під час проходження військової служби в Збройних Силах України та інших військових формувань.

Так, Законом України “Про військовий обов'язок і військову службу” передбачено низку термінів, що характеризують різні за правовим статусом категорії військовослужбовців і прирівняних до них осіб:

1) допризовник – особа, яка підлягає приписці до призовних дільниць;

2) призовник – особа, приписана до призовної дільниці;

3) військовозобов'язаний – особа, яка перебуває у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави.

Водночас сутність військового обов'язку полягає в необхідності громадян України, згідно зі статтями 17, 35, 65 Конституції України, у разі потреби захищати незалежність, суверенітет і територіальну цілісність держави [9, с. 118].

Спірним є положення, закріплене у ст. 210 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) про військову службу. Так, Законом України “Про військовий обов'язок і

військову службу” передбачено, що військовозобов’язаний набуває статусу військовослужбовця тільки після зарахування його за наказом до військової частини Збройних Сил України чи інших військових формувань.

Реалізація військового обов’язку передбачена у таких формах:

- підготовка громадян до військової служби;
- приписка фізичних осіб відповідного віку до призовних дільниць;
- призову відповідності з наявними вимогами фізичних осіб на військову службу;
- проходження військової служби за призовом, за контрактом, у резерві та шляхом альтернативної невійськової служби;
- виконання військових обов’язків у запасі;
- дотримання правил військового обліку.

Водночас зауважимо, що проходження навчальних зборів (занять) у навчальних закладах Товариства сприяння обороні України та професійно-технічних закладах не варто вважати проходженням військової служби;

4) військовослужбовець – особа, яка проходить військову службу (може бути як громадянин України, так і іноземні громадяни та особи без громадянства, які відповідно до Закону проходять військову службу у Збройних Силах України);

5) резервіст – особа, яка проходить службу у військовому резерві Збройних Сил України та інших військових формуваннях і призначена для їх комплектування у мирний час та в особливий період [10].

Звернемо увагу на терміни, що мають правове значення при кваліфікації адміністративних правопорушень за порушення правил військового обліку. Так, термін “призов” має декілька пояснень. Зокрема, це служба в армії, заклик до участі в чому-небудь. Водночас термін “призовник” варто розуміти як особу, що призивається на військову службу [11, с. 39].

Спірними залишаються питання стосовно того:

- 1) чи вручення так званої повістки є призовом?
- 2) чи укладення контракту про військову службу є призовом?

Під терміном “виклик” варто розуміти прохання або вимогу з’явитися куди-небудь [11, с. 22].

Військовий облік передбачає регулярний збір даних про зміни у кількісній, віковій, технічній та інших напрямках чисельності населення допризовного, призовного віку, а також осіб, які перебувають у запасі.

Термін “збірний пункт” означає місце призначення для зосередження осіб призовного віку, військовослужбовців та інших прирівняних до них громадян з метою організації, забезпечення і вирішення завдань, передбачених Міністерством оборони України.

Серед закріплених в Законі України “Про військовий обов’язок і військову службу” видів військової служби відсутнє визначення “проходження навчальних зборів”.

Зазначені терміни мають правовий вплив на адміністративно-юрисдикційну діяльність територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, що передбачає сукупність їх адміністративно-процесуальних повноважень, спрямованих на фіксацію порушень правил військового обліку, порядок їх розгляду та прийняття відповідних правових рішень.

Територіальні центри комплектування та соціальної підтримки згідно зі ст. 235 КУпАП мають повноваження розглядати:

- 1) порушення призовниками, військовозобов’язаними, резервістами правил військового обліку (ст. 210 КУпАП);
- 2) порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію (ст. 210-1 КУпАП);
- 3) зіпсуття військово-облікових документів чи втрата їх з необережності (ст. 211 КУпАП).

Аналогічні повноваження щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення (ст. ст. 210, 210-1, 211 КУпАП) мають Центральне управління та регіональні органи Служби

безпеки України (ст. 235-2 КУпАП). Водночас зауважимо, що адміністративна юрисдикція цих органів та уповноважених ними посадових осіб поширюється у частині правопорушень, вчинених військовозобов'язаними чи резервістами, які перебувають у запасі Служби безпеки України.

За загальним правилом статтею 255 КУпАП передбачено перелік осіб, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення.

Варто зазначити, що ст. 255 КУпАП не передбачає переліку посадових осіб, закріплених у ст. 235, 235-2 КУпАП на право складання протоколів про адміністративні правопорушення, водночас надаючи їм можливість складати протоколи, користуючись повноваженнями посадової особи іншого органу державної влади.

Аналізуючи адміністративно-деліктну поведінку призовників, військовозобов'язаних, резервістів, а також посадових осіб за порушення правил військового обліку, звернемо увагу на те, що їхні дії можуть мати активну і пасивну форми. До активних протиправних дій зі сторони вказаних суб'єктів можна віднести зіпсуття військово-облікових документів, яке вчиняється як умисно, так і з необережності.

Бездіяльність делікта позначається у вигляді пасивної і шкідливої за наслідками протиправної поведінки особи, що полягає у невиконанні нею конкретної дії (дій), які ця особа повинна була вчинити на виконання вимог закону, громадянського чи службового обов'язку. Так це стосується невиконання обов'язку щодо повідомлення про зміни, пов'язані з іменем, прізвищем особи, місцем проживання, місцем роботи, посадою, яку обіймає особа, набутою освітою, змінами у стані здоров'я, а також неприбуття за викликом до територіального центру комплектування та соціальної підтримки або регіональних органів Служби безпеки України чи відповідного підрозділу Служби зовнішньої розвідки України та у вчиненні інших порушень законодавства про військовий обов'язок і військову службу.

Актуальним залишається розгляд адміністративної юрисдикції територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки щодо додержання порядку і правил ведення військового обліку в Україні. Це викликано тим, що законодавець відмінив низку статей Кодексу України про адміністративні правопорушення на підставі Закону України № 1357-IX від 30.03.2021 р., які передбачали підвідомчість розгляду військовими комісаріатами справ:

- 1) про неявку на виклик у військовий комісаріат;
- 2) про неподання у військові комісаріати списків юнаків, які підлягають приписці до призовних дільниць;
- 3) про прийняття на роботу військовозобов'язаних призовників, які не перебувають на військовому обліку;
- 4) про незабезпечення сповіщення військовозобов'язаних і призовників, про їх виклик у військові комісаріати, про перешкоду їх своєчасній явці на збірні пункти чи призовні дільниці;
- 5) про несвоечасне подання документів, необхідних для ведення військового обліку військовозобов'язаних і призовників, несповіщення їх про виклик у військові комісаріати;
- 6) про неподання відомостей про військовозобов'язаних і призовників [12].

Не применшуючи важливість вчиненого законодавцем удосконалення щодо регулювання відносин у сфері військового обліку (ст.ст. 210, 210-1, 211 КУпАП), зазначимо, що наведені вище протиправні дії чи бездіяльність продовжують мати місце як зі сторони призовників, військовозобов'язаних, резервістів, так і зі сторони органів виконавчої влади (посадових осіб), відповідальних за дотримання правил військового обліку.

Вважаємо, що зміст статей 210, 210-1, 211 КУпАП не передбачає реалізації та особливостей порушень правил ведення військового обліку, тим більше, що законодавець передбачив посилення відповідальності за вчинення таких правопорушень повторно в особливий період.

До обов'язкових умов притягнення суб'єктів, що порушують законодавство про військовий обов'язок і військову службу, до відповідальності, є:

- 1) наявність у військовозобов'язаного чи призовника обов'язку діяти відповідно до правового статусу;
- 2) наявність реальної можливості у зобов'язаного чи призовника виконати свій обов'язок (наприклад, з'явитися для приписки до призовної дільниці).

Висновки. Беручи до уваги викладене, зазначимо, що адміністративно-юрисдикційна діяльність територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки щодо порушення правил військового обліку здійснюється відповідно до чинного законодавства України та інших нормативно-правових актів, що регламентують проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях. Водночас спірними залишаються положення щодо: 1) опису протиправної поведінки суб'єктів, викладених у ст.ст. 210, 210-1, 211 КУпАП; 2) тлумачення термінів, що характеризують проходження військової служби і мають правове значення для кваліфікації даного виду правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
2. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 р. № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222.
3. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>.
4. Про військово-цивільні адміністрації: Закон України від 3 лютого 2015 р. № 141-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 87.
5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
6. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
7. Адміністративне право: підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Гаращук, В. В. Богуцький та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. Харків: Право, 2010. 624 с.
8. Про затвердження Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями, після одержання яких жінки беруться на військовий облік військовозобов'язаних та Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями: наказ Міністерства оборони України № 313 від 11 жовтня 2021 р. (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства оборони України № 35 від 07.02.2022 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-21#Text>.
9. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: Вид-во "Юридична думка", 2012. 1020 с.
10. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк: ТОВ "Глорія Трейд", 2012. 864 с.
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

REFERENCES

1. *Pro natsional'nu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy* (2018, June 21) No. 2469-VIII [About the national security of Ukraine: Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (accessed 14.04.2023).
2. *Pro Kabinet Ministriv Ukrainy: Zakon Ukrainy* (2014, February 27) No. 794-VII [About the Cabinet of Ministers of Ukraine: Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy* [in Ukrainian].

3. *Pro mistsevi derzhavni administratsiyi: Zakon Ukrainy* (1999, April 9) No. 586-XIV [About local state administrations: Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (accessed 14.04.2023).

4. *Pro viys'kovo-tsyvil'ni administratsiyi: Zakon Ukrainy* (2015, February 3) № 141-VIII [About military-civilian administrations: Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy* [in Ukrainian].

5. *Pro mistseve samovryaduvannya v Ukraini* (1997, May 21) No. 280/97-BP [On local self-government in Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed 14.04.2023).

6. Kolomojets T. O. (2011). *Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyy kurs: pidruchnyk* [Administrative law of Ukraine. An academic course: a textbook]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

7. Bytiak Yu. P. (ed.) (2010). *Administratyvne pravo* [Administrative law]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

8. *Pro zatverdzhennya Pereliku spetsial'nostey ta/abo profesiy, sporidnennykh z vidpovidnymy viys'kovo-oblikovymy spetsial'nostyamy, pislya oderzhannya yakyykh zhinky berut'sya na viys'kovyy oblik viys'kovo-zobov'yazanykh ta Pereliku spetsial'nostey ta/abo profesiy, sporidnennykh z vidpovidnymy viys'kovo-oblikovymy spetsial'nostyamy: nakaz Ministerstva oborony Ukrainy* (2021, October 11) No. 313 [On the approval of the List of specialties and/or professions related to the relevant military accounting specialties, after receiving which women are taken to the military registration of conscripts and the List of specialties and/or professions related to the relevant military accounting specialties: order of the Ministry of Defense of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-21#Text> (accessed 14.04.2023).

9. Shemshuchenko Yu. S. (ed.) (2012). *Velykyj encyklopedychnyj jurydychnyj slovnyk* [The Great encyclopedic legal dictionary]. Kyiv: Vyd-vo "Jurydychna dumka" [in Ukrainian].

10. *Pro viys'kovyy obov'yazok i viys'kovu sluzhbu: Zakon Ukrainy* (1992, March 25) № 2232-XII [About military duty and military service: Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (accessed 14.04.2023).

11. Yeroshenko O. (ed.) (2012). *Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoi' ukrainskoi movy* [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian]. Donetsk: TOV "Glorija Trejd" [in Ukrainian].

12. *Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennya* (1984, December 7) No. 8073-X [Code of Ukraine on administrative offenses]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (accessed 14.04.2023).

Дата надходження: 25.04.2023 р.

Oleksiy Ostapenko

Lviv Polytechnic National University,
Professor of the Department of Administrative and Information Law
Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education
Doctor of Law, Professor

Oksana Baik

Lviv Polytechnic National University,
Professor of the Department of Civil Law and Procedure
Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education
Doctor of Law, Associate Professor

**SOME ISSUES OF THE ADMINISTRATIVE AND JURISDICTION ACTIVITIES
OF THE TERRITORIAL CENTERS OF RECRUITMENT
AND SOCIAL SUPPORT IN UKRAINE**

The article analyzes the administrative and jurisdictional powers of territorial recruitment and social support centers regarding military accounting under martial law. The terminology and peculiarities of its use in the consideration of administrative offenses, the responsibility for which

is provided for by Articles 210, 210-1, 211 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, are considered.

In particular, it was noted that citizens' compliance with the rules of military accounting involves a number of restrictions of a coercive nature and in most cases contains informational content, as well as the obligation to comply with the order of a military body or official authorized to do so.

For a more thorough analysis of the administrative-jurisdictional activity of territorial recruitment and social training centers, attention is paid to the administrative-legal consolidation by the legislator of the terms that characterize the legal status of a person during military service in the Armed Forces of Ukraine and other military formations. The terms "draft", "call", "assembly point", which have a legal meaning in the qualification of administrative offenses for violating the rules of military accounting, are also analyzed.

The urgency of considering the administrative jurisdiction of the territorial centers of recruitment and social support regarding compliance with the order and rules of military record keeping in Ukraine was emphasized.

It is noted that the content of Articles 210, 210-1, 211 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses does not provide for the implementation and specifics of violations of the rules of military accounting.

It was concluded that the administrative-jurisdictional activity of the territorial recruitment and social support centers regarding the violation of military accounting rules is carried out in accordance with the current legislation of Ukraine and other normative legal acts regulating military service in the Armed Forces of Ukraine and other military formations. At the same time, the following remain controversial provisions on: 1) description of the unlawful behavior of the subjects set forth in Articles 210, 210-1, 211 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses; 2) interpretation of the terms characterizing military service and having legal significance for the qualification of this type of offense.

Key words: administrative jurisdiction; military accounting; military service; territorial recruitment centers.

УДК 342.924

Mariana Tarnavska

Lviv Polytechnic National University,

Ass. Professor

Chair of Civil Law and Procedure,

Ph.D.

mariana.i.tarnavska@lpnu.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0637-1147>

THE NORMS OF THE AARHUS CONVENTION IN TERMS OF COMBINING THE RIGHT TO A HEALTHY ENVIRONMENT AND THE DUTY TO PROTECT IT

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.155>

© Тарнавська М., 2023

By ratifying the Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention) Ukraine has committed itself to a change of established practices regarding the provision of environmental information and the right of the public to appeal to the court with claims for environmental protection. The implementation of the norms of this Convention has become quite problematic, not least due to the insufficient level of environmental awareness of Ukrainian society. However, positive changes in this area are still taking place, not least due to the active work of various public environmental organizations. It seems that the scientific study of the norms of the Aarhus Convention will also to some extent contribute to the progress of our state and society in the field of environmental protection.

We consider it necessary to enshrine the “automatic” recognition of legal interest (i.e. the right to sue in matters relating to environmental protection) for any non-governmental environmental organization registered and operating in accordance with Ukrainian law. This will meet the requirements of Part 4 of Art. 3 of the Aarhus Convention, according to which our state ensures “proper recognition of associations, organizations or groups that contribute to the protection of the environment, and provides them with appropriate support and ensures compliance of its national legal system with this obligation”.

Among the trends that can be considered extremely positive is the recent legal conclusion of the Supreme Court in the case of banning the dolphinarium. In this case, the Supreme Court stressed that “the right to protection of the violated constitutional right to a safe environment belongs to everyone and can be exercised both personally and with the participation of a public representative”. Given the binding nature of the Supreme Court’s legal conclusions, we hope that this case will be a significant milestone in bringing domestic legislation and the practice of its application to the requirements of the Aarhus Convention.

Key-words: Aarhus Convention; Supreme Court; the right to a safe environment; Access to Justice in Environmental Matters; implementation of the norms of Aarhus Convention.

By ratifying the Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention) [1], Ukraine has committed itself to a change of established practices regarding the provision of environmental information and the right of the public to appeal to the court with claims for environmental protection. The implementation of the norms of this Convention has become quite problematic, not least due to the insufficient level of environmental awareness of Ukrainian society. However, positive changes in this area are still taking place, not least due to the active work of various public environmental organizations. It seems that the scientific study of the norms of the Aarhus Convention will also to some extent contribute to the progress of our state and society in the field of environmental protection.

The right to appeal to the court to protect one's right is a kind of "service" auxiliary right necessary to protect an unrecognized, disputed or violated "fundamental" right. The right to appeal to the court for protection in the procedural aspect is directly related to the issue of the plaintiff's affiliation. As a rule, no problems arise if a person files a lawsuit to protect his or her rights and legitimate interests directly. However, the situation is much more difficult if the lawsuit is filed, for example, by a public organization (with regard to environmental rights, the share of lawsuits filed by public organizations is quite significant).

This issue is regulated, in particular, in the above-mentioned Aarhus Convention, in particular, Part 2 of Art. 9 provides that "each Party shall, within the framework of its national law, ensure that relevant representatives of the public concerned who show sufficient interest or, alternatively, b) who believe that there has been a violation of a right when it is stipulated by the administrative-procedural norms of the respective Party, had access to the procedure for reviewing decisions taken in court and/or another independent and impartial body, established in accordance with the law, in order to challenge the legality of any decision, acts or omissions from a legal and procedural point of view, subject to the provisions of Article 6 [1]. In this case, according to the Convention, the term "public concerned" means "the public which is or may be influenced by the decision-making process on environmental issues, or which has an interest in this process", in this case, "for the purposes of this definition, non-governmental organizations that promote environmental protection and meet the requirements of national legislation are considered to be of interest"[1].

It is also important (and this should be emphasized, as such a vision is not inherent in domestic law) that the Aarhus Convention considers the human right to a safe and healthy environment not only as a right but also as a duty, i. e. this right is rather a power.

Thus, the Convention recognizes not only that "each person has the right to live in an environment conducive to his or her health and well-being", but also that [each person] is also obliged both individually and jointly with other people to protect and improve the environment for the benefit of present and future generations (Preamble to the Convention) [1]. This wording seems extremely interesting, in part because it reflects the environmental awareness, typical, in particular, of the Scandinavian countries. In this case, we are talking about the lack of environmental absenteeism – manifestations of indifference or passive attitude to the exercise of their rights and responsibilities, including environmental [2, p. 99]. For comparison, according to Art. 16 of the Constitution of Ukraine, ensuring environmental security and maintaining ecological balance is the duty of a state alone [3]. Art. 50 of the Constitution proclaims the right of everyone to a safe environment for life and health and to compensation for damage caused by violation of this right [3]. According to Art. 66 of the Constitution of Ukraine, everyone is obliged not to harm nature [3]. The obligation to "protect and improve" the environment is not mentioned in the Constitution of Ukraine [3]. No, we do not consider it necessary to make legislative changes in this regard, because we believe that frequent changes and even proposals for changes in the Basic Law of the state negatively

affect its authority and legal awareness of the citizens of Ukraine as a whole. We would just like to draw attention to the peculiarities of the wording of the legal norms of the Aarhus Convention, where the right to a favorable environment for human health and well-being is inextricably linked with the duty of each individual or community to protect and improve the environment.

Such a duty (and in connection with the law it can be considered as a power) is not inherent in Ukrainian law. Thus, as noted above, the Constitution does not provide for it, and, for example, the obligation of a citizen to keep nature safe, guard and rationally use it (Article 12 of the Law of Ukraine “On Environmental Protection” [4]) is not a similar to the duty to protect and improve the environment.

At first glance, this legal construction can be considered declarative, and unjustified, in the end, remains just a figurative artistic expression. However, this is not the case. In fact, in the current context of the global environmental crisis, such formulations are intended to emphasize the specifics of environmental rights, because when it comes to protecting the right to clean air, water or other components of a healthy and safe environment, then, of course, this will affect the interests of an indefinite number of persons, not just the person or organization filing the claim. Some countries, seeking to emphasize the special role of environmental rights, have resorted to interesting legal innovations, which, however, given the environmental situation in these specific countries and in the world as a whole, cannot be called impractical or unclear. Thus, in particular, Ecuador became the first country to enshrine in its Constitution the rights of nature and ecosystems to exist, reproduce and restore (2008) [5, p. 403]. These norms have already been applied by the courts of Ecuador in resolving several cases [6]. Bolivia has enshrined the status of “mother earth” in its Constitution, the logical continuation of which should be the “Ley de Derechos de la Madre Tierra” (Mother Earth Rights Act). This law enshrines a total of 11 rights to the biosphere and wildlife, including the right to life and existence, to life cycles without human intervention, to clean water and clean air, protection from pollution, to maintain balance, the right to preserve cellular structures in its original form and freedom from major projects that affect the balance of ecosystems and areas inhabited by indigenous peoples [7]. In 2011, the City Council of Pittsburgh (USA) passed a law that “completely prohibits the extraction of natural gas and states that nature has an inalienable right to exist and prosper” [5, p. 404].

Given this state of affairs, the above-mentioned legal construction of the Aarhus Convention becomes clearer. If the subject of the right to a healthy and clean environment is nature, then person only enjoys the positive consequences of exercising such a right, and accordingly, he/she may be obliged to protect [his/her right to a clean and safe] environment. Of course, the question is: is there and what should be the responsibility for violating this duty? After all, it is known that a legal obligation is effective, as a rule, only when it is secured by liability. Of course, to prosecute anyone who does not resort to any means of protecting their environmental rights is nonsense. Then what was the purpose of this duty? What is its role? In order to better understand the essence of this duty, it is necessary to resort to a targeted interpretation of the norms of the Aarhus Convention [1]. Thus, according to the Preamble to it, a number of important rights, which are, in fact, the heart of this convention, are granted precisely “to enable to assert this right and fulfill this duty” [1]. Thus, the right to access to information, the right to participate in the decision-making process, the right to access to justice in environmental matters is, in fact, tools to protect the environment, in particular, in court. It seems that the formulation of the right to a favorable and healthy environment as a link between right and duty (in fact, as a person’s power) aims to emphasize the importance of going to court or another authorized state body for environmental protection. The mention of the duty to make such a request does not indicate a possible prosecution for failure to act in defense, but rather indicates the special importance of exercising the rights of access to information and justice. Thus, the Preamble to the Convention emphasizes “the importance of the respective roles that individuals, non-governmental organizations and the private sector can play in environmental protection” [1]. This is especially important and explains the Convention’s rather broad interpretation of the legal interest, which gives the right to go to court on environmental issues. Thus, according to Part 5 of Art. 2 of the

Convention, the term “public concerned” means the public that is or may be influenced by the decision-making process on environmental issues, or which has an interest in this process [1]. Such an understanding is generally not new for either Ukrainian legislation or domestic law enforcement practice. However, the continuation of this norm is not always accepted by Ukrainian courts without reservations: non-governmental organizations that promote environmental protection and meet the requirements of national legislation are considered to be of interest [see, for example, 8]. Such “automatic” recognition of legal interest (i. e. the right to sue in environmental issues) for any non-governmental environmental organization in general has not yet been adequately reflected in Ukrainian law and the explanations of higher courts. As a rule, domestic courts try to find some additional circumstances, first of all, related to the territorial principle (place of registration of a public organization, place of residence of an individual, etc.) to further substantiate the legal interest of such plaintiffs. Meanwhile, the analysis of the norms of the Aarhus Convention allows to identify several factors that should not be taken into account when determining the presence of interest in environmental protection (respectively, and when determining the presence or absence of the right to sue): 1) quantitative (according to the preamble to the Convention [1], the term “public” means an association, organization, group of persons, and one or more individuals or legal entities); 2) territorial, national or other affiliation (Part 9 of Art. 3 of the Convention [1] provides the public with the opportunity to participate in the decision-making process and access to environmental justice without discrimination on grounds of citizenship, nationality or place of residence, and for legal entities – without discrimination on the grounds of its registered location or actual center of activity).

Another interesting fact to note is that the Convention [1] uses the phrase “legitimate economic interests”, while the legality or illegality of environmental interests is not mentioned. Thus, it can be assumed that the interests related to environmental protection (environmental interests) are automatically perceived by the Convention as legitimate, so there is no need for the domestic law enforcer to check for legitimate interest, at least in the case of a lawsuit filed by a public environmental organization.

Among other features related to the definition of legal interest is that in paragraph a) of Part 1 of Art. 4 of the Convention in the case of a public request for environmental information, it is deprived of the obligation to formulate (i.e. justify) its interest [1].

The Convention [1] also deals with the balancing of different types of interests in case, when they conflict with each other (only in terms of access to environmental information). In particular, a request for environmental information may be denied if its disclosure may adversely affect the following interest groups: 1) the legal confidentiality of the activities of public authorities; 2) international relations, national defense or national security; 3) administration of justice, its impartiality and fairness, the ability of state bodies to conduct investigations of a disciplinary or criminal nature; 4) confidentiality of commercial and industrial information protected by law in order to protect legitimate economic interests – with the proviso that information on emissions related to environmental protection is subject to disclosure; 5) intellectual property rights; 6) confidentiality of personal data, archives relating to an individual; 7) the interests of the third party that provided the information (under certain conditions); 8) the environment to which such information applies (for example, places of reproduction of rare species) – Part 4 Art. 4 of the Convention [1].

Thus, the Aarhus Convention attaches special importance to the activities of non-governmental environmental organizations, in particular, automatically recognizing the existence of their legitimate legal interest [1]. However, there are many cases when public environmental organizations pursue in their activities not only and not so much environmental interests. Thus, the Canadian journalist Naomi Klein in her book on global warming covers many aspects of cooperation of various “green” organizations with oil companies, although in fact this contradicts their statutory goals [5, p. 183–189]. In particular, the author describes the case with environmental organization The Nature Conservancy, which declared the struggle for the conservation of black grouse in Texas, USA [5, p. 183–187]. One of the reasons for the extinction of this species was the destruction of their habitats, in particular, due to the activities of oil and gas

companies in these areas. One of the last nesting sites for this endangered species was on land owned by Mobil off the coast of Galveston Bay in southeast Texas. These lands already had active deposits that reached the habitat of black grouse. In 1995, Mobil donated its property in these areas to The Nature Conservancy. Later, The Nature Conservancy, as an environmental organization, also engaged in oil and gas production. Thus, notes N. Klein, under the auspices of the Environmental Union, which in the press was called “the largest non-governmental environmental organization in the world”, the rare species completely disappeared from one of its last habitats, due to oil and gas production by the environmental organization for fifteen years [5, p. 185–187]. N. Klein states that most of the environmental movements simply merged with economic interests [5, p. 187].

Of course, this is just one of the possible cases. However, in the case of the Aarhus Convention [1], its norms do not give environmental organizations any extraordinary benefits or advantages in their activities; in no way weaken their responsibility, and so on. Even if there is a risk that the right to go to court will be used not only to protect environmental interests, the harm of restricting access to justice can be much greater. In today’s world, the economic, environmental and other interests of various social groups and businesses are so closely intertwined that even environmental organizations sincere in their struggle for a clean environment can contribute to someone’s purely economic interests. Thus, due to the increasing popularity of movements for a clean environment today, even unscrupulous producers have the opportunity to make a profit using environmental issues; Volkswagen’s opponents made a profit by exposing fraud with concealment of exhaust gas levels, and so on. [9].

The Aarhus Convention [1] only gives the public and environmental organizations greater access to environmental information and justice, thus placing greater responsibility on the judiciary and, in particular, on the judge who will hear a particular case. Instead of asking whether the plaintiff had the right to file the lawsuit, he/she should focus on the environmental and legal nature of the case. Thus, if a violation of environmental legislation is indeed detected, the case will result in the prevention or cessation of illegal damage to nature, which is positive, even if it also benefits someone’s economic interests.

Finally, the Convention provides for two remarks to control the legitimacy of an interest. Thus, not every non-governmental organization is recognized as interested, but only one that promotes environmental protection and meets the requirements of national legislation [1].

Although back in 2009, researchers stated that the level of implementation of Art. 9 of the Convention is quite low [10, p. 68], however, as the analysis of the decisions placed in the Unified state register of court decisions of Ukraine shows, there are noticeable positive changes in this area.

Thus, the wording of the Preamble to the Aarhus Convention, where the human right to a safe and healthy environment is closely linked to the duty to protect it, is intended to emphasize the particular importance of environmental claims. Going to court with such a claim, a citizen or a non-governmental organization shall, in fact, act in the exercise of its powers under this Convention. Therefore, neither quantitative nor territorial factors should be taken into account when determining the presence of interest in the case of environmental protection. The Aarhus Convention “between the lines” emphasizes the special value of environmental interests. Thus, interests related to environmental protection (environmental interests) are automatically perceived by the Convention as legitimate, so there is no need for the domestic law enforcer to check for legitimate interest, at least in the case of a lawsuit by a public environmental organization.

We consider it necessary to enshrine the “automatic” recognition of legal interest (i.e. the right to sue in matters relating to environmental protection) for any non-governmental environmental organization registered and operating in accordance with Ukrainian law. This will meet the requirements of Part 4 of Art. 3 of the Aarhus Convention, according to which our state ensures “proper recognition of associations, organizations or groups that contribute to the protection of the environment, and provides them with appropriate support and ensures compliance of its national legal system with this obligation” [1].

Among the trends that can be considered extremely positive is the recent legal conclusion of the Supreme Court in the case of banning the dolphinarium [8]. In this case, the Supreme Court stressed that “the right to protection of the violated constitutional right to a safe environment belongs to everyone and can be exercised both personally and with the participation of a public representative” [13]. Given the binding nature of the Supreme Court’s legal conclusions, we hope that this case will be a significant milestone in bringing domestic legislation and the practice of its application to the requirements of the Aarhus Convention.

REFERENCES

1. Konventsiya pro dostup do informatsiyi, uchast' hromads'kosti v protsesi pryynyattya rishen' ta dostup do pravosudnya z pytan', shcho stosuyut'sya dovkillya (Orkhus'ka konventsiya) (vid 25.06.1998) [Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention) (dated 25.06.1998)]. Ratyfikovana Zakonom Ukrayiny (06.07.1999 No. 832–14). Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny, 2010 (33). 1191 [in Ukrainian]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_015 [in Ukrainian].
2. Bondar O. M. Ekolohichniy absenteizm u suchasnomu promyslovomu misti : zmist, prychny ta proiavy [Ecological absenteeism in the modern industrial city: content, causes and manifestations]. Hrani [Faces]. 2012. No. 1 (81). P. 98–101 [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. [Constitution of Ukraine of June 28, 1996] URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy “Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha” vid 25 chervnia 1991 r. [Law of Ukraine “On Environmental Protection” of June 25, 1991] URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> [in Ukrainian].
5. Kliain Naomi Zminiuietsia vse. Kapitalizm proty klimatu [Everything is changing. Capitalism against climate] / Per. z anhliiskoi Dmytra Kozheduba. K. : Nash Format, 2016. 480 p. [in Ukrainian].
6. Ekvador. Svitovyy dosvid [Ecuador. World experience] // Portal Sylva prava [Portal The power of law] URL: <http://Sila-prava.com.ua/ua/world/ecuador/> [in Ukrainian].
7. Bolyvyia hotovyt zakon o Matere-Zemle [Bolivia is preparing a law on Mother Earth] Portal Zhyvaia planeta [Living Planet Portal] URL: <http://animalworld.com.ua/news/Bolivija-gotovit-Zakon-o-Materi-Zemle>.
8. Postanova Kyivskoho apeliatsiinoho administratyvnoho sudu Ukrainy vid 10 lypnia 2014 r. u spravi № 826/13710/13-a [Resolution of the Kyiv Administrative Court of Appeal of Ukraine of July 10, 2014 in case № 826/13710/13-a.] Yedynyy derzhavnyy reistr sudovykh rishen Ukrainy [Unified State Register of Judgments of Ukraine] URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/39870780> [in Ukrainian].
9. “Dyzelnyy skandal”: Volkswagen splatyt u SShA do 15 miliardiv dolariv kompensatsii [“Diesel scandal”: Volkswagen will pay up to \$ 15 billion in compensation in the United States.] URL: <http://www.dw.com/дизельний-скандал-volkswagen-сплатить-у-сша-до-15-мільярдів-доларів-компенсацій/a-19362368> [in Ukrainian].
10. Hrushkevych T. V. (2009). Pytannya dostupu do pravosudnya u spravakh pro vidshkoduvannya shkody, zavdanoyi vnaslidok nehatyvnoho vplyvu na navkolyshnye pryrodne seredovyshe [The issue of access to justice in cases of compensation for harm caused by the negative impact on the environment]. Universytet-s'ki naukovi zapysky, 4(32). S. 64–69 [in Ukrainian].
11. Verdict 24-06-2015. ECLI:NL:RBDHA:2015:7196 Rechtbank Den Haag, 24-06-2015, C/09/456689/ HA ZA 13-1396 (English translation). URL: <https://www.urgenda.nl/en/themas/climate-case/>.
12. Judgment the Hague Court of Appeal 9-10-2018.ECLI:NL:GHDHA:2018:2610. Gerechtshof Den Haag, 09-10-2018, 200.178.245/01 (Engelse vertaling). URL: <https://www.urgenda.nl/en/themas/climate-case/>.
13. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 11 hrudnia 2018 roku u spravi № 910/8122/17 (provadzhenia №12-186hs18) [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of 11 December 2018 in case No. 910/8122/17 (proceedings N12-186gs18) Yedynyy derzhavnyy reistr sudovykh rishen Ukrainy [Unified State Register of Judgments of Ukraine] URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/78977479> [in Ukrainian].

Дата надходження: 20.01.2023 р.

Мар'яна Тарнавська

Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
mariana.i.tarnavska@lpnu.ua
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0637-1147>

НОРМИ ОРХУСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ В АСПЕКТІ ДУАЛІЗМУ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ І ОБОВ'ЯЗКУ ЙОГО ЗАХИЩАТИ

Ратифікувавши Конвенцію про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція), Україна взяла на себе зобов'язання змінити усталену практику щодо надання екологічної інформації та права громадськості на звернення до суду з позовами про охорону навколишнього середовища. Реалізація норм цієї Конвенції стала досить проблематичною, не в останню чергу через недостатній рівень екологічної свідомості українського суспільства. Проте позитивні зміни в цій сфері все ж відбуваються, не в останню чергу завдяки активній діяльності різноманітних громадських екологічних організацій. Видається, що наукове вивчення норм Орхуської конвенції також певною мірою сприятиме прогресу нашої держави та суспільства у сфері охорони довкілля.

Вважаємо за необхідне закріпити “автоматичне” визнання правового інтересу (тобто права на позов у справах, що стосуються охорони навколишнього природного середовища) для будь-якої громадської екологічної організації, зареєстрованої та діючої відповідно до законодавства України. Це відповідатиме вимогам ч. 4 ст. 3 Орхуської конвенції, згідно з якою наша держава забезпечує “належне визнання асоціацій, організацій чи груп, які сприяють захисту навколишнього середовища, та надає їм відповідну підтримку та забезпечує відповідність своєї національної правової системи цьому обов'язку”.

Серед тенденцій, які можна визнати надзвичайно позитивними, – правовий висновок Верховного Суду у справі про дельфінарії. Верховний Суд наголосив, що “право на захист порушеного конституційного права на безпечне довкілля належить кожному і може бути реалізоване як особисто, так і за участю представника громадськості”. Враховуючи обов'язковість правових висновків Верховного Суду, сподіваємось, що ця справа стане суттєвою віхою у приведенні національного законодавства та практики його застосування до вимог Орхуської конвенції.

Ключові слова: Орхуська конвенція; Верховний Суд; право на безпечне довкілля; доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля; імплементація норм Орхуської конвенції.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 349.6

Уляна Бек

Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
ulyana.bek@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1770-4237>

КОДИФІКАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.162>

© Бек У., 2023

У статті визначено зміст принципів, завдань та особливостей кодифікації національного трудового законодавства до міжнародно-правових стандартів в контексті європейської інтеграції. З'ясовано, що основні принципи європейської соціальної моделі та напрями соціальної політики закріплені в основних документах Ради Європи: Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Європейській соціальній хартії (переглянутій), а також у документах Європейського Союзу: Договорі про Європейський Союз, Хартії Співтовариства про основні соціальні права працівників, Хартії основних прав ЄС, директивах, регламентах ЄС.

Об'єктивовано, що питання врахування міжнародного досвіду щодо кодифікації трудового законодавства передбачас: 1) врахування міжнародного досвіду правового регулювання у частині положень, що регламентують антидискримінаційну політику щодо розширення переліку дискримінаційних дій та факторів; 2) закріплення у Статуті МОП повноваження Комітету експертів, включаючи функцію тлумачення міжнародних норм про працю, зобов'язувати держави-учасниці змінювати національне законодавство; 3) посилення інформаційної взаємодії, зменшення кількості законодавчих актів, посилення відповідальності у сфері охорони праці; 4) створення центру з трудової міграції та розширення прав трудових мігрантів в Україні, зокрема у частині їх соціального забезпечення; 5) механізми підвищення мінімальної заробітної плати повинні корелюватися із зміною “споживчого кошика”.

Доведено, що правові засади кодифікації трудового законодавства України не можуть конструюватися без врахування і всебічного охоплення міжнародно-правових норм, що регулюють питання трудової міграції, дискримінації, безпеки і гігієни праці, інформування працівників, оплати їх праці. Ці питання, поряд із встановленням та

гарантуванням основоположних трудових прав, повинні стати ключовим напрямом державної соціальної політики.

Ключові слова: трудове право; Кодекс законів про працю України; кодифікація трудового законодавства; європейська інтеграція; міжнародний досвід; європейські правові стандарти; конвенція; директива.

Постановка проблеми. Необхідність дослідження європейського та міжнародного досвіду правового регулювання праці у контексті здійснення кодифікації трудового законодавства виникла давно, адже застарілі положення Кодексу законів України про працю та норми Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом вступають у внутрішньо-змістовну контрверзу, позаяк були прийняті за різного стану розвитку трудових відносин, різного становища на ринку праці та застосування абсолютно протилежної законодавчої техніки при конструюванні правових норм.

Ефективність нормативно-правового акта вимірюється критеріями його системності та стабільності. Дані ознаки можна забезпечити в межах системи трудового законодавства завдяки врахуванню міжнародного досвіду кодифікації трудового законодавства та спрямованості на курс євроінтеграції, який Україна проголосила з часу вступу до Ради Європи. Однак станом на сьогодні пріоритетним завданням представників доктрини трудового права та нормотворців є збереження національних здобутків правового регулювання трудових і пов'язаних з ними відносин та оновлення застарілих норм.

Актуальність цього дослідження у тому, що врахування європейського інтеграційного курсу та створення правових засад використання міжнародного досвіду кодифікації трудового законодавства в Україні має сприяти створенню у нашій державі самобутньої моделі правового регулювання трудових та пов'язаних з ними відносин. Конвергенції трудового права України і різних держав світу, Європейського Союзу сприяє міжнародне регулювання праці, існування стандартів і рекомендацій Міжнародної організації праці, акумулювання синтезованого досвіду правових систем.

Аналіз дослідження проблеми. Проблеми кодифікації національного трудового законодавства досліджували такі правники, як: В. Венедиктов, Л. Гаращенко, Є. Гетьман, С. Гусаров, В. Жернаков, В. Костюк, С. Маврін, О. Матвієнко, П. Пилипенко, С. Прилипко, О. Процевський, Г. Татаренко, Д. Татаренко, Н. Хуторян, О. Ярошенко та інші. Однак питання кодифікації національного трудового законодавства в контексті європейської інтеграції та врахування позитивного міжнародного досвіду у наукових працях цих вчених предметно не актуалізувалися. Тому нами зроблено спробу заповнити ці прогалини і основний акцент поставлено на дослідженні можливості застосування європейських правових стандартів із врахуванням національних особливостей.

Мета статті – визначення сутності принципів, завдань та особливостей кодифікації національного трудового законодавства до міжнародно-правових стандартів в контексті європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи європейську інтеграцію у контексті здійснення кодифікації трудового законодавства, необхідно констатувати, що станом на сьогодні проведення кодифікації трудового законодавства в конкретних напрямках залежить від вимог, які ставляться до національного законодавства Європейським Союзом. Вчений Ю. Баранюк у цьому контексті вказує, що введення європейських стандартів у правове поле України має здійснюватися послідовно та виважено. Фактично, чи не найважливішу роль у регулюванні трудових та пов'язаних з ними відносин відіграють директиви, які можна розглядати як інструменти європейської інтеграції України [1, с. 79].

Завдяки імплементації положень директив у національне законодавство про працю можна гарантувати транснаціональну взаємодію працівників та роботодавців. Таким чином, реалізації права на працю не повинні протистояти державні кордони, адже як громадяни, так і іноземці можуть бути працівниками. Відповідно, необхідне всебічне гарантування на транснаціональному рівні їх правового статусу.

Основні принципи європейської соціальної моделі та напрями соціальної політики закріплені в основних документах Ради Європи: Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2], Європейській соціальній хартії (переглянутій) [3], а також у документах Європейського Союзу: Договорі про Європейський Союз, Хартії Співтовариства про основні соціальні права працівників [4], Хартії основних прав ЄС [5], директивах, регламентах ЄС. У контексті дослідження питання євроінтеграції України буде розглянуто у частині кодифікації трудового законодавства з урахуванням актів Європейського Союзу, які регулюють індивідуальні та колективні трудові права, і звернуто увагу на те, яким чином зазначене впливає на здійснення кодифікації трудового законодавства.

Так, розглядаючи євроінтеграцію у контексті кодифікації трудового законодавства, варто стверджувати, що правові основи виникнення, зміни і припинення трудових відносин закладені у Директиві № 91/533/ЄЕС від 14.10.1991 р. про обов'язок роботодавця інформувати працівників про умови трудового договору або трудового контракту (так звана "Інформаційна директива") [101]. У цій директиві сформульовано шість спеціальних правил обміну інформацією між роботодавцем і працівником, а саме: 1) працівники мають бути проінформовані про важливі аспекти своєї трудової діяльності або трудових відносин; 2) інформацію слід надавати у письмовій формі; 3) працівники, яких відправляють за кордон, мають бути забезпечені додатковою інформацією; 4) будь-які зміни до контракту повинні бути внесені у письмовій формі; 5) кожний працівник, який вважає, що щодо нього не були виконані вимоги Директиви, може захистити свої права; 6) письмова інформація має надаватися на запит у разі, якщо трудові відносини передували Директиві. Однак сфера застосування цієї Директиви звужена і поширюється на обмежене коло випадків. Зокрема певні стандарти інформування за цією Директивою можуть бути занижені у таких випадках: щодо трудових контрактів, строк дії яких сягає менше одного місяця; щодо категорії працівників, які працюють менше 8 годин на тиждень; щодо працівників, що не працюють на постійній основі, а виконують завдання на підставі об'єктивної оцінки тощо [102, с. 39].

Таким чином, сфера поширення інформаційної директиви ЄС і вплив її на розвиток інформаційних процесів у трудових відносинах вплинули і на відповідні формулювання проекту Трудового кодексу України [81]. При цьому застосування цієї Директиви при кодифікації трудового законодавства України дасть змогу врахувати те, що поява нових форм праці призводить до збільшення видів трудових і пов'язаних з ними відносин.

Наступною важливою для кодифікації трудового законодавства України є Директива Ради № 2000/78/ЄС від 27.11.2000 року "Про створення загальних стандартів і підтримку рівноправ'я у сфері зайнятості і праці" [103] та Директива 2006/54 / ЄС від 05 липня 2006 року щодо рівних можливостей і рівного ставлення для чоловіків та жінок у питаннях зайнятості та праці [6]. Ці дві директиви об'єднані в один блок, оскільки саме вони беруться до уваги при правовій регламентації у сфері застосування кодифікаційних процедур для регулювання трудових і пов'язаних з ними відносин у частині заборони дискримінації.

У сфері трудового та соціального права ЄС принцип заборони дискримінації реалізується за допомогою трьох груп норм, що стосуються: 1) забезпечення заборони дискримінації за ознаками расового, етнічного походження; 2) забезпечення зборони дискримінації за ознаками релігії або переконань, інвалідності, віку, сексуальної орієнтації; 3) забезпечення рівноправності між жінками та чоловіками в професійному житті.

С. Венедіктов вказує, що обидві директиви кваліфікують домагання як небажану поведінку відносно особи на підставі дискримінаційних ознак, що здійснюється з метою або тягне за собою зазіхання на гідність особистості і створює, залякуючи, ворожу, принизливу, образливу обстановку.

Така поведінка розглядається як форма дискримінації [7, с. 189]. У даних директивах чітко прослідковується те, що існують відповідні сфери заборони дискримінації, які повинні бути закріплені при кодифікації трудового законодавства на національному рівні: 1) працевлаштування, допуск до занять вільною професією або професійною діяльністю, включаючи критерії підбору кадрів і умови набору нових співробітників, незалежно від галузі виробництва і рівня професійного становища, включаючи просування по службі; 2) всі види професійного керівництва, навчання, підвищення кваліфікації, включаючи практичні заняття, питання підлеглості; 3) умови праці і зайнятості, включаючи звільнення, а також оплата праці; 4) членство або участь в організації працівників чи роботодавців, або організації, члени якої належать до певної професії тощо [7, с. 190].

Отже, на підставі вищевикладеного можна констатувати, що необхідною є всебічна регламентація на рівні проєкту Трудового кодексу у частині закріплення принципу заборони дискримінації у сфері праці наступних положень: забезпечення рівного ставлення до чоловіків і жінок, осіб різного релігійного віросповідання, раси, кольору шкіри, мови, віку, політичних переконань і світогляду, сексуальної орієнтації, інвалідності, майнового і соціального статусу, етнічного і територіального походження тощо.

Також відповідно до Директиви 75/117/ЄЕС “Про зближення законодавства держав-членів щодо застосування принципу рівної оплати праці жінок і чоловіків” [8] держави зобов’язані скасувати всі положення національного законодавства, які порушують принцип недискримінації в оплаті праці жінок і чоловіків, гарантувати забезпечення цього принципу в колективних договорах й індивідуальних трудових договорах. Директива спрямована на визнання принципу рівної оплати не тільки за рівну роботу, а за рівноцінну роботу, що не є тотожними поняттями.

Отже, система оплати праці на підприємстві повинна бути прозорою і відкритою, в іншому випадку роботодавець буде змушений доводити відсутність непрямой дискримінації, якщо більшість представників однієї статі отримує меншу заробітну плату. Відповідно, дані положення повинні бути відображені у національному законодавстві шляхом закріплення такої норми у проєкті Трудового кодексу України: “Якщо особи різної статі, віросповідання, ознак раси і кольору шкіри, етнічного чи релігійного походження, інших дискримінаційних ознак отримують на одній і тій же посаді, на одному і тому ж підприємстві, виконуючи рівну чи рівноцінну роботи, заробітну плату нерівного розміру, то дане питання слід трактувати як непряму дискримінацію”.

Ще однією сферою директив ЄС, яка повинна бути врахована при здійсненні кодифікації трудового законодавства, є техніка безпеки і гігієни праці. Центральне місце серед нормативних актів ЄС у цій сфері займає Директива ЄС від 12.06.1989 № 89/391 “Про заходи з покращення техніки безпеки та виробничої санітарії” [9]. Стаття 10 цієї Директиви передбачає, що підприємець зобов’язаний вжити відповідних заходів з тим, щоб працівники та/або їх представники отримали відповідно до національного закону та/або на практиці всю необхідну інформацію, що стосується ризиків у галузі безпеки та гігієни праці, захисних і профілактичних заходів (також про надання першої допомоги, гасіння пожежі та евакуації працівників у разі серйозної і неминучої небезпеки). Цю інформацію потрібно “надати в потрібній формі тимчасовим і найманим працівникам установи чи підприємства”. Водночас “працівники з певними функціями з безпеки та гігієни праці або представники працівників з певною відповідальністю за безпеку та гігієну праці” повинні мати доступ до оцінки ризику й захисних заходів, звітів про аварії на виробництві та захворювання робітників, а також до всієї інформації щодо захисних та профілактичних заходів, діяльності інспекційних агентств та органів, відповідальних за безпеку і гігієну праці. На основі положень цієї рамкової Директиви фактично підприємці мають зобов’язання “консультувати працівників та/або їх представників і дозволяти їм брати участь в обговоренні всіх питань з приводу безпеки та гігієни праці”.

Аналізуючи вищевикладене, необхідно констатувати, що національне законодавство у частині забезпечення безпеки і гігієни праці через інформаційні інструменти є досить недосконалим. Це, зокрема, пов’язано із необов’язковістю існування на всіх без винятку підприємствах, в уста-

новах і організаціях професійних спілок. Звісно ж, створювати професійну спілку на підприємстві, де працює всього декілька працівників, не є логічним, однак в такому випадку можна було обирати профспілкового представника. Отже, пропонуємо відповідні положення закріпити у проекті Трудового кодексу України, де передбачити наступну норму: “На підприємствах, в установах, організаціях обов’язково створюються професійні спілки. У випадку, якщо кількість працівників менше 10, обирається профспілковий представник, який представляє інтереси працівників у відносинах з роботодавцем”.

Таким чином, акумулюючи все вищевикладене, зазначимо, що в межах європейської інтеграції у сфері кодифікації трудового законодавства необхідно вдосконалити наступні сфери: 1) обов’язок роботодавця інформувати працівників про умови трудового договору або трудового контракту, безпеку праці; 2) в частині заборони дискримінації – рівну оплату праці чоловіків і жінок, положення із окреслення проявів дискримінації, розмежування рівної і рівноцінної роботи; 3) в частині безпеки праці – підвищення вимог щодо безпеки праці вагітних жінок і їх роботу з важкими умовами праці; 4) обов’язкове створення професійних спілок або обрання профспілкових представників на будь-якому підприємстві за критерієм чисельності працівників.

Розглядаючи міжнародний досвід щодо кодифікації трудового законодавства, можемо стверджувати, що багато міжнародних стандартів у сфері праці так і не були впроваджені в Україні повною і належною мірою. Можна виділити два основних способи взаємодії внутрішнього трудового законодавства і міжнародного: імплементація норм міжнародного права у внутрішнє трудове і прийняття внутрішнього трудового законодавства з урахуванням міжнародного.

Що стосується відносин у сфері праці, варто зазначити, що в цьому контексті зв’язок між внутрішнім і міжнародним правом особливо сильний. Сучасне міжнародне право в значній мірі сформовано під впливом найбільш вдалих зразків норм національного трудового законодавства. Однак при аналізі будь-якої однієї національної системи трудового права значно більш помітно зворотний вплив, тобто вплив норм міжнародного досвіду на кодифікацію національного законодавства.

Продовжуючи дослідження, необхідно охарактеризувати основні міжнародні стандарти і їх вплив на кодифікацію трудового законодавства в Україні. Таким чином, антидискримінаційне трудове міжнародне законодавство справило чи не найбільший вплив на втілення відповідних норм у трудовому законодавстві. Зокрема важливими у даному аспекті є такі акти Міжнародної організації праці: Конвенція № 100 (1951 р.) [10] щодо рівності винагороди чоловіків та жінок і Конвенція № 111 (1958 р.) [11].

За цими міжнародно-правовими договорами Україна взяла на себе наступні зобов’язання: 1) внести принцип однакових прав чоловіків та жінок до своєї національної конституції та іншого відповідного законодавства і забезпечити за допомогою закону або інших відповідних засобів практичне здійснення цього принципу; 2) вживати законодавчих та інших заходів, зокрема санкцій, які забороняють будь-яку дискримінацію щодо жінок; 3) встановити юридичний захист прав жінок на однаковій основі з чоловіками й забезпечити за допомогою компетентних національних судів та інших державних установ ефективний захист жінок проти будь-якого акту дискримінації; 4) утримуватися від вчинення будь-яких дискримінаційних актів або дій стосовно жінок і гарантувати, що державні органи та установи діятимуть відповідно до цього зобов’язання; 5) вживати всіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок з боку будь-якої особи, організації або підприємства.

Таким чином, аналізуючи вищевикладене, можемо констатувати, що європейська інтеграція щодо кодифікації трудового законодавства охоплює наступні аспекти: 1) інформаційна взаємодія працівників і роботодавців здійснюється за ініціативи роботодавця; 2) створення загальних стандартів і підтримка рівноправ’я у сфері зайнятості і праці потребує розширення положень щодо протидії дискримінації; 3) необхідною є всебічна регламентація на рівні проекту Трудового кодексу у частині закріплення принципу заборони дискримінації у сфері праці наступних положень:

забезпечення рівного ставлення до чоловіків і жінок, осіб різного релігійного віросповідання, раси, кольору шкіри, мови, віку, політичних переконань і світогляду, сексуальної орієнтації, інвалідності, майнового і соціального статусу, етнічного і територіального походження тощо; 4) система оплати праці на підприємстві повинна бути прозорою і відкритою, в іншому випадку роботодавець буде змушений доводити відсутність непрямой дискримінації; необхідним є підвищення на рівні національного законодавства вимог щодо безпеки праці вагітних жінок і їх роботу з важкими умовами праці; 4) обов'язкове створення професійних спілок або обрання профспілкових представників на будь-якому підприємстві за критерієм чисельності працівників.

Питання врахування міжнародного досвіду щодо кодифікації трудового законодавства передбачає: 1) врахування міжнародного досвіду правового регулювання у частині положень, що регламентують антидискримінаційну політику щодо розширення переліку дискримінаційних дій та факторів; 2) закріплення у Статуті МОП повноваження Комітету експертів, включаючи функцію тлумачення міжнародних норм про працю, зобов'язувати держави-учасниці змінювати національне законодавство; 3) посилення інформаційної взаємодії, зменшення кількості законодавчих актів, посилення відповідальності у сфері охорони праці; 4) створення центру з трудової міграції та розширення прав трудових мігрантів в Україні, зокрема у частині їх соціального забезпечення; 5) механізми підвищення мінімальної заробітної плати повинні корелюватися із зміною “споживчого кошика”.

Висновки. Таким чином, необхідно вказати, що міжнародне і європейське законодавство, так як і українське, потребує вдосконалення. Досягнення належного рівні взаємодії цих трьох груп нормативно-правового регулювання дозволить виробити еталон юридичних зв'язків і приклади міжнародно-правового регулювання процесів праці. Більше того, встановлення відповідного режиму правового регулювання на національному рівні з урахуванням європейської інтеграції та міжнародного досвіду дозволяє збалансувати економічні тенденції розвитку у суспільстві.

Отже, правові засади кодифікації трудового законодавства України не можуть конструюватися без врахування і всебічного охоплення міжнародно-правових норм, що регулюють питання трудової міграції, дискримінації, безпеки і гігієни праці, інформування працівників, оплати їх праці. Ці питання, поряд із встановленням та гарантуванням основоположних трудових прав, повинні стати ключовим напрямом державної соціальної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранюк Ю. Р. (2018) Європейський досвід інституціоналізації державного фінансового контролю. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки*. Вип. 29(2). С. 78–82.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. *База даних “Законодавство України” / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 17.05.2023).
3. Європейська соціальна хартія (переглянута). *База даних “Законодавство України” / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 17.05.2023).
4. Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників. *База даних “Законодавство України” / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_044#Text (дата звернення: 17.05.2023).
5. Хартія Європейського Союзу про основоположні права. URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-uevropejskogo-soyuzu/> (дата звернення: 17.05.2023).
6. Директива № 91/533/ЄС від 14.10.1991 р. URL: https://www.ilo.org/budapest/what-we-do/projects/enhancing-labadmin-ukraine/events/WCMS_627057/lang--uk/index.htm (дата звернення: 17.05.2023).
7. Венедіктов С. В. (2011). Теоретико-правові засади сучасної концепції трудового правовідношення в Україні: монографія. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 224 с.
8. Директива 75/117/ЄС. “Про зближення законодавства держав-членів щодо застосування принципу рівної оплати праці жінок і чоловіків”. URL: http://www.recpc.kpi.ua/images/news/Uvarova_2015.pdf (дата звернення: 17.05.2023).

9. Директива ЄС від 12.06.1989. № 89/391 “Про заходи з покращення техніки безпеки та виробничої санітарії”. *База даних “Законодавство України” / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b23#Text (дата звернення: 17.05.2023).

10. Конвенція про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності. No. 100. *База даних “Законодавство України” / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_002#Text (дата звернення: 17.05.2023).

11. Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять. No. 111. *База даних “Законодавство України” / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161#Text (дата звернення: 17.05.2023).

REFERENCES

1. Baraniuk Yu. R. (2018) *Yevropeyskiy dosvid instytutsionalizatsii derzhavnoho finansovoho kontroliu*. [European experience of institutionalization of state financial control]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. Ser.: Ekonomichni nauky. Vol. 29(2). P. 78–82 [in Ukrainian].

2. *Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod*. [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. *Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy” / VR Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (Accessed: 17.05.2023). [in Ukrainian].

3. *Yevropeiska sotsialna khartiia (perehliannya)*. [European Social Charter (revised)]. *Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy” / VR Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (Accessed: 17.05.2023) [in Ukrainian].

4. *Khartiia Spivtovarystva pro osnovni sotsialni prava pratsivnykiv*. [Community Charter on Basic Social Rights of Workers]. *Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy” / VR Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_044#Text (Accessed: 17.05.2023) [in Ukrainian].

5. *Khartiia Yevropeiskoho Soiuzu pro osnovopolozhni prava*. [The Charter of the European Union on Fundamental Rights]. URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/> (Accessed: 17.05.2023) [in Ukrainian].

6. *Dyrektyva No. 91/533/IeES vid 14.10.1991 r.* [Directive No. 91/533/EEC dated 14.10.1991]. URL: https://www.ilo.org/budapest/what-we-do/projects/enhancing-labadmin-ukraine/events/WCMS_627057/lang--uk/index.htm (Accessed: 17.05.2023) [in Ukrainian].

7. Venediktov S. V. (2011). *Teoretyko-pravovi zasady suchasnoi kontseptsii trudovoho pravovidnoshennia v Ukraini*: [Theoretical and legal foundations of the modern concept of labor relations in Ukraine]. monohrafiia. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina Publ. 224 p. [in Ukrainian].

8. *Dyrektyva 75/117/IeES “Pro zblyzhennia zakonodavstva derzhav-chleniv shchodo zastosuvannia pryntsyphu rivnoi oplaty pratsi zhink i cholovikiv”*. [Directive 75/117/EEC “On approximation of the legislation of the member states regarding the application of the principle of equal pay for women and men”]. URL: http://www.recpc.kpi.ua/images/news/Uvarova_2015.pdf (Accessed: 17.05.2023) [in Ukrainian].

9. *Dyrektyva YeS vid 12.06.1989 No. 89/391 “Pro zakhody z pokrashchennia tekhniky bezpeky ta vyrobnychoi sanitarii”*. [EU Directive dated 12.06.1989 No. 89/391 “On measures to improve safety and industrial sanitation”]. *Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy” / VR Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b23#Text (Accessed: 17.05.2023) [in Ukrainian].

10. *Konventsiiia pro rivne vynahorodzhennia cholovikiv i zhink za pratsiu rivnoi tsinnosti. No. 100*. [Convention on Equal Remuneration of Men and Women for Work of Equal Value. No. 100.]. *Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy” / VR Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_002#Text (Accessed: 17.05.2023) [in Ukrainian].

11. *Konventsiiia pro dyskryminatsiiu v haluzi pratsi ta zaniat. No. 111*. [Convention on Discrimination in the Field of Work and Occupation. No. 111]. *Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy” / VR Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161#Text (Accessed: 17.05.2023) [in Ukrainian].

Дата надходження: 17.04.2023 р.

Ulyana Beck

Lviv Polytechnic National University,
Institute law, psychology and innovative education
Department of Civil Law and Procedure
Ph.D

**CODIFICATION OF NATIONAL LABOR LEGISLATION
IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION**

The article defines the content of the principles, tasks and features of the codification of national labor legislation to international legal standards in the context of European integration. It was found that the main principles of the European social model and directions of social policy are enshrined in the main documents of the Council of Europe: the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the European Social Charter (revised), as well as in the documents of the European Union: the Treaty on European Union, the Charter Communities on the basic social rights of workers, the Charter of Basic Rights of the EU, EU directives, regulations.

It has been objectified that the issue of taking into account international experience regarding the codification of labor legislation involves: 1) taking into account the international experience of legal regulation in the part of provisions regulating anti-discrimination policy regarding the expansion of the list of discriminatory actions and factors; 2) enshrining in the ILO Charter the authority of the Committee of Experts, including the function of interpreting international labor standards, to oblige member states to change national legislation; 3) strengthening information interaction, reducing the number of legislative acts, strengthening responsibility in the field of labor protection; 4) creation of a center for labor migration and expansion of the rights of labor migrants in Ukraine, in particular in terms of their social security; 5) mechanisms for raising the minimum wage should be correlated with changes in the “consumer basket”.

It has been proven that the legal basis of the codification of the labor legislation of Ukraine cannot be constructed without taking into account and comprehensively covering the international legal norms that regulate the issues of labor migration, discrimination, occupational safety and hygiene, informing employees, and paying for their work. These issues, along with establishing and guaranteeing fundamental labor rights, should become a key direction of state social policy.

Key words: labor law; Labor Code of Ukraine; codification of labor legislation; European integration; international experience; European legal standards; convention; directive.

УДК 347.1

Ярина Матвієнко

Національний університет “Львівська політехніка”,
студентка Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
yaryna.matviienko.pv.2021@lpnu.ua

Вікторія Чернописька

Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, доцент,
Viktoriiia.Z.Chornopyska@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3230-5971>

ПРАВОВА ПРИРОДА САМОЗАХИСТУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.170>

© Матвієнко Я., Чернописька В., 2023

У статті досліджуються актуальні питання правової природи самозахисту цивільних прав: наукові підходи до визначення поняття самозахисту, способи як елементи самозахисту, а також його форми. Розглядаються наукові дискусії з цього приводу, за результатами досліджень яких робляться висновки.

З'ясовано, що самозахист – це дії, які здійснюються фактичним або юридичним суб'єктом з метою запобігання або припинення порушення їх суб'єктивного права чи законного інтересу у відносинах цивільного права. Такі дії повинні мати визначені межі реалізації та не повинні перевищувати необхідного обсягу. Суб'єкти мають право на самозахист, яке забезпечує їм можливість здійснювати такі дії. При цьому, вчинення дій в рамках самозахисту порушує межі, то суб'єкт, який їх вчинив, може бути притягнутий до відповідальності.

У статті акцентується на тому, що право на самозахист відіграє важливу роль у забезпеченні справедливості і рівноваги в цивільних правовідносинах. Воно допомагає забезпечити захист інтересів особи та зберегти правову довіру в системі правосуддя. Однак важливо пам'ятати, що самозахист повинен бути використаний обережно і розсудливо, з урахуванням норм права і з метою забезпечення гармонійного врегулювання спору чи конфлікту.

Ключові слова: самозахист; цивільне право; інститут самозахисту; гарантії прав та свобод людини; охорона прав та інтересів; порушення прав; цивільно-правовий захист.

Постановка проблеми. Сучасні суспільні реалії вимагають від механізму цивільно-правового захисту ефективності, яка залежить насамперед від його оперативності. Одним з елементів такого механізму є право особи на самозахист, яке дозволяє їй відновлювати порушені права та усувати перешкоди у їх здійсненні без звернення до суду. Це право було закріплене як у най-

давніших правових джерелах, так і в сучасному законодавстві різних країн світу. Правові норми, які дозволяють самозахист, містилися у вітчизняному законодавстві протягом дорядянського та радянського періоду, хоча сам термін не використовувався. Однак зацікавленість у цьому праві в Україні зросла завдяки включенню загальної норми щодо права на самозахист у Конституції України. У цій нормі стверджується, що особа має право захищати свої права будь-якими доступними засобами, які не заборонені законодавством. Таким чином, право на самозахист було визнано як самостійна та рівноцінна можливість правового захисту, яку особа може використовувати за власним бажанням.

У приватно-правовій сфері зазначена конституційно-правова можливість законодавче закріплення отримала в ст. 19 Цивільного кодексу України, що визначає право особи на здійснення самозахисту порушеного суб'єктивного цивільного права або інтересу, які належать їй або іншій особі. Звідси, право на самозахист слід розуміти як можливість застосування особою у випадку порушення суб'єктивних цивільних прав та інтересів засобів протидії, які не заборонені законом.

Аналіз дослідження проблеми. Проблемою дослідження правової природи й способів самозахисту займалися такі вчені, як: О. Антонюк, І. Берестова, Т. Боднар, І. Жилінкова, Т. Карнаух, Д. Макаров, М. Мітіліно, І. Новицький, І. Осолінкер, З. Ромовська, П. Скобліков, Л. Стецюк, Л. Якушина та інші. Проте дотепер не існує системної наукової розвідки, яка б чітко окреслювала правову природу самозахисту, ба більше, нині триває певна дискусія щодо самозахисту у цивільно-правових відносинах. Слід відзначити, що у сучасних військових реалій та умовах політико-правового поступу нашої держави проблема самозахисту цивільних прав особливо актуалізується, що обумовило її розгляд.

Мета статті є визначення правової природи та змісту права учасника цивільних правовідносин на самозахист, зокрема розкриття основних підходів щодо розуміння задекларованої проблематики..

Виклад основного матеріалу. Самозахист є комплексним правовим інститутом, що охоплює різні галузі права. Його юридичною основою є норми Конституції України, зокрема ст. 55, а також спеціальні галузеві норми, зокрема, про самозахист цивільних прав (ст.19 Цивільного кодексу України), самозахист батьками своїх дітей (ст. 154 Сімейного кодексу України), необхідну оборону (ст. 36 Кримінального кодексу України та ст. 19 Кодексу України про адміністративні правопорушення), крайню необхідність (ст. 39 Кримінального кодексу України та ст. 18 Кодексу України про адміністративні правопорушення) та притримання майна кредитором (параграф 7 Глави 49 Цивільного кодексу України). Головною метою інституту самозахисту прав є вдосконалення механізму забезпечення гарантій реалізації прав та свобод.

Незважаючи на те, що Конституція гарантує кожній особі право захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань будь-якими законними засобами, держава не може передбачити і запобігти кожному випадку неправомірної поведінки. Така ситуація вимагає забезпечення незалежного захисту прав та інтересів, а також права на самозахист. Самозахист може включати у себе запобігання конфліктам і їх подальше врегулювання. Це перший рівень незалежного, позасудового захисту прав і інтересів людини.

Право на самозахист – це можливість учасників цивільних правовідносин, які стикаються з порушенням цивільного права або свого інтересу, вжити дій, що не заборонені законом і не суперечать моральним нормам суспільства, з метою запобігання або припинення такого порушення. Право на самозахист є вродженим правом кожної людини та включає в себе право на захист своїх прав і інтересів. Важливо зазначити, що право на самозахист не означає безумовного дозволу на використання насильства чи інших шкідливих дій. Воно має межі, які встановлюються законом і моральними нормами суспільства.

Право на самозахист відіграє важливу роль у забезпеченні справедливості і рівноваги в цивільних правовідносинах. Воно допомагає забезпечити захист інтересів особи та зберегти правову

довіру в системі правосуддя. Однак, важливо пам'ятати, що самозахист повинен бути використаний обережно і розсудливо, з урахуванням норм права і з метою забезпечення гармонійного врегулювання спору чи конфлікту.

Вже давно самозахист привертав увагу дослідників. Уявлення про самозахист можна віднайти ще у висловлюваннях піфагорійців (VI–V ст. до н. е.). Піфагор та його послідовники висунули важливе положення, яке мало значення для майбутніх прибічників природних прав людини, а саме: справедливе полягає у відплаті іншому рівним.

Істотний внесок у розвиток юридичних уявлень про права людини, зокрема й про право на захист, зробили римські юристи. У додержавний період у Римі не було органів, що займалися захистом прав, тому порушення правил карали звичаями, які передбачали певні покарання, включаючи вигнання з роду. Згодом замість звичаїв прийшло самоуправство або поєдинок, де людина захищала свої права самостійно, спираючись на свої сили та допомогу родичів. Таким чином, римський народ, подібно до багатьох інших, переживав епоху особистої розправи з порушниками до утворення державного суду.

Відсутність раніше державного суду в Римі призвело до того, що люди самі захищали свої права і виконували справедливість за своїми правилами, що часто призводило до більшої шкоди для кривдника. Згодом з'явилася потреба у контрольованому процесі розправи і був сформульований принцип “таліона”, за яким скривджений міг вимагати жертву, рівноцінну понесеній ним втраті. У межах цивілістики римського права виникло поняття самоуправства, що стало первісною формою захисту прав, яка згодом перетворилася на пособництво. На початку існування пособництва, община сама висувала суддів або пособників, які засвідчували факт вчинення правочину, а в разі відмови боржника примушували його виконати зобов'язання, давали схвалення змісту правочину та ручались за його дійсність перед зацікавленою стороною. З поступом часу захист прав та інтересів громадян ставав справою держави, проте елементи самоврядування залишалися в римському праві. Наприклад, у Дигестах Юстиніана зазначалося, що насильству можна протистояти за допомогою сили лише у випадках необхідної оборони. Самозахист став засобом захисту проти неправомірних нападів на особу або майно.

Інтерес до цього права в нашій державі підвищився у зв'язку з тим, що право на самозахист на рівні Конституції України було визнано самостійною й рівноцінною можливістю правового захисту, скористатись якою особа може на власний розсуд [1, с. 4]

Відповідно до частини 4 статті 55 Конституції України, кожна особа має право захищати свої права та свободи від порушень та протиправних посягань будь-якими законними засобами. Ці положення були розвинуті в законодавстві, що призвело до формального закріплення права на самозахист як юридичної категорії. При цьому, законодавець використав термін “самозахист”, що був визнаний і використовуваний в наукових дослідженнях у галузі права.

Згідно зі статтею 19 Цивільного кодексу України, кожна особа має право на самозахист у разі порушення її прав. Крім того, стаття 154 Сімейного кодексу України надає батькам право на самозахист своєї дитини, якщо вона є повнолітньою. Використання терміна “самозахист” є більш загальним підходом до захисту своїх прав та інтересів, в порівнянні з термінами “необхідна оборона” та “крайня необхідність”, які використовуються в Кримінальному кодексі України і є більш обмеженими в їх застосуванні.

Як зауважила професорка З. Ромовська, під час прийняття Кримінального кодексу України були проігноровані конституційні положення щодо права особи захищатись від посягань будь-якими засобами. На її думку, Кримінальний кодекс України повинен містити спеціальну норму про право особи на самозахист від протиправних посягань, яка має знаменувати собою новий підхід до цієї важливої проблеми [2, с. 58].

Самозахист – це односторонні дії особи, які призначені для захисту її прав і інтересів і здійснюються без залучення державних органів. Такі дії є правомірними з точки зору всіх галузей права. Проте українське законодавство не містить чіткого визначення цього правового інституту, що

ускладнює його аналіз. Особливу увагу потрібно приділити ролі самозахисту в цивільному праві, оскільки ефективність цивільно-правового захисту залежить від оперативності його механізмів в сучасних реаліях суспільного життя.

Одним з елементів цього механізму, що дає можливість оперативного захисту, є право особи своїми діями відновлювати порушені права та усувати перешкоди в їх здійсненні без звернення до юрисдикційних органів [3].

Самозахистом в цивільному праві розуміється дія особи, що полягає в застосуванні протидійних заходів у випадку порушення її цивільного права чи інтересу, цивільного права чи інтересу іншої особи або створення реальної загрози такого порушення. Такі заходи повинні бути доцільними та адекватними, не забороненими законом та не суперечити моральним засадам суспільства. Метою самозахисту є попередження або припинення порушення цивільного права чи інтересу, а також ліквідація його наслідків. Дослідник І. Осолінкер наголошує, що самозахист можна розглядати як правомірну дію, яка може бути здійснена без звернення до органів державної влади [4, с. 3]. Зі свого боку, Л. Стецюк пропонує розглядати самозахист як комплекс заходів для захисту законом встановлених прав особи або іншого суб'єкта цивільних правовідносин [5, с. 157].

Самозахист цивільних прав може включати в себе не тільки дії, що дозволені законом і спрямовані на охорону особистих та майнових прав та інтересів, які здійснює уповноважена особа самостійно. Також важливо розрізняти міри, які мають попередній, попереджувальний характер та міри, що вживаються відповідно до обставин та становлять активну оборону в крайніх випадках.

Так, згідно з позицією І. Жилінкової, “превентивний спосіб передбачає захист права у разі, коли порушення права ще не відбулося, але є підстави вважати, що воно може статися” [6, с. 130]. До мір превентивного характеру ставляться, зокрема, використовувані власником міри охорони свого майна.

Для з'ясування сутності права на самозахист необхідно розглянути суб'єктів, які мають право на його застосування. Згідно з частиною 1 статті 19 Цивільного кодексу України, особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи. Закон не подає вичерпного переліку суб'єктів, які можуть користуватись правом на самозахист, тому таке право може виникати як у фізичних, так і в юридичних осіб.

Із способів, передбачених для судового захисту, самозахист може відбуватися лише такими, як: 1) припинення дії, яка порушує право; 2) відновлення становища, яке існувало до порушення; 3) зміна правовідносин; 4) припинення правовідносин; 5) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди.

Інші способи передбачають необхідність винесення рішення юрисдикційним органом. Прикладом закріплення способу самозахисту положеннями актів цивільного законодавства є притримання (ст. 594 ЦК України). Це як спосіб самозахисту підлягає розгляду як юридично визначена можливість у зобов'язальних правовідносинах особи притримати річ у себе до моменту належного виконання боржником його зобов'язання по її оплаті або відшкодуванню кредитору пов'язаних із нею витрат [7].

У частині 2 ст. 19 ЦК України визначені критерії, за якими певна дія, яка не суперечить закону або моральним засадам суспільства, може вважатися способом самозахисту, а саме: 1) відповідність до змісту порушеного права; 2) відповідність до характеру дії, якою порушене право; 3) відповідність наслідкам, спричиненим порушенням права.

Самозахист може здійснюватися як діями юридичного, так і фактичного характеру. Не є самозахистом укладання договорів про охорону, страхування, про забезпечення зобов'язання за допомогою неустойки, поруки, банківської гарантії, а також фактичних дій (встановлення сигналізації), які виконують функцію охорони, а не захисту. Певні заходи залежно від обставин їх застосування можуть бути як заходами самозахисту, так і діями у нормальних умовах цивільного обороту [9, с.26].

Закон не визначає конкретних методів здійснення самозахисту, але передбачає можливість його здійснення у деяких формах. Серед таких форм можна виділити необхідну оборону, яка полягає в завданні шкоди правопорушнику з метою захисту власного інтересу та припинення правопорушення. Також можливе завдання шкоди в стані крайньої необхідності, коли заподіяні збитки третій особі мають на меті відвернення небезпеки, при цьому завдана шкода не повинна перевищувати тієї, яка загрожувала. До форм самозахисту також належить притримання майна боржника у разі порушення ним своїх обов'язків, якщо це майно належить правомірно кредитору.

Фахівці вказують на дві основні проблеми, пов'язані з реалізацією права на самозахист. Перша проблема полягає в необхідності більш чіткої визначеності умов та підстав застосування заходів самозахисту, оскільки неправомірне використання самозахисту може мати негативні наслідки. Найбільш складним завданням є визначення необхідності оборони та меж її реалізації, оскільки це залежить від багатьох обставин, і правомірність дій визначається відповідно до цих умов. За традицією, межі самозахисту вважаються не перевищеними, якщо дотримуються наступні умови: 1) наявність факту протиправного нападу; не всі протиправні дії вимагають застосування захисних заходів, тому орієнтуватися на протиправний характер нападу необхідно, виходячи з кримінального законодавства; 2) необхідна оборона спрямовується на захист інтересів особи, яка обороняється, інтересів держави, суспільних інтересів чи інших осіб, які підлягають злочинному посяганню; 3) оборона вважається необхідною, якщо вона застосовується вчасно, має адекватну інтенсивність та характер нападу, та спрямовується безпосередньо на нападника.

Друга проблема пов'язана з першою, тому що якщо межі необхідної оборони перевищені, то особа, яка вчинила самозахист, може бути зобов'язана відшкодувати заподіяну шкоду (згідно з ч. 1 ст. 1169 ЦК України). Якщо особа завдала шкоди іншій особі під час самозахисту і цей самозахист не перевищував межі необхідної оборони та не був протиправним, то шкода не відшкодовується. Однак якщо самозахист був протиправним, то особа, яка його вчинила, зобов'язана відшкодувати заподіяну шкоду.

Висновки. Таким чином, самозахист можна визначити як дії, які здійснюються фактичним або юридичним суб'єктом з метою запобігання або припинення порушення їх суб'єктивного права чи законного інтересу у відносинах цивільного права. Такі дії повинні мати визначені межі реалізації та не повинні перевищувати необхідного обсягу. Суб'єкти мають право на самозахист, яке забезпечує їм можливість здійснювати такі дії. При цьому, якщо вчинення дій в рамках самозахисту порушує межі, то суб'єкт, який їх вчинив, може бути притягнутий до відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк О. І. (2004). Право учасників цивільних правовідносин на самозахист: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Харків. 205 с.
2. Ромовська З. В. (1999). Проект Кримінального кодексу України очима цивіліста. *Вісник Верховного Суду України*. № 6. С. 54–58.
3. Берестова І. Е. (2010). Способи самозахисту цивільних прав: окремі аспекти. *Приватне право і підприємництво*. № 9. С. 10–12.
4. Осолінкер І. М. (2011). Самозахист права власності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Харків. 20 с.
5. Стецюк Л. Л. (2008). Самозахист як форма захисту цивільних прав. *Університетські наук. записки*. № 3 (27). С. 151–158.
6. Жилінкова І. (2005). Превантивний спосіб захисту права власності. *Вісник академії правових наук України*. № 3(42). С. 130–136.
7. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL:
8. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 20.05.2023)
9. Антонюк О. (2003). Заходи самозахисту цивільних прав та інтересів. *Підприємництво, господарство і право*. № 6. С. 23–28.

REFERENCES

1. Antoniuk O. I. (2004). *Pravo uchashnykiv tsyvilnykh pravovidnosyn na samozakhyst* [The right of participants in civil legal relations to self-defense]: dys. ... kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.03. Kharkiv. 205 p. [in Ukrainian].
2. Romovska Z. V. (1999). *Proekt Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ochyma tsyvilista*. [The draft of the Criminal Code of Ukraine through the eyes of a civilian]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. No. 6. P. 54–58 [in Ukrainian].
3. Berestova I. E. (2010). *Sposoby samozakhystu tsyvilnykh prav: okremi aspekty*. [Ways of self-protection of civil rights: individual aspects]. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo*. No. 9. P. 10–12 [in Ukrainian].
4. Osolinkier I. M. (2011). *Samozakhyst prava vlasnosti v Ukraini* [Self-defense of property rights in Ukraine]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.03. Kharkiv. 20 p. [in Ukrainian].
5. Stetsiuk L. L. (2008). *Samozakhyst yak forma zakhystu tsyvilnykh prav*. [Self-defense as a form of protection of civil rights]. *Universytetski nauk. zapysky*. No. 3 (27). P. 151–158 [in Ukrainian].
6. Zhylinkova I. (2005). *Prevantyvnyi sposib zakhystu prava vlasnosti*. [Preventive method of property rights protection]. *Visnyk akademii prapvovykh nauk Ukrainy*. No. 3(42). P. 130–136 [in Ukrainian].
7. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV*. [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435-IV]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (Accessed: 20.05.2023) [in Ukrainian].
8. Antoniuk O. (2003). *Zakhody samozakhystu tsyvilnykh prav ta interesiv*. [Measures of self-protection of civil rights and interests]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. No. 6. P. 23–28 [in Ukrainian].

Дата надходження: 05.05.2023 р.

Yaryna Matviienko

Lviv Polytechnic National University,
student Institute law, psychology and innovative education

Victoria Chornopyska

Lviv Polytechnic National University,
Institute of Jurisprudence, Psychology
and Innovative Education,
Department of Civil Law and Procedure,
Sc.D., Assoc. Prof.

LEGAL NATURE OF SELF-DEFENSE IN CIVIL LAW

The article examines topical issues of the legal nature of self-defense of civil rights: scientific approaches to defining the concept of self-defense, methods as elements of self-defense, as well as its forms. Scientific discussions on this issue are considered, and conclusions are drawn based on the results of research.

It has been found that self-defense is the actions taken by an actual or legal entity in order to prevent or stop the violation of their subjective right or legitimate interest in civil law relations. Such actions should have defined limits of implementation and should not exceed the necessary volume. Subjects have the right to self-defense, which enables them to carry out such actions. At the same time, if taking actions in the framework of self-defense violates the limits, then the subject who committed them can be brought to justice.

The article emphasizes that the right to self-defense plays an important role in ensuring justice and balance in civil legal relations. It helps to ensure the protection of the interests of the person and preserve legal trust in the justice system. However, it is important to remember that self-defense must be used carefully and judiciously, taking into account the rules of law and with the aim of ensuring a harmonious settlement of a dispute or conflict.

Key words: self-defense; civil law; institute of self-defense; guarantees of human rights and freedoms; protection of rights and interests; violation of rights; civil protection.

УДК 347.965

Леонід Остапенко

Національний університет “Львівська політехніка”,
професор кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового Інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, доцент
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2027-9128>
leonid.o.ostapenko@lpnu.ua

Анастасія Шандрук

Національний університет “Львівська політехніка”,
студентка Навчально-наукового Інституту права,
психології та інноваційної освіти

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТУРИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.176>

© Остапенко Л., Шандрук А., 2023

У зв'язку з повномасштабним вторгненням російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року по всій території нашої держави було введено воєнний стан. Російська агресія не лише ускладнила політичні, економічні та інші процеси всередині нашої країни, але й спричинила безліч змін у багатьох сферах суспільного життя, винятком не стала діяльність адвокатури України, що являє собою незалежний самоврядний інститут, який забезпечує здійснення захисту, представництва та надання правової допомоги на професійній основі.

Реалії сьогодення перешкоджають ефективному та належному здійсненню своїх професійних обов'язків адвокатів щодо надання правової допомоги населенню країни. Важливим аспектом дослідження є аналіз законодавства України та міжнародно-правових актів стосовно порядку діяльності адвокатури в умовах воєнного стану. Також в умовах сьогодення збільшились запити щодо надання правової допомоги для вразливих верств населення, які зазнали втрат внаслідок війни.

Особливості реалізації інституту правової допомоги в сучасних воєнних умовах стали суттєвим чинником підвищення ефективності правового механізму загалом, тому правильне застосування заходів щодо вивчення змін діяльності такого інституту в реальному часі є доволі важливим та необхідним завданням юридичної практики і науки. Перед нами постає потреба у вивченні та дослідженні діяльності адвокатури за нових обставин в умовах війни, коли населення України, а особливо внутрішньо-переміщені особи, масово потребують надання якісної правової допомоги з боку фізичних та юридичних осіб, які можуть її надавати на підставі законодавства.

Ключові слова: адвокатура; адвокатські запити; воєнний стан; інформація.

Аналіз дослідження проблеми. Правовому регулюванню в межах діяльності адвокатури України присвячені праці таких вчених: М. Р. Аракеляна, Н. М. Бакаянної, Т. В. Варфоломеевої, Т. Б. Вільчика, М. В. Завального, С. С. Калинюка, О. Л. Литвина, Святоцького, В. В. Поліщук, І. Я. Семенюка, О. Г. Яновської та інших. Проте на сьогодні існує наукова і практична доцільність у проведенні досліджень стосовно діяльності адвокатури в умовах воєнного стану та вироблення рекомендацій, спрямованих на захист прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина в Україні.

Метою статті є визначення та дослідження організаційно-правових особливостей діяльності адвокатури України в умовах воєнного стану в державі.

Виклад основного матеріалу. Інститут правової допомоги є основною і важливою складовою частиною реалізації прав та свобод людини. Адвокатуру можна визначити як елемент правової системи України, а правозахисна діяльність адвокатів являє собою частину юридичної практики, це правотворча, правозастосовча та правоохоронна діяльність, а також особливий правозахисний інститут громадянського суспільства, який представляє інтереси цього суспільства перед державою, взаємодіє з державою і водночас протистоїть державі в особі її органів з питань захисту прав та свобод людини і громадянина, зокрема в правоохоронних органах. Отож головне завдання, яке стоїть перед адвокатурою – це захист прав, свобод і законних інтересів людини в усіх сферах її життя [1, с. 8].

Проте в умовах сьогодення в Україні з моменту масштабної збройної агресії росії та введення воєнного стану дещо змінилась діяльність такого важливого інституту як адвокатура. Тема захисту прав людини є надзвичайно актуальною і потребує постійного вдосконалення та вивчення. Під час війни питання щодо захисту прав та інтересів особи гостро постає перед державою, а особливо перед адвокатами. Адже багато громадян нашої країни змушені були покинути свої домівки, робочі місця, рідні міста. При цьому виникає безліч правових питань, пов'язаних із війною, наприклад, – в якому порядку отримати соціальні виплати, що робити при втраті документів, чи компенсується знищене майно, як бути із трудовими гарантіями та багато інших.

Варто звернути увагу на те, що під час воєнного стану припинено функціонування єдиних та державних реєстрів, підвладних Міністерству юстиції України [2]. Серед них необхідно відокремити: Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб підприємців та громадських формувань; Державний реєстр речових прав на нерухоме майно; Автоматизована система виконавчого провадження та Єдиного реєстру боржників; Державний реєстр обтяжень рухомого майна; Державний реєстр актів цивільного стану. Також призупинено доступ до Єдиного державного реєстру судових рішень та сервісів “Стан розгляду справ” та “Список справ, призначених до розгляду”. Суди, де це можливо, працюють у штатному режимі. Проте реалізувати стабільну роботу всіх судів в умовах війни досить важко.

Досить особливу роль в допомозі адвокатам в умовах війни відіграє діяльність Опікунської Ради, яка була утворена Національною асоціацією адвокатів України. Рада була утворена майже відразу після початку збройної агресії з боку росії 3 березня 2022 року, з метою розподілу благодійної допомоги адвокатам та їх сім'ям, що постраждали внаслідок воєнних дій [3].

Національною асоціацією адвокатів України було визначено критерії розподілу такої допомоги, а саме було виділено три черги:

1. Першочерговою благодійна допомога надається адвокатам та членам їх сімей, які загинули, отримали тяжкі тілесні ушкодження або ж втратили житло, що слугувало постійним місцем проживання (за умови відсутності іншого житла, придатного для проживання) внаслідок воєнних

дій, а також самотнім адвокатам, які мають понад 70 років, які не змогли евакуюватись або ж не мають засобів для існування;

2. До другої черги належать адвокати та/або члени їхніх сімей, які отримали тілесні ушкодження середньої тяжкості або ж житло яких частково зруйноване внаслідок воєнних дій, а також адвокати, які є батьками, що самостійно виховують дитину, які не мають доходу та засобів існування через початок бойових дій.

3. В третю чергу допомогу отримують адвокати та їхні діти, котрі потребують систематичного приймання лікарських засобів, що є життєво-необхідними, в разі відсутності можливості їх придбання [4].

Враховуючи той факт, що військова агресія з боку росії вплинула не лише на професійну діяльність адвокатів, але й на їх особисте життя, роль Національної асоціації адвокатів України зосереджена в забезпеченні незалежності кожного її члена та створенні сприятливих умов для здійснення професійної діяльності. На період запровадження воєнного стану асоціація, яка об'єднує всіх адвокатів України, змушена працювати дистанційно, як і багато установ нашої держави.

Також варто зазначити, що Рада адвокатів України прийняла низку важливих організаційних рішень до припинення режиму воєнного стану, відповідно до яких належать: припинення для публічного доступу до інформації про адвокатські адреси, мобільні телефони, фотографії, соцмережі, розміщені в Єдиному реєстрі адвокатів України з метою захисту адвокатів [5]; не вважати порушеннями вимог, які пов'язані з несумісністю проходження військової або альтернативної (невійськової) служби адвокатами та не застосуванням такої підстави для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності [6]; дозволи надані радам адвокатів регіонів, на основі прийнятих радою адвокатів регіонів рішень, видавати посвідчення адвокатів України вставленого Радою адвокатів України зразка, без багатоступеневого захисту від підробок [7]; спрощено вимоги до складання кваліфікаційного іспиту – тимчасово дозволено допуск до складання кваліфікаційних іспитів без надання довідки про несудимість і документів про володіння українською мовою [8].

Також в умовах воєнного стану актуальною є дистанційна правова допомога населенню, яка стає в нагоді, коли громадяни перебувають у віддалених місцях проживання або за станом здоров'я, чи з інших особистих причин не мають змоги на особисту зустріч з адвокатами. З цією метою створені спеціальні електронні застосунки, через які можливо проводити онлайн-консультації. Зрозуміло, що в місцях, де не ведуться активні бойові дії, адвокати продовжують виконувати свої професійні обов'язки у приміщеннях органів державної влади, місцевого самоврядування, соціального захисту, спеціалізованих установах, у місцях розміщення внутрішньо переміщених осіб. Але ж є регіони, де зруйновано або пошкоджено багато адміністративних будівель, знищено центри надання правової допомоги, тож громадяни вимушені або переміщатися з цих регіонів, або за можливості, користуватися дистанційною допомогою [9, с. 76].

У процесі надання адвокатом правової допомоги під час порушень порядку організації дистанційної праці особливості полягають безпосередньо у формуванні доказової бази задля захисту прав, свобод та інтересів клієнта. Це потребує ретельної підготовки: від встановлення, оцінки та зібрання доказів на предмет їх допустимості, належності, достовірності до знаходження та врахування процедурних особливостей під час такої діяльності. Кожна процесуальна дія адвоката повинна бути спрямована на оптимізацію процесуального часу, засобів і способів захисту. Недотримання цього може тягнути незворотні наслідки для охорони та захисту прав клієнта. Якщо говорити більш предметно про стратегію захисту адвокатом прав клієнта при організованій перевірці, то очевидно, що відштовхуватися адвокату потрібно і від ввірених за службово-процесуальним статусом повноважень клієнта. Як органи Держпраці, так і роботодавець завжди наділені повноваженнями, до змісту яких входять службові права та обов'язки, інтереси [10, с. 15].

В процесі дослідження теми діяльності адвокатури в часі війни особливу увагу варто звернути на те, що значну кількість роботи Національною асоціацією адвокатів України проведено у зв'язку з наданням безоплатної правової допомоги за кордоном тим особам, які потребують

тимчасового захисту. Таким чином, були створені представництва за кордоном з метою вдосконалення її діяльності в міжнародному просторі. Завдяки цьому вдалося налагодити діяльність адвокатів з надання безоплатної правової допомоги у Бельгії, Болгарії, Іспанії, Канаді, Німеччині, Польщі, Румунії, Словаччині, Угорщині, Франції, Швейцарії. В рядах країн створені списки адвокатів за спеціалізацією, які надають безкоштовні юридичні консультації. Також певні юридичні компанії дали можливість працевлаштування українських адвокатів [11].

Варто зауважити також і на обмеження права адвоката на доступ до інформації в умовах воєнного стану, якщо ця інформація має конфіденційний чи службовий зміст. Відповідно до ст. 131-2 Конституції України, для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Незалежність адвокатури гарантується [12].

Конституцією України та Законом України “Про правовий режим воєнного стану” будь-яких змін до застосування цієї норми Конституції під час воєнного стану не передбачено [13].

Водночас, враховуючи вимоги Конституції України, статтею 24 Закону України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” гарантується, що право на інформацію може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров’я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [14].

Таким чином, в умовах воєнного стану доступ до інформації може бути обмеженим з метою захисту інтересів національної безпеки та територіальної цілісності. Тому адвокатам необхідно не лише посилатися на потребу отримання інформації для реалізації його професійних обов’язків, але й підтвердити за допомогою копії ордера або доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, що така інформація потрібна йому для захисту конкретного клієнта у певній справі та належно обґрунтувати необхідність отримання такої інформації. Водночас адвокатам для захисту прав та інтересів клієнта рекомендовано раціонально і точно готувати та обґрунтовувати адвокатські запити, чітко формулювати запитання та дотримуватися вимог щодо оформлення запитів з метою отримання належної на них відповіді.

Необхідно також зазначити, що в умовах воєнного стану діяльність адвокатури має ряд труднощів. В зв’язку з цим Вищою школою адвокатури Національної асоціації адвокатів України було запроваджено нові безкоштовні курси з міжнародного гуманітарного і міграційного права, які надали допомогу адвокатам засвоїти актуальні знання і практичні навички саме за обставин воєнного стану. В деяких регіонах адвокати працюють при військово-цивільних адміністраціях, які здійснюють митне і супровідне оформлення гуманітарних вантажів, а також протидію дезінформації щодо нападу російських військ на Україну. Крім того, сформовано реєстр адвокатів, які готові долучитися до збору доказів військової агресії у міжнародних судах та реєстр адвокатів, які напряму спілкуються з військово-цивільними адміністраціями і надають їм професійну правничу допомогу [15].

Реалізація права правничої допомоги у воєнний час, як ми зазначали, досить ускладнила діяльність адвокатури і водночас вплинула на її оновлення у частині організації роботи адвокатів, зміни режиму і формату функціонування професійного механізму. Вважаємо, що незважаючи на труднощі та складні обставини, адвокатура продовжує функціонувати, виконувати основний обов’язок щодо захисту прав і свобод людини та громадянина, організувати надання безоплатної правової допомоги особам, які потребують правового захисту, а також поширювати свою діяльність громадянам України, які тимчасово перебувають за межами нашої держави. Варто також додати, що існує необхідність належного закріплення норм адвокатської діяльності в умовах воєнного стану на законодавчому рівні, що створить умови для ефективної діяльності адвокатів в особливих умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аракелян М. Р. (2011). Інститут адвокатури у правозахисній діяльності сучасної Української держави. *Актуальні проблеми держави і права*. Випуск 3. С. 21–27.
2. Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: Постанова № 209 (2022). Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2022-%D0%BF#Text>.
3. Для розподілення благодійної допомоги адвокатам під час воєнного стану створена Опікунська Рада (2022). Новинний портал directspeech.news. Відновлено з <https://directspeech.news/news/dlya-rozpodilennya-blahodiynoyi-dopomogi-advokatam-pid-cas-vojennoho-stanu-stvorena-opikunska-rada>.
4. Опікунська Рада НААУ надала матеріальну допомогу 33 адвокатам (2022). Веб-сайт Національної Асоціації Адвокатів України Відновлено з <https://unba.org.ua/news/print/7346-opikunsk-ka-radanaau-nadala-material-nu-dopomogu-33-advokatam.html>.
5. Про закриття для публічного доступу персональних даних адвокатів у Єдиному реєстрі адвокатів України на період запровадження воєнного стану: Рішення Ради адвокатів України (2022). № 22. Відновлено з https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2022-03-02-r-shennyarau-22_62443775bdf77.pdf.
6. Про особливості проходження адвокатами військової або альтернативної (невійськової) служби у період воєнного стану: рішення Ради адвокатів України (2022) № 24. Відновлено з https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2022-03-24-r-shennyarau-24_6244383f5d80a.pdf.
7. Про особливості видачі радами адвокатів регіонів посвідчень адвокатів України у період воєнного стану: рішення Ради адвокатів України (2022) № 31. Відновлено з https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2022-03-16-r-shennyarau-31_62443af4cde30.pdf.
8. Про особливості допуску до складення кваліфікаційного іспиту в період воєнного часу: рішення Ради адвокатів (2022). № 35. Відновлено з https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2022-03-25-r-shennyarau-35_6245bdd262d0d.pdf.
9. Литвин О. Л. (2022). Особливості надання безоплатної правової допомоги населенню в умовах воєнного стану. *Знання європейського права*. № 2. С. 76–81.
10. Поліщук В.В. (2022). Організація та впровадження віддаленої роботи в роботодавців: стратегія адвоката. Харків: ФАКТОР-МЕДІА.
11. Офіційна сторінка Національної асоціації адвокатів України у Фейсбук. Відновлено з: <https://www.facebook.com/UkrainianNation-alBarAssociation>.
12. Конституція України: Закон № 254к/96-ВР. ст. 141 (1996). Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
13. Про правовий режим воєнного стану: Закон № 389-VIII. ст. 250 (2015). Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#n173>.
14. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон № 5076-VI. ст. 282 (2012). Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>.
15. Ради адвокатів регіонів під час воєнного стану надають допомогу у посиленому режимі (2022). Інформаційне агентство “АДВОКАТ ПОСТ”. Відновлено з <https://advokatpost.com/rady-advokativ-rehioniv-pid-chas-voiennoho-stanu-nadaiut-dopomogu-u-posylenomu-rezhymi/>.

REFERENCES

1. Arakelyan M. R. (2011). Instytut advokatury u pravozakhysniy diyal'nosti suchasnoyi Ukrayinskoyi derzhavy. Aktualni problemy derzhavy i prava [*The Institute of Advocacy in Human Rights Protection Activities of the Modern Ukrainian State. Actual problems of the state and law*]. Vypusk 3. P. 21–27 [in Ukrainian].
2. Deyaki pytannya derzhavnoyi reyestratsiyi ta funktsionuvannya yedynykh ta derzhavnykh reyestriv, derzhatelem yakykh ye Ministerstvo yustytysiyi, v umovakh voyennoho stanu [On Decree] № 209 (2022). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
3. Dlya rozpodilennya blahodiynoyi dopomohy advocate PID chas voyennoho stanu stvorena Opikunska Rada [*The Board of Trustees was created to distribute charitable assistance to lawyers during martial law*] (2022).

Особливості діяльності адвокатури в умовах воєнного стану

Novynnyy portal directspeech. news. Retrieved from <https://directspeech.news/news/dlya-rozpodilennya-blagodiinoyi-dopomogi-advokatam-pid-cas-vojennoho-stanu-stvorena-opikunska-rada> [in Ukrainian].

4. Opikunska Rada NAAU nadala material'nu dopomogu 33 *advokatam* [The NAAU Board of Trustees provided financial assistance to 33 lawyers] (2022). Veb-sayt Natsionalnoyi Asotsiatsiyi Advokativ Ukrayiny. Retrieved from <https://unba.org.ua/news/print/7346-opikuns-ka-radanaau-nadala-material-nu-dopomogu-33-advokatam.html> [in Ukrainian].

5. Pro zakryttya dlya publichnoho dostupu personalnykh danykh advokativ u Yedynomu reyestri advokativ Ukrayiny na period zaprovadzhennya voyennoho stanu: Rishennya Rady advokativ Ukrayiny [On the closure for public access of personal data of lawyers in the Unified Register of Lawyers of Ukraine for the period of martial law: Decision of the Council of Lawyers of Ukraine] (2022). No. 22. Retrieved from https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2022-03-02-r-shennyarau-22_62443775bdf77.pdf [in Ukrainian].

6. Pro osoblyvosti prokhodzhennya advokatamy viys'kovoyi abo al'ternatyvnoyi (neviyskovoyi) sluzhby u period voyennoho stanu: rishennya Rady advokativ Ukrayiny [On the peculiarities of military or alternative (non-military) service by lawyers during the period of martial law: the decision of the Bar Council of Ukraine] (2022) № 24. Retrieved from https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2022-03-24-r-shennya-rau-24_6244383f5d80a.pdf [in Ukrainian].

7. Pro osoblyvosti vydachi radamy advokativ rehioniv posvidchen' advokativ Ukrayiny u period voyennoho stanu: rishennya Rady advokativ Ukrayiny [On the peculiarities of the issuance by the Bar Councils of the regions of Ukraine's attorneys' certificates during the period of martial law: Decision of the Bar Council of Ukraine] (2022). № 31. Retrieved from https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2022-03-16-r-shennya-rau-31_62443af4cde30.pdf [in Ukrainian].

8. Pro osoblyvosti dopusku do skladennya kvalifikatsiynoho ispytu v period voyennoho chasu: rishennya Rady advokativ [On the peculiarities of admission to the qualification exam during wartime: the decision of the Council of Advocates] (2022). No. 35. Retrieved from https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2022-03-25-r-shennya-rau-35_6245bdd262d0d.pdf [in Ukrainian].

9. Lytvyn O. L. (2022). Osoblyvosti nadannya bezoplatnoyi pravovoyi dopomohy naselennyu v umovakh voyennoho stanu. Znannya yevropeys'koho prava [Peculiarities of providing free legal aid to the population under martial law. Knowledge of European law]. No. 2: 76-81 [in Ukrainian].

10. Polishchuk V. V. (2022). Orhanizatsiya ta vprovadzhennya viddalenoji roboty v robotodavtsiv: stratehiya advokata [Organization and implementation of remote work at employers: a lawyer's strategy]. Kharkiv: FAKTOR-MEDIA [in Ukrainian].

11. Ofitsiyna storinka Natsional'noyi asotsiatsiyi advokativ Ukrayiny u Feysbuk [The official Facebook page of the National Association of Lawyers of Ukraine]. Retrieved from <https://www.facebook.com/UkrainianNationalBarAssociation> [in Ukrainian].

12. Konstytutsiya Ukrayiny [On employment]. No. 254k/96-VR. st. 141 (1996). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> [in Ukrainian].

13. Pro pravovyy rezhym voyennoho stanu [On employment]. No. 389-VIII. st. 250 (2015). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#n173> [in Ukrainian].

14. Pro advokaturu ta advokat-s'ku diyalnist [On employment]. No. 5076-VI. st. 282 (2012). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> [in Ukrainian].

15. Rady advokativ rehioniv pid chas voyennoho stanu nadayut dopomogu u posylenomu rezhymi [Bar councils of the regions during martial law assist in an enhanced mode] (2022). Informatsiyne ahent-stvo "ADVOKAT POST". Retrieved from <https://advokatpost.com/rady-advokativ-rehioniv-pid-chas-voiennoho-stanu-nadaiut-dopomogu-u-posylenomu-rezhymi/> [in Ukrainian].

Дата надходження: 05.05.2023 р.

Leonid Ostapenko

Lviv Polytechnic National University,
Professor of the Department of Civil Law and Procedure
Educational and Scientific Institute law, psychology and
innovative education
Doctor of Law, Associate Professor

Anastasiia Shandruk

Lviv Polytechnic National University,
Student Educational and scientific institute
law, psychology and innovative education

FEATURES OF LAWYER'S ACTIVITIES UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

In connection with the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine on February 24, 2022, martial law was introduced throughout the territory of our country.

Russian aggression not only complicated political, economic and other processes within our country, but also caused many changes in many spheres of social life, the activity of the Bar of Ukraine was no exception, which is an independent self-governing institution that provides protection, representation and the provision of legal assistance on a professional basis. Today's realities prevent lawyers from effectively and properly performing their professional duties to provide legal aid to the country's population.

An important aspect of the research is the analysis of the legislation of Ukraine and international legal acts regarding the procedure for the activities of the bar under martial law. Also, in today's conditions, there has been an increase in requests for legal assistance for vulnerable sections of the population who have suffered losses as a result of the war.

The peculiarities of the implementation of the institute of legal aid in modern military conditions become a significant factor in increasing the effectiveness of the legal mechanism as a whole, therefore, the correct application of measures to study changes in the activity of such an institute in real-time is a rather important and necessary task of legal practice and science.

Before us, there is a need to study and research the activities of the legal profession under new circumstances in the conditions of war, when the population of Ukraine, and especially internally displaced persons, who massively need the provision of high-quality legal assistance from individuals and legal entities who can provide it based on legislation.

Key words: advocac; advocacy requests; martial law; information.

УДК 34:004(477)

Римма Римарчук

Національний університет “Львівська політехніка”,

доцент кафедри цивільного права та процесу

Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти,

кандидат юридичних наук, доцент

rimma.m.rimarchuk@lpnu.ua

ORCID:orcid.org/0000-0002-4411-6860

ЗАХИСТ КОМП'ЮТЕРНОГО ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ АВТОРСЬКОГО ПРАВА

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.183>

© Римарчук Р., 2023

Розробка програмного забезпечення за останні десятиліття демонструє темп змін, яких не бачили з часів промислової революції. Програмне забезпечення впливає практично на всі аспекти людського життя в усіх частинах світу. З погляду прав інтелектуальної власності, дискурс і дебати зосереджуються не лише на тому, як програмне забезпечення має бути захищене, але й на безлічі питань, що відображають багато аспектів, які програмне забезпечення відіграє в цифровому розповсюдженні творчого контенту.

Проблема, що стосується поняття “комп'ютерна програма”, полягає в тому, чи зображення, створені на екранах в результаті роботи програми (наприклад, у випадку відеоігор), можуть або повинні розглядатися як частини “комп'ютерної програми”. Можна знайти певні погляди, згідно з якими на це питання слід дати ствердну відповідь, і такі погляди прийняті у виняткових випадках навіть на рівні національного законодавства, але домінуюча думка, як і домінуюча позиція за національним законодавством, полягає в тому, що зображення, створені комп'ютерною програмою у вигляді екранного дисплея, виходять за рамки концепції власне комп'ютерних програм. Поняття “комп'ютерна програма” згідно зі статтею 4 WCT також не поширюється на зображення, створені комп'ютерними програмами на екранах.

Донедавна несанкціоноване копіювання програмного забезпечення потребувало фізичного обміну дискетами, компакт-дисками чи іншими жорсткими носіями. Але піратство програмного забезпечення стало набагато легшим із поширенням використання Інтернету, стає швидшим і дешевшим. Інтернет дає змогу продуктам переміщатися з комп'ютера на комп'ютер без транзакцій на жорстких носіях і з невеликим ризиком виявлення. Деякі піратські схеми можуть навіть включати комп'ютери без відомо власника. Піратство, яке колись потребувало розуміння складних комп'ютерних кодів, тепер може здійснюватися одним клацанням миші в однорангових мережах, через сайти поштового замовлення та аукціонів, у групах новин або навіть у вигляді простих вкладень до електронних листів. Для протидії цим небезпечним тенденціям необхідні рішучі заходи на місцевому, національному та міжнародному рівнях.

Ключові слова: інтелектуальна власність; комп'ютерна програма; авторське право; програмне забезпечення; правова охорона.

Постановка проблеми. На національному та міжнародному рівнях триває дискусія щодо захисту інтелектуальної власності комп'ютерного програмного забезпечення. Суперечка пов'язана з унікальною природою комп'ютерного програмного забезпечення, яке виконує технічні функції через творче самовираження. Хоча авторське право захищає “буквальний вираз” комп'ютерних програм, воно не захищає “ідеї”, що стоять за комп'ютерними програмами, які часто є основною частиною їх комерційної цінності. Наприклад, дві програми з різним текстом (тобто різними “виразами”) можуть виконувати по суті однакову функцію. Згідно з авторським правом, інший користувач може розробити програму, яка має ідентичну функцію, але виражає зовсім інший текст. Оскільки насправді ідеї, що лежать в основі програм, часто забезпечують такі технічні функції, як керування машинами чи регулювання кімнатної температури, розробники програм почали шукати захисту комп'ютерного програмного забезпечення через патентну систему. Іншими словами, закон про авторське право лише захищає конкретне вираження коду в програмі. Патентний закон, з іншого боку, захищає основні функції програми, тобто він захищає те, що робить код, а не лише те, як він написаний. Тому в загальних рисах було сказано, що авторське право захищає від піратства, а патенти захищають від копіювання конкурентами.

Аналіз дослідження проблеми. Теоретичну базу дослідження склали наукові праці О. Г. Андрощука, І. Н. Антоненка, Н. М. Ахтирської, О. А. Беляневича, І. А. Близнеця, О. Б. Гельба В. О. Голубєва, Ю. Т. Гульбіна, О. В. Дзери, А. С. Довгерта, В. І. Жукова, А. С. Засвої, М. М. Карелиної, В. В. Коноваленка, С. Ф. Левинського, М. М. Менжеги, В. Б. Наумова, В. С. Пущина, О. А. Підпригори, О. О. Підпригори, О. В. Ревинського, Е. А. Роговського, І. В. Савельєвої, М. В. Селіванова, Е. В. Смісліної, М. М. Тамма, В. В. Торяника та ін. Емпіричну основу дослідження становлять міжнародні нормативно-правові акти, законодавство України та законодавства зарубіжних країн.

Метою статті є аналіз захисту авторських прав на комп'ютерне програмне забезпечення як важливого елементу цивільних правовідносин та результату творчої інтелектуальної діяльності людини.

Виклад основного матеріалу ВОІВ почала розглядати питання правової охорони комп'ютерних програм у 1970-х роках, і спочатку виникла ідея розробки системи *sui generis* (сві *генерис*; букв. *своєрідний, єдиний у своєму роді*). Захист *sui generis* охоплював усі три елементи комп'ютерних програм: об'єктний код, вихідний код і документацію. “Вихідний код” – вихідний код комп'ютерної програми, написаний програмними мовами, які можуть читати та розуміти люди, особливо ті, хто спеціалізується в цій галузі; “Об'єктний код” – це версія програми, яка безпосередньо використовується комп'ютером, у двійковій формі – серії “нулів” і “одиниць”, яку розуміють комп'ютерні процесори, але не розуміють люди, якщо вона не “декомпільована”. Проте Типові положення Всесвітньої організації охорони інтелектуальної власності (далі – ВОІВ) щодо охорони комп'ютерних програм, які передбачали систему *sui generis*, не були дотримані національними законодавцями, і почала переважати ідея, що авторське право має застосовуватися тільки для охорони комп'ютерних програм.

У лютому 1985 року ВОІВ та Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (далі – ЮНЕСКО) скликали в Женеві спільну групу експертів з аспектів авторського права в охороні комп'ютерних програм. На цій зустрічі, на основі ретельного вивчення та жвавої дискусії, стався прорив до визнання комп'ютерних програм.

Національні закони, які вже містили положення про охорону авторського права на комп'ютерні програми, загалом надавали такий самий вид охорони, як і для інших категорій творів. Інша річ, що вони також включили певні “специфічні для жанру” положення, такі як спеціальні винятки для створення резервних копій або для “декомпіляції” програм з метою створення інших сумісних програм. Проте все ще були деякі країни, які, хоча й були готові зберегти комп'ютерні програми в рамках загальної парадигми авторського права, бажали застосувати режим, подібний до охорони категорії творів прикладного мистецтва/промислових зразків (з коротшим терміном). Тоді відбулися дві події, які завершили на рівні обов'язкових регіональних і міжнародних норм те, що було розроблено на форумах ВОІВ у формі моделі “м'якого права”: по-перше, публікація Директиви Ради 91/250/ЄЕС від 14 травня 1991 року Про правову охорону комп'ютерних програм (994_065) [1] та ухвалення у квітні 1994 року Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights – далі ТРІПС) [2], які роз'яснили, що комп'ютерні програми мають охоронятися як літературні твори згідно з Бернською конвенцією про охорону літературних і художніх творів [3].

Стаття 10 Угоди ТРІПС містить пояснювальне положення про те, що комп'ютерні програми, у вихідному чи об'єктному коді, охороняються Бернською конвенцією. Стаття 4 Договору ВОІВ про авторське право (далі – WCT) 1996 року містить таке ж роз'яснення в дуже схожих умовах [4].

Отже комп'ютерні програми – це не “просто” технічні рішення, навіть якщо розробники програмного забезпечення іноді вважаються “аутсайдерами” іншими, більш традиційними творцями в музичній чи літературній сферах. Адже саме програмне забезпечення – це не просто технічний результат, а авторська творчість, яка має технічний характер. Єдина відмінність полягає в “активному” характері комп'ютерної програми, що означає, що вона має технічний (фізичний) вплив на апаратне забезпечення комп'ютера під час своєї роботи. Але це не є підставою для виключення програмного забезпечення – як творчого, оригінального вираження – з-під захисту авторського права.

У статті 4 WCT [4] зазначено, що комп'ютерні програми охороняються як літературні твори в розумінні статті 2 Бернської конвенції [3]. Такий захист поширюється на комп'ютерні програми, незалежно від способу чи форми їх вираження. В узгодженій заяві також роз'яснюється, що сфера охорони комп'ютерних програм згідно зі статтею 4 цього Договору відповідає Бернській конвенції та відповідає відповідним положенням Угоди ТРІПС.

WCT не містить визначення “комп'ютерної програми”. Під час підготовки Договору було погоджено, що визначення “комп'ютерної програми”, прийняте як частина Типових положень ВОІВ про охорону комп'ютерних програм, залишається чинним. Це визначення звучить так: “комп'ютерна програма означає набір інструкцій, здатних, будучи включеними в машиночитаний носій, змусити машину, яка має можливості обробки інформації, вказувати, виконувати або досягати певної функції, завдання або результату”. Визначення “комп'ютерних програм”, включені до національного законодавства, загалом узгоджуються з основними змістовними елементами наведеного вище визначення в Типових положеннях.

Однак іноді використовується ширше визначення “комп'ютерної програми”, яке також включає попередній матеріал для створення програми. Наприклад, стаття 1.1 Директива від 23.04.2009 № 2009/24/ЄС Про правову охорону комп'ютерних програм передбачає, що “для цілей цієї Директиви термін “комп'ютерні програми” включає їхній підготовчий проектний матеріал”. Один із пунктів Директиви вказує на те, що мається на увазі під поняттям підготовчий матеріал; він звучить так: “Оскільки, для цілей цієї Директиви, термін “комп'ютерна програма” включає програми в будь-якій формі, включаючи ті, які включені в апаратне забезпечення; враховуючи, що цей термін також включає підготовчу проектну роботу, що веде до розробки комп'ютерної програми, за умови, що характер підготовчої роботи такий, що комп'ютерна програма може бути результатом її на більш пізньому етапі”. Слід підкреслити, що підготовчий матеріал, як він розуміється, наприклад, у Директиві про комп'ютерні програми, не охоплюється поняттям “комп'ютерна програма” власне. Це так, оскільки такий підготовчий матеріал ще не можна розглядати як набір

інструкцій, метою яких є змусити комп'ютер виконати певне завдання чи функцію; це лише основа для створення такого набору інструкцій на наступному етапі. Це означає, що, хоча національне законодавство може поширювати визначення “комп'ютерної програми” на такий підготовчий матеріал, згідно зі статтею 4 WCT (а також відповідно до статті 10.1 Угоди ТРІПС, у якій також мовиться лише про комп'ютерні програми), це не є зобов'язання. Інша річ, що такий підготовчий матеріал також може і загалом заслуговує на охорону авторського права як такий, відповідно до загальних положень про літературні та художні твори [5].

Екрани, що містять рухомі зображення, можуть охоронятися авторським правом як аудіовізуальні твори, і, якщо вони відповідають вимогам оригінальності, вони охороняються (і фіксовані зображення також можуть і часто охороняються як графічні чи фотографічні твори). Також важливо зазначити, що статус авторського права різних категорій творів не обов'язково є однаковим. Тому особливо виправданим видається розмежування між статусом авторського права комп'ютерних програм і екранних зображень, створених ними.

Статтю 4 WCT можна розуміти як адаптовану версію роз'яснення, включеного до Угоди ТРІПС щодо комп'ютерних програм. Стаття 10.1 Угоди ТРІПС передбачає таке: “Комп'ютерні програми, у вихідному чи об'єктному коді, охороняються як літературні твори відповідно до Бернської конвенції (1971)”. Може виникнути запитання: чому в цьому положенні йдеться про форми комп'ютерних програм – вихідний код і об'єктний код – коли згідно зі статтею 2(1) Бернської конвенції літературний чи художній твір охороняється “незалежно від форми або способу його вираження”. Здається, причина полягає в тому, що це було необхідно для того, щоб відкинути певні необгрунтовані погляди, згідно з якими комп'ютерні програми можуть охоронятися авторським правом лише як літературні твори, доки вони містяться у вихідному коді, і що програми в об'єктному коді через утилітарну мету програми в такому коді не захищені (ця позиція була неправильно не тільки тому, що Бернська конвенція загалом не дозволяє виключати твори з-під охорони авторського права лише тому, що вони служать утилітарним цілям, але й тому, що вона нехтує тим, що програми можуть бути декомпільовані з об'єктного коду у вихідний код).

Узгоджена заява щодо статті 4 WCT була прийнята на прохання деяких делегацій, головно з країн, що розвиваються, які хотіли переконатися, що сфера застосування охорони комп'ютерних програм згідно зі статтею 4 не змінюється – і, зокрема, що вона не розширена – порівняно з тим, що передбачено статтею 10.1 Угоди ТРІПС. Це було визнано необхідним через те, що тексти статті 10.1 Угоди ТРІПС і статті 4 ДАП не є ідентичними. У першому мовиться про “комп'ютерні програми, у вихідному чи об'єктному коді”, а в другому – про “комп'ютерні програми, яким би не був спосіб чи форма їх вираження”. Останній текст здається більш доцільним, оскільки він відповідає положенням статті 2(1) Бернської конвенції (звідки слово в слово було взято вислів “незалежно від способу чи форми їх вираження”). Це також здається більш доцільним, враховуючи можливість того, що в майбутньому категоризація вихідного коду/об'єктного коду може застаріти.

Багато хто в юридичному співтоваристві дотримувався думки, що програмне забезпечення ніколи не матиме права на патентний захист на додаток до авторського права, оскільки комп'ютерна програма надто схожа на математичний алгоритм. Але ключові судові рішення та інші події в період з 1980 по 2000 рік змінили це сприйняття, і в результаті програмне забезпечення тепер є об'єктом патентування в різних юрисдикціях. Проте дебати ще не закінчені, про що свідчить відхилення Європейським парламентом 6 липня 2005 року запропонованої Директиви щодо винаходів, реалізованих комп'ютером. Запропонована Директива мала на меті гармонізувати те, як національні патентні закони стосуються комп'ютерно реалізованих винаходів, і забезпечити, щоб ті, хто інвестує в розробку нових продуктів, що залежать від комп'ютерно реалізованої технології, могли отримати патентний захист. Певною мірою такі винаходи вже можна запатентувати, подавши заявку або до Європейського патентного відомства (ЄПВ), або до національних патентних відомств держав-членів. Проте захист патентів розглядається національними судами, і оскільки законодавство в державах-членах може відрізнятися, рівень захисту на практиці також може відрізнятися.

Зокрема Україна з ВОІВ успішно імплементувала низку спільних проектів щодо створення Національного навчального центру інтелектуальної власності в Україні та Національної мережі Центрів підтримки технологій та інновацій в Україні, впровадила систему альтернативного вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності та приєдналася до платформи обміну даними “WIPO-Alert”.

Висновок Зростаюча проблема онлайн-піратства створює серйозну проблему для довгострокової життєздатності глобальної цифрової торгівлі. Інколи піратство живиться через бачення інтернету, яке стверджує, що прийнятно привласнювати творчі роботи інших, щоб безкоштовно поширювати їх у світі. Це бачення неминуче призведе до глобального скорочення творчої продукції. Крім того, будь-яке бачення інтернету, яке допускає піратство, завдає шкоди місцевій культурі, а також економіці країн, що розвиваються. Жертвами піратства є митці, чия творчість залишається невинагородженою, уряди, які втрачають сотні мільйонів податкових надходжень, національні економіки, які позбавлені нових інвестицій, споживачі, чий вибір продуктів є меншим і менш різноманітним, і виробники творчих робіт, які через нестримні крадіжки мають менше ресурсів для інвестування в розробку нових цифрових продуктів і послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Директива Ради 91/250/ЄЕС від 14 травня 1991 р. про правову охорону комп'ютерних програм (994_065) URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mu91352?ed=1991_05_14
2. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text
3. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів. Електронний ресурс. – URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_051_21.
4. Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, прийнятий Дипломатичною конференцією 20 грудня 1996 року, та положення Бернської конвенції (1971 р.), на які містяться посилання у Договорі (Договір ВОІВ про авторське право) (1996) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_770#Text
5. Directive 2009/24/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the legal protection of computer programs. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0024>.
6. Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності. [Електронний ресурс]. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_169_72.
7. Список міжнародно-правових документів у галузі інтелектуальної власності. [Електронний ресурс]. – URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/136>
8. Закон України Про авторське право та суміжні права від 01.12.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855>
9. “Legal Protection for Computer Programs: a Survey and Analysis of National legislation and Case Law” by Michael S. Keplinger (document UNESCO/WIPO/GE/CCS/2).

REFERENCES

1. Dy`rekty`va Rady` 91/250/EEC vid 14 travnya 1991 r. pro pravovu oxoronu komp`yuterny`x program (994_065) [*Directive on the protection of computer programs*] URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mu91352?ed=1991_05_14
2. Uгода pro tovgovél`ni aspýkty` prav intelektual`noyi vĺьbnosti [*Treaty on Trade related aspects of intellectual property rights*] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text
3. Berns`ka konvenciya pro oxoronu literaturny`x i xudozhnix tvoriv. [*Bern convention on the protection of literary and artistic works*] Elektronny`j resurs. – URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_051_21.
4. Dogovir Vsesvitn`oyi organizaciyi intelektual`noyi vlasnosti pro avtors`ke pravo [*WIPO Agreement on copyright*], pry`jnyaty`j Dy`plomaty`chnoyu konferenciyeju 20 grudnya 1996 roku ta polozhennya Berns`koyi

konvenciyi (1971 r.), na yaki mistyat`sya posy`lannya u Dogovori (Dogovir VOIV pro avtors`ke pravo) (1996) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_770#Text

5. Directive 2009/24/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the legal protection of computer programs. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0024>

6. Konvenciya pro zasnovannya Vsesvitn`oyi organizaciyi intelektual`noyi vlasnosti [*Convention on the establishment of WIPO*] [Elektronny`j resurs]. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_169_72.

7. Spy`sok mizhnarodno-pravovy`x dokumentiv u galuzi intelektual`noyi vlasnosti. [*The list of international legal documents in a sphere of intellectual property*] [Elektronny`j resurs]. – URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/136>

8. Zakon Ukrayiny` Pro avtors`ke pravo ta sumizhni prava vid 01.12.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855>

9. “Legal Protection for Computer Programs: a Survey and Analysis of National legislation and Case Law” by Michael S. Keplinger (document UNESCO/WIPO/GE/CCS/2).

Дата надходження: 20.03.2023 р.

Rimma Rymarchuk

Lviv Polytechnic National University
Institute of Law, Psychology and Innovative education
Department of Civil Law and Procedure
PhD in Law, Associate professor
rimma.m.rimarchuk@lpnu.ua
ORCID:orcid.org/0000-0002-4411-6860

PROTECTION OF COMPUTER SOFTWARE IN THE COPYRIGHT SYSTEM

Software development in recent decades has demonstrated a pace of change not seen since the Industrial Revolution. Software affects almost every aspect of human life in all parts of the world. From an intellectual property rights perspective, discourse and debate focus not only on how software should be protected, but also on a host of issues that reflect the many aspects that software plays in the digital distribution of creative content.

A further issue concerning the concept of “computer program” is whether the images generated on screens as a result of the operation of a program (for example, in the case of video games) may or should be regarded as parts of a “computer program”. It is possible to find certain views according to which an affirmative answer should be given to this question, and such views have been accepted exceptionally even at the level of national legislation, but the dominant opinion, as well as the dominant position under national laws, is that the images generated by a computer program in the form of screen display go beyond the concept of computer programs proper.

The concept of “computer program” under Article 4 of the WCT also does not extend to the images generated by computer programs on screens.

Until recently, unauthorized copying of software required the physical exchange of floppy disks, CDs, or other hard media. But software piracy has become much easier with the spread of the Internet, becoming faster and cheaper. The Internet allows products to move from computer to computer without transactions on hard media and with little risk of detection. Some piracy schemes may even involve computers without the owner’s knowledge. Piracy that once required understanding complex computer codes can now be done with the click of a mouse on peer-to-peer networks, through mail-order and auction sites, newsgroups, or even as simple email attachments. Strong action at the local, national and international levels is needed to counter these dangerous trends.

Key words: intellectual property; computer program; copyright; software; legal protection.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.3

Anastasiia Baran

Lviv Polytechnic National University
Associate Professor of the Department
of Criminal Law and Procedure
Institute of Jurisprudence,
Psychology and Innovative Education
Candidate of Legal Sciences
anastasiia.v.baran@lpnu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9334-2760>

HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE CRIMINAL AND LEGAL APPROACH TO DOMESTIC VIOLENCE

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.189>

© Баран А., 2023

The article is devoted to the analysis of the concept of domestic violence at different times and in different countries, as a result of which it can be stated that regardless of the development of society, its evolution, the problems of domestic violence have always existed. It has been found that the roots of domestic violence in history are deep, come from ancient times and are determined by the peculiarities of national values, culture, traditions and, of course, religion of different peoples and states. Today, domestic violence is one of the most acute problems of society, which is quite widespread in the whole world and during the period of quarantine restrictions, it is gaining larger and larger scales.

Modern society considers domestic violence as a type of criminal offense, but in most cases in Ukraine, domestic violence remains a family secret, because victims of such violence are ashamed to admit it and report it to law enforcement authorities.

Realization of personal human rights, guaranteeing the right to life and health, to free personal development is one of the main tasks of the legal social state, which Ukraine is declared to be. Ensuring these rights is directly related to combating violent acts and, in particular, domestic violence.

The first attempts to regulate family relations at the legislative level, as evidenced by historical monuments, were made as early as the 18th century BC, during the reign of Hammurabi, king of Babylon. In the laws of King Hammurabi, a lot of attention was paid to family relations - both property and non-property, as well as the protection of some rights of children. Thus, the analysis of individual provisions of these laws makes it possible to assert that they protected the interests of the family and established equal rights of spouses regarding property and dignified conditions of family life, as well as provided for clearly defined grounds for divorce, both on the part of the man and the woman. At the same time, the laws of King

Hammurabi also provided for the possibility of placing a woman or child in debt bondage for a certain period in case of inability to repay the debt.

Gender-based violence has deep historical roots both in Ukraine and abroad . It takes its origin from ancient times, since mankind began to exist on Earth.

It is worth noting that domestic violence is an urgent problem at the current stage of development , both for the person against whom it is committed, as well as for the families where it is committed and, of course, for our society in general, because domestic violence is one of the most common forms of human rights violations in the world.

Key words: domestic violence; gender violence; physical violence; psychological violence.

Formulation of the problem. Modern society considers domestic violence as a type of criminal offense, but in most cases in Ukraine, domestic violence remains a family secret, because victims of such violence are ashamed to admit it and report it to law enforcement authorities.

In Ukraine, over the past year, bodies and institutions combating domestic violence recorded 211,362 appeals regarding domestic violence, most of them from women . Thus, 180,921 appeals were received from women, 27,676 from men and 2,756 from children [1].

Gender-based violence has deep historical roots both in Ukraine and abroad . It takes its origin from ancient times, since mankind began to exist on Earth.

Analysis of recent researches and publications. Throughout the entire historical development of society, the issue of domestic violence was highlighted taking into account the type of legal systems, political regime and certain historical conditions.

Various aspects of domestic violence, misconduct in the family and everyday life are studied by various sciences. Law, sociology, psychology illuminate domestic violence through the lens of inherent principles, methods, mechanisms and tools.

Domestic violence was examined by foreign scholars and human rights defenders, including Jane Connors, Rebecca Cook, Rebecca Sewall, Andrew Bernes, Hilka Pietile, Katarina Bartlett, etc. In Ukrainian legal science, separate studies of this problem were carried out by A. Blaga, V. Holin, K. Levchenko, A. Nour, O. Rudneva, and H. Hristova.

The works of V. S. Malyshev, Y. M. Antonyan, Y. I. Gilinsky, T. A. Sydorenkova, V. M. Kudryavtsev, and K. A. Gurkovska are also devoted to the study of domestic violence. etc.

The purpose of the article is to study domestic violence through the prism of historical facts and features.

Presenting main material. Realization of personal human rights, guaranteeing the right to life and health, to free personal development is one of the main tasks of the legal social state, which Ukraine is declared to be. Ensuring these rights is directly related to combating violent acts and, in particular, domestic violence .

As practice shows, domestic violence it has no geographical boundaries or borders, it belongs to all peoples , classes and religions . Its consequences can be a threat to the life and health of a person, the task of psychological trauma, which can have a negative impact on the victim's family life. Violence has particularly severe consequences on the personality of a child who has become a witness or victim of it.

In our opinion, domestic violence, along with rape, is one of the most under reported crimes in the world. Traditionally, Ukrainians associate domestic violence primarily with physical violence, but this is not the case.

Domestic violence is any intentional action (action or inaction) or threat of such an action (action or inaction) of a physical, sexual, psychological or economic nature by one member of the family or household against another, if these actions violate constitutional rights and freedoms of a member of the

Historical and legal analysis of the criminal and legal approach to domestic violence

family or household as a person and a citizen and cause him moral harm, harm to his physical, mental health or economic interests [2, p. 11].

According to Art. 126¹ of the Criminal Code of Ukraine, domestic violence is the intentional systematic commission of physical, psychological or economic violence against a spouse or ex-spouse or another person with whom the perpetrator is (was) in a family or close relationship, which leads to physical or psychological suffering, health disorders, loss of working capacity, emotional dependence or deterioration of the victim's quality of life [3].

Traditionally, European culture perceived violence as an inevitable evil, believing that violence is as natural as power and politics, without which the development of society is impossible, and if so, then it is necessary to coexist with violence.

It is important to state that one of the important origins of domestic violence are the remnants of patriarchal consciousness in modern society. In a patriarchal society, the figure of a man was absolutely dominant, who was obliged to provide the family with all the resources necessary for life, as well as to protect it from any external danger. At the same time, women and children were completely without rights and completely subordinated to the man – the head of the family. Male power was maintained by brutal violence. Cultural tradition, supported by religion, not only justified violence in the family, but often made it a mandatory element of life [4, p. 43].

To a certain extent, the patriarchal way of life could be justified by the existing then method of production, which required significant physical strength, as well as the need to defend the family independently with a weapon in hand. Since those times, the way of life has fundamentally changed, but public opinion and cultural tradition have great inertia and persist for decades and centuries after the objective reasons for their occurrence have disappeared. And in our time, views inherited from the patriarchal society are still widespread, which often justify domestic violence in the public consciousness.

The first attempts to regulate family relations at the legislative level, as evidenced by historical monuments, were made as early as the 18th century BC, during the reign of Hammurabi, king of Babylon. In the laws of King Hammurabi, a lot of attention was paid to family relations – both property and non-property, as well as the protection of some rights of children. Thus, the analysis of individual provisions of these laws makes it possible to assert that they protected the interests of the family and established equal rights of spouses regarding property and dignified conditions of family life, as well as provided for clearly defined grounds for divorce, both on the part of the man and the woman. At the same time, the laws of King Hammurabi also provided for the possibility of placing a woman or child in debt bondage for a certain period in case of inability to repay the debt [4, p. 76].

State regulation of family relations in European countries in the period of its formation was carried out with the help of canon law, which was due to the special position of the Catholic Church and its significant influence on all aspects of public life and state administration. However, from the XV–XVII centuries in Great Britain, France, and Germany, royal authority departed from church dogmas regarding the regulation of marriage, and it began to be viewed not only as a religious rite, but also as an act of civil status. At the same time, the relationship between spouses (full power of the husband, unconditional submission of the wife to him, etc.), which was regulated by canon law, had no fundamental differences from the features of the rights of each of the spouses that we have given – the inequality of personal and property rights, the dependent position of the woman, etc. Individual provisions of the above provide grounds for the assertion of the presence of common factors – inequality in the rights of men, women and children, due to the peculiarities of traditions, culture and religion, the patriarchal system of social life [6, p. 173].

In Ukraine, for a long time, a man who beat his wife was punished, a man who killed a religious woman was condemned and a wife who killed her husband was buried alive in the ground. Only in the 70s of the 20th century, the problem of family violence became socially significant, and spousal violence was recognized as unacceptable in the West. Domestic violence officially “did not exist” in the Soviet Union. As a rule, the study of this phenomenon was reduced only to consideration of physical violence in

accordance with the articles of the Criminal Code. First, it was not good to “take the garbage out of the house. “ If a man hits you, you are to blame. And if she is not guilty, bear it, such is a woman’s fate. Secondly, even those women who did dare to submit a statement to the police, returned home with nothing – they refused to accept the statement [7 , p. 74].

Historian Volodymyr Maslychuk, who researches criminal cases of past centuries, writes that in the 18th century assault was widespread in all spheres of interpersonal relations. That is, we are talking not only about the relationship between husband and wife, but also with other relatives and children. For example, mothers often physically punished their children with a hand, a rag, a belt or a sharp object. Such education was considered to be the most effective way of influencing a child. We see the reflection of these beliefs in Ukrainian folklore: “Love children, but hold them by the rod”, “Without a vine, a child will not grow into a person”.

In folklore, a lot is said, for example, about the evil mother-in-law. Volodymyr Maslychuk recorded cases when the mother-in-law not only beat, but also starved her daughter-in-law. After all, we all remember Ivan-Nechuy Levytskyi’s “Kaidashev family”, which very vividly shows the realities of that time. The passionate quarrels of members of a traditional family are described with humor, but in fact the author unfolds before us a social and domestic drama from the life of a patriarchal society. “Hit means love “ is not the only saying that reflects the realities of that time. “Love like a soul, and shake like a pear”, “Not even a wound hurts from a nice man “, “A woman is not beaten - her scythe is not riveted!”. Folklore shows physical violence in family relationships as a certain norm, justifies and even encourages it. Analyzing the relationships in the families of our past generations, we see that violence was considered a justified tool capable of “setting things in order” in the distribution of gender roles. And order was needed exclusively in order to keep the economy in order. However, the days of the “Kaidashev family” are far behind. And domestic violence should remain exclusively on the pages of fiction, which we need to interpret wisely for future generations. After all, in modern Ukrainian families, which are built on the values of gender equality, there is no place for violence [8, p. 9].

For the first time at the global level, the problem of family violence was actualized thanks to the joint active actions of the international movement for the protection of women’s rights, since they were the most vulnerable and unprotected group that suffered from violent actions by husbands, brothers, parents, etc. That is, at the initial stage, the prevention of domestic violence entered the field of view of the world community as a component of violence against women in general [9, p. 14].

In the modern world, Y.Yurki’s review states domestic violence as certain conscious actions of one family member against another, if these actions violate constitutional rights and freedoms of a family member as citizen and cause damage to his physical, mental or moral health [10, p. 186].

Conclusions. Summarizing all of the above, it is worth noting that domestic violence is an urgent problem at the current stage of development , both for the person against whom it is committed, as well as for the families where it is committed and, of course, for our society in general, because domestic violence is one of the most common forms of human rights violations in the world.

REFERENCES

1. V Ukraini zafiksuvaly ponad 200 tysiach zvernen pro domashnie nasylstvo u 2020 rotsi. UKL: <https://hromadske.ua/posts/v-ukrayini-zafiksuvali-ponad-200-tisyach-zvernen-pro-domashnye-nasilstvo-u-2020-roci> (accessed 22.02.2023).
2. Hurkovska K. A. (2015). Deiaki shliakhy vdoskonalennia normatyvno-pravo-voho zabezpechennia poperedzhennia domashnoho nasylstva [Some ways of improving the regulatory and legal support for the prevention of domestic violence] LEGEA ȘI VIAȚA. № 3/2 (279). 114 p. [in Ukrainian].
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.03.2001 r. No. 2341-III [Criminal codex of Ukraine] UKL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14htt> (accessed 20.02.2023).

4. Vlasov P. O. (2005). Nasylstvo v simi ta diialnist orhaniv vnutrishnikh sprav po yoho podolanniu: Informatsiino-praktychnyi posibnyk [Violence in the family and activities of internal affairs bodies to overcome it: Informational and practical guide] Dnipropetrovsk: Dnipropetrovska miska hromadska orhanizatsiia "Zhinochy informatsiino-koordynatsiinyi tsentr". 106 p. [in Ukrainian].
5. Hlynianyi V. P. (2003). Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain [History of the state and the laws of foreign countries] Ch. 1. Kh.: Odissei. 832 p. [in Ukrainian].
6. Babenko O. E. (2010). Istorychni vytoky gendernoi nerivnosti yak prychny vynyknennia simeinoho nasylstva [Historical origins of gender inequality as a cause of family violence] Materialy rehionalnoho kruhloho stolu. Donetsk: DIUI LDUVS im. E. O. Didorenka. 216 p. [in Ukrainian].
7. Kamynskaia N. L. (2010). Problema nasylyia nad zhenshchynamy [The problem of violence against women] Realizatsiia derzhavnoi polityky stosovno ditei, molodi, simei ta zatverdzhennia hendernoi rivnosti v suspilstvi na terytorii Donetskoï oblasti: materialy rehionalnoho kruhloho stolu. Donetsk: DIUI LDUVS im. E. O. Didorenka. 216 p. [in Ukrainian].
8. Baranova Ts. S. (2019.) Istorychni peredumovy protydii ta zapobihannia domashnomu nasylstvu [Historical prerequisites for combating and preventing domestic violence] Pravovi horizonty. Vyp. 19(32). P. 7–12 [in Ukrainian].
9. Tkalenko O. M. (2016). Administratyvno-pravove zabezpechennia diialnosti orhaniv publichnoi administratsii shchodo poperedzhennia nasylstva v simi vidnosno ditei [Administrative and legal support for the activities of public administration bodies regarding the prevention of family violence against children]: dys. ... kand. yuryd. nauk za spets. 12.00.07 – administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo. ODUVS, Odesa. 237 p. [in Ukrainian].
10. Yurkiv Ya. I. (2013). Nasylstvo ditei u simi yak sotsialno-pedahohichna problema [Child violence in the family as a socio-pedagogical problem] Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu : Seriia: Pedahohika. Sotsialna robota. Uzhhorod : Hoverla. Vyp. 28. P. 185–189 [in Ukrainian].

Дата надходження: 20.03.2023 р.

Анастасія Баран

Національний університет "Львівська політехніка",
Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
кафедра кримінального права і процесу
канд. юрид.наук

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

Стаття присвячена аналізу поняття домашнього насильства у різні часи та у різних державах, унаслідок чого можна констатувати, що незалежно від розвитку суспільства, його еволюції проблеми домашнього насильства існували завжди. З'ясовано, що коріння домашнього насильства в історії є глибокими, походять з давніх часів і зумовлені особливостями національних цінностей, культури, традицій та звичайно релігії різних народів та держав. На сьогодні домашнє насильство є однією з найбільш гострих проблем суспільства, яка досить розповсюджена у всьому світі і в період карантинних обмежень набуває все більших масштабів.

Протягом усього історичного розвитку суспільства питання домашнього насильства висвітлювалося з урахуванням типу правових систем, політичного режиму, тих чи інших історичних умов.

Сучасний соціум розглядає домашнє насильство як вид кримінального правопорушення, але у більшості випадків в Україні домашнє насильство залишається родинною таємницею, адже жертвам такого насильства є соромно про це зізнатись та повідомити правоохоронні органи.

Як свідчить практика, домашнє насильство не має географічних меж чи кордонів, воно є в усіх народах, класах та релігіях. Його наслідками можуть бути загроза життю і здоров'ю особи, завдання психологічної травми, що може мати негативний вплив на сімейне життя жертви. Осо-

бливо тяжких наслідків насильство завдає особистості дитини, яка стала його свідком або жертвою.

Домашнє насильство поруч із зґвалтуваннями є одними з найбільш неосвітлених злочинів на світовому рівні. Традиційно домашнє насильство асоціюється в українців перш за все саме із фізичним насильством, але це ж не так.

Важливо констатувати, що одним із важливих джерел домашнього насильства є пережитки патріархальної свідомості у сучасному суспільстві. У патріархальному суспільстві абсолютно домінуючою була постать чоловіка, який був зобов'язаний забезпечувати сім'ю всіма необхідними для життя ресурсами, а також захищати її від будь-якої зовнішньої небезпеки. При цьому жінки й діти були абсолютно безправними і повністю підпорядкованими чоловікові – голові сім'ї. Влада чоловіка підтримувалась за допомогою жорстокого насильства. Культурна традиція, підтримувана релігією, не просто виправдовувала насильство у сім'ї, а нерідко робила його обов'язковим елементом життя.

Гендерне насильство має глибоке історичне коріння як в Україні, так і за кордоном. Воно бере свій початок із давніх-давен, відтоді як почало існувати людство на Землі.

Домашнє насильство є актуальною проблемою на сучасному етапі розвитку як для людини, над якою воно вчиняється, так і як для родин, де воно вчиняється і, звичайно, для усього суспільства загалом, адже домашнє насильство – одна з найбільш поширених у світі форм порушення прав людини.

Ключові слова: домашнє насильство; гендерне насильство; фізичне насильство; психологічне насильство.

Volodymyr Baranyak

Lviv Polytechnic National University,
Associate Professor of Criminal Law and Procedure
Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education
Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor
volodymyr.m.baraniak@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6161-7862>

METHODS OF SEPARATION AT THE PREPARATORY STAGE OF CRIMINAL EXAMINATION OF MATERIAL EVIDENCE

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.195>

© Бараняк В., 2023

In expert practice, questions often arise related to the separation (separation) of research objects from a mixture of dissimilar particles of solid materials, liquids of different densities, emulsions, two-phase media. During the study, physical and chemical separation methods are used.

The choice of the separation method depends on the percentage composition and properties of the mixture and its constituent components. Expert research is carried out using various methods of separation: by mass (inertial), by size, electrical, magnetic, radiometric, photometric, etc. Chemical separation is its separate type.

Analysis of expert practice indicates that separation is mainly applied during the forensic investigation of metals and alloys (solids), drugs (solids, liquid substances) and petroleum products (liquid substances).

The article analyzes the methods of separation at the preparatory stage of the expert study of microparticles of precious metals and handicraft drugs.

Forensic investigation of metal and alloy products is one of the most difficult, since the detection and separation of microparticles of the metal under study from other metal particles and their subsequent identification require the use of both chemical and instrumental research methods.

The separation of the metal under study from the mixture of other metal particles was carried out by the method of mechanical and magnetic separation and chemical (selective dissolution) separation.

During the expert study of acetylated opium using chromatographic methods, difficulties often arise associated with the separation of components due to the presence of a large amount of ballast substances (in particular, chlorophyll) extracted from poppy straw in acetylated opium.

The use of an inertial separation method makes it possible to speed up the separation of an aqueous solution of a narcotic drug emulsion and an extracting organic solvent.

Key words: methods of separation; inertial separation; mechanical separation; magnetic separation; chemical separation; forensic examination of narcotic drugs; forensic examination of metals.

Problem statement. In expert practice, questions often arise related to the separation of research objects from a mixture of heterogeneous particles of solid materials, liquids of different densities, emulsions, and two-phase media.

Physical and chemical methods of separation are used during the study. The choice of the separation method depends on the percentage composition and properties of the mixture and its components. Separation usually takes place not only by the main feature that distinguishes the components in the mixture, but also by a number of properties. Separation processes depend on external conditions and the hardware of the separation process. Various methods of separation are used in forensic investigations: by mass (inertial), by size, electrical, magnetic, radiometric, photometric, etc. Chemical separation is a separate type of separation.

Analysis of the research problem. The analysis of expert practice shows that separation is mainly used in the forensic examination of metals and alloys (solids), narcotic drugs (solids, liquids) and oil products (liquids).

Leading scientists and practitioners have been researching the issues related to the methodology of forensic examination of metals and alloys and narcotic drugs: M. B. Wander, V. H. Honcharenko, A. V. Kofanov, V. A. Zuikov, S. O. Shymanovskiy, V. H. Savenko, M. D. Shvaikova, O. O. Davydova, D. Peters, V. P. Kramarenko, and others.

The aim of the article is to analyse the methods of separation at the preparatory stage of expert examination of material evidence. This goal allowed us to draw a conclusion about the effectiveness of the use of inertial and mechanical methods, magnetic separation and chemical (selective dissolution) separation in the examination of metals and drugs.

Presentation of the main material. The forensic examination of metal and alloy products is one of the most challenging, as establishing how the metal was processed into scrap, detecting and separating the microparticles of the metal under investigation from other metal particles and their subsequent identification require the use of both chemical and instrumental research methods.

An example of the use of different separation methods is the expert examination of platinum microparticles in the case of the theft of a platinum filter. Outerwear, a vice, a hammer and a chisel used to cut the stolen product, and samples of platinum were seized from the suspects in the theft.

This type of research addresses the issue of the presence of microparticles of this metal on carrier objects.

To detect and separate possible platinum microparticles from a mixture of other metal microparticles, mechanical and magnetic separation methods and chemical dissolution of metals are used.

The following questions were put to the expert, among others: 1) Are there any platinum particles on the items of outerwear, vice, chisel and hammer? 2) If so, are they not homogeneous with the platinum samples? [1].

At the initial stage of the investigation, an important task is to identify metal particles present on the clothing and tools used to mechanically destroy the items, as well as to separate them from other metal particles. As the practice of conducting such examinations shows, this task is often associated with considerable difficulties.

The first and most important step in the study was to detect platinum microparticles on the carrier objects and separate them from other metal microparticles for further diagnostic and identification studies.

1. Mechanical separation method

The first stage of separation consisted of mechanical separation of red and yellow metal particles from soil and mineral particles using a dissecting needle under an MBS-2 microscope with a magnification of up to 175 times. The metal particles from the surface of the vice were placed in a petri dish and washed with chloroform to remove mineral oils. The liquid was disposed of, and the metal particles were used for further research. During the study of metal particles removed from the surface of the vice, microparticles of silver-white, red and yellow colours were found.

No metal particles were found on the surface of the outerwear, hammer and chisel.

To separate possible platinum microparticles from the rest of the particles, magnetic separation and chemical metal dissolution methods were used.

2. Magnetic separation method

Platinum is a paramagnetic (weakly magnetic) metal. To separate platinum microparticles from metal particles with strong magnetic properties, a magnetic separation method using a permanent magnet was used. Most of the silver-white particles were attracted to the magnet, which made it difficult to separate platinum microparticles. As a result of using this method, it was possible to partially purify the object of study.

3. Chemical method

Under normal conditions, platinum is insoluble in common mineral acids, except for "tsarist vodka" (a mixture of 1 volume of concentrated nitric acid with 3 volumes of concentrated hydrochloric acid) [2].

To completely separate the platinum microparticles from the residues of other metal particles, the mixture to be separated was treated with concentrated hydrochloric acid for 15 hours. The object was examined under a microscope and the metal particles that did not dissolve in the hydrochloric acid were selected.

The separated metal particles were subjected to diagnostic and identification testing by emission spectral analysis (ESA).

Another example from expert practice. Today, acetylated opium is the most widespread among artisanally produced drugs of plant origin in Ukraine.

During the expert examination of acetylated opium using chromatographic methods, difficulties often arise with the separation of components due to the presence of a large amount of ballast substances extracted from poppy straw (in particular, chlorophyll) in acetylated opium.

In such cases, the sample of acetylated opium is pre-purified by successive extraction from slightly acidic and slightly alkaline solutions with equal volumes of chloroform, which extracts approximately 28–30 % of morphine from alkaline aqueous solutions [3]. The mixtures are shaken, the aqueous layer is separated, and the resulting chloroform extract is applied to a chromatographic plate [4].

Due to the low solubility of chloroform in water (1 g in 100 ml at 15 °C), a stable emulsion forms during shaking, which can be separated by either settling or centrifugation. In the case of settling, the emulsion separation is a long process. The most common and fastest way to separate emulsions is by centrifugation. Under the influence of centrifugal force, the components of the emulsion are separated according to their density: an outer layer of liquid with a higher density and an inner layer of lighter liquid.

Centrifugation is therefore essentially a process of settling in a field of centrifugal forces. The centrifugal forces that occur during centrifugation are stronger than gravity and pressure forces on the liquid system. Therefore, centrifugation is a much more efficient method of mechanical separation of heterogeneous liquid systems than settling [5].

To accelerate the separation process, the water-chloroform emulsion was centrifuged at 800 rpm. As a result of centrifugation, due to the difference in the density of chloroform and water, the heavier (relative density of 1,488 g/cm³ at 20 °C) chloroform layer was placed above the lighter (density of 1,000 g/cm³ at 4 °C) water layer. The chloroform extract was then separated and analysed according to conventional methods.

Conclusions. Thus, the use of various separation methods at the preparatory stage of forensic examination of metals and drugs allows to separate the metal under investigation from a mixture of metal particles, as well as to speed up the process of separating the emulsion of an aqueous solution of a drug and an organic solvent used for its extraction.

REFERENCES

1. Honcharenko V. H. (2004). *Ekspertyzy u sudovii praktytsi* [Examinations in judicial practice]. V. H. Honcharenko (red.). Kyiv: Yurinkom Inter. 388 s. [in Ukrainian].
2. Honcharov A. I., Kornilov M. Yu. (1974). *Dovidnyk z khimii* [Handbook of Chemistry]. Kyiv: Higher School. 304 s. [in Ukrainian].
3. Kramarenko V. P. (1995). *Toksykologichna khimiia* [Toxicological chemistry]. Kyiv: Vyshcha shkola. 423 s. [in Ukrainian].
4. Kofanov A. V., Kobylanskyi O. L., Davydova O. O. (2010). *Kryminalistychni doslidzhennia narkotychnykh zasobiv* [Forensic investigations of narcotics]. Kyiv: KYI. 44 s. [in Ukrainian].
5. Onyshchuk O. O., Kormosh Zh. O. (2020). *Protsesy ta aparaty khimichnykh vyrobnytstv* [Processes and devices of chemical industries]. Lutsk: Vezha-Druk. 155 s. [in Ukrainian].

Дата надходження: 17.03.2023 р.

Володимир Бараняк
Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри
кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
кандидат хімічних наук, доцент
volodymyr.m.baraniak@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6161-7862>

СПОСОБИ СЕПАРАЦІЇ НА ПІДГОТОВЧІЙ СТАДІЇ ПРОВЕДЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

У статті на прикладах з експертної практики розглянута методика застосування інерційного, механічного, магнітного способів сепарації і хімічного розділення суміші під час проведення криміналістичної експертизи наркотичних засобів і металів. Застосування інерційного способу сепарації дозволяє пришвидшити процес розділення емульсії водного розчину наркотичного засобу й екстрагуючого органічного розчинника. Відокремлення досліджуваного металу від суміші інших металічних частинок проводилося способом механічної і магнітної сепарації та хімічного (селективне розчинення) розділення.

Аналіз експертної практики вказує на те, що сепарація здебільшого застосовується під час криміналістичного дослідження металів і сплавів (тверді речовини), наркотичних засобів (тверді, рідкі речовини) та нафтопродуктів (рідкі речовини).

У статті проведено аналіз способів сепарації на підготовчому етапі експертного дослідження мікрочастинок дорогоцінних металів і наркотичних засобів кустарного виготовлення.

Криміналістичне дослідження виробів з металів і сплавів належить до найскладніших, оскільки виявлення та відокремлення мікрочастинок досліджуваного металу від інших металевих часток та їхня подальша ідентифікація потребують використання як хімічних, так і інструментальних методів дослідження.

Відокремлення досліджуваного металу від суміші інших металевих частинок проводилося способом механічної та магнітної сепарації та хімічного (селективне розчинення) розділення.

Під час експертного дослідження ацетильованого опію з використанням хроматографічних методів часто виникають труднощі, пов'язані з розділенням компонентів, через наявність в ацетильованому опії великої кількості екстрагованих з макової соломи баластних речовин (зокрема, хлорофілу).

Застосування інерційного способу сепарації дає змогу прискорити процес розділення емульсії водного розчину наркотичного засобу та екстрагуючого органічного розчинника.

Ключові слова: способи сепарації; інерційна сепарація; механічна сепарація; магнітна сепарація; хімічне розділення; криміналістична експертиза наркотичних засобів; криміналістична експертиза металів.

УДК 343.1-9

Михайло Гузела

Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Навчально-наукового інституту права та психології
кандидат юридичних наук, доцент
Mykhailo.V.Huzela@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2254-6990>

ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ЩОДО ОКРЕМИХ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ В УКРАЇНІ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.200>

© Гузела М., 2023

Стаття присвячена шляхам вирішення в Україні проблеми попередження кримінальних правопорушень щодо окремих учасників кримінального провадження, зокрема, свідка і потерпілого, в контексті забезпечення їх безпеки у кримінальному процесі. На основі вивчення зарубіжного досвіду розв’язання цієї проблеми в кримінальному процесі констатовано, що ключовими особливостями процесуального статусу свідка та потерпілого, які відрізняють їх від інших учасників кримінального провадження, зокрема, підозрюваного, обвинуваченого, є наявність, відповідно, статутного обов’язку чи права надати незалежні безсторонні свідчення по суті кримінального провадження, а також беззаперечного обов’язку надати правдиві свідчення. Проте такі статутні обов’язки зазначених учасників кримінального провадження повинні підтверджуватися відповідними гарантіями їх безпеки зі сторони законодавця.

Сутність їх як суб’єктів кримінального процесу, які є носіями доказової інформації, впливає з теоретичного дослідження наукових позицій окремих вчених стосовно мети та підстав захисту і забезпечення їхньої безпеки, а також аналізу норм чинного в Україні кримінального та кримінального процесуального законодавства, які покликані реалізувати шляхи попередження можливостей скоєння кримінальних правопорушень щодо свідка та потерпілого в контексті забезпечення їх захисту та безпеки у кримінальному провадженні. Наведено також аналіз позитивного для України досвіду деяких зарубіжних держав в побудові системи захисту та забезпечення безпеки зазначених учасників процесу задля попередження кримінальних правопорушень щодо них.

Використання міжнародного досвіду є неocenним для нагальної необхідності вдосконалення інституту запобігання кримінальним правопорушенням щодо учасників кримінального провадження в Україні. Адже на сьогодні в Україні нагальною є необхідність вироблення дієвої системи охорони та захисту аналізованих учасників кримінального провадження, зважаючи на відсутність механізму реалізації відповідного законодавства.

Ключові слова: свідок; потерпілий; забезпечення охорони та безпеки в кримінальному провадженні; попередження кримінальних правопорушень щодо учасників кримінального провадження.

Постановка проблеми. Попри всі сьогоденні складнощі воєнного стану Україна переживає процес реформування і взаємоузгодження кримінального та кримінального процесуального законодавства України [1; 2]. На цьому шляху однією з основних проблем кримінально-правової та процесуальної науки в сфері забезпечення охорони та захисту прав людини стає проблема запобігання кримінальним правопорушенням щодо учасників кримінальних проваджень через призму забезпечення їх охорони та безпеки в процесі участі в кримінальному провадженні. Тому в цьому контексті основною видається проблема реалізації на державному рівні заходів захисту та безпеки, насамперед, свідка та потерпілого в кримінальному процесі, оскільки чинний Закон України “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві” без дієвого законодавчого механізму реалізації його норм абсолютно не вирішує зазначеної проблеми [3; 6; 17].

Аналіз дослідження проблеми. Вагомий внесок у дослідження проблем як статусу свідка і потерпілого як учасників кримінального провадження, так і забезпечення їх охорони та безпеки від кримінально протиправних посягань в процесі реалізації кримінального провадження зробила низка вітчизняних та зарубіжних науковців у сфері кримінального процесу, зокрема В. П. Бахін, В. І. Бояров, В. К. Весельський, М. В. Гарник, О. О. Гриньків, О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко, О. П. Кучинська, М. С. Карпов, Г. В. Коновалова, В. Г. Шахрай, І. І. Когутич та багато ін.

Мета статті полягає у виявленні прогалин в механізмі законодавчого врегулювання інституту охорони та захисту, забезпечення безпеки свідків та потерпілих у кримінальному процесі, а також у формулюванні на основі зарубіжного досвіду нових шляхів врегулювання зазначеної проблеми в Україні, висловлення відповідних пропозицій.

Виклад основного матеріалу. Свідок та потерпілий є учасниками кримінального провадження, котрі наділені особливим та специфічним процесуальним статусом, оскільки вони є носіями чи не найдостовірнішої доказової інформації у кримінальному провадженні, на котру суд беззаперечно спирається в обґрунтуванні вироку в кримінальному провадженні. Так, стаття 66 КПК України надає свідку широкі процесуальні права, зокрема: знати, у зв'язку з чим і в якому кримінальному процесі він допитується; на залучення під час дачі показань та участі у проведенні інших судових дій адвоката з правової допомоги; відмовитися давати свідчення про себе, близьких родичів та членів його сім'ї, які можуть бути підставою для підозри чи обвинувачення у вчиненні злочину його, близьких родичів або членів його сім'ї; свідчити рідною або іншою мовою або ж користуватися допомогою перекладача; на відшкодування витрат, пов'язаних із викликом для надання свідчень; прочитати протокол допиту та подати заяву на зміни, доповнення та коментарі до цього протоколу, а також робити такі доповнення та коментарі особисто; подати заяву на забезпечення захисту чи безпеки у випадках, передбачених законом. Але свідок зобов'язаний: прийти за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду; дати свідчення під час досудового слідства та судового розгляду, дати правдиві свідчення; не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора процесуальної інформації, безпосередньо пов'язаної з сутністю кримінального провадження та процесуальними діями, які здійснюються (здійснюватимуться) в процесі провадження та які стали відомими свідку у зв'язку з виконанням ним своїх обов'язків. Своєю чергою, потерпілий відповідно до ст.ст. 55–57 КПК України також має чітко закріплені права (в т.ч. він наділений правом давати покази), а також і обов'язки, серед яких хоч і не зазначено обов'язку давати правдиві покази [1], однак встановлена (в т. ч. для потерпілого) ст. 384 КК України кримінальна відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань все ж так чи інакше закріплює такий обов'язок для потерпілого [2].

З огляду на це можна констатувати, що ключовими особливостями процесуального статусу свідка та потерпілого, які відрізняють їх від інших учасників кримінального провадження, зокрема, підозрюваного, обвинуваченого, є наявність, відповідно, статутного обов'язку чи права надати незалежні безсторонні свідчення по суті кримінального провадження, а також обов'язку надати правдиві свідчення [6; 10]. Проте такі статутні обов'язки зазначених учасників кримінального провадження повинні підтверджуватися відповідними гарантіями його безпеки зі сторони законодавця.

Слід зазначити, що створення безпечних умов, які, з одного боку, спонукають зазначених учасників кримінального провадження давати правдиві свідчення з приводу обставин, що мають стосунок до кримінального провадження, і, з другого боку, покликані забезпечити їх об'єктивну перевірку та оцінку для встановлення фактичності подій, повинні забезпечити законодавчі гарантії, котрі ґрунтуються на довірі до їх показань. Більше того, зазначені гарантії покликані забезпечити незалежність та безпеку зазначених учасників кримінального провадження [5, с. 49]. Тому до них належать насамперед правовий статус учасника процесу, імунітет (щодо свідка), гарантії правової допомоги адвокатом, наявність юридичної відповідальності за будь-який вплив на учасника провадження, гарантії безпеки учасника провадження, заборона незаконного впливу в процесі надання свідчень, процедурна форма допиту учасника провадження щодо підтвердження автентичності його показань [14, с. 3; 16]. Слід зазначити, що у п. 22 Рекомендацій РЄ (2005) 9 передбачається, що програми захисту учасників провадження, зокрема, свідків і потерпілих повинні бути закріплені в національному законодавстві та бути доступними для них, а також для осіб, що співпрацюють з правосуддям і потребують захисту [4; 13]. Крім того, зазначені рекомендації подають дефініції окремих категорій осіб, котрі потребують захисту, а саме: “свідок кримінального правопорушення” або ж “постраждалий від кримінального правопорушення” – це будь-яка особа, яка володіє інформацією, пов'язаною з кримінальним процесом, і яка зобов'язана подати та/або може дати свідчення (незалежно від статусу, прямого чи непрямого, усного або письмового доказу відповідно до національного законодавства), а також, хто не включений до визначення “особа, яка співпрацює з правосуддям”; “людина, яка співпрацює з правосуддям” – це будь-яка особа, яка несе кримінальну відповідальність за вчинення злочину або була засуджена за участь у злочинній групі або іншій злочинній організації будь-якого роду або за злочини, пов'язані з організованою злочинністю, але яка погоджується співпрацювати з органами кримінального правосуддя, зокрема, надаючи свідчення про злочинні угруповання чи організації, про будь-які злочини, пов'язані з організованою злочинністю, або про участь в інших тяжких злочинах” [8; 9; 13, с. 122; 14, с. 4].

Наявність безпосереднього контакту свідка та потерпілого з суб'єктами кримінального провадження, які ведуть процесуальні дії, вимагає необхідності більш чіткого закріплення гарантій забезпечення безпеки свідка і потерпілого від можливого незаконного впливу суб'єктів, які ведуть процес (у т. ч. гарантій від можливого зловживання їхніми владними повноваженнями в кримінальному провадженні) [16]. Більше того, свідок перебуває під постійним натиском можливого настання кримінальної відповідальності за його відмову від надання показів, а також за надання ним завідомо неправдивих показів [1; 11; 12]. Тому вважаємо, що гарантії ст. 63 Конституції України, а також передбачена КПК України можливість свідка давати покази в присутності адвоката [1] деякою мірою нейтралізують такого роду негативний психологічний тиск на свідка.

На основі дослідження нормативних документів ЄС щодо захисту свідків та потерпілих у кримінальних провадженнях маємо можливість констатувати, що Рекомендація СЕ (97) 13 [4; 14] та Рекомендація СЕ (2005) 9 [4; 15] досить чітко врегульовують загальні принципи захисту свідків. Так, з позиції Комітету міністрів Ради Європи вважається неприпустимим будь-який факт, коли система кримінального правосуддя не може притягнути обвинувачених до суду та не одержує судового рішення через те, що свідки відмовляються давати свідчення правдиво і добровільно. Тому Комітет рекомендує кожній державі керуватися такими загально визнаними принципами:

необхідно вжити необхідних законодавчих та практичних заходів для забезпечення добровільних показань та захисту свідків та потерпілих від будь-яких посягань; за акти залякування свідків, потерпілих, а також осіб, близьких до них, слід карати як окреме кримінальне правопорушення або як невід'ємна частина злочину використання незаконних погроз; необхідно заохочувати свідків та потерпілих доповідати компетентним органам будь-яку інформацію, що стосується кримінальних злочинів, а потім давати свідчення в суді; працівники кримінального судочинства повинні бути належно підготовлені для випадків, коли свідки вимагатимуть захисних заходів, а також керуватися відповідними нормативними документами; всі етапи процедур щодо прийняття, впровадження, модифікації та скасування захисних заходів повинні здійснюватись конфіденційно; несанкціоноване розголошення цієї інформації має бути криміналізованим; при впровадженні захисних заходів для аналізованих учасників провадження слід також враховувати необхідність забезпечення належного балансу між принципом захисту прав та очікувань можливих жертв [4; 14, с. 5].

Однак слід визнати, що юридичний статус свідка визначається системою нормативно-регулюючих норм кримінального процесу щодо прав, обов'язків та обмежень відповідальності особи, яка виступає як свідок, для максимальної реалізації цією особою суспільно значущої функції – реалізації завдань кримінального судочинства. Однак для реалізації цієї функції держава в певних випадках змушена (а ми вважаємо, що держава зобов'язана) брати на себе обов'язок охорони і, особливо, захисту свідка.

Вважаємо також за необхідне вказати, що Закон України “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві” визначає категорії осіб, яким надається гарантія безпеки під час кримінального судочинства, до яких належать: особа, яка повідомила про кримінальне правопорушення правоохоронним органом або іншою формою, брала участь або сприяла виявленню, запобіганню, припиненню або виявленню злочинів; потерпілий та його представник у кримінальному процесі, підозрюваний, відповідач, захисники та законні представники; цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники у провадженні про відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем; представник юридичної особи, стосовно якої проводиться провадження; працівники органів пробації; свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, члени сім'ї та близькі родичі вищезазначених осіб. [3; 5; 17] Однак слід констатувати, що попри те, що, як бачимо, відповідно до закону і свідок, і потерпілий (а також члени їх сімей) належать до числа учасників кримінального провадження, яким повинно бути гарантоване право на захист, однак механізм реалізації такого захисту поки що відсутній в Україні.

З огляду на вищенаведене, вважаємо за необхідне висловити згоду з запропонованою науковою позицією, що на основі аналізу норм законодавства України заходи безпеки можна розподілити на: 1) правові – встановлення відповідальності за вторгнення на життя, здоров'я та майно фізичних осіб, захист та процесуальну відповідальність – дотримання процедури отримання інформації від обізнаних осіб; 2) соціально-економічні – надання можливості змінювати біографічні дані, місце проживання та місце роботи; 3) фізичні – забезпечення безпеки, технічного захисту житлового та офісного приміщень тощо [6; 14; 15, с. 4]. Однак у слідчо-судовій практиці в Україні, незважаючи на чинний закон, на жаль, реально не існує як такої дієвої системи захисту свідків та потерпілих (хіба що співробітники національної поліції чи СБУ за потреби забезпечують особисту охорону). Тому нагальною є необхідність вироблення дієвої системи охорони та захисту аналізованих учасників кримінального провадження, зважаючи на відсутність механізму реалізації відповідного законодавства. Більше того, нагальною потребою для України залишається використання зарубіжного досвіду побудови системи дієвого механізму охорони та захисту свідків та потерпілих у кримінальному провадженні.

Як наглядний приклад, найбільш позитивним для створення системи (програми) захисту свідків та потерпілих вважаємо досвід США у вирішенні проблеми попередження кримінальних право-

порушень через забезпечення безпеки осіб, котрі беруть участь в кримінальному провадженні. Так, в 1960-х роках у Сполучених Штатах Америки мала місце наполеглива боротьба держави проти американо-італійської мафії. Вперше свідком, який фактично став каталізатором виникнення відповідної програми в США, був Джозеф Валачі – учасник італо-американської мафії, який вирішив давати показання в суді. В обмін на детальні свідчення про внутрішню структуру мафії він отримав особистих охоронців на все життя, проживав в особливих умовах, був обмежений спілкуванням винятково через спеціально призначених осіб спеціальних служб. Таким чином, обов'язок давати показання в суді був підтриманий відповідними гарантіями від держави. Цей випадок можна вважати першим, який заклав основні ідеї щодо системи інструментів та заходів, що надаються свідкам, продемонстрував здатність влади захищати добросовісних громадян, убезпечивши їх від можливого вчинення кримінальних правопорушень щодо них через забезпечення їхньої охорони та безпеки. Це дозволило не тільки зміцнити довіру до уряду, але й забезпечило подальше викриття злочинних організацій та груп [13, с. 38; 14, с. 6].

Більше того, з метою вдосконалення системи забезпечення захисту свідків у 1970 році Конгрес США прийняв Закон про контроль за організованою злочинністю, який дав Генеральному прокурору США право розподіляти кошти на захист свідків, що перебувають під загрозою викрадення [9]. Однак відповідно до цього закону захист надавався лише свідкам у справах, пов'язаних з організованою злочинністю, а в звичайних справах свідки та інші учасники судового розгляду не були захищені. Тобто були запроваджені критерії визначення категорій справ та осіб, які потребують захисту. Це було зроблено з метою уникнення зловживань та раціонального використання коштів держави та заходів. У цьому випадку ми можемо говорити про запровадження принципу пропорційності при застосуванні відповідних заходів до свідка, коли отримана від нього допомога співрозмірна сумі затрачених коштів [14, с. 7].

У США на законодавчому рівні закріплена можливість примусового затримання особи, яка володіє інформацією, на яку поширюється презумпція відношення до кримінального провадження. Зокрема, відповідно до федерального законодавства співробітник правоохоронних органів має право звернутися до суду для отримання ордера на затримання важливого свідка. Водночас у своїй письмовій вимозі до суду щодо затримання свідка цей співробітник зобов'язаний довести, що цей свідок має значну інформацію про кримінальну справу і що в майбутньому буде виключена практична можливість забезпечити його присутність в суді [12]. Затримання такого свідка буде законним, якщо потреба отримати важливу інформацію про злочин, скоєний свідком, переважатиме за своїми обсягами обмеження його прав та свобод під час затримання. При цьому вважається, що рівень необхідності затримати особу для дачі важливого свідчення залежить від чотирьох чинників: 1) тяжкості злочину, щодо якого здійснюється кримінальне судочинство; 2) характеру та значення інформації, якою особа напевне володіє, 3) рівня впевненості, що особа може надати інформацію про злочин і 4) наявності або відсутності інших (непримусових) методів отримання інформації від важливого свідка [5; 7]. Отже, можна констатувати, що затримання свідків є радше винятком, аніж правилом, оскільки здійснюється у випадку необхідності отримання показань щодо виняткових чи особливо тяжких кримінально протиправних діянь. Такого роду важливість свідка визначається уповноваженою особою правоохоронного органу в контексті законності його затримання. Для цього уповноважена особа, відповідальна за затримання, повинна бути повністю впевнена, що свідок обов'язково дасть можливість: визначити виконавця; описати правопорушника; описати автомобіль злочинця; сказати, про що говорив чи зробив злочинець; пояснити, як і коли вчинено злочин; пояснити послідовність подій; надавати імена інших свідків; вказати на наявність та розташування доказів тощо [9].

Тому можна констатувати, що у США особа, котра є носієм доказової інформації, може бути затримана лише в тому випадку, якщо правоохоронні органи впевнені у її здатності істотно

допомогти у кримінальному провадженні. Водночас низка вчених справедливо зауважує, що хоча затримання осіб-носіїв доказової інформації за певних обставин може бути законним, проте, незважаючи на закріплення права на свободу й особисту недоторканність особи та заборону свавільного затримання на конституційному рівні, цей інститут кримінального процесуального права слід розглядати лише як крайній захід процесуального примусу, коли інші засоби досягнення завдань кримінального судочинства є вже вичерпаними або неможливими, а суспільні відносини, які були порушені, є істотними [10; 13, с. 21]. Слід підкреслити, що зарубіжний досвід побудови системи безпеки і захисту свідків та потерпілих від можливих кримінальних правопорушень щодо них був би надзвичайно корисним для України для вирішення проблеми попередження кримінальних правопорушень через розроблення реального державного механізму забезпечення безпеки осіб, котрі беруть участь в кримінальному провадженні, однак, як бачимо, сьогодні, на жаль, не на часі питання організації дієвої системи охорони та захисту залученого до кримінального провадження учасника процесу з метою запобігання вчиненню щодо нього кримінального правопорушення.

Висновки. На основі аналізу шляхів вдосконалення інституту охорони і захисту свідків та потерпілих як учасників кримінального провадження можна констатувати, що зарубіжний досвід, який є багаторічним і оптимальним, в сьогоденній тяжкій для нашої держави час безсумнівно міг би бути позитивним задля вдосконалення інституту запобігання (протидії) кримінальним правопорушенням щодо учасників кримінальних проваджень. Сучасна ефективна та дієва система охорони, захисту і підтримки окремих учасників кримінальних проваджень в розвинутих державах спонукає цих учасників до добровільної взаємодії із слідчо-судовими органами з мінімальним ризиком для себе та для членів своєї родини. Використання такого досвіду є надзвичайно позитивним для реалізації в Україні нагальної необхідності вдосконалення шляхів запобігання кримінальним правопорушенням щодо учасників кримінального провадження через дієвий механізм їх охорони та захисту. На сьогодні в Україні, на жаль, прийнятий ще в перші роки незалежності нашої держави закон, норми якого мали б забезпечувати захист учасників кримінального провадження, практично не діє. Тому давно назріла нагальна необхідність кардинальних змін у зазначеному напрямку. Зокрема, слушною вважаємо позицію, що позитивним для України було б створення схожої за незалежністю до НАБУ служби із охорони і захисту свідків [14; с. 9] Це допомогло б уникнути непотрібної конкуренції серед правоохоронних відомств та повністю усунути існуючий сьогодні брак довіри до них, а також закріпити життєвий державний механізм запобігання кримінальним правопорушенням щодо учасників, котрі беруть участь в кримінальних провадженнях. Зі свого боку, логічним доповненням до висловленої позиції вважаємо, що вона повинна стосуватися не тільки свідків, але й потерпілих та інших учасників кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi>.
2. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>
3. Закон України “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві” URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>
4. Макбрайд Дж. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес / Дж. Макбрайд ; пер. Д. Шкрюба. К. : К.І.С., 2010. 576 с.; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 // Офіційний вісник України. 1998. № 13; 2006. № 32. С. 270.
5. Бояров В.І. Про деякі проблеми захисту окремих учасників кримінального судочинства / В. І. Бояров, О. В. Рохненко // Вісник Верховного Суду України. 1999. № 5. С. 35–37.
6. Гузела М. В. Про сутність безпеки та її забезпечення стосовно суб'єктів кримінального судочинства // Вісник Львівського Університету ім. І. Франка (серія юридична). Вип 41. Львів, 2005. С. 344–350;

Гузела М. В. Деякі питання захисту свідків і потерпілих за законодавством України та зарубіжних держав // Вісник Львівського Університету ім. І. Франка (серія юридична). Вип 42. Львів, 2006. С. 315–323.

7. Душейко Г. О. Проблеми правового забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві / Г. О. Душейко // Вісник Запорізького юридичного інституту. Запоріжжя, 2004. № 2. С. 209–218.

8. Весельський В.К. Питання захисту осіб, які мають інформацію про злочинну діяльність / В. К. Весельський // Право України. 1999. № 7. С. 58–61.

9. Good practices for the protection of witnesses in criminal proceedings involving organized crime / United Nations Office on Drugs and Crime. New York : UNITED NATIONS, 2008. 112 p. 9. Federal Rules of Evidence, as amended to December 1, 2015. Режим доступу: <https://www.law.cornell.edu/rules/fre>.

10. Бараннік Р. В. Право особи на свободу від самовикриття, викриття членів її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук / Р. В. Бараннік. Запоріжжя, 2002. 235 с.

11. Белькова О. В. Правовий статус свідка у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук / О. В. Белькова. Х., 2005. 215 с.

12. Маринів В. І. Принцип недоторканості особи та його нормативний зміст // Матеріали науково-практичної конференції “Теоретичні та практичні питання реалізації Конституції України: Проблеми, досвід, перспективи”. 25 червня 1997р., Київ / Упоряд. Ю. М. Грошевий. Харків: Право, 1998. 212 с.

13. Бастрыкин А. И. Взаимодействие советского уголовно-процессуального и международного права / А. И. Бастрыкин. Л.: Издательство Ленинградского ун-та, 1986. 136 с.

14. Ортинський В. Захист свідка у кримінальному провадженні: досвід окремих держав та можливості його реалізації в Україні // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: Юридичні науки. 2020. Вип. 7, № 4(28), С. 1–8.

15. Ортинський В., Гузела М. Проблема профілактики кримінальних правопорушень щодо свідка як учасника кримінального процесу: досвід окремих держав та його впровадження в Україні // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: Юридичні науки. 2022. Вип. 9, № 3 (35), С. 1–8.

16. Huzela M. V., Guseva O. Y., Popovych M. V., Hryndey L. M., Melnyk O. V. Features of interrogation of minor victims in the pre-trial investigation // Cuestiones Políticas. 2021. Vol. 39, No. 70. P. 485–503.

17. Huzela M., Shulhan I., Shekhavtsov R., Khytra A., Kukos M. Security of the participants in the criminal process: procedural and criminological aspects // Cuestiones Políticas. 2022. Vol. 40, No. 74. P. 29–48.

REFERENCES

1. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Procedure Code of Ukraine]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi>.

2. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy*. [Criminal Code of Ukraine]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>

3. *Zakon Ukrainy “Pro zabezpechennia bezpeky osib, yaki berut uchast u kryminalnomu sudochynstvi”*. [Law of Ukraine “On ensuring the safety of persons participating in criminal proceedings”] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>

4. Makbraid Dzh. (2010). *Yevropeiska konventsiia z prav liudyny ta kryminalnyi protses* [The European Convention on Human Rights and Criminal Procedure] / Dzh. Makbraid ; per. D. Shkroba. K. : K.I.S., 576 p.; *Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950* // *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. No. 32. P. 270.

5. Boiarov V. I. (1990). *Pro deiaki problemy zakhystu okremykh uchasyukiv kryminalnoho sudochynstva* [About some problems of the protection of individual participants in criminal proceedings] / V. I. Boiarov, O. V. Rokhnenko // *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. No. 5. P. 35–37.

6. Huzela M. V. (2005). *Pro sutnist bezpeky ta yii zabezpechennia stosovno subiektiv kryminalnoho sudochynstva* [On the essence of security and its provision in relation to subjects of criminal justice] // *Visnyk Lvivskoho Universytetu im. I. Franka (seriia yurydychna)*. Vyp. 41. Lviv, P. 344–350;

7. Dusheiko H. O. (2004) *Problemy pravovoho zabezpechennia bezpeky osib, yaki berut uchast u kryminalnomu sudochynstvi* [Problems of legal security of persons participating in criminal proceedings] / H. O. Dusheiko // *Visnyk Zaporizkoho yurydychnoho instytutu*. Zaporizhzhia, No. 2. P. 209–218.

8. Veselskyi V. K. (1990). Pytannia zakhystu osib, yaki maiut informatsiiu pro zlochyntnu diialnist [The issue of protection of persons who have information about criminal activity] / V. K. Veselskyi // Pravo Ukrainy. P. 58–61.
9. Good practices for the protection of witnesses in criminal proceedings involving organized crime / United Nations Office on Drugs and Crime. New York : UNITED NATIONS, 2008. 112 p. 9. Federal Rules of Evidence, as amended to December 1, 2015 .URL: <https://www.law.cornell.edu/rules/fre>.
10. Barannik R. V. (2002). Pravo osoby na svobodu vid samovykryttia, vykryttia chleniv yii simi chy blyzkykh rodychiv u kryminalnomu protsesi Ukrainy: dys. ... kand. yuryd. nauk [A person's right to freedom from self-incrimination, exposure of his family members or close relatives in the criminal process of Ukraine: diss. ... candidate law of Science] / R. V. Barannik. Zaporizhzhia, 235 p.
11. Belkova O. V. P (2005). ravovyi status svidka u kryminalnomu protsesi Ukrainy: dys. ... kand.. yuryd. Nauk [Legal status of a witness in the criminal process of Ukraine: thesis. ... candidate of law. of Science] / O.V. Belkova. Kh., 215 p.
12. Maryniv V. I. (1998). Pryntsyp nedotorkanosti osoby ta yoho normatyvnyi zmist // Materialy naukovopraktychnoi konferentsii "Teoretychni ta praktychni pytannia realizatsii Konstytutsii Ukrainy: Problemy, dosvid, perspektyvy". 25 chervnia 1997 r., Kyiv [The principle of inviolability of the person and its normative content // Materials of the scientific and practical conference "Theoretical and practical issues of the implementation of the Constitution of Ukraine: Problems, experience, prospects"] / Uporiadnyk Yu. M. Hroshevyi. – Kharkiv: Pravo, 21 p.
13. Bastrykyn A. Y.(1986). Vzaymodeistvye sovetskoho uholovno-protseessualnogo y mezhdunarodnoho prava[Interaction of Soviet criminal procedure and international law] / A. Y. Bastrykyn. – L.: Izdatelstvo Lenynhradskoho un-ta, 36 p.
14. Ortynskyi V. (2020). Zakhyst svidka u kryminalnomu provadzhenni: dosvid okremykh derzhav ta mozhyvosti yoho realizatsii v Ukraini// Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Serii: Yurydychni nauky. Vyp. 7, No. 4(28). P. 1–8.
15. Ortynskyi V., Huzela M. (2022). Problema profilaktyky kryminalnykh pravoporushen shchodo svidka yak uchashnyka kryminalnoho protsesu: dosvid okremykh derzhav ta yoho vprovadzhennia v Ukraini // Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Serii: Yurydychni nauky. 2022. Vyp. 9. No. 3(35). P. 1–8.
16. Huzela M. V., Guseva O. Y., Popovych M. V., Hryndey L. M., Melnyk O. V. (2021). Features of interrogation of minor victims in the pre-trial investigation // Cuestiones Politicas. Vol. 39, № 70. P. 485–503.
17. Huzela M., Shulhan I., Shekhavtsov R., Khytra A., Kukos M. (2022). Security of the rarticipants in the criminal process: procedural and criminological aspects //Cuestiones Politicas. Vol. 40. P. 29–48.

Дата надходження: 17.03.2023 р.

Mykhailo Huzela

Lviv Polytechnic National University,
Institute of Jurisprudence and Psychology
Department of Criminal Law and Procedure
Ph. D., Assoc. Prof.
Mykhailo.V.Huzela@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2254-6990>

WAYS TO SOLVE THE PROBLEM OF PREVENTING CRIMINAL OFFENSES IN RELATION TO INDIVIDUAL PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN UKRAINE

The article is devoted to ways of solving the problem of prevention of criminal offenses in Ukraine regarding individual participants in criminal proceedings, in particular, witnesses and victims in the context of ensuring their safety in criminal proceedings. Based on the study of foreign experience in solving this problem in criminal proceedings, it was established that the key features of the procedural status of witnesses and victims, which distinguish them from other participants in criminal proceedings, in particular, the suspect, the accused, are the presence, respectively, of a statutory duty or

right to provide independent impartial testimony on the merits of criminal proceedings, as well as the obligation to provide truthful testimony. However, such statutory obligations of the specified participants in criminal proceedings must be confirmed by appropriate guarantees of their safety from the legislator.

Their essence as subjects of the criminal process, who are carriers of evidentiary information, emerges from a theoretical study of the scientific positions of individual scientists regarding the purpose and grounds of protection and ensuring their safety, as well as an analysis of the norms of criminal and criminal procedural legislation in force in Ukraine, which are designed to implement ways prevention of the possibility of committing criminal offenses against the witness and the victim in the context of ensuring their protection and safety in criminal proceedings. An analysis of the positive for Ukraine experience of some foreign states in building a system of protection and ensuring the safety of the mentioned participants in the process in order to prevent criminal offenses against them is also presented.

The use of international experience is invaluable for the urgent need to improve the institution of prevention of criminal offenses against participants in criminal proceedings in Ukraine. After all, today in Ukraine there is an urgent need to develop an effective system of protection and protection of analyzed participants in criminal proceedings, given the lack of a mechanism for implementing the relevant legislation.

Key words: witness; victim; ensuring security and safety in criminal proceedings; prevention of criminal offenses against participants in criminal proceedings.

УДК 343.9

Олексій Гумін

Національний університет “Львівська політехніка”,
завідувач кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права, психології
та інноваційної освіти,
д. ю. н., професор
oleksii.m.humin@lpnu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-https://orcid.org/0000-0002-2254-6990-0002-8016-945X>

Алла Йосипів

Львівський державний університет внутрішніх справ,
доцент кафедри кримінального права і кримінології,
кандидат юридичних наук, доцент
yosipiv@ukr.net

СОЦІАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.209>

© Гумін О., Йосипів А., 2023

У статті проаналізовано основні підстави й обставини, що штовхають громадян на правопорушення, а також умов, що виникають у суспільстві та формують певні причини, які спричиняють вчиненню правопорушення.

З огляду на криміногенність маргінальності та її залежність від особливостей кожної людини, її якостей, стабільності поглядів і переконань та можливий характер настання суспільно шкідливих наслідків, імовірна теорія причинності, на нашу думку, найдоцільніша у визначенні підстав появи маргінальності. Умови формування особи, виховання, соціалізація, вплив зовнішніх чинників протягом життя індивіда впливають на розвиток маргінальності й пов'язану з нею соціальну деформацію особи.

Зроблено висновок, що оскільки на сьогодні в суспільстві практично відсутні соціальні орієнтири належної поведінки, що підтримуються державою. У зв'язку з тим, що державна політика не надає уваги підтримці суспільних цінностей та орієнтирів належної поведінки, кожний для себе визначає його межі. В умовах правової маргінальності, відмови від визнання правових приписів як основних, у сукупності зі споживчою ідеологією, в особи не залишається ніяких внутрішніх мотивів для відмови від вчинення правопорушення.

Ключові слова: причини протиправної поведінки; детермінанти; криміногенність; правомірна поведінка; соціальні зв'язки; середовище людини.

Постановка проблеми. Під впливом глобалізації світової економіки і науково-технічного прогресу, взаємопроникнення різних соціальних груп у всьому світі відбуваються поступові зміни системи цінностей, особових і громадських орієнтирів, деформація соціальних структур і культур-

ної ментальності. Як наслідок, у суспільстві формуються різні протестні явища і процеси. До них відносять широкомасштабну маргіналізацію і радикалізацію суспільства, що посилюється [1, с. 33].

Однозначної відповіді на питання про причини протиправної поведінки поки немає, хоча різних теорій обґрунтування правопорушень досить багато. Кримінологія вивчає основні підстави й обставини, що штовхають громадян на правопорушення, проте є ще й умови, що виникають у суспільстві та формують певні причини, які спричиняють правопорушення. Цю сферу зазвичай досліджують соціологи. Вони вирізняють соціальні хвороби суспільства, які призводять до зростання злочинності і поширення девіантної поведінки. Будучи кінцевим продуктом суспільних деформацій, правопорушення має пройти етапи виникнення, реалізації та виконання.

З огляду на криміногенність маргінальності та її залежність від особливостей кожної людини, її якостей, стабільності поглядів і переконань та можливий характер настання суспільно шкідливих наслідків, імовірна теорія причинності, на нашу думку, найдоцільніша у визначенні підстав появи маргінальності. Умови формування особи, виховання, соціалізація, вплив зовнішніх чинників протягом життя індивіда впливають на розвиток маргінальності й пов'язану з нею соціальну деформацію особи. Проте варто розмежовувати правову маргінальність та інші її типи. Вони мають різні причини й умови формування, поєднання яких не дасть змоги вирізнити підстави виникнення маргінальності, а також знизить ефективність заходів, спрямованих на її знищення.

Тільки відокремлення причин та умов правової маргінальності від причин та умов соціальної, соціально-рольової, культурної маргінальності дасть змогу повною мірою виявити вплив маргінальності на зростання правопорушень у суспільстві.

Метою статті є дослідження соціальних детермінант формування індивідуальної злочинної поведінки.

Аналіз дослідження проблеми. Причиною правової маргінальності є зниження ролі правових приписів, заснованих на зміні ціннісної орієнтації особи. Умови правової маргінальності формують причину, впливаючи на неї більшою або меншою мірою. До них належать негативні обставини громадського життя, зокрема, це: недоліки законодавства, порушення прав, свобод і законних інтересів громадян, розшарування суспільства, безробіття, криза моралі тощо. Негативні соціальні обставини, по-перше, впливають на свідомість громадян, призводячи до зміни ієрархії пріоритетів особи, а по-друге, сприяють формуванню інших, ніж правові, правил поведінки, що призведе до виникнення і розвитку правової маргінальності особи.

Зазначені соціальні обставини, здійснюючи свій руйнуючий вплив на особистість зі стійкою правомірною поведінкою, поступово розмивають принципи законності, правопорядку, справедливості, на яких і ґрунтується правомірна поведінка. З часом з'являється особа з маргінальною свідомістю, і якщо процес негативного впливу обставин громадського життя не припиниться, поведінка особи стає протиправною, зокрема і злочинною. Соціальна ситуація не може не впливати на свідомість людей, і якщо має місце недотримання законів тими, хто покликаний контролювати їх дотримання, корупція, зростання злочинності, політика держави, яка далека від потреб народу, то в ньому відбуваються зміни, які ведуть до заперечення суспільних цінностей, відсутності довіри до державних інститутів та органів влади.

Маргіналізація особистості – це процес соціальної декласації, що характеризується погіршенням соціального статусу людини, зниженням рівня життя, втратою професійних навичок, розривом соціальних зв'язків і зміною системи цінностей, властивих раніше тому класу, до якого належала особистість. Вважається, що маргінал – це представник “соціального дна”, але маргінали певною мірою існують у кожній країні. Всі вони різні, але їх об'єднує щось спільне – існування на межі, переломі цілісності буття. У нашій країні і в наш час це тип не завжди активного чоловіка,

який втратив своє місце, положення, статус під впливом зовнішніх чинників: реформ, кризи, зміни суспільного ладу. Отже, маргінальна людина – втілення протиріч часу, символ трансформації суспільних відносин [1, с. 35].

В умовах різкої різниці в доходах основної частини населення й окремих категорій громадян, відмова від безкоштовного надання житла, медичної допомоги й освіти, підвищення тарифів на комунальні послуги заторкують переважно права нижніх верств суспільства. Соціальна політика держави в цей час не в змозі надати дійсну допомогу незаможним верствам населення у зв'язку з невиконанням її основних функцій, зокрема стимулюючої й компенсаційної.

Через економічні процеси відбулося і продовжує відбуватися соціальне і майнове розшарування базових спільнот населення нашої держави, змінилося їх місце в ієрархії майнової і соціальної структури. За даними соціологічного дослідження М. Шульги, 1 % опитаних вважали себе високозабезпеченими, 37 % – середньозабезпеченими, 62 % – малозабезпеченими. Лише 8 % задоволені своїм становищем у суспільстві, а 16 % назвали його чужим. Тільки 30 % вважають своїм суспільство, у якому живуть, але переважна більшість опитуваних (72 %) не погоджується із судженням: “зараз переживаю кращі часи” в житті” [2, с. 1–20].

За різними оцінками експертів, кількість бідних і жебраків у тій чи іншій країні коливається у великих розмірах. За рівнем матеріального добробуту своєї родини 46,6 % опитуваних жителів України віднесли себе до злидарського та бідного прошарку. Злидарським свій рівень оцінили 5,6 % опитаних, оскільки розмір середньомісячного доходу на одного члена їх родини становив на час опитування до 96,4 гривні. Якщо ж враховувати конкретні ситуацію та факти, то вимальовується досить безрадісна картина: 3,1 % респондентів часто не мають грошей і продуктів, просять милостиню; 9,8 % – голодують, їм не вистачає продуктів харчування, тільки 2 % опитаних вистачає на все необхідне, вони навіть роблять заощадження; ще 0,3 % живуть у повному статку. Більшість опитаних або не мають трудової відпустки взагалі (38 %), або проводять її вдома і ведуть домашні справи (32 %), а ще 4,3 % під час відпустки підробляють, тобто фактично теж не мають відпустки [3, с. 122–134]. Не дивно, що майже п'ята частина опитаних мріє і планує виїхати за кордон, і лише трохи більше половини (55,4 %) нізащо не захотіли б залишити свою Батьківщину. Можна з досить високим відсотком ймовірності припустити, що, крім бідних, багатих й інших прошарків населення України, існують ще люди, які на обліку не перебувають, допомоги не отримують і у статистичну звітність не потрапляють. Вони не зайняті, не безробітні, не отримують пенсії, не мають допомоги, тобто перебувають за межами суспільних відносин і поза соціальним полем, що підлягає статистичному облікові. Це – маргінали.

Загальносоціальні умови визначають панівний тип первинних утворень і мікрошарів, з яких складається суспільство. Одні з них більш-менш адекватно сприймають і абсорбують офіційні установки, закони і суспільні цінності. Інші роблять це вибірково, привносячи в них свої моральні цінності і правила поведінки. А треті будують відносини на власних – релігійних, національних, групових – законах. У всіх первинних утворень і мікрошарів є свої інтереси, виробляються світоглядні установки стосовно зовнішнього світу. Чим вищий ступінь соціалізації учасників і глибше їх залучення у систему суспільних відносин – матеріальних, політико-правових, соціальних, духовних, тим вищий рівень відповідності групових норм нормам держави і суспільства. Середовище проживання кожної людини обмежене часом, географією, конкретною місцевістю, людьми, з якими вона щодня підтримує різноманітні стосунки і безпосередні контакти. Структура безпосереднього середовища людини має компоненти: географічне середовище (місцевість, родину, колектив трудовий, виробничий), референтну групу – нормальні з погляду закону люди, об'єднані в громадську організацію, стихійну неформальну групу тощо. Звичайно, джерелами маргіналізації населених пунктів та їх великих частин може бути і конкретна територія, а також географічне середовище [4, с. 278–288].

Соціально-економічні маргінали, тобто особи, витиснуті із суспільства економічними і виробничими чинниками, – ті, хто втратив соціальні корені, позбувся членства в тих первинних утвореннях, у яких людина з'являється на світ, проходить перші уроки соціалізації і готується до нормального входження в суспільство. Первинний осередок суспільства – родина, будинок, сусіди, знайомі тощо. Соціальний же маргінал живе поза родиною, у нього немає житла. Це – бомж. Від середини 90-х років ХХ ст. до початку ХХІ ст., коли практично всі дитячі садки були захоплені новими підприємцями, переустатковані під супермаркети й автосалони заводські цехи, навчальні корпуси професійно-технічних училищ через дискредитацію перепрофільовані, коли колишні молочні кухні, кафе, їдальні знайшли нових господарів, коли відбирати в Держмайна та інших державних відомств стало нічого, найспритніші знайшли ще один спосіб збагачення. Вони почали “приватизовувати” колишні відомчі гуртожитки, у яких ті, хто проживає, вже платять не за ліжко-місце, а за особовими рахунками сплачують комунальні послуги тощо. Часто відбувається виселення з гуртожитків, здійснюється їх переустаткування з розрахунком згодом продати за комерційними цінами.

Розглядаючи соціальні чинники детермінації маргінальності, можна виділити основні тенденції, які і визначають загальний тренд змін у контексті загальносвітових процесів глобалізації [5, с. 13–14].

По-перше, це поширення ліберальної демократії. Завдяки цьому значно зросла кількість людей, що отримали право відкрито і вільно висловлювати свою думку і брати участь у політичній діяльності. Однак ця тенденція викликала загалом у світі й в Україні також нові протиріччя, нерідко посилюючи політичні, економічні, релігійні, етнічні чи територіальні конфлікти. Результат цих конфліктів – спалахи насильства й актів вандалізму, збройні зіткнення, терористичні акти [6].

По-друге, переважання ринкових методів в економіці. Економічний лібералізм став домінуючою ідеологією з середини 1970-х років. Ефективність економіки підвищилася, проте поглибився соціально-економічний розкол у суспільстві. Коли основна частка прибутку від національних економік зосереджувалася у руках вузького прошарку олігархії, збільшилася частка незаможного населення, зросло безробіття, злидні, безпритульність дітей і підлітків, тобто тих явищ, які є найбільш поживними умовами розвитку злочинності, наркоманії, алкоголізму. За даними ООН третина населення країн, що розвиваються, проживає в абсолютних злиднях. Понад 100 млн дітей на планеті не мають свого будинку і є безпритульними.

По-третє, трансформація систем виробництва і ринку робочої сили. Останніми десятиліттями промисловість все більше ґрунтується на невеликих і гнучких системах виробництва, а наймані працівники бажають переїститись у сектор обслуговування, працювати неповний робочий день або займатися неформальною діяльністю, значно послаблюючи потенціал профспілок і можливості держави з нормування праці, збору податків і фінансування соціальних програм. За таких умов значно слабшає традиційний державний контроль за діяльністю підприємств, що створює умови для масового ухилення від податків. Гнучкі методи організації праці порушують кореляцію між збільшенням промислового виробництва та зростанням зайнятості і ведуть до зростання безробіття. Своєю чергою, масове зростання безробіття створює резервну “армію” для поповнення злочинних формувань. Лідери таких злочинних співтовариств в очах населення все більш асоціюються з “економічними дисидентами” глобалізації і навіть з “рятівниками” від злиднів і безробіття [7, с. 280].

По-четверте, швидкість технологічного оновлення. З появою перших електронно-обчислювальних машин в середині ХХ століття почалася інформаційна революція. До кінця століття остаточно сформувалися основи нового суспільства постіндустріального типу або суспільства інформаційних технологій. Мінливі технології виробництва і суспільні відносини супроводжувала зміна девіантних і протиправних форм поведінки, поява нових видів злочинності, яка брала на озброєння

засоби, адекватні своєму часу. Таким засобом епохи інформаційної революції стає інформаційна зброя. У наш час будь-який банк, будь-яка електростанція, будь-яка транспортна мережа, будь-яка телевізійна студія є потенційною мішенню для злочинного впливу з кіберпростору. Поширені розкрадання фінансових або матеріальних цінностей за допомогою зміни змісту інформації, яка враховує дані в електронному виді; використання в злочинних цілях інформації, отриманої внаслідок несанкціонованого доступу до її електронних носіїв; заподіяння матеріальної шкоди через пошкодження або знищення електронним способом програмного забезпечення; піратське копіювання програмного забезпечення, що порушує авторські та інші майнові права, пов'язані з програмними продуктами. Особливу тривогу викликають “комп'ютерний саботаж” і “комп'ютерний тероризм”, тобто блокування, пошкодження та вивід з ладу електронними способами систем, що забезпечують функціонування окремих об'єктів і цілих комплексів. Найбільш екзотичними методами і способами вчинення злочинів з використанням можливостей сучасних інформаційних технологій є застосування комп'ютера як інструменту для моделювання злочинних дій та їх наслідків [8, с. 74].

По-п'яте, революція засобів масової інформації і диктат ідеології споживання. Вплив засобів масової інформації в усьому світі сьогодні є настільки великим, що часом вони руйнівню впливають на національні культури і традиційні цінності. Опинившись у ситуації гострої конкурентної боротьби за ринки збуту своєї продукції, засоби масової інформації багатьох країн, особливо з нерозвиненими ринковими відносинами, для утримання і розширення глядацької та читацької аудиторії змушені вдаватися, по суті, до криміногенних впливів.

Найважливіша передумова маргіналізму як соціального явища – це деформація того духовного макросередовища, яке ініціює маргінальну політико-правову атмосферу і відповідний морально-психологічний клімат. Політико-правова атмосфера суспільства – це духовне утворення, що охоплює насамперед усю сукупність норм і правил поведінки громадян. Ці норми і правила у вигляді законів, звернень керівництва до нації, указів, ухвал, планів і завдань визначаються традиціями та владою. Своєю внутрішньою несуперечністю, цілісністю та відповідністю інтересам народу вони утворюють той духовний стрижень, навколо якого формується суспільна свідомість, політична і правова культура, домінуючі норми моралі, загалом світогляд людини. Вони можуть створювати передумови для національної єдності, взаєморозуміння та взаємної довіри влади і народу або, навпаки, бути полем для конфронтації, глобального протистояння сторін, конфліктів, прямих зіткнень, провокування злочинності.

Соціальна стратифікація суспільства має на увазі наявність певної ціннісної бази в кожній його групі, класі. Відносність більшості соціальних норм, за винятком правових, свідчить про те, що норми поведінки одних груп населення можуть значно відрізнятись від правил поведінки, що існують в інших. Це може призводити до конфліктів між ними, наприклад, думки про те, що є належним, різко розходяться у вищих і нижчих прошарках. Кожна з них регламентує свої норми і правила поведінки. Для усунення конфліктів у цій сфері необхідна державна політика, спрямована на встановлення ціннісних пріоритетів усього суспільства. Зокрема, для зміцнення цілісності держави необхідна ідеологія, проведена в усіх сферах громадського життя та яка усунить протиріччя між окремими верствами суспільства.

Наявність закріпленого в Конституції України принципу відсутності державної ідеології призвело до того, що на сьогодні в суспільстві відбувається розпад моральної сфери. Нині кожний громадянин тільки для себе визначає ті норми, яким необхідно підпорядковуватися. На зміну радянській ідеології прийшов ціннісний вакуум, держава не надає належної уваги процесам, що протікають у суспільстві. Якщо в радянський час була цілеспрямована ідея, до досягнення якої прагнули всі члени суспільства, то зараз мета і шляхи їх досягнення індивідуальні. Якщо ж немає базисних орієнтирів, способи задоволення потреб найчастіше можуть бути антисоціальними. Радянська держава у своїй ідеології ставила за мету усунення негативних явищ у житті суспільства.

Дармоїдство, аморальна поведінка різко засуджувалися, проголошувалася толерантність населення; ця політика необхідна й зараз.

Культура є базисним елементом соціального життя, що має величезне значення для прогресивного розвитку й функціонування суспільства. Проте якщо культура – це сукупність цінностей, продуктів людської діяльності (матеріальних, духовних), то чому ці цінності не можуть мінятися під впливом ідеологічних, соціальних, економічних процесів у суспільстві? Тоді виникає інше запитання: у що вони перетворюються без належного управління цим процесом?

Із часом пріоритети суспільства трансформуються; перехід до ліберальної моделі ринкової економіки ознаменувався запереченням тих цінностей, які були присутні в період існування Радянської держави. Але це не означає, що культура зникла з життя суспільства. Змінилися соціальні норми, отже, змінилася й культура, зокрема й правова. Правова культура зумовлена соціальним, духовним, політичним та економічним ладом, якісним станом правового життя суспільства, що виражається у досягнутому рівні розвитку правової дійсності, юридичних актів, правосвідомості і загалом рівні правового розвитку суб'єкта, а також ступеня гарантованості державою і громадянським суспільством свобод і прав людини.

Правова культура перебуває у прямій залежності від стану економічної, духовної, соціальної, політичної сфер суспільства. Значна частина населення, перебуваючи на нижніх щаблях соціальних сходів, не має високої правової культури, не цікавиться правами й обов'язками, які накладає на них прийняття нових нормативно-правових актів. Навіть явні порушення їхніх інтересів здебільшого не спричиняють відповідної реакції громадян щодо їхнього захисту, оскільки це пов'язано із значними фізичними, моральними та матеріальними витратами. Відповідно, це провокує подальші порушення прав громадян.

Крім того, дотепер мають місце випадки усунення від відповідальності осіб, які володіють високим становищем у суспільстві. Суспільство не поважає закон, спостерігаючи явні порушення з боку тих, хто повинен його дотримуватися; воно готове дотримуватися законів, якщо це будуть робити насамперед представники влади. Близько 30 % представників середнього класу вважають, що закону можна не дотримуватися, якщо він застарів.

Якщо правові та моральні норми суспільства пропонують різну поведінку, перед людиною виникає дилема: якими правилами керуватися у своїх діях. Перевага буде надана нормам, які або мають більший авторитет, або надають більші вигоди. Водночас значна кількість громадян віддає перевагу іншим, ніж правові, правилам поведінки або приймає рішення в їхній сукупності. У зв'язку з цим держава повинна стежити за появою, розвитком і функціонуванням моральних, політичних, трудових норм для того, щоб вони не суперечили правовим приписам держави.

Виховання, що є початком соціалізації, прищеплює дитині культуру суспільства, дає їй уявлення про еталони необхідної поведінки, матеріальних і духовних цінностей. Усе це надалі впливає на її поведінку, і якщо межі дозволеного чітко не визначені, протиправний шлях може бути одним із засобів досягнення життєвих цілей.

Висновок. Отже, слід сказати про те, що на сьогодні в суспільстві практично відсутні соціальні орієнтири належної поведінки, що підтримуються державою. У зв'язку з тим, що державна політика не надає уваги підтримці суспільних цінностей та орієнтирів належної поведінки, кожний для себе визначає його межі. В умовах правової маргінальності, відмови від визнання правових приписів як основних, у сукупності зі споживчою ідеологією, в особи не залишається ніяких внутрішніх мотивів для відмови від вчинення правопорушення. У такому разі тільки страх перед накладенням юридичної відповідальності або наявність будь-яких особистих вигід від законослухняної поведінки є підставою для того, щоб не переступати межу правомірності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лінгур Л. М., Поліщук С. О. Аналіз соціально-економічних факторів маргіналізації населення України. *Економіка: реалії часу*. 2016. № 6(28). С. 33–39.
2. Шульга М. Національна і політична маргіналізація за умов системної кризи. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2002. № 1. С. 1–20.
3. Куценко О. Становлення соціальних класів як виявлення само організаційних процесів у суспільстві. *Соціологія*. 2019. № 7. С. 122–134.
4. Кузьменко Т. М. Соціальна маргінальність як теоретична проблема та реальність українського соціуму. *Гілея. Політичні науки*. 2009. Вип. 18. С. 278–288.
5. Лунев В. В. Эпоха глобализации и преступность. Москва: Норма, 2007. 272 с.
6. Гуров А., Ковалев Н., Куликов А. XXI век против глобализации преступности. *Прокурорский надзор*. 2000. № 2. С. 4–5.
7. Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам: монографія. Харків: Діса плюс, 2013. 524 с.
8. Жарков Я. М. Петрик В. М., Присяжнюк М. М. Історія інформаційно-психологічного протидіяння: підручник / заг. ред. Є. Д. Скулиша. Київ: Науково-видавничий відділ Національної академії СБ України, 2012. 212 с.

REFERENCES

1. Linhur L. M., Polishchuk S. O. Analiz sotsialno-ekonomichnykh faktoriv marhinalizatsii naseleennia Ukrainy. *Ekonomika: realii chasu*. 2016. No. 6(28). P. 33–39.
2. Shulha M. Natsionalna i politychna marhinalizatsiia za umov systemnoi kryzy. *Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh*. 2002. No. 1. P. 1–20.
3. Kutsenko O. Stanovlennia sotsialnykh klasiv yak vyjavlennia samo orhanizatsiinykh protsesiv ususpilstvi. *Sotsiolohiia*. 2019. No. 7. P. 122–134.
4. Kuzmenko T. M. Sotsialna marhinalnist yak teoretychna problema ta realnist ukrainskoho sotsiumu. *Hileia. Politychni nauky*. 2009. Vyp. 18. P. 278–288.
5. Lunev V. V. Эпоха глобализации и преступность. Москва: Норма, 2007. 272 p.
6. Hurov A., Kovalev N., Kulykov A. XXI vek protyv hlobalyzatsyy prestupnosti. *Prokurorskyi nadzor*. 2000. No. 2. P. 4–5.
7. Nazarenko D. O. Kryminolohichniy analiz ta protydiia fonovym dlia zlochynnosti yavvshcham: monohrafiia. Kharkiv: Dysa plus, 2013. 524 p.
8. Zharkov Ya. M. Petryk V. M., Prysiazhniuk M. M. Istoriia informatsiino-psykholohichnoho protyborstva: pidruchnyk / zah. red. Ye. D. Skulysha. Kyiv: Naukovo-vydavnychiy viddil Natsionalnoi akademii SB Ukrainy, 2012. 212 p.

Дата надходження: 17.03.2023 р.

Oleksii Humin

Lviv Polytechnic National University,
Head of the Department of Criminal Law and Procedure
Institute of Jurisprudence, Psychology, and Innovative Education

Doctor of Law, Professor

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-https://orcid.org/0000-0002-2254-6990-0002-8016-945X>

oleksii.m.humin@lpnu.ua

Alla Yosypov

Lviv State University of Internal Affairs,
Associate Professor of the Department of Criminal Law and Criminology,
candidate of legal sciences, associate professor

yosipiv@ukr.net

SOCIAL DETERMINANTS OF THE FORMATION OF INDIVIDUAL CRIMINAL BEHAVIOR

The article analyzes the main reasons and circumstances that push citizens to commit crimes, as well as the conditions that arise in society and form certain reasons that lead to the commission of crimes.

Given the criminogenicity of marginality and its dependence on the characteristics of each person, their qualities, the stability of views and beliefs, and the possible nature of the occurrence of socially harmful consequences, the probable theory of causality, in our opinion, is the most appropriate in determining the reasons for the appearance of marginality. The conditions of personality formation, upbringing, socialization, the influence of external factors during an individual's life affect the development of marginality and the associated social deformation of a person.

It was concluded that since there are practically no social guidelines of proper behavior supported by the state in society today. Due to the fact that the state policy does not pay attention to the support of social values and guidelines of appropriate behavior, everyone determines its limits for themselves. In conditions of legal marginality, refusal to recognize legal prescriptions as basic, combined with consumer ideology, a person has no internal motives for refusing to commit an offense.

Key words: causes of illegal behavior; determinants; criminogenicity; lawful behavior; social relations; human environment.

УДК 343

Oleksii Humin

Lviv Polytechnic National University,

Head of the Department of Criminal Law and Procedure,

Institute of Jurisprudence, Psychology, and Innovative Education,

Doctor of Law, Professor

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-https://orcid.org/0000-0002-2254-6990-0002-8016-945X>

oleksii.m.humin@lpnu.ua

Vladyslav Kozlov

Lviv Polytechnic National University,

student

Educational and Scientific Institute of Law,

Psychology and Innovative Education of the

DIFFERENCES IN THE CRIMINAL LAW REGULATIONS OF LIABILITY FOR FRAUD IN THE LEGISLATION OF SOME FOREIGN COUNTRIES

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.217>

© Гумін О., Козлов В., 2023

Abstract. During the last decade, there has been an interest in comparative legal studies concerning the science of criminal law. A significant change in the conditions of social life and the desire to adhere to the principles accepted by the peoples of developed countries require the study of foreign experience and sometimes taking information from international law.

Comparative research makes it possible to reveal and take into account other people's mistakes and achievements when solving questions about criminality and the punishment of specific acts, helps to understand the role and significance of criminal law as a tool of social regulation.

Recently, comparative legal studies of norms concerning property criminal offenses have appeared in science, but they pay unjustifiably little attention to the investigation of fraud. In this article, without pretending to be an exhaustive analysis, we will focus attention on the most significant differences in the criminal law regulation of liability for fraud in the legislation of some foreign countries.

No society can exist without property, which, being the economic basis, largely determines political, moral, legal, and other relations. According to the modern idea of the system of social values, the right to property is regarded as the greatest of the social benefits of an individual. Therefore, encroachments on these benefits are encroachments on personality.

Fraud occupies a special place among criminal offenses against property. Even though in quantitative terms, fraudulent crimes are inferior to theft and robbery, in terms of the growth rate of the number of registered cases of fraud, this type of criminal offense is significantly ahead of other crimes against property.

A feature of foreign legislation is the presence, along with the general regulation concerning liability for fraud, of an extensive system of special regulations concerning liability for fraud in financial markets, in insurance, lending, and circulation of actual objects, goods, and services.

Key words: fraud; international law; criminal offense; liability.

International legislation establishes uniform standards for the protection of state and private property against fraud. The exception is a few countries that have retained a “socialist” approach to solving this problem. In particular, the Criminal Code of the Republic of Yemen contains two norms concerning fraud. Chapter Three ‘Crimes that threaten the National Economy’ contains Sub-section Two ‘Defrauding and Violation of the Duties of Employment/Service; Types of Fraud’, in which Article (162) states that any public employee who steals what he does not originally possess due to his position or illegally embezzles government funds/property or that of any of the authorities, corporations, or units of the government or facilitates such actions for others shall be punished. In turn, Chapter Twelve ‘Crimes Involving Property’ contains Section Three ‘Taking People’s Money Dishonestly’, in which Article (310) establishes liability for illegal obtaining a material benefit for himself or for others, using fraudulent means (misappropriation), or a false name or false characteristic or capacity [6].

At the same time, we note that imprisonment as a form of punishment is established only in case of fraudulent encroachment on public property.

The most widespread concept of fraud in Europe is found in German legislation. Section 263 (1) of the Criminal Code of the Federal Republic of Germany provides for punishment for a person who “with the intent of obtaining for himself or a third person an unlawful material benefit damages the property of another by causing or maintaining an error by pretending false facts or by distorting or suppressing true facts” [3]. Such a person is liable to imprisonment or a fine.

The law recognizes qualified types of fraud cases if the offender:

1. acts on a commercial basis or as a member of a gang, whose purpose is the continued commission of forgery or fraud;
2. causes a major financial loss of or acts with the intent of placing a large number of persons in danger of financial loss by the continued commission of offences of fraud;
3. places another person in financial hardship;
4. abuses his powers or his position as a public official; or

Differences in the criminal law regulations of liability for fraud in the legislation of some foreign countries

5. pretends that an insured event has happened after he or another have for this purpose set fire to an object of significant value or destroyed it, in whole or in part, through setting fire to it or caused the sinking or beaching of a ship.

From an objective point of view, fraud is a complex causal chain. This chain begins with deception.

In the modern sense, fraud consists in concealing or distorting facts, since facts cannot be false. A fact is defined as an event that actually happened, or a statement presented as objective truth. "Future facts" do not exist; fraud concerning such facts is deception about the conditions of their occurrence in the future, most often – fraudulent intent. Intentions, beliefs, motives of behavior, and other mental facts of a fraudster or other person can be facts in the sense of Section 263 of the Criminal Code of the Federal Republic of Germany, but an "evaluation" is not a fact, because "an evaluation has its subjective basis and it is not an objective circumstance that can be known". For example, false advertising can be considered a fraudulent deception only when it is not an "evaluation" but contains a deception about facts. Deception can be manifested in action or omission. The action includes both verbal deception and misleading conduct. Deception by omission is possible if there is a legal obligation to report or explain anything [3].

Fraud must lead to a person's error, and it is about the causal connection between fraud and deception. In the event that a person became a victim of an error not due to fraud, responsibility for using someone else's error does not arise if the person has no obligation to dispel this error (that is, there is no deception by omission).

Not only misleading but also maintaining this state of the object is punished, when the fraudster's behavior increases the deception, continues it, or strengthens it.

The error may cause "disposal of property". "Disposal" in criminal law is interpreted more broadly than in civil law, includes binding relationships, and can occur in the forms of action, permission, and deterrence. The last type of disposal of property takes place, for example, in the case when the fraudster, in order to avoid satisfying the claim, falsely affirms that the victim has expired the statute of limitations for this claim. Property disposal can also be a state act, for example, in the case of procedural fraud, which consists of the fact that a person "deceives a judge with the help of false statements" and the judge "with the help of his decision regarding the property causes damage to the losing party."

Property disposal may cause property damage, which consists in the reduction of property benefits. Property damages are defined as the difference between the price of the property before and after the criminal offense. Even the creation of a threat to property interests can be recognized as fraud, since the objective (market) value of the property put in danger decreases (although formally its price remains unchanged), and the owner is actually unable to realize the acquired right or can do so with difficulty. The loss must correspond to the benefit purchased by the fraudster, which is established in the law in the form of a lucrative goal (a person's intention to get rich or to enrich another person). The intention in this case is not the only or predominant motive of the guilty party's actions.

It is sufficient that the criminal offense is committed with direct intent.

Thus, the main features of German-type fraud are:

a) broad understanding of fraud;

- b) broad understanding of damage;
- c) a broad understanding of a lucrative goal.

Studying the development of norms concerning fraud in the law of other countries, one can call the gradual convergence of these norms to the German model.

The general regulation concerning fraud (Section 263 of the Criminal Code of the Federal Republic of Germany) is supplemented by special regulations (Section 264 – Subsidy fraud; Section 265 – Insurance fraud), as well as specialized regulations that extend the criminal law prohibition to actions that are not covered by the concept of fraud: Section 263a – Computer fraud; Section 264a – Capital investment fraud; Section 265a – Obtaining benefits by deception; Section 265b – Credit fraud) [3].

The regulation concerning computer fraud is formulated in the Criminal Code of the Federal Republic of Germany (Section 263a) as follows: Whoever, with the intention of obtaining an unlawful pecuniary benefit for themselves or a third party, damages the property of another by influencing the result of a data processing operation by incorrectly configuring the computer program, using incorrect or incomplete data, making unauthorized use of data or taking other unauthorized influence on the processing operation incurs a penalty of imprisonment for a term not exceeding five years or a fine [3].

In computer fraud, there is no deception, but there is an undue influence on the data processing operation. The computer cannot be deceived, because it is devoid of the psyche. You can mislead a person but you cannot do it with an inanimate object.

The First and Second Laws on Combating Economic Crime introduced most of these regulations into the Criminal Code in 1976 and 1986, respectively. Computer fraud was not liable due to a lack of deception. It was also not possible to apply the rule concerning theft since most often this criminal offense was aimed at acquiring non-cash money that was not the subject matter of theft. The absence of deception is also characteristic of machine abuse (telephone machine, turnstile machine in the subway, vending machine, etc.).

Section 264 Subsidy fraud covers events of obtaining a benefit from public funds under federal or Länder law for businesses or enterprises which, is granted without market-related consideration and is intended to promote the economy; a benefit from public funds under the law of the European Union which is granted, at least in part, without market-related consideration. Fraud in this case may be as follows: when whoever 1) furnishes an authority which is competent to approve a subsidy or another agency or person involved in the subsidy procedure (subsidy giver), for themselves or another person, with incorrect or incomplete particulars regarding facts which are advantageous for themselves or the other person, such particulars being relevant for the granting of a subsidy; 2) uses an object or cash benefit the use of which is restricted by legal provisions or by the subsidy giver in relation to a subsidy contrary to that restriction; 3) withholds from the subsidy giver, contrary to the legal provisions relating to grants of subsidies, facts relevant to the subsidy; or 4) uses a certificate of entitlement to a subsidy or about facts relevant to a subsidy which was obtained by furnishing incorrect or incomplete particulars in a subsidy procedure.

Liability for receiving a subsidy through fraud is significantly enhanced in three cases, where offenders 1) acquire, out of gross self-interest or by using forged or falsified documentation, an unjustified, large subsidy for themselves or another; 2) abuse their powers or position as a public official

Differences in the criminal law regulations of liability for fraud in the legislation of some foreign countries

or European official; or 3) take advantage of the assistance of a public official or European official who abuses his or her powers or position.

In the Criminal Code of the Netherlands, liability for fraud in the field of insurance is contained in two articles. According to Section 327, any person who, by cunning maneuvers, misleads an insurer as to the circumstances relevant to the insurance, causing him to enter into an agreement that he would not have entered into, or that he would have entered into under different conditions, had he known of the true state of affairs, shall be liable to a term of imprisonment not exceeding one year or a fine of the fifth category. In addition, according to Section 328, any person who, with the intention of benefitting himself or another unlawfully, to the detriment of an insurer, sets fire to or causes an explosion inside any property insured against fire or sinks a vessel or aircraft that is insured or on board of which the property or freight to be earned is insured or causes the same to run aground or to be wrecked, destroyed, rendered unusable or damaged, shall be liable to a term of imprisonment not exceeding four years or a fine of the fifth category [4].

The German Criminal Code, in Section 265 Insurance fraud, establishes liability for a person who damages destroys, impairs the usefulness of, disposes of, or gives to another an object which is insured against destruction, damage, impairment of use, loss, or theft to obtain for themselves or a third party payment from the insurance.

A wide list of fraudulent actions is also found in England. Fraud in English law is presented as a single crime. This name combined several independent crimes (deception offenses). The Theft Act 1968 provides for liability for a person who by any deception dishonestly obtains property belonging to another, with the intention of permanently depriving the other of it, or obtains for himself or another any pecuniary advantage. The Theft Act 1996 establishes liability for fraud resulting in financial transactions on credit institution accounts. In addition, fraud is directly related to regulations on false reporting and misuse of documents.

Under French criminal law, fraud or fraudulent obtaining (in the French Criminal Code) is the act of deceiving a natural or legal person by the use of a false name or a fictitious capacity, by the abuse of a genuine capacity, or by means of unlawful maneuvers, thereby to lead such a person, to his prejudice or to the prejudice of a third party, to transfer funds, valuables or any property, to provide a service or to consent to an act incurring or discharging an obligation. This definition should be evaluated positively, since it defines in sufficient detail the methods of committing an illegal act, its purpose, and even the circle of victims [2].

Fraudulent obtaining is punished by five years' imprisonment and a fine of €375,000.

According to Article 313-2, the penalty is increased to seven years' imprisonment and a fine of €750,000 where the fraudulent obtaining was committed:

1) by a person holding public authority or discharging a public service mission, in the exercise or at the occasion of the exercise of the functions or mission;

2) by a person unlawfully assuming the capacity of a person holding a public office or vested with a public service mission;

3) by a person making a public appeal with a view to issuing securities or raising funds for humanitarian or social assistance;

4) to the prejudice of a person whose particular vulnerability, due to age, sickness, infirmity, a physical or psychological disability or to pregnancy, is apparent or known to the perpetrator.

The penalties are increased to ten years' imprisonment and to a fine of €100,000 where the fraud is committed by an organized gang.

In French criminal law, there are also offences similar to fraudulent obtaining. They include fraudulent abuse and swindling.

According to Article 223-15-2, fraudulently abusing the ignorance or state of weakness of a minor, or of a person whose particular vulnerability, due to age, sickness, infirmity, a physical or psychological disability, or pregnancy, is apparent or known to the offender, or abusing a person in a state of physical or psychological dependency resulting from serious or repeated pressure or from techniques used to affect his judgment, to induce the minor or other person to act or abstain from acting in any way seriously harmful to him, is punished by three years imprisonment and a fine of €375, 000. Thus, the main difference between fraudulent abuse and fraud is the particular vulnerability of the victim of the crime.

According to Article 313-5, swindling is when a person, knowing himself to be wholly unable to meet payment or being determined not to pay:

- 1) orders food or drink in premises where food or drink are sold;
- 2) books and effectively occupies one or more bedrooms in an establishment letting rooms, where the occupation does not exceed ten days;
- 3) orders fuel or lubricants with which he has the tanks of a vehicle partly or completely filled by a professional distributor;
- 4) causes himself to be transported by a taxi or rental vehicle [2].

Swindling is punished by six months' imprisonment and a fine of €7,500.

The Criminal Code of Spain, adopted in 1995, entered into force on May 25, 1996, in Title XIII Criminal offences against property, and against social-economic order, contains Chapter VI On fraud. In three sections of this chapter, the components of swindling, misappropriation, and electricity theft and the like are formulated [1].

In conclusion, fraud, as a structural element of “white-collar” and general criminal crimes, belongs to common encroachments on property relations. It is proved by the detailed regulation of liability for this type of criminal offense in the legislation of almost all foreign countries. A feature of foreign legislation is the presence, along with the general regulation concerning liability for fraud, of an extensive system of special regulations concerning liability for fraud in financial markets, in insurance, lending, and circulation of actual objects, goods, and services.

REFERENCES

1. The Criminal Code of Spain. URL: https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/Documentacion/Publicaciones/Documents/Criminal_Code_2016.pdf.
2. The French Criminal Code. URL: https://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/french_penal_code_33.pdf.
3. The Criminal Code of the Federal Republic of Germany URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html.

Differences in the criminal law regulations of liability for fraud in the legislation of some foreign countries

4. The Criminal Code of the Netherlands. URL: <https://antislaverylaw.ac.uk/wp-content/uploads/2019/08/Netherlands-Criminal-Code.pdf>.

5. Kharytonova, O. V. (2018). *Kliuchovi zasady hendernoї polityky v kryminalnomu pravi Ukrainy ta osnovni napriamy reform shchodo protydii nasylstvu stosovno zhinok ta domashnomu nasylstvu* [Key principles of gender policy in criminal law of Ukraine and main directions of reforms to combat violence against women and domestic violence: science.-pract. Manual]. Kharkiv: Human Rights. 344 p.

6. Yemen Republican Decree, By Law No. 12 for 1994, Concerning Crimes and Penalties. URL: https://www.ecoi.net/en/file/local/1197106/1504_1218032308_republican-decree-by-law-no-12-for-1994-concerning-crimes-and-penalties.pdf.

Дата надходження: 20.05.2023 р.

Олексій Гумін

Національний університет “Львівська політехніка”,
завідувач кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права, психології
та інноваційної освіти,
д.ю.н, професор

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-https://orcid.org/0000-0002-2254-6990-0002-8016-945X>

Владислав Козлов

Національний університет “Львівська політехніка”,
студент Навчально-наукового інституту права, психології
та інноваційної освіти

**ВІДМІННОСТІ У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШАХРАЙСТВО У ЗАКОНОДАВСТВІ
ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ**

Анотація. Протягом останнього десятиліття у науці кримінального права виникла зацікавленість до порівняльно-правових досліджень. Суттєва зміна умов суспільного життя та прагнення дотримуватися принципів, прийнятих народами розвинутих країн, потребує вивчення іноземного досвіду, а часом запозичень із міжнародного права.

Порівняльне дослідження дає можливість виявити і врахувати чужі помилки та досягнення при вирішенні питань про злочинність та караність конкретних діянь, допомагає зрозуміти роль та значення кримінального права як інструменту соціального регулювання.

Останнім часом у науці з'являються порівняльно-правові дослідження норм про майнові кримінальні правопорушення, проте питанням вивчення шахрайства у них надається невивпрано мало уваги. У цій статті ми, не претендуючи на вичерпний аналіз, звернемо увагу на найбільш значні відмінності у кримінально-правовій регламентації відповідальності за шахрайство у законодавстві деяких зарубіжних країн.

Жодне суспільство не може існувати без власності, яка, будучи економічною основою, значною мірою визначає політичні, моральні, правові та інші відносини. Згідно з сучасним

уявленням про систему соціальних цінностей, право власності розцінюється як найбільше із соціальних благ особистості. Отже, посягання цього блага є, у сенсі, посяганнями на особистість.

Серед кримінальних правопорушень проти власності особливе місце посідає шахрайство. Незважаючи на те, що в кількісному відношенні шахрайські посягання поступаються крадіжкам та грабежам, за темпом зростання кількості зареєстрованих випадків вчинення шахрайства цей вид кримінального правопорушення значно випереджає інші правопорушення проти власності.

Особливістю зарубіжного законодавства є наявність поряд із загальною нормою про відповідальність за шахрайство розгорнутої системи спеціальних розпоряджень про відповідальність за шахрайство на фінансових ринках, у сфері страхування, кредитування, обігу справжніх предметів, товарів та послуг.

Ключові слова: шахрайство; міжнародне законодавство; кримінальне правопорушення; відповідальність.

УДК 343.9

Алла Йосипів

Львівський державний університет внутрішніх справ,
доцент кафедри кримінального права і кримінології,
кандидат юридичних наук, доцент
yosipiv@ukr.net

Андрій Жиравецький

Львівський державний університет внутрішніх справ,
аспірант кафедри кримінального права
і кримінології

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОБЛЕМ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО, ДОМАШНЬОГО ТА СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.225>

© Йосипів А., Жиравецький А., 2023

У статті проаналізовано міжнародне та національне законодавство у сфері запобігання та протидії гендерно зумовленого насильства, сексуального та домашнього насильства.

Встановлено, що основним джерелом, в якому зібрано найбільш повний перелік заходів, спрямованих на захист осіб, постраждалих від гендерно зумовленого насильства, а також надання їм відповідних послуг на сьогодні є Стамбульська Конвенція.

Міжнародні документи мають чіткий акцент на двох видах насильства – домашньому насильстві та злочинах в ім'я так званої “честі” – жертвами яких є переважно жінки, які, відповідно, і страждають непропорційно порівняно з чоловіками.

Зроблено висновок, що протягом 2018–2021 років в Україні загалом достатньою мірою розроблена законодавча база у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі та надання постраждалим медичної, соціальної, психологічної, правової допомоги і послуг, яка містить близько тридцяти нормативно-правових актів і продовжує розвиватися.

Ключові слова: гендерно зумовлене насильство; сексуальне насильство; домашнє насильство; міжнародне законодавство, протидія; запобігання.

Постановка проблеми. Насильство проти жінок і дівчат є одним з найпоширеніших порушень прав людини у світі. Воно не знає соціальних, економічних чи національних кордонів. Гендерно зумовлене насильство заподіює шкоду здоров'ю, гідності, безпеці постраждалих осіб, проте воно все ще не отримало достатнього розголосу у суспільстві, проблеми, пов'язані з ним, воліють замовчувати.

Подібне насильство може спричинити постраждалим особам розлади сексуального та репродуктивного здоров'я, а також інші фізичні та психологічні наслідки. Гендерно зумовлене насильство залишається широко розповсюдженим в Україні, при цьому на тлі пандемії COVID-19 та

війни посилюються ризики його проявів та значно зросла кількість осіб, які постраждали від насильства, пов'язаного з війною, зокрема, сексуального.

Метою статті є аналіз міжнародного та національного законодавства щодо регулювання проблем запобігання та протидії гендерно зумовленого насильства, сексуального та домашнього насильства.

Аналіз дослідження проблеми. Міжнародне законодавство у сфері запобігання та протидії ГЗН та домашньому насильству є орієнтиром для національного законодавства й визначає рамки та принципи національного законотворення. Утвердження міжнародних стандартів у цій сфері відбувалося за такими напрямками [1, с. 26]:

Визнання рівності прав чоловіків і жінок. Для подолання домашнього насильства як різновиду ГЗН необхідно було спочатку на міжнародному рівні визначити рівність прав чоловіків і жінок. Документами, які закріпили таку рівність, стали: Статут Організації Об'єднаних Націй (1945 рік); Загальна декларація прав людини (1948 рік); Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 рік); Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 рік); Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 рік).

Боротьба з дискримінацією жінок. Були створені міжнародні нормативно-правові акти, які 23 надавали жінкам права й можливості в окремих суспільно значущих сферах: Конвенція МОП про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності № 100 (1951 рік); Конвенція про політичні права жінок (1952 рік); Конвенція про громадянство одруженої жінки (1957 рік); Конвенція про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік і реєстрацію шлюбів (1962 рік); Декларація про захист жінок і дітей у надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів (1974 рік); Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації стосовно жінок (1979 рік); Загальна рекомендація № 19 Комітету ООН з ліквідації дискримінації стосовно жінок (1992 рік); Декларація ООН про викорінення насильства стосовно жінок (1993 рік); Пекінська декларація та Платформа дій (1995 рік); Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (1999 рік); Цілі сталого розвитку (2015 рік).

Визнання прав дітей і їх захист.

Женевська конвенція прав дитини (1924 рік); Декларація прав дитини (1959 рік); Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу № 138 (1976 рік); Конвенція про права дитини (1989 рік); 24 Європейська конвенція про здійснення прав дітей (1996 рік); Європейська соціальна хартія (1996 рік); Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (2007 рік); Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень (2014 рік).

Визнання домашнього насильства як окремого виду насильства й боротьба з ним.

Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами [2],

З початку 2000-х років Україна розробляє і удосконалює національну систему реагування та профілактики насильства над жінками. Наразі система запобігання і протидії такого виду насильства, як домашнє, вже може вважатись достатньо створеною: розроблені і прийняті відповідні нормативно-правові акти; на місцевому рівні створюються і функціонують служби підтримки постраждалих осіб; фахівці суб'єктів, які залучені до діяльності у сфері запобігання та протидії домашньому насильству мають змогу пройти відповідне навчання. Натомість питання щодо запобігання та протидії насильству за ознакою статі залишаються розробленими недостатньо.

Жінки й дівчата в Україні потребують вжиття невідкладних заходів для запобігання ГЗН та реагування на його небезпечні для життя наслідки. Дві третини жінок в Україні зазнали певної форми ГЗН протягом свого життя до початку війни (OSCE 2018 р.); погіршення ситуації у сфері безпеки різко підвищило ризик різноманітних форм насильства, включаючи сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, сексуальну експлуатацію та сексуальну наругу та торгівлю людьми (GBV

АоР, 1 квітня 2022 року). Щодня зростає кількість людей, які потребують допомоги, включаючи внутрішньо переміщених осіб та біженок/-ців (UNHCR, 2022 р.).

Термін “гендерно зумовлене насильство” був присутній в українській нормативно-правовій базі досить короткий термін (2014–2017 рр.). Від самого початку цей термін як абсолютно тотожний переклад англійського “gender-based violation” пропонувався недержавними організаціями для використання органами влади України на усіх рівнях. Відправною точкою цього можна вважати непряме визнання урядом України того факту, що між терміном “any act of gender-based violence”, запропонованого Пекінською платформою (1995) та офіційним перекладом органами влади України як “будь-який вчинений на підставі статевої ознаки акт насильства” є суттєва розбіжність. В результаті урядова доповідь України (2014) щодо виконання положень Пекінської декларації зазначила: “невивченою лишається проблема насильства щодо лесбійок та трансгендерних жінок, що залишає її поза увагою держави та суспільства” [3, с. 32].

До нормативної бази поняття “гендерно зумовлене насильство” увійшло дещо пізніше, коли завдяки громадянському суспільству була прийнята Національна стратегія у сфері прав людини (2015). У цьому документі одне із стратегічних завдань було сформульоване як: “Законодавство з питань запобігання гендерному насильству потребує удосконалення і приведення у відповідність із міжнародними стандартами” [4].

У розробленому та поданому у жовтні 2016 року до Верховної Ради законопроекті давалось таке визначення гендерно зумовленого насильства (насильства за гендерною ознакою) – це “проти-правні діяння, що спрямовані проти осіб через їх стать або гендер або стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно та завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включаючи загрози таких дій, у публічному або приватному житті.

Насильство щодо жінок є формою дискримінації за ознакою статі, яка охоплює всі акти гендерно зумовленого насильства щодо жінок, визначені Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами” [5]. Проте політичне протистояння, тривалі та напружені дискусії в урядовому та експертному секторі призвели до відмови у його використанні та офіційного закріплення у 2017 р. терміна “насильство за ознакою статі”. В результаті до Закону України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” [6] були внесені зміни та доповнення, відповідно до яких визначено, що: насильство за ознакою статі – це “діяння, спрямовані проти осіб через їхню стать, або поширені в суспільстві звичаї чи традиції (стереотипні уявлення про соціальні функції (становище, обов’язки тощо) жінок і чоловіків), або діяння, що стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно, які завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включаючи погрози таких дій, у публічному або приватному житті”.

У 2017 році в Україні було прийнято Закон “Про запобігання та протидію домашньому насильству”, а також Закон “Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно щодо жінок і домашньому насильству і боротьбу з цими явищами” (Стамбульська конвенція).

Закон “Про протидію торгівлі людьми”, прийнятий у 2011 році.

Основним джерелом, в якому зібрано найбільш повний перелік заходів, спрямованих на захист осіб, постраждалих від гендерно зумовленого насильства, а також надання їм відповідних послуг на сьогодні є Стамбульська Конвенція. Статті 12–16 Конвенції стосуються переважно заходів профілактики гендерно зумовленому насильству, а статті 18–28 містять заходи підтримки жертв насильства. Окремим блоком можна вказати статті 29–56 як такі, що присвячені заходам правового захисту жертв насильства.

Національне законодавство не оперує терміном “гендерно зумовлене насильство”, закріплюючи натомість “запобігання насильству за ознакою статі” як систему заходів, що “здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, спрямованих на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо насильства за ознакою статі, його причин і наслідків, на формування нетерпимого ставлення

до насильства за ознакою статі, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються” [6].

Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 (2000) “Жінки, мир, безпека” (2016–2020 рр.), а 28 жовтня 2020 року було затверджено новий Національний план дій на період до 2025 року (OSCE, березень 2021 р.). Стратегія запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, в Україні, яку було розроблено за технічної та фінансової підтримки ООН. Жінки в Україні та Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні за погодженням з офісом Віце-прем'єр міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, Міністерством закордонних справ та Міністерством юстиції України (UN Women, 2018 р.). Національна стратегія у сфері прав людини та план дій з її реалізації (2016 р.).

Також розроблено супровідні програми, зокрема Програму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (2017–2021 рр.) та Державну цільову програму протидії торгівлі людьми 2016 р. (CEDAW, 2017 р.). Було досягнуто прогресу у впровадженні законодавчої бази щодо ГЗН, включаючи запровадження обмежувальних приписів та притулків, а також створення спеціальних підрозділів поліції для вирішення ситуацій домашнього насильства (Amnesty International, 2020 р.).

Україні ще належить забезпечити подальший прогрес у застосуванні узгодженого правозахисного підходу, орієнтованого на постраждалих, відповідно до вимог Стамбульської конвенції, CEDAW та юриспруденції Європейського суду з прав людини (ECtHR) (Mann and Gugaiets, 2020 р.; Amnesty International, 2020 р.). Закони, що захищають ромських жінок і дівчат. У 2013 році в Україні було прийнято Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини та відповідний План дій. Жоден із цих документів не стосується гендерних питань або потреб ромських жінок і дівчат (CARE, 2022 р.).

Міжнародні документи мають чіткий акцент на двох видах насильства – домашньому насильстві та злочинах в ім'я так званої “честі” – жертвами яких є переважно жінки, які, відповідно, і страждають непропорційно у порівнянні з чоловіками. Під час воєнних / збройних конфліктів саме жінки переважно потерпають від таких специфічних актів насильства, як примусова вагітність, примусова стерилізація, феміцид або гендерне вбивство жінок та дівчат. При цьому постає питання кваліфікації – яким чином кваліфікувати більшість видів сексуальних злочинів та фактів торгівлі людьми? Як “діяння, що стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно” або як “діяння, спрямовані проти осіб через їхню стать”?

Стосовно чоловіків можна лише припустити, що в умовах мирного часу чоловіки непропорційно страждають від жорстокого поводження в місцях несвободи та в ситуаціях переслідування (фізичного та психологічного) представників ЛГБТК-спільноти. В умовах збройного конфлікту до видів насильства, що превалює стосовно чоловіків, можна вказати: захоплення заручників, викрадення людей, примусове обрізання, кастрація, сексуалізовані тортури військовополонених; сексуальне насильство з боку комбатантів щодо хлопців; примусовий набір у збройні формування; конфіскація грошей, майна або офіційних документів; примусова не-оплачувана робота [7, с. 45].

Визначення сексуального насильства/зґвалтування в українському законодавстві.

Стаття 152 Кримінального кодексу України визначає зґвалтування як “Вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи”. Воно включає вчинення таких діянь щодо подружжя. Стаття 153 визначає сексуальне насильство як “Вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи”. Стаття 154 визначає “Примушування до вступу в статевий зв'язок” як “Примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою”. У статті 155 йдеться про “Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку” повнолітньою особою, а стаття 156 про “Розбещення неповнолітніх” стосується вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку. Усі вони караються обмеженням волі, при цьому строк залежить від віку постраждалої особи, стосунків, частоти скоєння злочинів, кількості кривдників та інших факторів (ОНСНР, 2019 р.).

Протягом 2018–2021 років в Україні загалом достатньою мірою розроблена законодавча база у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі та надання постраждалим медичної, соціальної, психологічної, правової допомоги і послуг, яка включає близько тридцяти нормативно-правових актів і продовжує розвиватися.

На сьогодні положення законів, постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України, указів Президента України, низки відомчих наказів кореспондують з переважною більшістю положень Стамбульської Конвенції в частині профілактики гендерно зумовленого насильства та підтримки жертв насильства (статті 12–24). Забезпечуючи виконання цих положень, українська нормативна база передбачає заходи, спрямовані на увесь спектр гендерно зумовленого насильства: домашнє насильство, насильство за ознакою статі, сексуальні злочини та сексуальні домагання, торгівля людьми. Одночасно як суб'єкти профілактики та підтримки розглядаються не лише жінки та чоловіки, а також діти, особи з інвалідністю, вагітні жінки, недієздатні особи, особи похилого віку, ВПО, учасники АТО / ООС та члени їх сімей.

Послуги у сфері ГЗН, включаючи державні служби. Проект Ради Європи “Боротьба з насильством щодо жінок та дітей в Україні” (який реалізується відповідно до пріоритетів, визначених у Плані дій Ради Європи для України на 2015–2017 рр.), передбачав надання експертної допомоги для створення та забезпечення роботи притулків та/або інших спеціалізованих служб для постраждалих від насильства щодо жінок та домашнього насильства в Україні до 2021 року (Council of Europe, 2018 р.). Однак, як уже зазначалося, Україні ще потрібно забезпечити застосування узгодженого правозахисного підходу, орієнтованого на постраждалих (Mann and Gugaiets, 2020 р.; Amnesty International, 2020 р.).

Наразі спеціалізовані служби у сфері ГЗН продовжують працювати у низці муніципалітетів (включаючи багато великих міст: Дніпро, Вінницю, Львів, Одесу, Ужгород), за винятком тих населених пунктів, де ведуться активні бойові дії, водночас надання основних послуг має значні прогалини та обмеження.

Висновки. Протягом останніх років завдяки політичній волі держави та за технічної підтримки UNFPA, Україна значно просунулася на шляху розбудови правових та інституційних механізмів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, насильству з боку інтимного партнера тощо. Створено ефективну законодавчу базу, яка регулює міжвідомчу реакцію на домашнє та гендерно зумовлене насильство, почала активно розвиватися мережа спеціалізованих служб для постраждалих, створено міцну навчально-методичну базу для підготовки фахівців різного профілю (психологічний супровід, соціальна робота, охорона здоров'я, правоохоронна та правозастосовна діяльність, державне управління тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Протидія домашньому та гендерно зумовленому насильству й добробут громад. Метод. посіб. / за заг. ред. Кочемировська О. О. К.: ФОП Клименко, 2020. 64 с.
2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). Довідник для членів парламенту: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/1680096e45>
3. Україна. Національний огляд виконання Пекінської декларації та Платформи дій (1995 р.) та заключних документів двадцять третьої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН (2000 р.) у контексті двадцятої річниці четвертої Всесвітньої конференції зі становища жінок та ухвалення Пекінської декларації та Платформи дій у 2015 р. Квітень 2014 р. С. 32. URL: <https://www.mil.gov.ua/content/gender/Pekinska%20deklaracia.pdf>
4. Указ Президента України № 501/2015 від 25.08.2015 “Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015#Text>
5. Проект Закону про запобігання та протидію домашньому насильству № 5294 від 20.10.2016. – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60306
6. Закон України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” від 08.09.2005 р. № 2866-IV. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
7. Запобігання та реагування на насильство за гендерною ознакою: національна правова база та міжнародні стандарти / UNFPA, А. Б. Блага, О. О. Кочемировська, О. А. Мартиненко. Київ. 2022. 63 с.

REFERENCES

1. Protydiia domashnomu ta genderno zumovlenomu nasyilstvu y dobrobut hromad (2020). Metod. posib./za zah. red. Kochemyrovska O. O. K.: FOP Klymenko, 64 p.
2. Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu iz tsymy yavvyshchamy (Stambulska konventsiiia). Dovidnyk dlia chleniv parlamentu: URL: <https://rm.coe.int/1680096e45>.
3. Ukraina. Natsionalnyi ohliad vykonannia Pekinskoï deklaratsii ta Platformy dii (1995 r.) ta zakliuchnykh dokumentiv dvadtsiat tretiï spetsialnoi sesii Heneralnoi Asamblei OON (2000 r.) u konteksti dvadtsiatoi richnytsi chetvertoi Vsesvitnoi konferentsii zi stanovyshcha zhinok ta ukhvalennia Pekinskoï deklaratsii ta Platformy dii u 2015 r. Kvitin 2014 r. URL: <https://www.mil.gov.ua/content/gender/Pekinska%20deklaracia.pdf>
4. Ukaz Prezydenta Ukrainy No. 501/2015 vid 25.08.2015 "Pro zatverdzhennia Natsionalnoi stratehii u sferi prav liudyny". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015#Text>
5. Proiekt Zakonu pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasyilstvu No. 5294 vid 20.10.2016. – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60306
6. Zakon Ukrainy "Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv" vid 08.09.2005 r. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
7. Zapobihannia ta reahuvannia na nasyilstvo za hendernoiu oznakoiu: natsionalna pravova baza ta mizhnarodni standarty (2020) UNFPA, A. B. Blaha, O. O. Kochemyrovska, O. A. Martynenko. 63 p.

Дата надходження: 20.04.2023 р.

Alla Yosypov

Lviv State University of Internal Affairs,
Associate Professor of the Department of Criminal Law and Criminology,
candidate of legal sciences, associate professor
yosipiv@ukr.net

Andriy Zhiravetskyi

Lviv State University of Internal Affairs,
graduate student of the Department of Criminal Law
and criminology

LEGISLATIVE REGULATION OF PROBLEMS OF GENDER-BASED, DOMESTIC AND SEXUAL VIOLENCE

The article analyzes international and national legislation in the field of prevention and counteraction of gender-based violence, sexual and domestic violence.

It has been established that the Istanbul Convention is the main source that contains the most comprehensive list of measures aimed at protecting persons affected by gender-based violence, as well as providing them with appropriate services.

International documents have a clear emphasis on two types of violence – domestic violence and crimes in the name of so-called “honor” – the victims of which are mainly women, who, accordingly, suffer disproportionately compared to men.

It was concluded that during the years 2018–2021, in Ukraine as a whole, the legislative framework in the field of prevention and counteraction of domestic violence and gender-based violence and the provision of medical, social, psychological, and legal assistance and services to the victims has been sufficiently developed, which includes about thirty normative legal acts and continues to develop.

Key words: gender-based violence; sexual assault; domestic violence; international legislation; counteraction; prevention.

УДК 343.8

Марія Коваль

Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри
кримінального права та процесу Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
mariia.m.koval@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1830-7003>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФІЛАКТИЧНИХ ПРОГРАМ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В США

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.231>

© Коваль М., 2023

З'ясовано, що сьогодні в усіх розвинутих країнах світу, зокрема і у США, на державному рівні ведеться масштабна робота з превентивної діяльності. Уповноваженими органами розробляються перспективні програми і створюються фахові підрозділи, які реалізують ці проєкти на практиці. Світова практика щодо попередження злочинності реалізується через практичне застосування після закріплення у відповідних нормативно-правових актах.

Наголошено, що в Україні представники усіх видів правоохоронної діяльності розробляють певні методи і заходи протидії злочинності на рівні власної компетенції. Звичайно, є загальнодержавні та регіональні програми, але значну свободу дій мають конкретні органи і їх підрозділи щодо напрям професійної реалізації.

У такому підході є позитивні моменти і певні застереги. Керуючись загальнодержавними програмами, представники конкретного правоохоронного напрям можуть визначити на місцях основні “зони ризику” та контингент громадян, з яким доцільно працювати посилено. Засторогу викликає той момент, що потрібно діяти злагоджено усім службам і підрозділам, щоб превентивна робота велася сплановано й охоплювала усі сфери населення без прогалин і дублювання заходів.

Зазначено, що запровадження грантових програм є потужним чинником для повноцінної реалізації превентивних заходів попередження злочинності. Кожною грантовою програмою передбачено конкретний напрям реалізації заходів, що забезпечить роботу з цільовою аудиторією на основі певного набору методів. Програми щодо роботи з неповнолітніми зазвичай освітнього спрямування, ті, що охоплюють населення загалом – правовий всеобуч, робота з людьми похилого віку спрямована на ознайомлення з соціальними гарантіями і можливостями, зокрема і щодо спадкового права, договору довічного утримання тощо.

Акцентовано увагу на важливості проводити профілактичну роботу з особами, що звільнилися з місць позбавлення волі в контексті їх ресоціалізації. Такі особи потребують психологічної і матеріальної підтримки для того, щоб не вчиняти правопорушення через несприйняття їх суспільством, адже багато з них стверджують, що їм легше пе-

ребувати в місцях позбавлення волі, аніж серед упереджено налаштованого оточення, коли складно влаштуватися на роботу, відновити втрачені соціальні зв'язки тощо.

Ключові слова: протидія злочинності; суб'єкти протидії злочинності; превентивна діяльність, попередження злочинів.

Постановка проблеми. Питання профілактики злочинності в сучасному світі актуальні для усіх країн, не зважаючи на рівень економічного розвитку та демократично-правових перетворень. Суспільство намагається вести боротьбу з проявами злочинної поведінки громадян, але в процесі розвитку цивілізації людство дійшло висновку, що протидія злочинності, її попередження є значно актуальнішими у подоланні неправомірної поведінки людини, аніж розкриття злочинів і покарання за них вже постфактум.

Сьогодні в усіх розвинутих країнах світу, зокрема і у США, на державному рівні ведеться масштабна робота з превентивної діяльності. Уповноваженими органами розробляються перспективні програми і створюються фахові підрозділи, які реалізують ці проекти на практиці.

Ще до війни Україна активно переймала досвід світових держав щодо роботи з попередження злочинності серед населення. Під час війни росії проти України уповноважені органи продовжують роботу з вдосконалення засобів, методик і заходів попередження злочинності в державі, адже війна “породжує” активну злочинну діяльність у певних сферах життєдіяльності суспільства (порушення прав дітей, тимчасово переміщених осіб, мародерство, колабораціонізм, а також злочини проти життя, здоров'я громадян тощо).

Тому світова практика щодо попередження злочинності реалізується через практичне застосування після закріплення у відповідних нормативно-правових актах.

Аналіз дослідження проблеми. Особливості попередження злочинності у світі, особливо у розвинутих правових, демократичних державах досліджувала низка вчених і практиків юристів, психологів, соціологів. Їхні наукові концепції і здобутки стали вагомим підґрунтям для подальших наукових розробок і практичного впровадження у превентивну діяльність відповідних служб і органів.

Серед відомих дослідників задекларованої проблематики такі вчені: О. Джужа, О. Титаренко, А. Богатирьов, М. Василевич, П. Спринцев, М. Колесник, В. Куц, В. Черней, С. Чернявський.

Аналіз праць зазначених науковців ліг в основу проведеного дослідження на рівні з міжнародними нормативно-правовими актами.

Мета – полягає в тому, щоб на основі кримінально-правового підходу проаналізувати особливості профілактичних програм протидії злочинності в США.

Виклад основного матеріалу. Сутність протидії злочинності полягає в здійсненні соціально-управлінської діяльності, включаючи реалізацію громадських і приватних ініціатив та кримінально-юстиційних зусиль, спрямованих на утримання злочинності в соціально допустимих межах, зміст якої становлять запобігання таким правопорушенням та правове реагування на них як взаємопов'язані безперервні процеси [1, с. 103–112].

Зазвичай ми звикли вести мову саме про правове реагування на злочини як на суспільно-шкідливе і небезпечне явище. Але сучасний світ, перебуває на такому етапі розвитку, що лише реагування на порушення закону не достатньо. Варто спрямувати зусилля на попередження діянь, що становлять суспільну небезпеку.

Як інтегративна система організованої протидії злочинності, запобігання злочинності включає різноманітні запобіжні заходи різних галузей знань. Існують різні класифікації запобіжних заходів з урахуванням тих цілей, які перед ними ставляться. Заходи можна класифікувати за: рівнем,

Особливості профілактичних програм протидії злочинності в США

масштабом, змістом, суб'єктами, об'єктами та ін. За рівнем розрізняються загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання злочинності; за масштабом – заходи, які здійснюються у територіальному розрізі, на окремому об'єкті, щодо групи осіб; за змістом – заходи соціально-економічного, соціально-демографічного, технічного, екологічного, правового та іншого характеру; за суб'єктами – заходи, що здійснюються органами всіх гілок влади, організаціями, трудовими об'єднаннями, установами, окремими громадянами; за об'єктами – відповідно до видів злочинів, на протидію яким вони спрямовані [2].

З поданої класифікації запобіжних заходів можна зробити висновок про глобальну роботу уповноважених органів і служб в попередженні злочинності.

Важливо, що задіяні окремі громадяни і трудові колективи, адже для попередження певних видів злочинів – це може бути найрезультативніше. Зокрема, якщо мова йде про насилля в сім'ї, про невиконання батьківських обов'язків, про неправомірну поведінку дітей, підлітків у школах, в тому числі і прояви булінгу тощо.

Важливо проводити стратегічне планування протидії злочинності, при якому доцільно використовувати SWOT-аналіз.

З 1960-х років і донині SWOT-аналіз широко застосовується у процесі стратегічного планування, що полягає в розділенні чинників і явищ на чотири категорії [3]:

- сильні (Strengths) сторони проєкту;
- слабкі (Weaknesses) сторони проєкту;
- можливості (Opportunities), що відкриваються при реалізації конкретного проєкту;
- загрози (Threats), пов'язані з його здійсненням.

Такий вид аналізу дає змогу передбачити всі позитивні і негативні сторони проєкту з протидії злочинності, адже завжди можуть виникати непередбачувані ситуації і краще їх завчасно прорахувати. Найчастішим “побічним ефектом” новацій є спротив, або не розуміння частини населення. Якщо, наприклад, заходи спрямовані на неповнолітніх осіб, то непорозуміння можуть виникати з їхніми батьками, чи законними представниками.

Варто пам'ятати про підбурювачів до спротиву законним засобам попередження злочинності, які є зацікавленими сторонами або ж представниками інтересів злочинних угруповань, чи просто, особами з маргінальною поведінкою.

Як зазначає О. Титаренко, застосування SWOT-аналізу дає можливість побудувати матрицю стратегічного вибору, яка дає змогу визначити можливі стратегії поведінки задля досягнення максимально бажаного результату (наприклад: стратегія успіху, стратегія поступового активного впливу на злочинність, стратегія збереження впливу на злочинності, стратегія оборони, стагнація у протидії злочинності) [4, с. 81–82].

Такого типу стратегії активно застосовуються в європейських країнах та у США.

Основним суб'єктом, який формує програми протидії злочинності та є розпорядником бюджетних коштів на їх реалізацію, виступає Міністерство юстиції США (The united states Department of Justice – DOJ) [5].

В Україні представники усіх видів правоохоронної діяльності розробляють певні методи і заходи протидії злочинності на рівні власної компетенції. Звичайно, є загальнодержавні та регіональні програми, але значну свободу дій мають конкретні органи і їх підрозділи щодо напряму професійної реалізації.

У такому підході є позитивні моменти і певні застороги. Звичайно, на нашу думку, більше позитиву, адже керуючись загальнодержавними програмами, представники конкретного правоохоронного напряму можуть визначити на місцях основні “зони ризику” та контингент громадян, з яким доцільно працювати посилено. Засторогу викликає той момент, що потрібно діяти злагоджено усім службам і підрозділам, щоб превентивна робота велася сплановано й охоплювала всі сфери населення без прогалин і дублювання заходів.

Одним із найбільш витребуваних в США є віктимологічна профілактика злочинів. Вона не вимагає більших матеріальних витрат і реалізує властиве всім людям прагнення до самозахисту. У Західній Європі й США з'явилося безліч популярних статей і рекомендацій на тему "Як захистити себе, свою родину, своє житло й свою власність від злочинних посягань". Реалізуються програми захисту потерпілих і свідків у кримінальних провадженнях, сформувалися асоціації потерпілих від злочинів. Всюди виникають "Асоціації сусідів", члени яких патрулюють мікрорайони й селища та за необхідності викликають поліцейські патрулі [6, с. 209].

Такий свідомий підхід населення до цієї проблеми дає вагомі результати у попередженні злочинності. Зауважимо, що ряд критиків такого підходу аргументують його недоцільність тим, що влада, правоохоронні органи спонукають громадян до недовіри щодо оточення, до упередженого ставлення до людей, які їм можуть не сподобатися з особистих причин.

Як показує досвід, ці побоювання зайві. Такі ситуації можуть траплятися незалежно від того, чи належать жителі мікрорайону до певних об'єднань сусідів. Навпаки, спільне патрулювання території дозволяє прийняти зважене рішення і не діяти імпульсивно.

О. Титаренко зазначає, що в сучасних умовах у США функціонують три моделі превентивної діяльності: 1) модель громадських установ; 2) модель безпеки індивідуума; 3) модель впливу через навколишнє середовище [7, с.18].

Законодавчою основою для формування профілактичних програм в США на різних рівнях (федеральний, рівень штату, місцевий – місто, кантон) є Закон 1994 року "Про контроль та попередження злочинів", або "Violent Crime Control and Law Enforcement Act of 1994" (Закон "Про контроль над насильницькою злочинністю та про правозастосовчу діяльність").

Зокрема, передбачається надання програмних грантів, які спрямовані на усунення окремих криміногенних умов у суспільстві, зокрема на: освітні програми для молоді; запровадження наставництва; програми, які допомагають у працевлаштуванні; профілактичні програми щодо зниження жорстокого поводження з дітьми тощо.

На локальному рівні запроваджуються грантові програми щодо: профілактики насильства щодо неповнолітніх, запобігання росту банд серед неповнолітніх, профілактики наркоманії серед неповнолітніх та розповсюдження наркотиків, профілактики правопорушень щодо літніх осіб [7, с. 19–20].

Запровадження грантових програм є потужним чинником для повноцінної реалізації превентивних заходів попередження злочинності. Кожною грантовою програмою передбачено конкретний напрям реалізації заходів, що забезпечить роботу з цільовою аудиторією на основі певного набору методів. Програми щодо роботи з неповнолітніми є зазвичай освітнього спрямування, ті, що охоплюють населення загалом – правовий всеобуч, робота з людьми похилого віку спрямована на ознайомлення з соціальними гарантіями і можливостями, зокрема і щодо спадкового права, договору довічного утримання тощо.

Як позитивний досвід щодо формування програмних документів з протидії злочинності в США слід відзначити створення Указом Президента США (Executive Order 13826) від 7 березня 2018 року Федеральної міжвідомчої ради з питань попередження злочинності та покращення ресоціалізації (Federal Interagency Council on Crime Prevention and Improving Reentry). Виходячи зі змісту цього документа (Executive Order 13826), можна дійти висновку, що сучасна політика США у сфері боротьби зі злочинністю полягає в тому, щоб зосередити основні зусилля на: 1) недопущенні збільшення криміналізації молодіжного середовища; 2) зниженні рівня рецидиву через покращення роботи з засудженими; 3) державному впливі на низку факторів, які мають суттєвий криміногенний вплив, зокрема: соціальні, економічні фактори, подолання бідності, відсутність освіти у громадян та можливостей працевлаштування, розпад сімей, зловживання наркотиками, зростання наркоманії, психічні захворювання та стан психічного здоров'я населення. [8].

Безперечно, важливо проводити профілактичну роботу з особами, що звільнилися з місць позбавлення волі в контексті їх ресоціалізації. Такі особи потребують психологічної і матеріальної

Особливості профілактичних програм протидії злочинності в США

підтримки для того, щоб не вчиняти правопорушення через несприйняття їх суспільством, адже багато з них стверджують, що їм легше перебувати в місцях позбавлення волі, аніж серед упереджено налаштованого оточення, коли складно влаштуватися на роботу, відновити втрачені соціальні зв'язки тощо.

Цікавим заходом запобігання злочинності в США, на нашу думку, є передбачена в бюджеті стаття про винагороду за інформацію, яка має оперативно-профілактичне значення. Вважаємо, що таку статтю можна передбачити також у бюджетах вітчизняних правоохоронних органів, у тому числі органів та установ Міністерства юстиції України у сфері виконання покарань, з метою запобігання вчиненню нового злочину [9, с. 205–208].

Звичайно, в кожному суспільстві є свідомі громадяни, що подають оперативну інформацію про вчинений злочин, про підозрюваних осіб, яких розшукують правоохоронні органи чи про осіб, що готуються скоїти злочин. Та, на жаль, є і такі особи, що не бажають допомогти у попередженні злочинних діянь, хіба, що за винагороду. Якщо такий підхід буде дієвим, то, можливо, варто його впроваджувати для збереження правопорядку у суспільстві.

Щодо практики США, то значну роль у боротьбі з організованою злочинністю відіграє і Міністерство фінансів США, зокрема такі його структурні підрозділи, як Секретна служба (розслідування фінансових справ, пов'язаних з організованою злочинністю); Служба внутрішніх доходів (виявлення фактів корупції та ухилень від сплати податків); Бюро з алкоголю, тютюну і вогнепальній зброї (виявлення порушень законодавства в частині, що стосується виробництва і збуту зазначених товарів). Питання боротьби з організованою злочинністю певною мірою вирішують Митна служба, Поштова служба, Міністерство праці США, Комісія з цінних паперів і бірж, Держдепартамент [10, с. 699].

Значну роль у підвищенні ефективності запобігання злочинам відіграє використання досягнень науки. Особливо перспективними визнаються застосування лазерної та іншої оптичної техніки з метою контролю за рухом транспорту, наркотиків, зброї тощо; удосконалення методик складання соціально-психологічного портрета злочинця за характерними ознаками злочину й обстановкою на місці його вчинення; підвищення рівня інформаційного забезпечення запобігання і припинення злочинів [11, с. 123].

Сьогодні ми ведемо мову не лише про новітні технічні засоби, що використовуються для попередження злочинності, а й про штучний інтелект, який в майбутньому зможе реалізувати ряд превентивних програм, зокрема, освітніх, а також, розпізнавати за певними ознаками зовнішності і поведінки особу, що, ймовірно, скоїла злочин.

Звичайно, роль досягнень науково-технічного прогресу важлива в контексті аналізованої проблематики, але людину, з її інтелектом не зможе повноцінно замінити жоден робот. Деонтологічні аспекти професійної діяльності правоохоронних органів сприяють всебічному осмисленню ситуації, аналізу поведінки підозрюваного, а також правильному обранню заходів попередження злочинності щодо конкретної соціальної групи населення.

Висновки. Отже, ми дійшли висновку, що в сучасному світі попередження злочинності виходить на перше місце у системі боротьби з неправомірною поведінкою громадян. Створення державних і громадських формувань, вироблення чіткої стратегії з реалізації проєктно-грантової діяльності щодо формування правомірної поведінки в суспільстві, залучення активного населення до патрулювання територій населених пунктів, превентивна робота з неповнолітніми, особами, що схильні до вчинення правопорушень, а також забезпечення можливості повноцінної ресоціалізації колишніх засуджених – все це сприятиме не тільки подоланню злочинності, а, що важливо, її недопущенню і попередженню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Куц В. (2016). Протидія злочинності: сутність і зміст. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. №. 4. С. 103–112.
2. Мего-Інфо – Юридичний портал № 1. (2022). *Поняття і система запобігання злочинності, класифікація запобіжних заходів*. URL: <http://mego.info/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB/1-%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F-%D1%96-%D1%81%D0%B8%D1>.
3. Вільна енциклопедія Вікіпедія. (2021). *SWOT-аналіз*. <https://uk.wikipedia.org/wiki/SWOT-%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7> SWOT-аналіз.
4. Титаренко О. (2019). Щодо концепції теоретичної моделі державної комплексної програми протидії злочинності. *Форум права*. Том 56. Вип. 3. С. 81–82.
5. The united states Department of Justice – DOJ. (2019). URL: <https://www.justice.gov> (дата звернення: 24.04.2019).
6. Джу́жа О. М., Васи́левич В. В., Черне́й В. В., Чернявський С. С. (2020). *Кримінологія : підручник*. Київ : Нац. акад. внутр. справ. 612 с.
7. Титаренко О. О. (2019). *Зарубіжний досвід програмування протидії злочинності: можливості для України : монографія*. К. : ФОП Маслаков. 192 с.
8. Federal Interagency Council on Crime Prevention and Improving Reentry Executive Order 13826. (2018). URL: <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/federal-interagency-council-crime-prevention-improving-reentry> (дата звернення: 24.04.2019).
9. Богатирьов А. (2017). Зарубіжний досвід запобігання злочинності в місцях несвободи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Випуск 42. С. 205–208.
10. Єпринцев П. С. (2021). Зарубіжний досвід запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються організованими групами. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4/2021. С. 699.
11. Колесник М. О. (2014). Зарубіжний досвід у сфері протидії злочинності неповнолітніх і перспективи його впровадження в Україні. *Науковий вісник Харківського державного університету. Серія Юридичні науки*. Випуск 6-1. Том 3. С. 123.

REFERENCES

1. Kuts V. (2016). **Protydiia zlochynnosti: sutnist i zmist** [Combating crime: essence and content]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. № 4. S. 103-112.
2. Mego-Info – Yurydychnyi portal №1. (2022). **Poniattia i systema zapobihannia zlochynnosti, klasyfikatsiia zapobizhnykh zakhodiv** [Concept and system of crime prevention, classification of preventive measures]. URL: <http://mego.info/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB/1-%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F-%D1%96-%D1%81%D0%B8%D1>.
3. Vilna entsyklopediia Vikipediia (2021). **SWOT-analiz** [analysis]. <https://uk.wikipedia.org/wiki/SWOT-%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7> SWOT-analiz.
4. Tytarenko O. (2019). **Shchodo kontseptsii teoretychnoi modeli derzhavnoi kompleksnoi prohramy protydii zlochynnosti** [Regarding the concept of the theoretical model of the state complex program for combating crime]. *Forum prava*. Tom 56. Vyp. 3. S. 81–82.
5. The united states Department of Justice – DOJ. (2019). URL: <https://www.justice.gov> (дата звернення: 24.04.2019).
6. Dzhuzha O. M., Vasylevych V. V., Cherniei V. V., Cherniavskiy S. S. (2020). **Kryminolohiia : pidruchnyk** [Criminology: a textbook]. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav. 612 s.
7. Tytarenko O. O. (2019). **Zarubizhnyi dosvid prohramuvannia protydii zlochynnosti: mozhlyvosti dlia Ukrainy : monohrafiia** [Foreign experience of crime prevention programming: opportunities for Ukraine: monograph]. K. : FOP Maslakov. 192 s.
8. Federal Interagency Council on Crime Prevention and Improving Reentry Executive Order 13826. (2018). URL: <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/federal-interagency-council-crime-prevention-improving-reentry> (дата звернення: 24.04.2019).
9. Bohatyrov A. (2017). **Zarubizhnyi dosvid zapobihannia zlochynnosti v mistsiakh nesvobody** [Foreign experience of crime prevention in places of deprivation of liberty]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia Pravo*. Vypusk 42. S. 205–208.

10. Yepryntsev P. S. (2021). **Zarubizhnyi dosvid zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam, shcho vchyniautsia orhanizovanymy hrupamy** [Foreign experience in preventing criminal offenses committed by organized groups]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. No. 4/2021. S. 699.

11. Kolesnyk M. O. (2014). **Zarubizhnyi dosvid u sferi protydii zlochynnosti nepovnolitnikh i perspektyvy yoho vprovadzhennia v Ukraini** [Foreign experience in combating juvenile crime and prospects for its implementation in Ukraine]. Naukovyi visnyk Kharkivskoho derzhavnoho universytetu. Serii Yurydychni nauky. Vypusk 6-1. Tom 3. S. 123.

Дата надходження: 15.03.2023 р.

Maria Koval

Lviv Polytechnic National University,
associate professor of the department
criminal law and procedure
Educational and scientific institute
law, psychology and innovative education,
candidate of legal sciences, associate professor
mariia.m.koval@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1830-7003>

FEATURES OF CRIME PREVENTION PROGRAMS IN THE USA

It was found out that today in all developed countries of the world, in particular in the USA, large-scale work on preventive activities is carried out at the state level. The authorized bodies develop perspective programs and create specialized units that implement these projects in practice. World practice on crime prevention is implemented through practical application after being established in the relevant regulatory and legal acts.

It was emphasized that in Ukraine, representatives of all types of law enforcement activities develop certain methods and measures to combat crime at the level of their own competence. Of course, there are national and regional programs, but specific bodies and their divisions have considerable freedom of action regarding the direction of professional implementation.

This approach has positive points and some caveats. Guided by national programs, representatives of a specific law enforcement branch can determine on the ground the main “risk zones” and the contingent of citizens with whom it is expedient to work more intensively. The point of concern is that all services and units need to act in a coordinated manner so that preventive work is carried out in a planned manner and covers all areas of the population without gaps and duplication of measures.

It is noted that the introduction of grant programs is a powerful factor for the full implementation of preventive measures to prevent crime. Each grant program provides for a specific direction of implementation of measures that will ensure work with the target audience based on a certain set of methods. Programs for work with minors are, as a rule, educational, those that cover the population in general - legal education, work with the elderly is aimed at familiarization with social guarantees and opportunities, in particular, with regard to inheritance law, lifetime maintenance contracts, etc.

Attention is focused on the importance of conducting preventive work with persons released from prisons in the context of their resocialization. Such persons need psychological and material support in order not to commit crimes due to the rejection of them by society, because many of them claim that it is easier for them to be in places of deprivation of liberty than in a prejudiced environment, when it is difficult to get a job, to restore lost social connections ties, etc.

Key words: crime prevention; crime prevention subjects; preventive activity; crime prevention.

УДК 343.121

Mariana Pohorilets

Lviv Polytechnic National University,
student

Educational-Scientific Institute
of Law, Psychology and Innovative Education
Mariana.Pohorilets.pv.2020@lpnu.ua

Nataliia Slotvinska

Lviv Polytechnic National University,
Candidate of legal sciences

of the Department of criminal law and procedure
of the Educational-Scientific Institute
of Law, Psychology and Innovative Education
Nataliia.D.Slotvinska@lpnu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2858-3052/0000-0002-2756-4557>

ENSURING THE PRINCIPLE OF THE RIGHT TO PROTECTION IN UKRAINE

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.238>

© *Погорілець М., Слотвінська Н., 2023*

The principle of the right to protection is crucial for upholding human rights, promoting social justice, and strengthening the rule of law in Ukraine. This article highlights the relevance of researching and addressing the challenges and opportunities in ensuring this right in Ukraine. It examines the country’s political, social, and legal transformations, conflicts, and aspirations for European integration. The article explores Ukraine’s legal framework, measures taken, and progress made in ensuring the right to protection, including the independence of the judiciary, access to justice, legal aid programs, and prevention of arbitrary detention or treatment. However, challenges such as corruption, delays in court proceedings, limited access to justice, conflict-affected areas, and societal attitudes persist. Addressing these challenges requires ongoing efforts, including judicial reforms, resource allocation, public awareness campaigns, conflict resolution, and human rights education. This research contributes to the broader discussions on human rights and the rule of law in transitional and post-conflict societies and informs strategies for promoting the right to protection worldwide.

The article emphasizes the significance of the research topic by examining Ukraine’s political, social, and legal transformations in recent years. These transformations have presented challenges related to the rule of law, corruption, and human rights protection. By focusing on the right to protection, researchers can assess the progress made, identify gaps and shortcomings, and provide insights into areas that require attention and improvement. This evaluation serves as a tool to measure the effectiveness of legal reforms, policy initiatives, and institutional changes undertaken in Ukraine to ensure the protection of individuals’ rights.

The relevance of this research topic is further underscored by Ukraine's ongoing conflicts and security concerns. The war and annexation of Ukrainian territories have resulted in human rights violations, displacement, and the need for accountability and justice. By examining the right to protection, researchers can explore the impact of these conflicts on individuals' rights, assess the measures taken to address the resulting challenges, and evaluate the extent to which the right to protection is upheld in Ukraine.

Key words: principles of law, principles of criminal law, criminal proceedings, right to defense, access to justice.

The research topic of ensuring the principle of the right to protection in Ukraine holds great relevance due to its significance for upholding human rights, promoting social justice, and strengthening the rule of law in the country. The right to protection encompasses various elements that are essential for a fair and just society, including access to justice, a fair trial, legal assistance, and protection against arbitrary detention or treatment. Understanding and addressing the challenges and opportunities in ensuring this right in Ukraine is crucial for several reasons.

Firstly, Ukraine has undergone significant political, social, and legal transformations in recent years. The country has faced challenges related to the rule of law, corruption, and the protection of human rights. Researching and focusing on the right to protection sheds light on the progress made, identifies gaps and shortcomings, and offers insights into areas that require attention and improvement. It serves as a tool to evaluate the effectiveness of legal reforms, policy initiatives, and institutional changes undertaken in Ukraine to ensure the protection of individuals' rights.

Secondly, ensuring the principle of the right to protection in Ukraine is particularly relevant in the context of ongoing conflicts and security concerns. The country has faced with war and annexation of Ukrainian territories. These situations have resulted in human rights violations, displacement, and a need for accountability and justice. By examining the right to protection, researchers can explore the impact of these conflicts on individuals' rights, the measures taken to address the resulting challenges, and the extent to which the right to protection is upheld in Ukraine.

Thirdly, the relevance of this research topic is underscored by Ukraine's aspiration for closer integration with the European Union and alignment with international human rights standards. Ukraine has committed to implementing reforms and harmonizing its legislation with EU norms and standards, including those related to human rights. Analyzing the right to protection allows researchers to assess Ukraine's progress in meeting these commitments and fulfilling its obligations under international human rights treaties. It provides an opportunity to explore the impact of EU-Ukraine cooperation on the promotion and protection of individuals' rights in the country [3].

Furthermore, studying the right to protection in Ukraine contributes to the broader academic and policy discussions on human rights and the rule of law in transitional and post-conflict societies. Ukraine's experience serves as a case study for understanding the challenges and opportunities in ensuring human rights protection in contexts characterized by political and societal transformations. The research findings can inform comparative studies and contribute to the development of strategies and best practices for promoting and protecting the right to protection in similar contexts worldwide.

In conclusion, the research topic of ensuring the principle of the right to protection in Ukraine holds significant relevance due to its implications for human rights, social justice, and the rule of law in the country. By exploring the progress made, challenges faced, and opportunities available in upholding this right, researchers can contribute to the ongoing efforts to strengthen human rights protection, enhance access to justice, and promote a fair and inclusive society in Ukraine.

A number of scientists were engaged in the study of this issue, in particular: Myroshnychenko T. M., Balatska O. R., Korcheva T. V., Turuta O. V., Nesterenko S. S., Voloshanivska T. V., Venedictov V., Kravchenko I., Kostruba A., Maydanyk R. A., Kolb O. H., Kolb A. G., Hrushko M. V., Moskalenko K., Nekit K. H., Ulianova H. O., Kolodin D. O., Dolgopalo L. M., Us M. V., Glotow S. O., Deshko L.,

Bysaga Y., Zaborovkyy V., Ivanishyn-Hayduchok L., Shapovalova V., Vystavna Y., Cherkashyna M., Van der Valk M. R., Ladychenko V., Golovko L. and others.

Every person has the right to receive professional legal assistance. In some cases, this assistance may be provided free of charge by law. In addition, every person has the right to freely choose a defender of his rights in accordance with Article 59 of the Constitution of Ukraine [1]. These rights are provided in order to guarantee the protection of the rights and freedoms of every citizen.

Legal assistance may include such types of actions as:

- consultation and explanation of legislation, both verbally and in writing;
- drafting various legal documents, including statements and complaints;
- execution of copies of official documents;
- representation in courts and other state bodies of citizens and legal entities;
- provision of legal support for entrepreneurial and foreign economic activities;
- performance of duties in accordance with criminal and civil procedural legislation and others.

Article 20 of the Criminal Procedure Code of Ukraine specifies that ensuring the right to defense involves three forms of implementation:

- independent realization of the right to defense by suspects, accused, acquitted and convicted;
- use of the legal assistance of a defender;
- the duty of investigators, prosecutors, investigating judges, and courts to assist accused persons in exercising their right to defense by providing them with explanations of their rights and ensuring the right to qualified legal assistance [2].

Ensuring the principle of the right to protection is a fundamental aspect of upholding human rights and promoting a just society. In Ukraine, like in many other countries, the right to protection encompasses various elements, including the right to a fair trial, access to justice, legal assistance, and protection against arbitrary detention or treatment. The Ukrainian government and relevant institutions have taken significant steps to ensure the principle of the right to protection in the country.

First and foremost, Ukraine has a legal framework in place that recognizes and protects the right to protection. The Constitution of Ukraine, as well as international human rights treaties ratified by the country, guarantee the right to a fair trial and access to justice. These include the International Covenant on Civil and Political Rights, the European Convention on Human Rights, and the UN Convention against Torture, among others. These legal instruments set the foundation for the protection of individuals' rights and provide a basis for addressing any violations [1].

To ensure the right to protection in practice, Ukraine has implemented various measures. One of the crucial elements is the independence of the judiciary. The judiciary plays a vital role in safeguarding the right to protection by ensuring impartiality and fairness in legal proceedings. Ukraine has taken steps to strengthen the independence of its judiciary by implementing reforms aimed at enhancing transparency, accountability, and professionalism within the judicial system. These reforms include the establishment of the Supreme Council of Justice and the High Qualification Commission of Judges, which contribute to the selection and discipline of judges [4; 5].

Furthermore, Ukraine has made efforts to improve access to justice for all individuals, regardless of their socioeconomic status. Legal aid programs have been developed to provide assistance to those who cannot afford legal representation. These programs ensure that individuals have access to legal advice, representation, and support in court proceedings, thereby helping to bridge the justice gap and promote equality before the law.

To prevent arbitrary detention or treatment, Ukraine has implemented measures to combat torture and ill-treatment. The country has established a National Preventive Mechanism, in line with its obligations under the UN Convention against Torture. This mechanism aims to prevent torture and other cruel, inhuman, or degrading treatment by conducting regular visits to places of detention, raising awareness about human rights, and making recommendations to improve detention conditions [6].

Ensuring the principle of the right to protection in Ukraine

In addition to these efforts, Ukraine has also been working on strengthening its law enforcement institutions and improving their accountability. This includes training programs for law enforcement officers on human rights standards and mechanisms for addressing complaints against misconduct. Such initiatives are crucial for preventing human rights violations and ensuring that those responsible for abuses are held accountable.

While progress has been made, challenges still exist in fully ensuring the principle of the right to protection in Ukraine. Continued efforts are needed to address issues such as corruption, delays in court proceedings, and the effective implementation of legal reforms. Additionally, raising awareness among the population about their rights and available legal remedies is important to empower individuals to exercise and protect their rights.

Ensuring the principle of the right to protection in Ukraine faces several challenges that hinder the effective realization of this fundamental human right. These challenges arise from a combination of systemic issues, limited resources, institutional weaknesses, and societal factors. Understanding and addressing these problems are crucial for improving the protection of individuals' rights and promoting a fair and just society in Ukraine.

But, unfortunately, Ukraine has a lot of problem with ensuring the principle of the right protection. One of the primary challenges is the persistence of corruption and inefficiencies within the justice system. Despite ongoing efforts to reform the judiciary and enhance its independence, corruption remains a significant concern. Bribery, undue influence, and other forms of corruption can undermine the right to protection by compromising the fairness and integrity of legal proceedings. Corruption erodes public trust in the justice system and creates an environment where the powerful can evade accountability, while vulnerable individuals may face unjust treatment or denial of their rights.

Another challenge is the slow pace of judicial processes and excessive case backlog. Delays in court proceedings can deny individuals timely access to justice, leading to prolonged periods of legal uncertainty and potential violations of their right to protection. Insufficient resources, procedural complexities, and a lack of judicial efficiency contribute to these delays. Addressing this challenge requires further investment in the judicial system, including the recruitment of qualified personnel, improved case management practices, and the modernization of court infrastructure.

Limited access to justice and legal assistance is a significant issue in Ukraine. While efforts have been made to provide legal aid programs, such as free legal advice and representation for those who cannot afford it, accessibility remains a concern. Many individuals, particularly those in marginalized communities, may face barriers in accessing legal services due to financial constraints, lack of awareness about available resources, or geographic distance. Enhancing the availability and reach of legal aid programs and improving public awareness about their existence and benefits are necessary steps to overcome this challenge.

The situation in conflict-affected areas, particularly in eastern Ukraine and Crimea and other territories affected by full-scale war, poses specific challenges to ensuring the principle of the right to protection. Ongoing armed conflicts, the presence of non-state armed groups, and the de facto control of certain territories make it difficult to ensure the protection of individuals' rights in these regions. Displacement, human rights violations, and limited access to justice exacerbate the challenges. Resolving the conflicts, establishing effective mechanisms for accountability, and providing assistance and protection to affected populations are crucial steps towards addressing these challenges.

Societal attitudes and cultural factors also contribute to the problem of ensuring the right to protection. Prejudices, discrimination, and stereotypes based on gender, ethnicity, or other characteristics can affect the fair treatment of individuals within the justice system. Moreover, awareness and understanding of human rights and legal remedies among the general population may be limited, hampering the effective exercise and protection of rights. Promoting human rights education and awareness campaigns to challenge discriminatory attitudes and improve knowledge about legal rights and avenues for redress are essential to address this challenge.

Inference. In conclusion, ensuring the principle of the right to protection in Ukraine faces significant challenges. Corruption, delays in court proceedings, limited access to justice, conflict-related issues, and societal factors pose obstacles to the effective realization of this fundamental right. Addressing these challenges requires comprehensive efforts, including judicial reforms, anti-corruption measures, investment in the justice system, enhanced legal aid programs, conflict resolution, and human rights education. By tackling these problems, Ukraine can make progress towards a society where the right to protection is upheld for all individuals, fostering justice, equality, and respect for human rights. Ukraine recognizes the principle of the right to protection as a fundamental human right and has taken significant steps to ensure its realization. By upholding the principles of a fair trial, access to justice, legal assistance, and protection against arbitrary detention or treatment, Ukraine is working towards creating a society where individuals' rights are respected, and justice is accessible to all.

REFERENCES

1. **Constitution of Ukraine of June 28, 1996.** *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine.* 1996. No. 30. Art. 141.
2. **Criminal Procedure Code of Ukraine** dated April 13, 2012 No. 4651-VI. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine.* 2013, No. 9–10, No. 11–12, No. 13, Art. 88.
3. **Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand.** URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
4. **International Covenant on Civil and Political Rights. Adopted on December 16, 1966 by the UN General Assembly.** Ratified by Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR No. 2148-VIII (2148-08) dated 10/19/73. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
5. **Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment.** *Information of the Verkhovna Rada of the Ukrainian Soviet Socialist Republic.* 1989. No. 13. Art. 108.
6. **National Preventive Mechanism** : Article dated 15 January 2023. Wikipedia. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>. (date of application: 01.06.2023).

Дата надходження: 20.03.2023 р.

Мар'яна Погорілець

Національний університет "Львівська політехніка",
студентка Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти

Наталія Слотвінська

Національний університет "Львівська політехніка",
доцент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук
Nataliia.D.Slotvinska@lpnu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/https://orcid.org/0000-0003-2858-3052/0000-0002-2756-4557>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ПРАВА НА ЗАХИСТ В УКРАЇНІ

Принцип права на захист має вирішальне значення для дотримання прав людини, утвердження соціальної справедливості та зміцнення верховенства права в Україні.

У цій статті висвітлюється актуальність дослідження та вирішення проблем і можливостей забезпечення цього права в Україні. У науковій праці досліджено законодавчу базу України,

вжиті заходи та прогрес у забезпеченні права на захист, включаючи незалежність судової системи, доступ до правосуддя, програми правової допомоги та запобігання свавільному затриманню чи поводженню.

В цьому контексті окреслено окремі проблеми застосування аналізованого принципу, такі як: корупція, затримки судових розглядів, обмежений доступ до правосуддя тощо. Встановлено, що вирішення цих викликів потребує постійних зусиль, включаючи судові реформи, розподіл ресурсів, кампанії з підвищення обізнаності громадськості, вирішення конфліктів та освіту з прав людини.

У статті підкреслюється актуальність теми дослідження шляхом розгляду політичних, соціальних і правових трансформацій в Україні за останні роки. Ці перетворення створили виклики, пов'язані з верховенством права, корупцією та захистом прав людини. Зосереджуючись на праві на захист, дослідники можуть оцінити досягнутий прогрес, виявити прогалини та недоліки, а також надати уявлення про сфери, які потребують уваги та вдосконалення. Ця оцінка слугує інструментом для вимірювання ефективності правових реформ, політичних ініціатив та інституційних змін, здійснених в Україні для забезпечення захисту прав особи.

Актуальність цієї теми дослідження додатково підкреслюється збройним конфліктом, що триває в Україні, і проблемами безпеки, що виникають як його наслідок. Війна та анексія українських територій призвели до порушень прав людини, примусового переміщення громадян та потреби у відповідальності винних осіб, справедливості. Вивчаючи право на захист, дослідники можуть дослідити вплив цих конфліктів на права особи, оцінити заходи, вжиті для вирішення викликів, що виникають, і оцінити ступінь дотримання права на захист в Україні.

Ключові слова: принципи права, принципи кримінального права, кримінальне провадження, право на захист, доступ до правосуддя.

УДК 343.3/7

Svitlana Soroka

Lviv Polytechnic National University,
Institute of Jurisprudence and Psychology of the
Department of Criminal Law and Process,
Cand. of Law

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9351-4531>
Svitlana.o.soroka@lpnu.ua

CRIMES AGAINST THE BASICS OF NATIONAL SECURITY IN THE CONTEXT OF RECENT AMENDMENTS AND CHANGES

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.244>

© Сорока С., 2023

Characterization of crimes against the foundations of national security in the context of the latest changes and additions was carried out. It is established that criminal law is not stable, as it is based on changing and fluid historical conditions, which are determined by political, social and economic forces. In view of the current events caused by the started war against our state, a number of changes and additions were made to Chapter 1 “Crimes against the foundations of national security” of the Criminal Code of Ukraine.

It is emphasized that crimes against the foundations of national security are socially dangerous, illegal, punitive and culpable acts, committed by a physically reprehensible person who has reached the age of criminal responsibility, and encroaches on the state and social order of Ukraine, its sovereignty, political system, inviolability, territorial integrity, defense capability, information and economic security, as well as national security in the field of ecology and military armament. Among them, the legislator includes actions aimed at violent change or overthrow of the constitutional order or at the seizure of state power (Article 109); encroachment on the territorial integrity and inviolability of Ukraine (Article 110); financing of actions committed for the purpose of violent change or overthrow of the constitutional order or seizure of state power, change of territory or state border of Ukraine (Article 110-2); treason (Article 111); encroachment on the life of a state or public figure (Article 112); sabotage (Article 113); espionage (Article 114) and obstruction of the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations (Article 114-1). A general description of the components of these crimes is provided.

Changes to the legislation, which were introduced to the Criminal Code of Ukraine in connection with the full-scale invasion of Russia into Ukraine, were considered. It was found that Section I “Crimes against the foundations of national security” of the Criminal Code of Ukraine was supplemented with the following articles: Collaborative activity (Article 111-1); Assistance to the aggressor state (Article 111-2); Obstructing the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations (Article 114-1); Unauthorized dissemination of information about the transfer, transfer of weapons, armaments and war supplies to Ukraine, the movement, transfer or placement of the Armed Forces of Ukraine or other mili-

tary formations formed in accordance with the laws of Ukraine, committed under conditions of war or a state of emergency (Article 114-2).

It was concluded that the criminalization of certain acts under martial law is a necessary, relevant and timely step on the part of the state.

Key words: crimes; foundations of national security; criminalization; martial law; state of emergency.

Formulation of the problem. We imagine criminal law as an orderly, stable system or structure based on certain basic fundamental elements. However, it is not stable in the sense of “basic fundamental elements”, because it is based on changing and fluid historical conditions, which are determined by political, social and economic forces. Therefore, the practice of social relations requires constant attention to objects of criminal law protection. Transformational processes in Ukraine show that today it is in the epicenter of world attention as a state that seeks self-identification in the European and world space, trying to find its own way in the global world and its place among the countries of civilized democracy. In these difficult socio-political conditions, the legal policy of Ukraine attracts considerable attention of the world community, whose expectations are a certain warning when forming the legal foundations of the Ukrainian state. The state of criminal legal doctrine, criminal legislation and law enforcement is of particular importance for countering dangerous challenges in all spheres of life in Ukraine. At the same time, practice shows that criminal law continues to be the sharpest weapon for overcoming emerging dangers, an important role in which belongs to such well-known socio-legal phenomena as criminalization and decriminalization. In view of the current events caused by the war against our country, a number of changes and additions have been made to Section I “Crimes against the foundations of national security” of the Criminal Code of Ukraine, therefore these issues are relevant and require additional research

Analysis of the study of the problem. This problem was studied by V. Hryshchuk, O. Dudorov, O. Murashyn, M. Panov, M. Khavronyuk and others.

The purpose of the article. To reveal the criminal and legal aspects of crimes against the foundations of national security in the context of recent changes and additions.

Presenting main material. Ukraine is on a difficult path to protecting and preserving its sovereignty and independence. In the conditions of external aggression against our state, the mechanism of protection of Ukraine’s national security acquires special importance. This mechanism can function successfully and ensure the fulfillment of the goals set before it only under the condition of its proper legal regulation. One of the ways to protect Ukraine’s national security is to establish criminal liability for criminal offenses that encroach on Ukraine’s priority national interests.

Crimes against the foundations of national security are socially dangerous, illegal, punitive and culpable acts committed by a physically reprehensible person who has reached the age of criminal responsibility, and encroaches on the state and social order of Ukraine, its sovereignty, political system, inviolability, territorial integrity, defense capability, information and economic security, as well as national security in the field of ecology and military weapons [1, p. 35].

Among them, the legislator includes actions aimed at violent change or overthrow of the constitutional order or at the seizure of state power (Article 109); encroachment on the territorial integrity and inviolability of Ukraine (Article 110); financing of actions committed for the purpose of violent change or overthrow of the constitutional order or seizure of state power, change of territory or state border of Ukraine (Article 110-2); treason (Article 111); encroachment on the life of a state or public figure (Article 112); sabotage (Article 113); espionage (Article 114) and obstruction of the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations (Article 114-1) [2].

The common object of crimes against the foundations of Ukraine's national security is public relations regarding the protection of the foundations of Ukraine's national security: its constitutional system, sovereignty, territorial integrity, defense capability. That is, relations that ensure the existence of Ukraine as a sovereign, independent, democratic, social and legal state. As for the main immediate object of each individual crime, it is national security in certain areas. Also, Article 112 of the Criminal Code of Ukraine contains an additional object: human life, and for Article 113 of the Criminal Code, the mandatory additional object is, in addition to the life and health of a person, property and the environment.

From the objective side, all crimes provided for by Section I of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine are committed by action. At the same time, based on their increased social danger, the legislator constructs most of them as crimes with a formal structure. Some of these crimes are formulated as truncated syllables - the legislator transfers the moment of their end to the previous stages of committing the crime (preparation or attempt). For example, according to Part 1 of Art. 109 of the Criminal Code, conspiracy to commit the actions provided for in this part (preparation) is considered a completed crime. Encroachment on the life of a state or public figure (attempted murder or murder), in accordance with Art. 112 of the Criminal Code is considered a finished crime from the moment of the attempted murder of these persons. The time and circumstances of the crime are mandatory signs of only one form of treason: switching to the enemy's side can be committed only in wartime or during an armed conflict.

The high level of danger of these crimes is expressed in their subjective characteristics. The considered crimes are committed, as a rule, with direct intent, in which a person wants to harm the foundations of Ukraine's national security. A person acts with the aim of changing or overthrowing the constitutional order, seizing state power, harming Ukraine's sovereignty, changing its territory, weakening the country's economic situation.

Subjects of crimes against the foundations of the national security of Ukraine can be criminal persons who have reached the age of 16. The only exception is Art. 111 of the Criminal Code of Ukraine (only a citizen of Ukraine) and Art. 114 of the Criminal Code (exclusively a foreign citizen or stateless person). Also Art. 112 and Art. 113 of the Criminal Code establishes a reduced age of criminal responsibility, namely 14 years.

On March 3, 2022, the Verkhovna Rada of Ukraine, in connection with the full-scale invasion of Russia into Ukraine, adopted Law No. 2108-IX, which added to the CCU Article 1111 "Collaborative activity", which is included in Section I of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine "Crimes against the foundations of national security". It is not for nothing that the term "collaborationism" is considered voluminous, which is why an eight-part article and a note appeared for the first time in the Special Part of the Criminal Code of Ukraine [3].

Despite the presence of responsibility for crimes against the foundations of national security, such as treason, violent change or overthrow of the constitutional order, seizure of state power, encroachment on the territorial integrity of Ukraine, etc., which was provided for by the criminal law even before, and the commission of which, according to the general understanding, is covered by the concept "collaborative activity", taking into account the rare cases of denying the war against Ukraine and occupying positions in the occupation authorities, the legislator allocated certain crimes to a separate article, apparently wanting to simplify the legal qualification of criminal acts, speed up their investigation and trial.

Special attention should be paid to Art. 111-2 of the Criminal Code of Ukraine "Assistance to an aggressor state", which supplemented the code in accordance with Law No. 2198-IX dated 04/14/2022. The legislator defines aiding and abetting as intentional actions aimed at helping the aggressor state, armed formations, occupation administration of the aggressor state, committed by a citizen of Ukraine, a foreigner or a stateless person, with the exception of citizens of the aggressor state, with the aim of harming Ukraine by implementing or supporting decisions, actions of the aggressor state, armed formations, occupation administration of the aggressor state, voluntary collection, preparation and/or transfer of material resources or other assets to representatives of the aggressor state, its armed formations, occupation administration of the aggressor state [4].

Crimes against the basics of national security in the context of recent amendments and changes

From the above, it can be seen that the disposition of Art. 111-2 covers the disposition of Art. 111-1 of the Criminal Procedure Code, but establishes a different level of responsibility, so we can predict many more discussions by practitioners and scientists to improve its content and analyze future judicial and investigative practice.

The Verkhovna Rada of Ukraine also adopted Law No. 2160-IX dated March 24, 2022, according to which the Criminal Code of Ukraine was supplemented by Art. 114-2, which provides for bringing guilty persons to criminal liability for the unauthorized dissemination of information about the sending, transfer of weapons, armaments and military supplies to Ukraine, the movement, transfer or placement of the Armed Forces of Ukraine or other military formations formed in accordance with the laws of Ukraine, if it is not placed in public access the General Staff of the Armed Forces, the Ministry of Defense or official sources of the departments of the partner countries. Depending on the severity of the crime, the penalty is imprisonment for a term of 3 to 12 years. And the statute of limitations does not apply to this crime, as it belongs to crimes against the foundations of national security of Ukraine [5].

Conclusions. Therefore, the national security of Ukraine is a normatively recognized priority national interest. This is a fundamental fundamental attribute that ensures the existence of Ukrainians as a nation, the existence of our unique identity and unity, as well as the realization by the Ukrainian people of their exclusive right to build an independent, sovereign, democratic, legal and social state. Currently, the protection of one's own country, its borders and a dignified repulse of the enemy are extremely important, and the criminalization of certain acts under martial law is a necessary mechanism for achieving this goal.

REFERENCES

1. Bantyshev O. F., Shamara O. V. (2014). Kryminal'na vidpovidal'nist' za zlochyny proty osnov natsional'noyi bezpeky Ukrainy: monohr. Luhans'k, TOV "Virtual'na real'nist'", 240 s. URL <https://er.dduvs.in.ua/jspui/bitstream/123456789/6197/1/%d0%ba%d1%80%d0%b8%d0%bc%20%d0%b2%d1%96%d0%b4%d0%bf.pdf>
2. Kryminal'nyy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 roku URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n690>
3. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vstanovlennya kryminal'noyi vidpovidal'nosti za kolaboratsiynu diyal'nist': Zakon Ukrainy vid 03.03.2022 No. 2108-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>
4. Pro vnesennya zmin do Kryminal'noho ta Kryminal'noho protsesual'noho kodeksiv Ukrainy shchodo udoskonalennya vidpovidal'nosti za kolaboratsiynu diyal'nist' ta osoblyvostey zastosuvannya zapobizhnykh zakhodiv za vchynennya zlochyniv proty osnov natsional'noyi ta hromads'koyi bezpeky: Zakon Ukrainy vid 14.04.2022 No. 2198-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#Text>
5. Pro vnesennya zmin do Kryminal'noho ta Kryminal'noho protsesual'noho kodeksiv Ukrainy shchodo zabezpechennya protydyi nesanktsionovanomu poshyrennyu informatsiyi pro napravlennya, peremishchennya zbroyi, ozbroynennya ta boyovykh prypraviv v Ukrainu, rukh, peremishchennya abo rozmishchennya Zbroynykh Syl Ukrainy chy inshykh utvorenykh vidpovidno do zakoniv Ukrainy viys'kovykh formuvan', vchynenomomu v umovakh voyennoho abo nadzvychnoho stanu: Zakon Ukrainy vid 24.03.2022 No. 2160-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#Text>.

Дата надходження: 04.05.2023 р.

Світлана Сорока

Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
Svitlana.o.soroka@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9351-4531>

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ ОСТАННІХ ЗМІН І ДОПОВНЕНЬ

Дано характеристику злочинів проти основ національної безпеки в контексті останніх змін і доповнень. Констатовано, що кримінальне право не є стабільним, оскільки ґрунтується на мінливих і плінних історичних умовах, які визначаються політичними, соціальними та економічними силами. З огляду на сучасні події, зумовлені розпочатою війною проти нашої держави, до Розділу 1 “Злочини проти основ національної безпеки” КК України внесено низку змін і доповнень.

Акцентовано, що злочини проти основ національної безпеки – це суспільно небезпечні, протиправні, карні та винні діяння, вчинені фізичною осудною особою, яка досягла віку кримінальної відповідальності, і посягає на державний і суспільний лад України, її суверенітет, політичний устрій, недоторканність, територіальну цілісність, обороноздатність, інформаційну та економічну безпеку, а також національну безпеку у сфері екології та воєнного озброєння. До їх числа законодавець відносить дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109); посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110); фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110²); державну зраду (ст. 111); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112); диверсію (ст. 113); шпигунство (ст. 114) та перешкодження законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114¹). Надано загальну характеристику елементам складів цих злочинів. Розглянуто зміни до законодавства, які були внесені до КК України у зв’язку із повномасштабним вторгненням росії в Україну.

З’ясовано, що Розділ I “Злочини проти основ національної безпеки” КК України доповнено статтями: Колабораційна діяльність (ст. 111-1); Пособництво державі-агресору (ст. 111-2); Перешкодження законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114-1); Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114-2).

Зроблено висновок, що криміналізація окремих діянь в умовах воєнного стану є необхідним, актуальним і своєчасним кроком з боку держави.

Ключові слова: злочини; основи національної безпеки; криміналізація; воєнний стан; надзвичайний стан.

УДК 340.1

Світлана Сорока

Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
кандидат юридичних наук, доцент
Svitlana.o.soroka@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9351-4531>

Анастасія Генералова

Національний університет “Львівська політехніка”,
студентка групи ПВПР12
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
anastasiia.heneralova.mpvpr.2022@lpnu.ua

АНТИКОРУПЦІЙНІ ОРГАНИ ЯК ОСНОВНІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.249>

© Сорока С., Генералова А., 2023

Розглянуто історію прийняття антикорупційного законодавства щодо створення антикорупційних органів в Україні як основних засобів протидії корупції. З'ясовано, що історія виникнення антикорупційних органів почалася після Революції гідності, коли українське суспільство започаткувало ряд змін, що мали кардинальний вплив на їх створення. Також поштовхами для створення органів антикорупційної діяльності в Україні стали вимоги міжнародної світової спільноти та зокрема зобов'язання України перед ЄС.

Проаналізовано антикорупційні органи, якими є: Національне агентство з питань запобігання корупції – це центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику; Національна рада з питань антикорупційної політики – це консультативно-дорадчий орган при Президенті України, який надає рекомендації щодо напрямів розвитку антикорупційної політики України; Національне антикорупційне бюро України – це центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування і розкриття корупційних та інших кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових; Спеціалізована антикорупційна прокуратура є самостійним структурним підрозділом, який утворюється в Офісі Генерального прокурора, здійснює процесуальне керівництво та підтримує державне обвинувачення у Вищому антикорупційному суді у провадженнях, що належать до підслідності Національного антикорупційного бюро України; Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів – це центральний орган ви-

конавчої влади зі спеціальним статусом, уповноваженим на формування та реалізацію державної політики у сфері виявлення та розшуку активів, які можуть бути арештовані у кримінальному провадженні, а також управління активами, які арештовані у кримінальному провадженні; Вищий антикорупційний суд – вищий спеціалізований суд у системі судустрою України, здійснює розгляд проваджень про корупційні злочини, які розслідувало Національне антикорупційне бюро України, ухвалює рішення як суд першої та апеляційної інстанцій. Зроблено висновок, що створення нових антикорупційних органів є ефективнішим і швидшим, ніж реформування наявних. Саме такий шлях обрала Україна і це дасть їй можливість як найшвидше вступити в ЄС, ОЕСР та НАТО.

Ключові слова: корупція; антикорупційні органи; закони; антикорупційна політика; антикорупційна система; антикорупційна діяльність.

Постановка проблеми. Корупція, як відомо, це негативне суспільне явище, суть якого полягає у спотворенні практично всіх суспільних відносин, розрусі усталеного порядку, злочинному використанні свого становища з ціллю збагачення, яке здатне породжувати кризові стани у різних галузях суспільного та соціального розвитку кожної держави, насамперед це стосується політики, економіки, державного управління.

Корупція є одним з найбільш поширених правопорушень, особливо це стосується і нашої країни. Проблемі боротьби з корупцією присвячено ряд реформ, проведених керівництвом країни, присвячено велику кількість наукових праць. Однак, незважаючи на активні методи боротьби з корупцією та її всебічне дослідження, сьогодні ми не можемо говорити про успішні кроки на шляху подолання цього явища. Надзвичайно високий рівень корупції та дії державної влади, спрямовані на усунення цього болючого явища, визначають актуальність цієї проблеми та зумовили потребу в проведенні дослідження.

Аналіз дослідження проблеми. Виникнення антикорупційних органів явище порівняно нове для української юридичної науки. Питання функціонування новостворених органів були предметом дослідження: О. Ховпуна, О. Костенко, О. Кальмана, В. Тихого, П. Біленчука, М. Хавронюка та інших учених.

Мета статті. Висвітлити особливості функціонування та місце органів антикорупційної діяльності в українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Історія виникнення антикорупційних органів почалася після 2014 року, коли українське суспільство започаткувало ряд змін, що мали кардинальний вплив на їх створення. Не менш важливою причиною, поштовхам для створення органів антикорупційної діяльності в Україні стали вимоги міжнародної світової спільноти та зокрема зобов'язання України перед ЄС.

Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) є центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику. Агентство є відповідальним перед Верховною Радою України і підконтрольним їй та підзвітний Кабінету Міністрів України. НАЗК було створено на хвилі громадських обурень після Революції гідності – Законом України “Про запобігання корупції”. Існування такого органу було умовою Європейського Союзу. Після прийняття Закону України “Про запобігання корупції” в нього було внесено багато змін і доповнень. Сьогодні відповідно до цього закону НАЗК: аналізує ситуацію з корупцією в Україні, розробляє проекти антикорупційної стратегії та координує державну програму з її виконання; готує проект національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики; формує та реалізує антикорупційну політику, розробляє проекти нормативно-

правових актів з цих питань; організовує проведення досліджень з питань вивчення ситуації щодо корупції; здійснює моніторинг та контроль за виконанням актів законодавства з питань етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності державних службовців; надає методичну допомогу щодо виявлення корупційних ризиків у діяльності державних органів; здійснює контроль та перевірку декларацій суб'єктів декларування, їх зберігання, та оприлюднення, проводить моніторинг способу їх життя; здійснює державний контроль за дотриманням встановлених законом обмежень щодо фінансування політичних партій; залучає громадськість до формування, реалізації та моніторингу антикорупційної політики; здійснює обмін інформацією з компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями; здійснює інші повноваження відповідно до закону [1]. З метою реалізації антикорупційної політики в Україні НАЗК співпрацює з іншими державними органами. В ст. 19 Закону України “Про запобігання корупції” визначені суб'єкти, які зобов'язані приймати антикорупційні програми. Якісна підготовка та відповідальне виконання антикорупційної програми є запорукою створення ефективної системи запобігання і протидії корупції в усіх сферах діяльності органів влади та підвищення рівня довіри суспільства до них. Сьогодні, коли війна триває, НАЗК посилює антикорупційний напрям співпраці України з ЄС. Під час зустрічі з керівництвом Європейського управління з питань запобігання зловживанням та шахрайству (OLAF), А. Вишневський наголосив, що перемога у цій війні та вступ в ЄС, ОЕСР та НАТО є для України сьогодні пріоритетними питаннями. Ефективна боротьба з корупцією та шахрайством є ключовими завданнями у досягненні обох цих цілей [2]

Також Указом Президента України “Про Національну раду з питань антикорупційної політики” від 14.10.2014 № 808/2014 була утворена Національна рада з питань антикорупційної політики як консультативно-дорадчий орган при Президентові України, який надає рекомендації щодо напрямів розвитку антикорупційної політики України. Національну раду очолює голова, який призначається Президентом України. Виконавчим секретарем Національної ради є за посадою Заступник Глави Адміністрації Президента України, до відання якого віднесено питання протидії корупції. Основними завданнями Національної ради є: 1) підготовка та подання Президентові України пропозицій щодо визначення, актуалізації та вдосконалення антикорупційної стратегії; 2) здійснення системного аналізу стану запобігання і протидії корупції в Україні, ефективності реалізації антикорупційної стратегії, заходів, що вживаються для запобігання і протидії корупції; 3) підготовка та надання Президентові України узгоджених пропозицій щодо поліпшення координації та взаємодії між суб'єктами, які здійснюють заходи у сфері запобігання і протидії корупції; 4) оцінка стану та сприяння реалізації рекомендацій Групи держав проти корупції (GRECO), Організації економічної співпраці і розвитку (OECD), інших провідних міжнародних організацій щодо запобігання і протидії корупції, підвищення ефективності міжнародного співробітництва України у цій сфері; Головою Національної ради є Президент України, заступником Голови Національної ради – Керівник Офісу Президента України. Персональний склад Національної ради затверджує Президент України [3].

Наступним не менш важливим органом є Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ). В 2014 році питання боротьби з корупційними правопорушеннями набуло особливого значення та вимагало кардинальних кроків свого вирішення. Тому Верховною Радою України 14 жовтня 2014 року був прийнятий Закон “Про Національне антикорупційне бюро України”. Разом із ЗУ “Про запобігання корупції” цей закон є одним із фундаментальних законодавчих нормативно-правових актів, що поклали початок антикорупційним заходам у державі. Національне антикорупційне бюро України є центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних та інших кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових. Завданням НАБУ є протидія корупційним та іншим кримінальним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці, а також вжиття інших заходів

щодо протидії корупції [4]. Заснування НАБУ – нового слідчого органу у правоохоронній системі держави, мало за мету звільнення влади від корупції “заради побудови та розвитку успішного суспільства та ефективної держави”, а також було вимогою Міжнародного валютного фонду та Європейської комісії для лібералізації візового режиму України з ЄС. Показовим стало оголошення відкритого конкурсу на посаду керівника державного органу. Новим в українській практиці стало і заснування Ради громадського контролю при НАБУ, яка була створена Указом Президента України № 272/2015 від 15 травня 2015 року для забезпечення прозорості та цивільного контролю за діяльністю НАБУ. До її складу раз на рік шляхом Інтернет-голосування обираються авторитетні громадські діячі. Окрім того, проявами унікальності НАБУ можна назвати те, що воно стало першим правоохоронним органом, який був отриманий не у спадок від СРСР, а створений у Незалежній Україні. Очолює Національне бюро директор, строк його каденції 7 років. Він призначається рішенням Президента за результатами конкурсного відбору. Також всі інші працівники НАБУ, за винятком заступників директора НАБУ, призначаються на посади за результатами відкритого конкурсу. На сьогодні працює три конкурсні комісії, до складу кожної входять по три представники Ради громадського контролю [4].

Система антикорупційної політики не може функціонувати ефективно без усіх складових частин інституціонального механізму – спеціально уповноважених органів для запобігання корупції, встановлення її фактів, розслідування, викриття, а головне – притягнення до відповідальності винних. Одним із складових органів цієї системи є Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), що була створена за вимогою ЄС як одна з умов безвізу та Угоди про Асоціацію. 14 жовтня 2014 року була прийнята нова редакція Закону України “Про прокуратуру”. Прокуратура України становить єдину систему, яка здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави. САП є самостійним структурним підрозділом, який утворюється в Офісі Генерального прокурора. САП очолює керівник САП – він же є заступником Генерального прокурора. Призначення на адміністративну посаду в САП здійснюється за результатами відкритого конкурсу. Призначення прокурорів САП здійснюється керівником САП за результатами відкритого конкурсу, який проводить конкурсна комісія у складі керівника САП та визначених ним і Генеральним прокурором осіб. Склад комісії та порядок проведення нею відкритого конкурсу визначаються керівником САП. Основними функціями та завданнями САП є: 1) здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування НАБУ; 2) підтримання державного обвинувачення у відповідних провадженнях; 3) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених цим Законом і пов’язаних із корупційними або пов’язаними з корупцією правопорушеннями, а також представництво у межах своєї компетенції інтересів держави у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. У межах реалізації своїх функцій САП здійснює міжнародне співробітництво [5]. Здійснення міжнародного співробітництва є особливо актуальним у сучасних умовах, коли доводиться витратити чимало зусиль для повернення в Україну з-за кордону вітчизняних корупціонерів. Отже, вказані особливі умови існування САП є основою незалежності та неупередженості у функціонуванні органу.

Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (Агентство з розшуку та менеджменту активів або АРМА) є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, уповноваженим на формування та реалізацію державної політики у сфері виявлення та розшуку активів, які можуть бути арештовані у кримінальному провадженні, а також управління активами, які арештовані у кримінальному провадженні. Цей орган не проводить досудових розслідувань корупційних злочинів, однак його діяльність є важливою для ефективного розслідування таких кримінальних проваджень. АРМА уповноважене сприяти здійсненню кримінального провадження шляхом: 1) здійснення заходів з виявлення та розшуку активів за зверненням слідчого, детектива, органів досудового розслідування, прокуратури та судів з метою арешту та конфіскації таких активів чи їх стягнення в

дохід держави внаслідок визнання необґрунтованими активів; 2) забезпечення міжнародного співробітництва з відповідними органами іноземних держав (на рівні, що передує міжнародній правовій допомозі), міжнародними організаціями, до компетенції яких належать питання щодо виявлення, розшуку активів, а також направлення до них відповідних запитів щодо виявлення та розшуку активів; 3) звернення до суду з позовом щодо визнання незаконними нормативно-правових актів, індивідуальних рішень, правочинів, виданих\вчинених з порушенням визначених чинним законодавством вимог та обмежень; 4) участі у забезпеченні представництва прав та інтересів України у закордонних юрисдикційних органах у справах, пов'язаних з поверненням в Україну активів, одержаних від корупційних та інших злочинів. АРМА за змістом, обсягом функцій і правовим статусом не має аналогів у системі органів державної влади в Україні. АРМА створено за аналогом установ з повернення та управління активами, які успішно функціонують у державах-членах ЄС відповідно до рішення Ради Європейського Союзу № 2007/845/JHA від 06 грудня 2007 року та інших актів права ЄС [6].

Завершенням заснування повноцінної системи антикорупційної політики, логічно, став початок роботи Вищого антикорупційного суду України (ВАКС). ВАКС утворений відповідно до судової реформи 2016 року. Проте робота новоствореного суду розпочалася 5 вересня 2019 року. ВАКС здійснює правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та дотримання інших прав і свобод. Завданням Вищого антикорупційного суду є здійснення правосуддя відповідно до визначених законом засад та процедур судочинства з метою захисту особи, суспільства та держави від корупційних і пов'язаних із ними кримінальних правопорушень та судового контролю за досудовим розслідуванням цих кримінальних правопорушень, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, а також вирішення питання про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави у випадках, передбачених законом у порядку цивільного судочинства, а також здійснення правосуддя у справах про застосування санкцій, передбаченої пунктом 1-1 частини першої статті 4 Закону України “Про санкції”, у порядку адміністративного судочинства [7]. ВАКС є постійно діючим вищим спеціалізованим судом у системі судоустрою України, здійснює правосуддя як суд першої та апеляційної інстанцій щодо своєї підсудності; здійснює розгляд проваджень про корупційні злочини, які розслідувало НАБУ; аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику у кримінальних та інших провадженнях, віднесених до його підсудності. Територіальна юрисдикція ВАКС поширюється на всю територію України. До суддів ВАКС встановлюються досить строгі вимоги на обійняття посади судді або голови суду. Крім вимог, передбачених Конституцією України та Законом України “Про судоустрій і статус суддів”, до суддів ВАКС Законом України “Про Вищий антикорупційний суд” встановлені додаткові спеціальні вимоги.

Отже, після Революції гідності в Україні почалися кардинальні зміни в суспільстві. Україна прийняла комплексний антикорупційний пакет законів та створила нові спеціалізовані органи: НАБУ, САП, НАЗК, АРМА ВАКС, що об'єднані спільною метою боротьби з корупцією та реалізують її відповідно до власних функцій і повноважень. Створення нових антикорупційних органів є ефективнішим і швидшим, ніж реформування наявних. Саме такий шлях обрала Україна і це дасть їй можливість якнайшвидше вступити в ЄС, ОЕСР та НАТО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. “Про запобігання корупції”. Закон України від 14 жовтня 2014 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/ed20141014#Text>
2. НАЗК посилює антикорупційний напрям співпраці України з Європейським Союзом – А. Вишневський провів низку робочих зустрічей у Брюсселі. 25 листопада 2022 року. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/nazk-posylyuye-antykoryptsijnyj-napryam-spivpratsi-ukrayiny-z-yevropejskym-soyuzom-a-vyshnevskij-proviv-nyzku-robochyh-zustrichej-u-bryusseli/>

3. Положення про Національну раду з питань антикорупційної політики” затверджено Указом Президента від 14.10.2014 № 808/2014 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808/2014#n21>
4. “Про Національне антикорупційне бюро України” Закон України від 14 жовтня 2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>
5. “Про прокуратуру” Закон України від 14 жовтня 2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
6. Агентство з розшуку та менеджменту активів . Основні напрямки діяльності. URL: <https://arma.gov.ua/areas-of-activity>
7. “Про Вищий антикорупційний суд” Закон України від 7 червня 2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text>

REFERENCES

1. “Pro zapobihannya koruptsiyi”. Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnya 2014 roku URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/ed20141014#Text>
2. NAZK posylyuye antykoruptsiynyyu napryam spivpratsi Ukrainy z Yevropeys'kym Soyuzom – A.Vyshnevs'kyu proviv nyzku robochych zustrichey u Bryusseli. 25 lystopada 2022 roku. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/nazk-posylyuye-antikoruptsiynyj-napryam-spivpratsi-ukrainy-z-yevropejskym-soyuzom-a-vyshnevskij-proviv-nyzku-robochych-zustrichej-u-bryusseli/>
3. Polozhennya pro Natsional'nu radu z pytan' antykoruptsiynoyi polityky” zatverdzheno Ukazom prezidenta vid 14.10.2014 № 808/2014 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808/2014#n21>
4. “Pro Natsional'ne antykoruptsiyne byuro Ukrainy” Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnya 2014 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>
5. “Pro prokuraturu” Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnya 2014 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
6. Ahent-stvo z rozshuku ta menedzhmentu aktyviv. Osnovni napryamky diyal'nosti. URL: <https://arma.gov.ua/areas-of-activity>
7. “Pro Vyshchyy antykoruptsiynyy sud” Zakon Ukrainy vid 7 chervnya 2018 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text>

Дата надходження: 13.04.2023 р.

Svitlana Soroka

Lviv Polytechnic National University,
Institute of Jurisprudence and Psychology of the
Department of Criminal Law and Process,
Cand. of Law
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9351-4531>
Svitlana.o.soroka@lpnu.ua

Anastasiia Heneralova

Polytechnic National University,
student of the group PVPR-12
Institute of Jurisprudence and Psychology of the Lviv
anastasiia.heneralova.mpvpr.2022@lpnu.ua

ANTI-CORRUPTION BODIES, AS MAIN MEASURES OF ANTI-CORRUPTION

The history of the adoption of anti-corruption legislation regarding the creation of anti-corruption bodies in Ukraine as the main means of combating corruption is considered. It was found that the history of the emergence of anti-corruption bodies began after the Revolution of Dignity, when Ukrainian society initiated a series of changes that had a fundamental impact on their creation.

Also, the impetus for the creation of anti-corruption bodies in Ukraine was the demands of the international world community and, in particular, Ukraine's obligations to the EU.

The anti-corruption bodies, which are the National Agency for the Prevention of Corruption, are analyzed – this is a central body of the executive power with a special status, which ensures the formation and implementation of the state anti-corruption policy; The National Council on Anti-corruption Policy is a consultative and advisory body under the President of Ukraine, which provides recommendations on directions for the development of Ukraine's anti-corruption policy; The National Anti-Corruption Bureau of Ukraine is a central body of the executive power with a special status, which is entrusted with the prevention, detection, termination, investigation and disclosure of corruption and other criminal offenses assigned to its jurisdiction, as well as the prevention of new ones; The specialized anti-corruption prosecutor's office is an independent structural unit, which is formed in the Office of the Prosecutor General, carries out procedural management and supports the state prosecution in the High Anti-Corruption Court in proceedings under the jurisdiction of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine; The National Agency of Ukraine for Identification, Search and Management of Assets Obtained from Corruption and Other Crimes is a central executive body with a special status, authorized to form and implement state policy in the field of identification and search of assets that can be seized in criminal proceedings, as well as management of assets seized in criminal proceedings; The higher anti-corruption court is the highest specialized court in the judicial system of Ukraine, it hears proceedings on corruption crimes investigated by the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, makes decisions as a court of first instance and appellate instance. It was concluded that the creation of new anti-corruption bodies is more effective and faster than reforming the existing ones. This is the path Ukraine has chosen and it will give it the opportunity to join the EU, OECD and NATO as soon as possible.

Key words: corruption; anti-corruption bodies; laws; anti-corruption policy; anti-corruption system; anti-corruption activity.

УДК 343.823

Roman Shai

Lviv Polytechnic National University,
Associate Professor of Criminal Law and Procedure Department
Institute of Law, Psychology, and Innovative Education,
Candidate of Law, Associate Professor
roman.y.shai@lpnu.ua
ORCID ID :<https://orcid.org/0000-0003-2788-6035>

Sofia Lupii

Lviv Polytechnic National University,
4th year student
Institute of Law, Psychology, and Innovative Education
sofiia.lupii.pv.2019@lpnu.ua

THE LEGAL NATURE OF CONVICTED PERSONS' LABOR, ITS GOALS, TASKS AND REGULATION FEATURES

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.256>

© Шаї Р., Лупії С., 2023

This article will examine the legal nature and highlight the problematic issues of involving convicts serving a term of imprisonment in socially useful work. The goals and tasks of socially useful work as a means of correction and resocialization of such convicts are disclosed. The article formulates proposals for improving the current criminal law enforcement in terms of legal regulation of the application of community service to convicts serving prison terms.

In the work, the author drew attention to the fact that one of the important components of the normal functioning of any socie.

Work is the primary basis and necessary condition for the life of people and societies. Work primarily shapes a person, educates his will and character traits. It should be noted that work is not only a means of biological development of a person, but also a tool for continuous development, formation of personal needs, contributes to the growth of his abilities, skills and the ability to use them.

The author believes that it is necessary for the state to provide adequate material and financial support for penal institutions, to provide convicts with the opportunity to choose the desired field of activity, in accordance with their specialty and wishes, to ensure the appropriate level of remuneration and to create the necessary conditions for it.

All this will contribute to the convict's positive attitude towards work, his own desire to engage in it in order to return to society as a full-fledged member of it.

Taking into account the main provisions about the role of work in the development of society and the formation of human consciousness, it is one of the main means of correction and resocialization of convicts.

Key words: socially useful work; convicted person; imprisonment; correction and resocialization.

Formulation of the problem. Community service as a way of influencing those sentenced to imprisonment, according to Art. 6 of the Criminal Executive Code of Ukraine is one of the main instruments of correction and resocialization of convicts and a criterion that is considered when applying to a convicted person parole from serving a sentence. However, the modern paradigm of the formation and development of democratic states should not be based on punitive aspects, but on the resocialization of prisoners through adaptation to normal social life, in which they can realize themselves, without committing further criminal offenses. Therefore, the correction of convicts to deprivation of liberty cannot be carried out through forced labour, as was the case until recently, namely, until April 8, 2014, convict labour was mandatory. However, the harmonization of national legislation with the legislation of the European community and humanization in the field of execution of punishments became the reasons for the adoption by the Verkhovna Rada of Ukraine of the Law of Ukraine No. 1186-VII of April 8, 2014 "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine on Adaptation of the Legal Status of Convicts to European Standards" [1], according to which the compulsory labour of those sentenced to imprisonment was abolished.

The purpose of the study. The purpose of the article is to carry out a theoretical analysis of the legal nature of the involvement of convicts who are serving a sentence of imprisonment for a certain period in socially useful work in view of its important importance in the process of correction and resocialization of convicts.

The state of the study. The issue of the work of those sentenced to imprisonment was studied in the works of such outstanding scientists as L. V. Bagrii-Shakhmatova, V. V. Golyna, I. M. Danshina, O. M. Juzhi, V. M. Dryomina, A. F. Zelinsky, M. P. Melentieva, A. S. Mikhlin, A. H. Stepaniuk, Yu. M. Tkachevsky, V. M. Trubnikov, etc. However, the problem of determining the legal nature of the work of those sentenced to imprisonment remains unsolved, and therefore requires further research.

Outline of the main provisions. The work of those sentenced to imprisonment is regulated by the current legislation, in particular the Criminal Executive Code of Ukraine (Articles 118–122) and the Labor Code of Ukraine and occupies one of the leading places in the correction and resocialization of these persons, their compliance with the requirements of laws and other generally accepted rules of behaviour in society. The employment of these persons has its own characteristics, which are determined by the special legal position of the convicts and the tasks set before the institutions of execution of punishments [2, p. 124].

Art. 43 of the Constitution of Ukraine guarantees: "Everyone has the right to work, which includes the opportunity to earn a living by work that he freely chooses or freely agrees to." Art. 63 of the Basic Law declares that "a convicted person has all the rights of a person and a citizen, with the exception of the restrictions defined by law and established by a court verdict" [3].

Unlike those sentenced to deprivation of liberty, for whom the obligation to work is established in the very definition of the content of the punishment in the article of the Criminal Code, those sentenced to deprivation of liberty do not have such an obligation. In Art. 118 of the Criminal Code of Ukraine establishes that those sentenced to imprisonment have the right to work in places and jobs determined by the administration of the colony [4].

The realization of the right to work, the meaning of which is the possibility to freely dispose of one's ability to work by convicts who are serving a sentence in the form of deprivation of liberty, has its own characteristics and limitations.

As noted in the literature, such restrictions have a punitive and educational nature and stem from the punishment itself. These restrictions include: the impossibility of voluntarily entering employment relationships, changing their nature or voluntarily terminating them, free use of funds, etc. [5, p. 200].

In the literature, there is an opinion that establishing the obligation of persons deprived of liberty to work in accordance with the rules of the Criminal Executive Code of Ukraine gives the forced nature of the work of convicts, which contradicts the Constitution of Ukraine. And therefore, the work made mandatory by the Criminal Executive Code of Ukraine acquires the characteristics of coercion, since it does not follow from the court decision that the convicted person is obliged to work while serving the sentence [6, p. 123]. Indeed, as V. Zhernakov points out, the duty of a person sentenced to imprisonment to work while serving his sentence is not directly established in the court verdict. The essence of this punishment is the restriction of the ability to use time at one's discretion during a certain period established by the court based on legislation, which is a component of a person's life. However, deprivation of liberty cannot occur as an abstraction, for this there is a certain form – places of deprivation of liberty (with their own regime). A person, getting to such places, must obey the regime [7, p. 38–39]. And the right, which becomes at the same time the duty of those sentenced to imprisonment, to work, is provided by the criminal law.

In paragraph 3, part 1 of Art. 107 of the Criminal Executive Code of Ukraine, among the rights of convicts serving a prison sentence, the right to participate in work is provided in accordance with the procedure established by the Criminal Executive Code of Ukraine and regulatory legal acts of the Ministry of Justice of Ukraine.

Involvement of convicts in labour does not contradict international norms. In p. 2 Art. 71 of the Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners stipulates that all sentenced prisoners must work in accordance with their physical and mental capabilities as certified by a doctor [8].

At the same time, it should be noted that there are currently many legal rules that regulate and guarantee the right of convicts to work but are still not properly coordinated among themselves and that contradict the provisions of the Basic Law and international standards for observing human rights.

The minimum standards for the treatment of prisoners provide that this category of persons should have the possibility of employment of their own choice, if it is compatible with their profession, physical and mental abilities, and the requirements of the management of correctional institutions [8]. In this sense, the restrictions mainly relate to the free choice of the type of activity by the convicts, which is provided for by the Basic Law of Ukraine and modern international standards [3]. Article 5-1 of the Labor Code guarantees free choice of activity to all working citizens permanently residing in Ukraine [9]. However, Article 118 of the Criminal Executive Code of Ukraine has the opposite legal norm, according to which convicts must be involved in socially useful work where the administration of the institution in which the convict is serving his sentence will be determined [4].

According to the Instruction on working conditions and wages of convicts, such citizens can participate in paid work, in particular, in labor adaptation centers, auxiliary farms, workshops, at enterprises in penitentiary institutions, in auxiliary service work of such institutions, etc. [10].

The paid work of the convict while serving the sentence is included in his total work experience. The accounting of hours worked by convicts is entrusted to the administration and is carried out according to the results of the year. If the convict systematically avoids work, the corresponding period is excluded from the term of his work experience by the decision of the administration of the penitentiary institution.

According to Chapter XVII of the Rules of Internal Procedure of Penitentiary Institutions, convicts have the right to work. Their work is carried out on a voluntary basis in accordance with the procedure provided for in Art. 118 of the Criminal Executive Code of Ukraine [11].

Part 1 of Art. 118 of the Criminal Executive Code of Ukraine on the procedure and conditions for the involvement of convicts in work provides that this category of persons is involved in socially useful work in accordance with their age, gender, ability to work, specialty and state of health and in accordance with the production facilities available in the penitentiary [4].

The legal nature of convicted persons' labor, its goals, tasks and regulation features

In our opinion, the work of convicts should be a duty. After all, a person who committed a crime, caused harm to society, lives while serving a sentence at the expense of taxpayers. The work of convicts does not contradict the Basic Law, which prohibits the use of forced labour. According to Part 3 of Article 43 of the Constitution of Ukraine, the work of convicts does not fall under the definition of forced labour [3].

According to the Law dated 08.04.2014 No. 1186-VII "On Amendments to the Criminal and Executive Code of Ukraine on the Adaptation of the Legal Status of Convicts to European Standards", the obligation to work for convicts became their right – convicts have the right to choose: to work or not, serving a sentence.

Given this legislative norm, it becomes quite clear that the constitutional right to work for convicted persons who are deprived of their liberty turns into an obligation, albeit a paid one.

When considering the role of community service for convicts serving a sentence, it should be remembered that it is not only a way of biological development of a person, but also contributes to the growth of the needs of the individual, his abilities, skills, and the ability to use them.

A.H. Stepaniuk notes that "recruitment to work is primarily aimed at encouraging convicts to treat work as a positive and necessary component of their lives, including further life on the loose. The European Prison Rules impose the same requirements on the work of prisoners. It is necessary that, after being released from the institution of execution of punishments, a person should have certain skills and abilities that will enable her to find a legal means of livelihood and help her to painlessly enter life in freedom." [12, p. 222].

Community service is a powerful factor that affects the formation of the convict's personality, in particular, work contributes to psycho-emotional relief to a certain extent and distracts from obsessive thoughts, besides, time passes faster. A conscientious attitude to work provides an opportunity to earn parole or receive other benefits provided by law, acquire useful skills, etc. At the same time, this means of influence has features that are determined by the legal status of convicts, the need to involve them in paid work and the institutions' performance of tasks set by the state.

Conclusions: Summarizing the above, we consider it possible to draw the following conclusions. Work for convicts is one of the most important means of influencing them. The work of convicts has certain legal restrictions introduced by the state and takes into account the necessary educational influence on convicts from the administration of correctional institutions. At the same time, the right to work remains a constitutional right of the convict himself. In general, a reasonable amount of punishment has a positive corrective effect on the majority of those sentenced to imprisonment.

Legislators, scientists, and practitioners conducted a legal analysis of the importance of community service for the re-education of those sentenced to imprisonment. They concluded that the work of convicts is one of the means and stimulating factors for their correction and return to a normal way of life. For persons sentenced to prison terms, work is both a right and an obligation at the same time.

Thus, in our opinion, if you deprive a person of the right to choose and forcibly impose socially useful work, it becomes unclear: the convict works because he has no alternative, or because he realized the need for work for the purpose of his own social development, acquiring useful professional skills, the desire to be fulfilled, which steadily leads to obedient behaviour. Labour can have resocialization or correctional potential only if it is voluntary, if on the contrary, then it performs the role of a punitive tool, without causing the convicted person to treat her with respect.

REFERENCES

1. Pro vnesennia zmin do Kryminalno-vykonavchoho kodeksu Ukrainy shchodo adaptatsii pravovoho statusu zasudzenoho do yevropeiskykh standartiv.[On making changes to the Criminal and Executive Code of Ukraine regarding the adaptation of the legal status of the convicted person to European standards]: Zakon Ukrainy vid 08 kvitnia 2014 roku No. 1186-VII.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1186-18#Text>. [in Ukrainian].

2. Hradetskyi A. V. (2013). Mekhanizm pravovoho rehulivannia pratsi zasudzhenykh. [The mechanism of legal regulation of convict labor] Derzhava ta rehiony. Serii: Pravo. No. 2 (40). S. 124–128 [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. No. 254k/96-VR / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/Laws/show/254k/96-vr> [in Ukrainian].
4. Kryminalno-vykonavchy kodeks Ukrainy [Criminal and Executive Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 11 lypnia 2003 r. No. 1129-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> [in Ukrainian].
5. Badyra V. A., Denysov S. F., Denysova T. A. ta in.; za red. Denysovoi T. A. (2008). Kryminalno-vykonavche pravo : navchalnyi posibnyk. [Criminal executive law: study guide]. K. : Istyna, 400 s. [in Ukrainian].
6. Starkiv I. M. (2010). Osoblyvosti realizatsii prava na pratsiu v mistsiakh pozbavleniia voli .[Peculiarities of the implementation of the right to work in places of deprivation of liberty]. Materialy Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii molodykh vchenykh ta aspirantiv “Vdoskonalennia pravovoho zakhystu prav ta osnovnykh svobod liudyny i hromadianyna” (m. Ivano-Frankivsk, 23.04.2010 r.). Ivano-Frankivsk, S. 122–124 [in Ukrainian].
7. Zhernakov V. (1997). Poniattia prymusovoi pratsi za zakonodavstvom Ukrainy. [The concept of forced labor under the legislation of Ukraine]. Pravo Ukrainy. No. 10. S. 35–39, 43 [in Ukrainian].
8. Minimalni standartni pravyla povodzhennia z viazniamy. [Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners]: Mizhnarodnyi dokument OON vid 30.08.1955 r. URL http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_212 [in Ukrainian].
9. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy [Code of Labor Laws of Ukraine]: Zakon Ukrainy: vid 10.12.1971 r. No. 322-VIII. Data onovlennia: 20.02.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian].
10. Pro zatverdzhennia Instruksii pro umovy pratsi ta zarobitnu platu zasudzhenykh do obmezheniia voli abo pozbavleniia voli [On the approval of the Instruction on working conditions and wages of those sentenced to restriction of liberty or deprivation of liberty]: nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 07.03.2013 r. No. 396/5. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2013. No. 23. S. 798 [in Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennia Pravyl vnutrishnoho rozporiadku ustanov vykonannia pokaran. [On the approval of the Rules of the internal procedure of institutions for the execution of punishments]: nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 28.08.2018 No. 2823/5 (zareiestr. v Ministerstvi yustytzii Ukrainy 05.09.2018 r. za No. 1010/32462). Data onovlennia: 20.02.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text> [in Ukrainian].
12. Stepaniuk A. Kh. (2006). Kryminalno-vykonavche pravo: navchalnyi posibnyk. [Criminal law: a study guide]. Kharkiv : Pravo, 320 s. [in Ukrainian].

Дата надходження: 20.05.2023 р.

Роман Шай

Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Інституту права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
roman.y.shai@lpnu.ua
ORCID ID :<https://orcid.org/0000-0003-2788-6035>

Софія Лупій

Національний університет “Львівська політехніка”,
студентка 4-го курсу
Інституту права, психології та інноваційної освіти
sofiia.lupii.pv.2019@lpnu.ua

ПРАВОВА ПРИРОДА ПРАЦІ ЗАСУДЖЕНИХ, ЇЇ ЦІЛІ, ЗАВДАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ

У цій статті досліджено правову природу і висвітлено проблемні питання залучення засуджених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, до суспільно корисної праці. Розкрито цілі і завдання суспільно корисної праці як засобу виправлення і ресоціалізації таких засуджених. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінально-

виконавчого законодавства в частині правового регулювання застосування суспільно корисної праці до засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі.

У роботі автор звернув увагу на те, що одним із вагомих складників нормального функціонування будь-якого суспільства була й залишається праця, без якої неможливе виробництво матеріальних і культурних благ. Праця – це першооснова й необхідна умова життя людей і суспільств. Праця насамперед формує людину, виховує її волю та риси характеру. Потрібно зазначити, що праця є не лише засобом біологічного розвитку людини, але й інструментом для постійного розвитку, формування потреб особистості, сприяє зростанню її здібностей, навичок та умінь їх використання.

Автор вважає за потрібне, щоб держава надала належне матеріальне та фінансове забезпечення установам виконання покарань, забезпечила засудженим можливість вибору бажаної сфери діяльності, відповідно до їхньої спеціальності й побажань, забезпечила належний рівень оплати праці та створення потрібних для неї умов. Усе це сприятиме позитивному ставленню засудженого до праці, власному бажанню працювати, щоб повернутись у суспільство повноцінним її членом.

Зважаючи на основні положення про роль праці в розвитку суспільства й формуванні людської свідомості, вона є одним із основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених.

Ключові слова: суспільно корисна праця; засуджений; позбавлення волі; виправлення і ресоціалізація.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 351.87:342.56

Андрій Мазовіта

Національний університет “Львівська політехніка”,
аспірант Інституту права, психології та інноваційної освіти

andrii.b.mazovita@lpnu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0009-8132-9687>

УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ ЯК КЛЮЧОВИЙ ПРИНЦИП ВІДКРИТОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ: ГЕНЕЗИСНІ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.262>

© Мазовіта А., 2023

Анотація. У статті проведено аналіз історико-правових та новітніх глобалізаційних тенденцій розвитку принципу участі громадськості як фактору відкритості судової влади.

Констатовано, що відкрите урядування гарантує прозорість, підзвітність і відкритість влади, одночасно збільшуючи можливості участі громадян. Доведено його затребуваність під час реалізації судової влади.

Зокрема констатовано, що генезисні аспекти становлення судочинства характеризувалися тим, що сторони процесу залежали від бажання органів управління тогочасних держав щодо права брати участь у судах: не всі особи були уповноважені подавати позови, давати свідчення, служити професійним чи народним засідателем.

Автором виокремлено історичні аспекти розвитку відкритості судової влади: подолання вибірковості участі осіб у процесі; розвиток доступності судового процесу для всіх без дискримінації за різними ознаками; поширення відкритості судової інформації як засобу досягнення правовиховної функції влади та способу попередження правопорушення; безпосередній зв'язок розвитку принципу відкритості з розвитком політичних прав людини та правової системи; поступальний розвиток судів як публічних інституцій.

Вмотивовано існування двох концепцій розуміння відкритого правосуддя: швидкий і публічний суд, що ґрунтується на нормах права, що висвітлені у Біллі про права Сполучених Штатів від 1791 року та справедливості і доступності суду, що висвітлена у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

Вказано на глобальні тенденції зміни громадської участі у судовій владі під впливом розвитку інформаційного середовища. Останнє надає ширші можливості електронного, дистанційного доступу до судових даних. Відкритість суду є не лише основною вимогою людей до судової роботи, а й каналом демонстрації судової справедливості. Визначено такі проблеми сучасного етапу правового забезпечення принципу відкритості

суду: комплексність гарантування (поєднання правових та технічних механізмів) інформаційної доступності судової влади; забезпечення новітніх можливостей аналізу судової інформації шляхом подолання класичний вибіркового підходу шляхом використання методу систематизації даних.

Ключові слова: громадська участь; судова влада; доступність; відкритість; справедливість; відкрите правосуддя.

Постановка проблеми. Відкритість владних інституцій нині є визначним принципом функціонування всі публічних органів влади. Сформувавшись як затребуваний елемент управлінської діяльності в 70-х роках ХХ століття, він надає і в подальшому вагомому правову “палітру” для розвитку відкритості інституцій державного та муніципального рівнів, спрямовує на надання громадянам більшого доступу до інституційної інформації, а також діяльності публічних органів.

Відкрите урядування гарантує прозорість, підзвітність і відкритість влади, одночасно збільшуючи можливості участі громадян. Тому відкритість є ключовим принципом, коли воно пов’язане з доступом до інформації в установах державного рівня, на відміну від секретності, що діє як виняток у демократичних державах. Незважаючи на те, що в усьому світі було реалізовано багато ініціатив відкритої публічно-владної діяльності, більшість із них стосувалася виконавчої та законодавчої гілки. Концепція відкритого уряду в демократичних суспільствах зазвичай пов’язана з виконавчою владою, особливу увагу слід надати ідеї, що – навіть якщо судова влада має специфічні та контекстуальні характеристики – можна застосувати філософію відкритості до судової системи.

Аналіз дослідження проблеми. Питання розуміння відкритості судової влади, доступу до правосуддя та громадської участі в процесі здійснення публічної влади загалом були предметом розгляду фахівців як загальнотеоретичною так і галузевої юриспруденції, зокрема серед українських науковців треба відзначити праці Н. М. Грень, І. М. Жаровської, В. Б. Ковальчука, О. М. Козакевича, І. О. Личенко, Б. Б. Мельниченко, О. М. Овчаренка та інших.

Набагато ширше ці питання досліджували представники іноземної доктрини, зокрема Brewer J., C. E. Jiménez-Gómez, M. Nakib, Y. Wang, H. Tian та інші.

Метою статті є аналіз історико-правових та новітніх глобалізаційних тенденцій розвитку принципу участі громадськості як фактору відкритості судової влади.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння принципу відкритості звернемося первинно до понятійно-категоріального тлумачення цього принципу. На сучасному етапі розвитку правової системи та юридичної практики принцип відкритого правосуддя загального права був пов’язаний з правом обізнаності громадськості та громадським контролем. Цей принцип передбачає, що судові процедури мають бути відкритими для громадськості, включаючи інформацію про судові протоколи та публічні слухання. Але відкритість у судовій системі наразі вийшла за межі цієї точки зору. Jiménez-Gomez говорить про відкрите судочинство як про застосування та адаптацію вимірів відкритого уряду (прозорість і підзвітність, співпраця та участь) до судової системи, котрі застосовується та контекстуалізується у сфері правосуддя, де інновації та інформація та комунікація технології будуть ключовими інструментами для її досягнення [1].

Для визначення правової природи принципу спочатку звернемося до історичних аспектів, а пізніше розглянемо новітні глобальні тенденції.

З метою розуміння генезисних аспектів становлення та розвитку доктрини відкритості судової влади звернемося до історичного спадку. Ще римське право розглядало кримінальне провадження як “res publica”, тобто публічний захід. Століттями пізніше, у міру розвитку міст, вирішення суперечок було одним із основних функцій влади, ба більше деякі науковці стверджують, що утворення міст у Середньовіччі спричинено потребою вирішувати конфлікти, щоб сприяти торгівлі та забезпечувати “трішки спокою та безпеки” [2].

Довгий час процесуальної історії становлення судочинства характеризулося тим, що сторони процесу залежали від ласки правителів щодо права брати участь у судах: не всі особи були уповноважені подавати позови, давати свідчення, служити професійним чи народним засідателем, навіть бути присутнім у суді. На відміну від сучасних уявлень про те, що кожна людина юридично рівна і що держава зобов'язана надавати можливості ретельному контролю за її діяльністю, питання відкрито процедури тоді полягали в тому, щоб переконати народ в обов'язковості виконання владного веління та судових рішень.

Проте навіть в епохи донародного суверенітету публічні процедури виробляли засоби складної взаємодії громадськості та держави. Наприклад, процедури виконання вироку у формі публічної страти, де одночасно демонструється здатність держави забезпечити дотримання своїх законів через суворі покарання, а значний правовиховний потенціал для глядачів. Зважаючи на поширені народні заворушення як засіб боротьби з несправедливістю, повішення чи інші види кваліфікованої страти могли відбутися лише “за мовчазної згоди” натовпу. Отож навіть на етапі відсутності правових принципів в їх сучасній інтерпретації народ опосередковано мав доступ до правосуддя.

У XVIII столітті відбувся перехід до народного суверенітету, прикладом якого є Французька та Американська революції, котрі глибоко змінили функції судів та обов'язки суддів. John Brewer, досліджуючи роль судів на початку XIX століття, стверджував, що публічність мала декілька переваг. По-перше, коли була присутня публіка, головуючі судді на суді самі будуть “під судом”, з громадським наглядом приходить дисциплінарна влада спостереження. По-друге, безпосередність аудиторії також розширює роль суддів, котрі перетворилися на вчителів, а суди на “школи”, а також на “театри правосуддя”. Він вказував, що судді хотіли пояснити свої дії перед аудиторією, яка б дізналася, чому і як виносилися судження [3].

Ідея громадськості як авторитетного наглядача судової влади була частиною ширшого перегляду відносин судів як до політичного органу. Наприклад, нові штати в Північній Америці конституціоналізували “публічність” шляхом обов'язкового встановлення, що “всі суди будуть відкриті” [4]. Те, що було ритуалами влади, стало зобов'язанням уряду, оскільки положення про відкриті суди регулярно пов'язувалися з положеннями, що захищають права на відшкодування шкоди, заподіяної власності та особі. Разом ці гарантії створили два види доступу: розширення можливостей особи для подання позовів до суду та надання дозволу третім особам на перегляд провадження в судах. Конституція Алабами 1819 року є однією з багатьох текстів, що повторюють Велику хартію вольностей Англії, унормовуючи: “Всі суди будуть відкритими, і кожна особа за шкоду, завдану її землі, майну, репутації має право на захист відповідно до закону, а також право на правосуддя без хабаря, відмови чи затримки” [5].

Взаємодія між конституційними зобов'язаннями попередніх епох і розвиток ідеї щодо рівності перетворив суди на інституції реалізації загального права, що зобов'язувало їх виявляти “однакову турботу про долю кожної особи”. Відбувається новий етап доступності суду, де вже стать, раса, клас не є перешкодою для доступу до суду.

З часом розвинулося два доктринальні розуміння відкритого правосуддя. Відповідно до першого (розуміння загального права) його можна тлумачити як швидкий і публічний суд, що ґрунтується на нормах права, що висвітлені у Біллі про права Сполучених Штатів від 1791 року [5]. Другий від розуміння характерний для європейської доктрини і ґрунтується на більш пізніх документах, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, де визначено потребу забезпечення справедливого та публічного слухання незалежним і неупередженим судом відповідно до закону. Ст. 6 Конвенції визначає право на справедливий суд, який позиціоновано: “Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення” [7]. Також визначається норма про те, що судові рішення проголошуються публічно й визначаються можливості обмеження цього права, зокрема з міркувань захисту громадської безпеки, моралі та з метою захисту інтересів неповнолітньої особи.

Однак сучасний етап також ставить новітні тенденції розвитку принципу відкритості судочинства через надання ширших електронних можливостей громадськості у доступі до судової влади шляхом використання мережі Інтернет.

Elena S. позиціонує, що відкрите правосуддя збільшує доступ до суду, забезпечує більш ефективне надання послуг правосуддя, впроваджує політику прозорості та сприяє більш відкритим і ближчим до громадян установам, відкриття наборів судових даних підвищує прозорість судової влади, яка є невід'ємною частиною відкритої справедливості та відкритого судочинства. Тому відкритість судових даних є важливим фактором, який сприяє відкрите правосуддя та відкрите судочинство [8].

Інформаційне суспільство надає ширші можливості для розвитку правового регулювання у досліджуваній сфері. Відкритість суду є не лише основною вимогою людей до судової роботи, а й каналом до демонстрування судової справедливості.

На сьогодні великі дані стали основним стратегічним ресурсом для розвитку багатьох країн, і це може підштовхнути весь світ до епохи відкритості даних.

Відкриті судові дані є важливим фактором підвищення прозорості, участі та співпраці громадян і громадянського суспільства, які забезпечують доступ до правосуддя та підтримують боротьбу з корупцією. Таким чином, відкриті дані є невід'ємною частиною відкритого правосуддя. Однак у порівнянні з наборами даних, опублікованими законодавчою та виконавчою гілками влади, прогрес у відкритті наборів судових даних здійснювався повільніше. Нині у держав з демократичною формою правління за допомогою електронних веб-ресурсів значно посилюється доступ до інформації, яка пов'язана з судовою системою. Продемонструємо це на прикладі. У липні 2013 року "Китайські судові рішення онлайн" (<http://wenshu.court.gov.cn/>), розроблені Верховним народним судом Китаю, офіційно розміщені у мережі інтернет. І вже за п'ять років ця платформа стала найбільшою у світі базою даних судових рішень. На даному етапі опубліковано загальну кількість документів, що набрали чинності Китайською мережею судових документів на всіх рівнях судів, по всій країні досяг 42,6 мільйонів із загальною кількістю відвідувань 13,2 мільярда. Користувачами стали особи з 210 країн світу [9]. Відкритість судової системи в сучасному Китаї включає шість аспектів: відкрите подання справ, публічні судові процеси, відкрите виконання, відкриті слухання, публікація судових рішень і відкриті судові справи [10].

Вказане демонструє можливі загрози та потреби трансформації. Винятково правові методи в контексті участі громадськості та відкритості судової влади нині не є дієвими. Потрібним є міжкомплементарне гарантування, необхідно використовувати технологічні та інформатизаційні методи зміцнення відкритості судової інформації, додатковою є потреба співпраці з компаніями інформаційних технологій для посилення аналізу даних і можливості обробки.

Забезпечення новітніх можливостей аналізу такої кількості інформації є також вагомим питанням. Неминучим є вибір для інноваційного судового публічного формулювання. Потреба у нагляді громадськості значно зросла, тому класичний вибірковий підхід з застосуванням особистого інтелектуального аналізу забирає багато людського ресурсу та часу. Держава повинна забезпечити численні інформаційні канали для здійснення судового нагляду, захистити право людей на інформацію та право брати участь у судовій владі, а також покращити судові процедури розкриття інформації [11].

Висновок. Виокремлено історичні аспекти розвитку відкритості судової влади: подолання вибіркості участі осіб у процесі; розвиток доступності судового процесу для всіх без дискримінації за різними ознаками; поширення відкритості судової інформації як засобу досягнення правовиховної функції влади та способу попередження правопорушення; безпосередній зв'язок розвитку принципу відкритості з розвитком політичних прав людини; поступальний розвиток судів як публічних інституцій.

Вмотивовано існування двох концепції розуміння відкритого правосуддя: швидкий і публічний суд, що ґрунтується на нормах права, що висвітлені у Біллі про права Сполучених

Штатів від 1791 року та справедливості і доступності суду, що висвітлена у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

Вказано на глобальні тенденції зміни громадської участі у судовій владі під впливом розвитку інформаційного середовища. Останнє надає ширші можливості доступу до суду. Відкритість суду є не лише основною вимогою людей до судової роботи, а й каналом демонстрації судової справедливості. Визначено такі проблеми сучасного етапу правового забезпечення принципу відкритості суду: комплексність гарантування (поєднання правових та технічних механізмів) інформаційної доступності судової влади; забезпечення новітніх можливостей аналізу судової інформації шляхом подолання класичного вибіркового підходу шляхом використання методу систематизації даних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Jiménez-Gómez C. E. *Open Government: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications*. Open Judiciary Worldwide: Best Practices and Lessons Learnt. 2020. 15 p.
2. Sbriccoli M. *Legislation, Justice and Political Power in Italian Cities, 1200–1400*, *LEGISLATION AND JUSTICE* 1997. No. 37, P. 42–44.
3. Brewer J. *The Wilkites and the Law, 1763–74: A Study of Radical Notions of Governance AN UNGOVERNABLE PEOPLE: THE ENGLISH AND THEIR LAW IN THE SEVENTEENTH AND EIGHTEENTH CENTURIES* 1980. No. 128. P. 50.
4. Resnik J. *Constitutional Entitlements to and in Courts: Remedial Rights in an Age of Egalitarianism: The Childress Lecture*. *ST. LOUIS U. L.J.* 2012 No. 56. P. 917.
5. *Alabama Constitution of 1901, Art. I, § 13* URL: <https://codes.findlaw.com/al/alabama-constitution-of-1901/al-const-art-i-sect-13.html>;
6. *United States Bill of Rights*. 1791. URL: <https://www.archives.gov/founding-docs/bill-of-rightstranscrip>.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: документ Ради Європи від 04.11.1950 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004.
8. Elena S. *Open data for open justice: A case study of the judiciaries of Argentina, Brazil, Chile, Costa Rica, Mexico, Peru and Uruguay*. Center for the Implementation of Public Policies Promoting Equity and Growth, Open Data Research Symposium, Ottawa, Canada: The Open Data Research Network. 2015;
9. *China Judgments Online* URL: <http://wenshu.court.gov.cn/>.
10. Wang Y., Tian H. *Justice: From Mystery to Openness*. In: *Judicial Transparency in China*. Springer, Singapore. 2023 URL: https://doi.org/10.1007/978-981-19-7822-7_1.
11. Wang J. *Judicial Big Data and the Realization of Judicial Justice[J]*. *Journal of Jishou University (Social Science Edition)*, 2020. No. 41 (02). P. 137–143.

REFERENCES

1. Jiménez-Gómez C. E. (2020). *Open Government: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications*. Open Judiciary Worldwide: Best Practices and Lessons Learnt. 15 p. [in English].
2. Sbriccoli M. (1997). *Legislation, Justice and Political Power in Italian Cities, 1200-1400*, *LEGISLATION AND JUSTICE* No. 37, P. 42–44 [in English].
3. Brewer J. (1980). *The Wilkites and the Law, 1763-74: A Study of Radical Notions of Governance AN UNGOVERNABLE PEOPLE: THE ENGLISH AND THEIR LAW IN THE SEVENTEENTH AND EIGHTEENTH CENTURIES* No. 128. P. 50 [in English].
4. Resnik J. (2012). *Constitutional Entitlements to and in Courts: Remedial Rights in an Age of Egalitarianism: The Childress Lecture*. *ST. LOUIS U. L.J.* No. 56. P. 917 [in English].
5. *Alabama Constitution of 1901, Art. I, § 13* URL: <https://codes.findlaw.com/al/alabama-constitution-of-1901/al-const-art-i-sect-13.html> [in English].
6. *United States Bill of Rights*. (1791). URL: <https://www.archives.gov/founding-docs/bill-of-rightstranscrip> [in English].
7. *Konventsia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod*: dokument Rady Yevropy vid 04.11.1950 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 [in Ukraine].

8. Elena S. (2015). *Open data for open justice: A case study of the judiciaries of Argentina, Brazil, Chile, Costa Rica, Mexico, Peru and Uruguay*. Center for the Implementation of Public Policies Promoting Equity and Growth, Open Data Research Symposium, Ottawa, Canada: The Open Data Research Network. [in English].
9. *China Judgments Onlin* URL: <http://wenshu.court.gov.cn/> [in English].
10. Wang Y., Tian H. (2023). *Justice: From Mystery to Openness. In: Judicial Transparency in China. Springer, Singapore*. URL: https://doi.org/10.1007/978-981-19-7822-7_1 [in English].
11. Wang J. (2020). *Judicial Big Data and the Realization of Judicial Justice[J]*. Journal of Jishou University (Social Science Edition), No. 41 (02). P.137–143 [in English].

Дата надходження: 28.04.2023 р.

Mazovita Andriy

Lviv Polytechnic National University,
graduate student of the Institute of Law,
Psychology and Innovative Education
andrii.b.mazovita@lpnu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-8132-9687>

PUBLIC PARTICIPATION AS A KEY PRINCIPLE OF THE OPENNESS OF THE JUDICIARY: GENESIS AND GLOBALIZATION ASPECTS

Annotation. The article analyzes the historical-legal and recent globalization trends in the development of the principle of public participation as a factor of judicial openness.

It was established that open governance guarantees transparency, accountability and openness of government, while simultaneously increasing opportunities for citizen participation. It has been proven that it is in demand in the exercise of judicial power.

The genesis aspects of the formation of the judiciary were characterized by the fact that the parties to the process depended on the favor of the rulers for the right to participate in the courts: not all individuals were authorized to file lawsuits, testify, serve as a professional or public assessor, even the right to be a plaintiff.

The author singled out historical aspects of the development of the openness of the judiciary: overcoming the selectivity of the participation of individuals in the process; development of the accessibility of the judicial process for all without discrimination on various grounds; spreading the openness of judicial information as a means of achieving the legal educational function of the government and a way of preventing crime; the direct connection between the development of the principle of openness and the development of political human rights.

The existence of two concepts of the understanding of open justice is motivated: a quick and public trial, based on the norms of law, which are highlighted in the Bill of Rights of the United States of 1791, and the fairness and accessibility of the court, which is highlighted in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950.

The global trends of changes in public participation in the judiciary under the influence of the development of the information environment are indicated. The latter provides wider opportunities for access to the court. The openness of the court is not only the main demand of people for judicial work, but also a channel for demonstrating judicial justice. The following problems of the modern stage of legal support of the principle of court openness have been identified: the complexity of guaranteeing (a combination of legal and technical mechanisms) the information availability of the judiciary; providing the latest opportunities for judicial information analysis by overcoming the classic selective approach by using the data systematization method.

Key words: public participation; judiciary; accessibility; openness; justice; open justice.

УДК 324.342.8

Олена Ромців

Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
olena.i.romtsiv@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3776-7120>

ХАРАКТЕРИСТИКА ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ВИБОРЧОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.268>

© Ромців О., 2023

Стаття присвячена аналізу виборчих систем, встановлених Виборчим кодексом України для виборів Президента України та народних депутатів України.

Встановлено, що процес постійного реформування виборчого законодавства негативно впливає на практику його реалізації. Як відомо, найбільш продуктивним є стабільне законодавство, а стабільним є те законодавство, яке найбільш адекватно відображає суспільні потреби та забезпечує ефективні механізми їх правового регулювання.

У багатьох державах – учасницях ЄС порядок підготовки та проведення виборів визначається Виборчим кодексом. Виборчий кодекс дозволяє не лише систематизувати та уніфікувати різні види виборчих процедур, а й створити правову базу, відповідно до якої замість кількох нормативно-правових актів діяв би один, який би впорядкував усі без винятку правовідносини у виборчій сфері. До прийняття Виборчого кодексу виборче законодавство України складалося з масиву законів і нормативно-правових актів, які частково дублювалися, а в деяких випадках мали відмінності там, де повинен існувати єдиний підхід до правового регулювання.

З’ясовано, що пропорційна виборча система з відкритими списками, передбачена Виборчим кодексом України для виборів народних депутатів, має ряд переваг застосування у нашій державі, а саме: підвищиться загальна зацікавленість громадян до виборчого процесу, виборці будуть ретельніше підходити до вибору достойних кандидатів; за такою виборчою системою устанавлюється прямий зв’язок між конкретним кандидатом та виборцем, тому що виборці знають за кого вони голосують; зменшиться вплив корупційних схем та суттєво знизяться шанси того, що партії зможуть провести до Верховної Ради України непрофесійних до депутатської роботи кандидатів; мала б зрости конкуренція між політиками у самій партії, кожний депутат буде змушений працювати так, щоб його обрали виборці, а не думати як купити “прохідні” місця.

Ключові слова: Виборчий кодекс України; пропорційна виборча система; мажоритарна виборча система; відкриті списки; виборці.

Постановка проблеми. Виборча система є частиною усталеної практики конституціоналізму для кожного демократичного режиму, і від того, наскільки вона ефективна, залежить легітимність інститутів влади. З огляду на це, важливо, щоб обрана система була зрозумілою суспільству й

визнавалася ним справедливою. Це сприяє легітимації результатів виборів і сприйняттю сформованої за її підсумками влади як такої, що отримала від народу право управляти державою. Саме тому це питання також стало предметом нашого наукового дослідження.

Аналіз дослідження проблеми. Вивчали та досліджували питання і проблеми щодо історичних етапів становлення виборчої системи в Україні, її реформування, вдосконалення виборчого законодавства на основі зарубіжного досвіду вчені-правознавці, серед яких: О. Баймуратов, Ю. Барабаш, В. Журавський, І. Климкова, Ю. Ключковський, В. Колеснік, О. Майданик, О. Марцеляк, М. Наход, О. Новиков, М. Остапенко, А. Романюк, М. Ставніччук, В. Теліпко, В. Шаповал, Ю. Шемчушенко, Н. Шукліна та інші.

Проте на сьогодні залишилось ще багато проблем, які потребують свого якнайшвидшого вирішення.

Мета статті – на підставі аналізу видів виборчих систем, передбачених Виборчим кодексом України, визначити їх переваги та недоліки задля подальшого удосконалення виборчого процесу.

Виклад основного матеріалу. Застосування того чи іншого виду виборчої системи є дієвим механізмом підтримки демократії в країні. Українська держава довгий час перебувала на шляху пошуку оптимальної для себе моделі виборчої системи. У різні періоди часу застосовувалися різноманітні варіанти виборчих систем. Лише вибори Президента України проводилися за мажоритарною системою абсолютної більшості. Натомість депутати Верховної Ради України обиралися за всіма типами виборчих систем: мажоритарною, пропорційною та змішаною. Місцеві вибори проходили як за мажоритарною, так і пропорційною системою.

На жаль, недоліки вітчизняної виборчої системи призвели до зниження культури електорату та поширення політичної корупції, що зумовило зменшення рівня довіри суспільства до органів державної влади. Тому в період теперішнього активного конституційно-правового реформування в Україні виникла нагальна потреба в оновленні виборчої системи та підвищенні її ефективності на основі зміни чинного законодавства з урахуванням досягнень зарубіжного досвіду розвинених країн. Як наслідок, 19 грудня 2019 року Верховна Рада України ухвалила Виборчий кодекс, в який увійшли закони України “Про вибори народних депутатів України”, “Про вибори Президента України” та “Про місцеві вибори”.

Кодифікація виборчого законодавства була проведена з метою, по-перше, забезпечення системності, логічної взаємної узгодженості нормативного тексту на основі єдиної системи принципів виборчого права, які закріплені в Конституції України та міжнародних виборчих стандартах. По-друге, це подолання множинності законів, повнота законодавчого регулювання. Ця повнота полягає не лише в тому, щоб в одному акті зібрати норми, які стосуються законодавчого рівня регулювання, а й у тому, щоб забезпечити дотримання положення п. 20 ч. 1 ст. 92 Конституції України, відповідно до якого виключно законами регулюється організація і проведення виборів у державі. Це означає, що регулювання підзаконними актами, зокрема, постановами Центральної виборчої комісії, мало б бути мінімізоване. Проте поза Кодексом залишилися два важливі законодавчі акти з виборчої сфери – про державний реєстр виборців і про Центральну виборчу комісію. Вони не охоплені Виборчим кодексом і існують як окремі закони. У цьому випадку може виникнути проблема співвідношення юридичної сили норм Кодексу і законів під час виявлення колізій між їх приписами. По-третє, ще однією метою кодифікації була уніфікація законодавчого регулювання однорідних виборчих процедур для різних типів виборів [1].

Аналізуючи Виборчий кодекс України, можна зробити висновок, що найбільш суттєвими є зміни щодо виборів народних депутатів, які з 2023 року будуть обиратися за пропорційною системою з відкритими списками. Відповідно до статті 133 Кодексу, вибори народних депутатів України будуть проводитися на засадах пропорційної системи за єдиними списками кандидатів у

депутати в загальнодержавному виборчому окрузі, з яких формуються регіональні виборчі списки кандидатів у депутати від партій. Право на участь у розподілі депутатських мандатів набувають партії, на підтримку регіональних виборчих списків кандидатів у депутати від яких у межах загальнодержавного округу подано п'ять і більше відсотків загальної кількості голосів виборців, які підтримали регіональні виборчі списки кандидатів у депутати від усіх партій у межах загальнодержавного округу.

Аналізуючи реалії політичного сьогодення в Україні, а також досвід використання пропорційної системи, можна стверджувати, що аргументи щодо її переваг такі [2]:

а) система практично не допускає втрати голосів і є математично точною, вона враховує увесь спектр суспільних інтересів і забезпечує парламентське представництво меншості (звісно, за винятком тих партій, які не подолали виборчий поріг);

б) пропорційне представництво надає громадянам більшу свободу вибору і таким способом підвищує інтерес до суті політичних проблем;

в) у парламенті встановлюється чітко окреслена структура партійного представництва;

г) суттєво зменшуються можливості для маніпуляції голосами виборців, владний ресурс на практиці нелегко застосовувати, а деякі прийоми, притаманні мажоритарним системам, повністю виключаються (як-от явище *джеррімандерінгу* або масового “переселення” виборців з одних округів до інших).

Що ж до недоліків цієї системи, то до них насамперед варто віднести такі [2]:

а) зазначена система загалом незрозуміла широкому колу громадян;

б) послаблюється безпосередній контакт із виборцями, деперсоніфікується голосування, особливо тоді, коли застосовується принцип партійного формування виборчого списку, за якого виборці не мають змоги змінити порядок розташування кандидатів у списку і, голосуючи за партію, “погоджуються” із запропонованим нею списком кандидатів, а партії своєю чергою можуть включати до свого списку одіозних політиків, які не мали б шансів бути обраними за мажоритарної системи;

в) партії мають можливість “продавати” місця у своїх виборчих списках;

г) посилюється контроль партії над кандидатами (в деяких випадках партія може позбавити свого депутата мандату за “порушення партійної дисципліни”);

г) вона сприяє фрагментації політичних сил, а подекуди сприяє входженню до парламенту крайніх радикальних партій;

д) міжпартійні компроміси та домовленості у передвиборний період досягаються рідко;

е) пропорційне представництво може заважати повноцінній роботі уряду, якщо він не має стабільної більшості на свою підтримку;

е) при розпаді правлячої парламентської коаліції і неможливості створити нову проводяться дострокові вибори, а це своєю чергою викликає апатію серед виборців і сприяє абсентеїзму;

ж) за наявності великої кількості недостатньо впливових партій, партії, які подолали виборчий поріг, нерідко отримують дві третини – три чверті голосів виборців, але при цьому розподіляють усі 100 % місць у парламенті, що нерідко викликає суспільне обурення.

Загалом запровадження пропорційної виборчої системи з відкритими списками стало інноваційним аспектом нового Виборчого кодексу України. Загалом фахівцями з виборчого права позитивно оцінено вищезазначене нововведення, а виборчу систему з відкритими списками міжнародними партнерами охарактеризовано як таку, що має прогресивні та демократичні засади, оскільки пропорційна виборча система є більш інклюзивною, ніж система одномандатних округів, тобто вона залишає осторонь менше виборців. Будь-яке розширення можливостей громадян впливати на списки – це крок на шляху до зменшення рівня політичної корупції. Тобто є шанс, що відкриті партійні списки запобігатимуть торгівлі місцями у виборчому бюлетені. Вони створюватимуть стимули для залучення тих, хто вже має народну підтримку на місцевому рівні. В результаті можуть з'явитися політичні партії, сконцентровані навколо ідей, а не окремих осіб.

Також позитивними сторонами такої системи є те, що депутати знають, виборці якого регіону їх обрали, і мають перед ними персональну відповідальність, так само як і перед партією, яка їх висунула і з іншими депутатами якої вони поєднані спільною партійною програмою.

Недоліками ж виборчої системи з відкритими списками, на думку експертів, є складна для розуміння система розподілу мандатів і ризик гострої конкуренції між кандидатами з регіональних списків від однієї партії [3].

Попри всі прогресивні нововведення Виборчого кодексу стосовно пропорційної виборчої системи, 12 лютого 2021 року до Конституційного Суду України надійшло подання від 45 народних депутатів щодо відповідності окремих положень Виборчого кодексу Конституції України. Так, народні депутати вважають, що вилучення із законодавства можливості проведення виборів за мажоритарною системою обмежує конституційні виборчі права громадян, зокрема на самовисування, а також “містить ознаки узурпації влади”. Проте аналіз конституційного подання свідчить про необґрунтованість доводів народних депутатів щодо неконституційності відміни самовисування, адже самовисування може бути законодавчо реалізовано в межах будь-якої виборчої системи, в тому числі його можливо забезпечити і в рамках пропорційної системи, яка передбачена Виборчим кодексом України на парламентських виборах, через запровадження, наприклад, списків незалежних кандидатів. Також важко погодитися з тим, що запровадження єдиних, регіональних виборчих списків містить ознаки узурпації влади, оскільки положеннями Кодексу не ставиться під сумнів виключне право громадян України на формування представницьких органів влади та зберігається свобода вибору [4].

Якщо говорити про вибори Президента України, то відповідно до Виборчого кодексу України вони і надалі будуть проводитися за мажоритарною виборчою системою абсолютної більшості.

Під час застосування мажоритарної (від фр. – більшість) виборчої системи обраним вважається той кандидат, який отримав більшість голосів. Якщо ніхто з кандидатів не набирає 50 % + 1 голос від виборців, які взяли участь у голосуванні, то проводиться другий тур виборів. Таким чином, принциповою ознакою мажоритарних систем є те, що голосування організується і здійснюється за окремих осіб, а результати виборів визначаються залежно від одержання окремим кандидатом більшості голосів виборців.

Мажоритарна виборча система історично найдавніша та найпростіша і, як показує світовий досвід, вона є оптимальною на виборах президента, оскільки не допускає викривлень принципу політичного представництва й враховує інтереси більшості виборців. Адже якщо кандидат був обраний в один тур, то його підтримували більше 50 % виборців усієї країни. Якщо ж мав місце другий тур, то він, ймовірно, сприяв тому, аби визначення виборців відбувалось на основі близьких політичних позицій.

Загалом переваги мажоритарної системи абсолютної більшості можна окреслити такими аргументами [2]:

а) демократизм – оскільки вона враховує інтереси реальної більшості виборців – саме тієї частини суспільства, якій небадуже майбутнє держави і які прийшли на виборчі дільниці проголосувати;

б) вона допомагає створити ефективну проурядову більшість у парламенті;

в) за мажоритарної системи виникають і встановлюються безпосередні зв'язки між кандидатом і виборцями, вони перебувають у постійному контакті. Кандидати добре знають стан справ у своєму виборчому окрузі, інтереси виборців, особисто знайомі з найактивнішими представниками. Відповідно і виборці мають уявлення про те, кому вони довіряють представляти свої інтереси в державі, до кого безпосередньо варто звертатися для представлення інтересів громади;

г) часто (але, на жаль, не завжди) зростає якість обраних осіб (адже голосування персональне, а не списком, і виборці мають змогу побачити кандидатів на власні очі та поспілкуватися з ними);

д) дана система дає можливість бути обраним позапартійному кандидату, таким чином зменшується вплив політичних партій на життя суспільства.

Що стосується основних недоліків мажоритарних систем, то вони є такими [2]:

а) за системи абсолютної більшості часто доводиться проводити другий тур виборів (до якого потрапляють два кандидати, які набрали найбільшу кількість голосів з-поміж інших) або перевибори, а це зазвичай призводить до зменшення, зниження активності виборців, а відтак далеко не завжди обраний депутат представляє більшість населення свого округу. Тобто фактично переможець забирає все, а решта кандидатів й, відповідно, політичні позиції виборців, які за них голосували, жодним чином не представлені, що потенційно може призвести й до поляризації суспільства та розколу;

б) внаслідок двотуровості мажоритарної системи сама процедура виборів ускладнюється та дорожчає;

в) за системи абсолютної більшості у разі, якщо жоден з кандидатів у другому турі не отримав необхідної підтримки (50% + 1 голос), округ, у якому проводилися вибори, на певний час залишається непередставленим у парламенті;

г) часто дискримінуються малі, так звані треті партії, які практично втрачають шанси бути представленими у законодавчому органі тому, що виборці часто орієнтуються на представників найбільших та найвпливовіших (в сучасній Україні читай – найрейтинговіших партій, вважаючи, що представники так званих третіх партій не зможуть ефективно працювати в парламенті в умовах меншості);

д) влада має більше можливостей та ресурсів тиску на депутатів – мажоритарників, аби вони з особливо принципових для влади питань голосували саме так, як цього від них вимагають (особливо це стосується позапартійних кандидатів, які не мають можливості захистити себе за допомогою політичної партії);

е) при застосуванні мажоритарної системи є можливість (особливо у державній владі) впливати на результати виборів, застосовуючи різноманітні маніпулятивні технології (як-от – масове “переселення” виборців з одного округу до іншого, маніпулювання з кордонами виборчих округів).

Наразі мажоритарна система абсолютної більшості в Україні збережена не тільки на президентських виборах, а також використовується на місцевих виборах великих міст. Зокрема, у 2015 році відбувались вибори міських голів міст із кількістю виборців 90 тисяч і більше. А після набуття чинності Виборчим кодексом, восени 2020 року така система була застосована на виборах міських голів із кількістю виборців 75 тисяч і більше.

Такий перелік міст не обов’язково має бути сталим. У Виборчому кодексі закріплені показники кількості виборців як умова для визначення виборчої системи. Відповідно, якщо кількість виборців у громаді до наступних виборів зміниться, то система у цій громаді також може змінитись. Ключовою цифрою для встановлення виборчої системи є інформація про кількість виборців, які мають право голосу на відповідних місцевих виборах станом на перший день місяця, що передує місяцю, в якому розпочинається виборчий процес цих місцевих виборів. І ця виборча система не може бути змінена до призначення наступних чергових або позачергових виборів у цій громаді [5].

Звичайно, що переваги й недоліки Виборчого кодексу стануть зрозумілими після перших виборів, але й на перший погляд деякі з них є очевидними. Кодекс має більше переваг, ніж недоліків, у вдосконаленні механізму легітимації публічної влади, які можна окреслити так: по-перше, практично відкритий характер партійного списку (за винятком перших дев’яти прізвищ списку), який формується залежно від рейтингу кандидата; по-друге, забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб, трудових мігрантів, інших мобільних усередині країни громадян; по-третє, посилення гарантій участі у виборчому процесі людей з інвалідністю; по-четверте, уперше передбачена можливість для громадських організацій зареєструвати спостерігачів на рівні ЦВК; збереження механізмів збалансованого представництва двох статей у виборчих списках партій.

Недоліки Виборчого кодексу простежуються в тому, що: по-перше, перших дев’ять номерів у списку не залежать від рейтингу кандидатів, а висуваються з’їздом (зборами, конференцією) партії; по-друге, складно підрахувати голоси і встановити результати виборів, що завжди пов’язано з

можливістю фальсифікацій; по-третє, не врегульовано питання прозорості фінансування агітації в інтернеті й обсягів комерційної реклами; по-четверте, складним для розуміння виборців є механізм функціонування виборчої системи, що вимагає серйозної правопросвітницької роботи серед громадян.

Висновки. Отже, формування нової моделі української політичної системи на засадах вільного політичного ринку потребує і нової якості виборчої системи, у межах якої мають бути закріплені загальні “прозорі” правила електоральної конкуренції, які створюватимуть рівні стартові умови для всіх політичних гравців. З огляду на це основними завданнями подальшого розвитку виборчої системи України є застосування оптимальних, з погляду сприяння демократичному розвитку суспільства, виборчих формул та забезпечення дійсно демократичного характеру виборів. А для цього важливо, щоб виборча система: по-перше, відповідала історичним, культурним та ментальним особливостям народу; по-друге, була сформована на основі міжнародних стандартів конституціоналізму й демократії; по-третє, розглядалася чинною владою як стратегія розвитку України як сучасної конституційної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ключковський Ю. (2021). Виборчий кодекс: блиск і злиденність кодифікації. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Kluchkovskyj_2021_07_09.pdf
2. Кобржицький В. В. Мажоритарна і пропорційна виборчі системи: переваги та недоліки. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/73>
3. Закірова С. (2020). Досягнення і втрачені можливості нового Виборчого кодексу України. *Громадська думка про правотворення*. № 1 (186). С. 7. URL: <http://www.nbuviap.gov.ua/images/dumka/2020/1.pdf>
4. КСУ публічно розгляне подання 45 нардепів щодо оскарження відміни мажоритарки. URL: <https://www.oporaua.org/news/parliament/22996-ksu-publichno-rozgliane-podannia-45-nardepiv-shchodo-oskarzhennia-vidmini-mazhoritarki>
5. Жемчужникова К. Історія виборів: виборчі системи в Україні. URL: http://www.oporaua.org/news/vybory/election_history/22821-istoriia-viboriv-viborchi-sistemi-v-ukrayini

REFERENCES

1. Kliuchkovskiy Yu. (2021). *Vyborchyi kodeks: blysk i zlydennist kodyfikatsii* [Electoral Code: brilliance and poverty of codification] URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Kluchkovskyj_2021_07_09.pdf [in Ukrainian].
2. Zakirova S. (2020). *Dosiahnennia i vtracheni mozhyvosti novoho Vyborchoho kodeksu Ukrainy* [Achievements and missed opportunities of the new Electoral Code of Ukraine]. *Hromadska dumka pro pravotvorennia*. No. 1 (186). S. 7. URL: <http://www.nbuviap.gov.ua/images/dumka/2020/1.pdf> [in Ukrainian].
3. *KSU publichno rozghliane podannia 45 nardepiv shchodo oskarzhennia vidminy mazhorytarki* [The CCU will publicly consider the submission of 45 people's deputies challenging the abolition of the majoritarian party]. URL: <https://www.oporaua.org/news/parliament/22996-ksu-publichno-rozgliane-podannia-45-nardepiv-shchodo-oskarzhennia-vidmini-mazhoritarki> [in Ukrainian].
4. Kobrzytskyi V. V. *Mazhorytarna i proporsyina vyborchi systemy: perevahy ta nedoliky* [Majoritarian and proportional electoral systems: advantages and disadvantages.]. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/73> [in Ukrainian].
5. Zhemchuzhnykova K. *Istoriia vyboriv: vyborchi systemy v Ukraini* [History of elections: electoral systems in Ukraine]. URL: http://www.oporaua.org/news/vybory/election_history/22821-istoriia-viboriv-viborchi-sistemi-v-ukrayini [in Ukrainian].

Дата надходження: 01.05.2023 р.

**CHARACTERISTICS OF THE ELECTORAL SYSTEM OF UKRAINE
THROUGH THE PRISM OF THE ELECTORAL CODE OF UKRAINE**

It has been established that the process of constant reform of the electoral legislation has a negative effect on the practice of its implementation. As you know, stable legislation is the most productive, and stable legislation is that which most adequately reflects public needs and provides effective mechanisms for their legal regulation.

In many EU member states, the procedure for preparing and holding elections is determined by the Electoral Code. The Electoral Code allows not only to systematize and unify various types of election procedures, but also to create a legal basis, according to which instead of several normative legal acts, one would operate, which would regulate all legal relations in the electoral sphere without exception. Before the adoption of the Electoral Code, the electoral legislation of Ukraine consisted of an array of laws and regulatory acts that were partially duplicated, and in some cases had differences where there should be a unified approach to legal regulation.

It has been found that the proportional electoral system with open lists, provided for by the Election Code of Ukraine for the elections of people's deputies, has a number of advantages of application in our state, namely: the general interest of citizens in the electoral process will increase, voters will be more careful in choosing worthy candidates; under this electoral system, a direct connection is established between a specific candidate and a voter, because voters know who they are voting for; the influence of corruption schemes will decrease and the chances that the parties will be able to send unprofessional candidates to the Verkhovna Rada of Ukraine will decrease significantly; competition between politicians in the party itself should increase, each deputy will be forced to work so that he is elected by the voters, and not to think about how to buy "passing" seats.

Key words: Election Code of Ukraine; proportional electoral system; majoritarian electoral system; open lists; voters.